

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

На правах рукопису

УДК 94:[347.236](477.43/.44) «13/15»

МИХАЙЛОВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

**ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV –
70-х РОКАХ XVI СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант
ЯКОВЕНКО
НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА,
доктор історичних наук,
професор

ЛЬВІВ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	13
1.1. Історіографія	13
1.2. Джерела	26
РОЗДІЛ 2	
МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
2.1. Загальні методологічні спостереження	36
2.2. Подільська шляхта як корпорація у часовому розрізі	43
2.2.1. Перший період (середина XIV – перша третина XV ст.)	44
2.2.2. Другий період (1430-ті – кінець XV ст.)	48
2.2.3. Третій період (поч. XVI – 1570-ті рр.)	54
РОЗДІЛ 3	
ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV ст. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ПРИВІЛЕЙОВАНОЇ ВЕРСТВИ	58
3.1. Спільне правління братів Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1393 рр.: структура оточення	58
3.2. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським	77
3.3. Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля	95
РОЗДІЛ 4	
ІНКОРПОРАЦІЯ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ДО СКЛАДУ КОРОНИ ПОЛЬСЬКОЇ. ВІД ОСОБИСТОГО ДОМЕНУ КОРОЛЯ ДО ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА	108
4.1. Ягайло проти Вітовта: боротьба за Поділля у 1400–1434 рр.	109
4.1.1. Свидригайло. Нетривале правління	109

4.1.2. Перший період Ягайлового володіння (1402–1411). Особисті слуги короля.	115
4.2. Під владою Вітовта. Поділля в 1411–1430 рр.	130
4.3. Повернення Західного Поділля під владу Владислава II Ягайла (1430–1434 рр.)	141
РОЗДІЛ 5.	
РОДИНА ПАНІВ З БУЧАЧА У XV ст. ПРИКЛАД МОЖНОВЛАДНОЇ КАР'ЄРИ НА ПОДІЛЛІ.	153
5.1. Кар'єра синів і онуків Міхала Авданця	154
5.2. Подільський маєток панів з Бучача	162
5.3. Служба королю чи собі? Міжнародні справи панів з Бучача у 1430-1460-х рр.	170
5.4. Особисті стосунки з молдавськими господарями. Прихисток політичним емігрантам з молдавського князівства на Поділлі	178
5.5. Слуги і клієнти панів з Бучача	185
5.6. Генеалогія роду та родинні зв'язки панів з Бучача (кін. XIV – поч. XVII ст.)	202
РОЗДІЛ 6.	
ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.	208
6.1. Подільська шляхетська корпорація у другій половині XV ст.	208
6.2. Феномен Ярмолинських на Поділлі	226
6.3. Служила шляхта. Хто і звідки прийшов на Поділля.	232
6.4. Від ротмістра до подільського шляхтича. Приклади кар'єри	236
6.5. Зміна соціального статусу. Від міщан до шляхтичів	239
6.5.1. Кар'єра Амброзія Ормянчика	241
6.6. Сілезька діаспора. Миколай Іскшицький та Бернард Претвич	246
6.7. Урядники середньої ланки. Уряди за службу	254
6.8. Прибутковий Хмільник для Струсів, Лянцкоронських, Тарновських, Мелецьких	260

6.9. Шляхта на службі хмільницького старости і замку	269
6.10. Рів–Бар. Від східного маєтку Одровонжів до жовнірської столиці	283
6.11. Лянцкоронські. Нове дихання для родини на Сході	291
6.12. Служба при старості. Приклад кар'єри кам'янецького підстарости Яна Срочицького	302
РОЗДІЛ 7.	
ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТСЬКА КОРПОРАЦІЯ ЯК РЕГІОНАЛЬНА СПІЛЬНОТА	316
7.1. Означення подолянами своєї території на 60-ті рр. XVI ст.	317
7.2. Ревізія документів на володіння землею для родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських як приклад реформування фінансового стану Польського королівства у 60-ті роки XVI ст.	326
7.3. Шляхта і православні парафії Подільського воєводства у 60-ті роки XVI ст. за матеріалами поборових реєстрів	333
7.4. Структура подільської шляхетської корпорації (60-ті рр. XVI ст.)	339
7.4.1. Вищі урядники	341
7.4.2. Середня і дрібна шляхта та їхні слуги	349
ВИСНОВКИ	360
ДОДАТКИ	365
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	385

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

У середині XIV ст. Поділля виходить на арену історії як територія, котру литовські князі Коріатовичі відвойовують у татар. Упродовж двох століть ця земля перетворюється на одну з найцікавіших контактних зон у тогочасній Європі. Отримавши свою назву, Поділля (йдеться ймовірніше, про «діл», «низ» відносно Галича, столиці Галицько-Волинського князівства) вона стає ареною запеклої боротьби між місцевим населенням і татарами, між Великим князівством Литовським і Кораною Польською. Це призвело до поділу в 30-ті роки XV ст. історичного Поділля на Західне і Східне Поділля.

Подільське князівство – Західне Поділля – Подільське воєводство – це та територія, про яку йтиметься у цьому дослідженні. У першій частині, де йтиметься про князів Коріатовичів, Спитка з Мельштина, Свидригайла, Вітовта викладено історію цілого Поділля. Коли мова піде про часи після смерті Вітовта (1430 р.) й утворення 1434 р. Подільського воєводства, поширення тут коронного права, то увага буде повністю зосереджена на території новоствореної адміністративної одиниці.

Подільське князівство Коріатовичів з їх діархічною системою правління більше нагадувало перенесення власне литовських практик управління на руські землі, хоча й історія Галицько-Волинського князівства, а пізніше Руського королівства, знала подібні приклади. Утвердившись на середину XIV ст. у цій частині Європи, князі Коріатовичі спробували провадити, як це виглядає з наших уявлень, цілком успішну як внутрішню, так і зовнішню політику. Щодо останньої, то тут маємо набагато більше інформації, ніж про справи місцевого характеру. Зрозумівши складність незалежного існування, Коріатовичі впродовж 50–80-х років XIV ст. вдало лавірували у нетрях васальних стосунків як з польським королем Казимиром III, так і його наступниками Людовіком I Угорським та його донькою Ядвігою. Лише поява на польському престолі родича Ягайла пришвидшила потребу вибору і змінила подальшу історію князівства.

Зміна статусу і «дивне» Спиткове володіння Поділлям перервали можливо спокійний процес визначення і вибору Коріатовичами свого покровителя, адже на початку XV ст. Поділля стає каменем розбрату між Короною Польською і Великим князівством Литовським. Нетривале Свидригайлове панування у 1400–1401 рр. та його втеча до Тевтонського Ордену, який був чи не головним зовнішнім супротивником як Корони Польської так і Великого князівства Литовського, настільки роздратували Владислава II Ягайла, що той розпочав процес інкорпорації Поділля, спершу до власного королівського домену, а далі – і до Польського королівства.

Складні взаємини з Вітовтом, ще одним потужним гравцем на шахівниці Центрально-Східної Європи цього часу, змусили Ягайла передати у довічне володіння Поділля після перемоги під Грюнвальдом у 1410 р. Для самого Поділля це був останній період існування під владою одного володаря і в межах однієї правової системи. Ця подія надовго розвела місцеву людність по різні боки протистояння між двома державними утвореннями.

Смерть Вітовта наприкінці 1430 р. і активна участь у долі цього краю місцевої шляхти (руської і польської), а також воєнні дії початку 30-х років XV ст. призвели до появи 1434 р. Подільського воєводства у складі Корони Польської. Центром новоствореної адміністративної одиниці став Кам'янець.

Період панування синів Ягайла – Владислава і Казимира – став часом документування права на земельну власність у межах новоствореного воєводства. Служила шляхта з усіх частин Корони за службу королеві отримувала у володіння подільські села, створивши певну ілюзію колонізації Західного Поділля прийшлим елементом. Адже хтось тут був, і цей хтось виходить на арену історії лише у XVI ст., коли масові джерела являють нам на світ тих бояр-шляхтичів, що служили на кордоні упродовж багатьох поколінь, приймаючи на себе перший удар з оборони кордону від татарських і волоських наїздів. Саме вони і склали найбільшу частину подільської шляхти.

XVI ст., окрім появи великої кількості нових дійових осіб, ознаменувалося також і новими правилами гри. Статут Олександра 1505 р., котрий забороняв

роздачу землі з королівського домену, згодом спричинив залучення подільської шляхти до езекуційного руху. Відхід старих і поява нових можновладців призвів до переформатування місцевих еліт і місцевої шляхти, яка орієнтацію на магнатів з руських воєводств Корони поступово змінила орієнтацію на короля і перших осіб держави, насамперед – на коронного і польного гетьманів. Цей процес набув небувалого прискорення з унормуванням місцевих сеймиків у 70-ті роки XVI ст.

Життя подільської шляхти на кордоні та з кордону (адже не слід забувати і про чималий зиск) призвело до того, що місцева шляхта набула своєрідних ознак, про які буде мова нижче. Ці ознаки можна звести до такого означення, як *еластична спільнота*, тобто спільнота, відкрита на прийняття нових членів, нових правил гри, нових обставин життя; спільнота яка швидко реагує на виклики, що приходять як із Заходу, так і зі Сходу; спільнота у якій формуються нові соціальні групи, такі, як професійні спільноти вояків і злодіїв. Для них контактна зона кордону давала шанс на успіх як у соціалізації, так і в банальному збагаченні.

Якщо вести мову про соціальну структуру подільської шляхти від середини XIV до другої половини XVI століть, умовно можемо виокремити декілька періодів. Перший період – це час існування Подільського князівства, де, окрім князів, ми бачимо бояр і зем'ян. Другий період припадає на першу половину XV ст., коли зустрічаємося з людьми, котрі окреслюють себе терміном – «шляхтич» (*nobilis*). Саме тоді виринає з писемних джерел більшість відомих нам подільських родин – і місцевих, і прийшлих. Тоді і з'являються перші можновладці на Поділлі – пани з Бучача, Кірдеї, Одровонжі зі Спрови. Вони одразу посідають вищі щаблі у місцевій ієрархії, адже саме з них король вибирає своїх намісників – старост, надає їм уряди воєвод і каштелянів. Поруч з ними є потужна середня ланка, яка складається переважно з прийшлої шляхти, що отримує з початком існування Подільського воєводства уряди суддів, підкоморіїв, писарів, підсудків тощо. І насамкінець, численна група шляхтичів – це щасливі володарі привілеїв на землю на неспокійному прикордонні й ті, про яких ми дізнаємося лише в наступному XVI ст.

Третій період найбільш тривалий, але й найскладніший для упорядкування соціальної структури подільської шляхти. Від середини XV ст., місцева шляхта починає поступово формуватися у групи, які характеризуються за такими ознаками: 1) статок; 2) належність до урядницького прошарку; 3) належність до того чи того клієнтарного угруповання; 4) родинні зв'язки. Ці ознаки стають основними у становленні місцевої шляхетської корпорації і на середину XVI ст. витворюють уже цілком усталену систему її функціонування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми «Історико-культурна спадщина України: цивілізаційні особливості», яка розробляється у відділі історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є подільська шляхта, привілейована верства Подільського князівства, Подільської землі та Подільського воєводства у другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.

Предметом дослідження є особливості формування та існування подільської шляхти у Подільського князівства (друга половина XIV ст.), у Подільській землі (до 1434 р.) та Подільському воєводстві (від 1434 до 1570-х рр.).

Хронологічні межі дослідження. Нижньою хронологічною межею є перші писемні згадки про появу братів Коріатовичів на Поділлі у 40–60-ті рр. XIV ст., верхньою – смерть останнього представника династії Ягеллонів на польському престолі Сигізмунда II Августа у 1572 р.

Територіальні межі дослідження включають територію історичного Поділля, в частині до 1434 р., а після в межах новоствореної адміністративно-територіальної одиниці Польського королівства – Подільського воєводства. Разом з цим, реалізація завдань дослідження вимагала вихід за ці межі й звернення до прикладів з історії інших регіонів Польського королівства та сусіднього Молдавського князівства.

Метою дослідження є аналіз подільської шляхетської спільноти у контексті її існування у другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.

Відповідно до мети було сформульовано такі **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та її джерельну базу;
- виокремити типологічні особливості, притаманні життю подільської шляхти протягом другої половини XIV – 70-х роках XVI століття;
- дослідити соціальну структуру оточення князів Коріатовичів у другій половині XIV ст.;
- прослідкувати зміну зверхності над територією Поділля з 1340-х по 1430 рік;
- дослідити вплив родини панів з Бучача на історію Поділля та Подільського воєводства у XV ст.;
- вивчити шляхи формування та особливості подільської шляхетської корпорації у другій половині XV – першій половині XVI ст.;
- з'ясувати особливості осадження та несення служби дрібною шляхтою довкола замків у Хмільнику та Барі в другій половині XV – першій половині XVI ст.;
- показати шляхи укорінення прийшлої шляхти на Поділлі у XVI ст.;
- реконструювати структуру шляхетської корпорації подільського воєводства станом на 60-ті роки XVI ст.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення соціально-політичних явищ у їх розвитку та взаємозв'язках. Дослідження здійснене на основі загальнонаукових методів аналізу та синтезу; з-поміж спеціальних методів історичного дослідження застосовано порівняльний та квантитативний, дипломатичного аналізу привілеїв, порівняльний, біографічний, просопографічний, емпіричний.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що **вперше**:

- проаналізовано в українській історіографії здійснено комплексний історичний аналіз подільської шляхти як регіональної спільноти в період з другої половини XIV ст. і до 70-х років XVI ст. з урахуванням специфіки статусу Поділля як прикордонної території, зокрема:

- проаналізовано соціальну структуру привілейованої верстви на території Поділля у другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.;
- виявлено та введено у науковий обіг значну кількість нових документів до історії Поділля та Подільського воєводства;

отримали подальший розвиток:

- значення уряду подільського генерального старости у формуванні клієнтарних угруповань на території Подільського воєводства;
- з'ясовано роль родини панів з Бучача у південно-східному векторі зовнішньої політики Польського королівства в XV ст.;
- способи формування маєтків середньозаможних шляхетських родин (Кірдеї, Щуковські, пани з Нового двору, Ярмолинські тощо) та шляхи їхнього укорінення на території Подільського воєводства у другій половині XV – першій половині XVI ст.;

удосконалено:

- значення військової служби на Поділлі наприкінці XV та в XVI ст. для укорінення на території воєводства (на прикладі Амброзія Ормянчика, Миколая Іскшицького, Бернарда Претвича та Станіслава Лянцкоронського);
- персональний склад локальних спільнот служилої шляхти довкола замків у Хмільнику та Барі у XVI ст.;
- зміни у соціальній структурі місцевої шляхти на 60-ті роки XVI ст. та їх вплив на розмір маєтків можновладної родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських на основі поборових реєстрів та «Ревізії листів» на право володіння королівщин;
- реєстр православних парафій у приватних шляхетських селах Подільського воєводства станом на 60-ті роки XVI ст.

Практичне значення основних положень та одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вони можуть бути використані в процесі створення узагальнюючих праць з історії України, історії Поділля, в процесі підготовки

навчальних посібників, при розробці навчально-методичних комплексів з історії України для вищих навчальних закладів.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг складає 434 с., з них основного тексту 364 сторінки.

Перший розділ – джерела, історіографія та методи дослідження. У ньому сказано про основні роботи, у яких до сьогодні робилася спроба описати історію Західного Поділля. Частина розділу, де представлено основні групи джерел, містить загальні характеристики тих типів джерел, що було використано для цього дослідження.

У другому розділі викладено основні методологічні засади роботи. На прикладах показано трансформацію подільської шляхти упродовж другої половини XIV – 70-х років XVI ст.

У третьому розділі йтиметься про Подільське князівство за часів панування братів Коріатовичів (кінець 40-х років XIV ст. – 1394 р.). На підставі аналізу відомих на сьогодні князівських документів зроблено спробу окреслити князівське оточення. Особливу увагу приділено васальним стосункам князів з королями Казимиром III та Людовіком I Угорським, які є важливими для розуміння перебігу тогочасних подій. Адаже чому князі з литовської династії Гедиміновичів відійшли від розлогої родини і не знайшли порозуміння з Ягайлом після 1386 р.? Адаже у появі останнього на королівському престолі у Кракові вони відіграли не останню роль. В окремому параграфі розповідається про краківського воєводу і старосту Спитка з Мельштина – «нового князя» Поділля у 1395–1399 рр.

Четвертий розділ присвячено тривалій інкорпорації Поділля у першій третині XV ст. до складу Польського королівства. Саме в цей час шляхта, яку ми знаємо з джерел, починає процес укорінення й організації у місцеву подільську шляхетську корпорацію.

У *п'ятому розділі* подано історію успіху некоронованих володарів Поділля у XV ст. – родини панів з Бучача, котра за розмахом своєї діяльності, ймовірно, могла би створити власне удільне князівство, якби вони народилися князями.

Шостий розділ демонструє зміну пріоритетів і нову номенклатуру імен серед місцевої шляхти. Запровадження військових підрозділів у 70-х роках XV ст. для охорони кордону призвело до появи нових людей на Поділлі – як ззовні, так і (хоч це виглядає дивним) з середини. Тут ітиметься про нових прибульців, що шукали щастя на південно-східному кордоні королівства, а також про дрібну шляхту, що лише з появою масових джерел вийшла з «пільми» джерел у середині XVI ст.

В останньому, *сьомому, розділі* на прикладах показано особливості регіональної спільноти – подільської шляхти. Особливу увагу приділено важливому питанню, як місцева шляхта уявляла свою територію і чи було це уявлення першим виявом місцевого подільського регіоналізму? Продемонстровано на прикладі для родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських проведення акції ревізії документів на право володіння землею. В окремому підрозділі, за матеріалами поборових реєстрів, представлено номенклатуру православних парафій у приватних шляхетських володіннях станом на 60-ті роки XVI ст. На прикладах кар'єр вищих урядників воєводства показано, що мілітаризація території була чи не основним чинником суспільного життя краю та слугувала їх кар'єрному просуванню. А на підставі аналізу поборових реєстрів показано структуру тогочасного шляхетського соціуму Подільського воєводства.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Кожен історик, починаючи свої студії на будь-яку історичну тему, сподівається написати у новій роботі щось нове, маючи для цього певну суму знань, набутих як з власних архівних пошуків і читання джерел, так і з опрацювання доробку своїх попередників. З Поділлям як в українській, так і в зарубіжній історіографії маємо дивну ситуацію. Про територію між вигином Дністра у середній течії та Дніпром є не так багато праць, у назвах яких є прикметник *«подільський»*, *«подільська»*, *«подільське»*. З іншого боку, кожна праця про події XIV–XVI ст. не обходиться без прикладів, у яких би не йшлося про появу Подільського князівства, князів Коріатовичів, Спитка з Мельштина, про нову столицю Кам'янець на Поділлі, стару столицю Бакоту, а також дивне співіснування трьох громад (руської, латинської та вірменської) у Кам'янці тощо.

Відсутність літописів і хронік з XIV–XVI ст. які походили б з теренів Поділля, призводить до певного джерельного вакууму. Його заповнюють наші великі попередники, як-то Ян Длугош, Бернард Ваповський чи Марцін Кромер. Власне «Історія або хроніка славетного Польського королівства» Длугоша є чи не основним джерелом до подієвої історії другої половини XIV ст. і до 1480 р. Якщо події за часів панування Казимира III, Людовіка Угорського, Ядвіги та більшої частини правління Владислава II Ягайла запозиченими з праць попередників, як події середини і другої половини XIV ст. переважно з хроніки Янка з Чарнкова, то вже події 30–70-х рр. XV ст. були йому як сучаснику знайомі. Длугошеві належить чи не перший опис Кам'янця як столиці Поділля – він приділив увагу з огляду на природне розташування міста, зауваживши, що міста неможливо бачити, не увійшовши в нього [145, р. 52]. Ми нічого не знаємо про можливе перебування хроніста у Кам'янці, але цей опис могла написати людина яка бачила це на власні очі.

У менш розлогій праці Кромера, яка структурою значною мірою взурувалася на роботу Длугоша, автор лише коротко подає інформацію про столицю Поділля як місто, що укріплене самою природою, але при цьому він зазначає, що знаходиться воно в 30 милях від Львова, і подає географічні координати в градусах, взуруючись, найімовірніше на працю Бернарда Ваповського, який був першим картографом цієї частини Європи, що народився тут [142, р. 43; 318, s. 23-32].

Вельми цікавий у Кромера опис полювання на зубра «*Bisontium venatio*», який своїм ритуалом нагадує кориду на Піренейському півострові, коли мисливці використовували спеціальну тактику, аби збити з пантелику звіра і в такий спосіб знести його. Інший спосіб полювання полягав у побудові спеціальних лож для заможної шляхти у вигляді амфітеатру, де відбувалася «вистава полювання», причому одним з елементів була ряднина червоного кольору (*rubrum pannum*), якою виводили звіра з рівноваги [142, р. 36-37].

Вивчення історії набуло нового імпульсу вже у XIX ст., коли поруч з історико-географічними творами, що було певним продовженням примітивних «енциклопедій» доби Просвітництва, з'являються перші спроби описати цю територію. Тут варто виділити двотомну роботу Олександра Пшездецького [415], котра довгий час залишалася одним з найпопулярніших нарисів з історії всієї Правобережної України. Її автор, збирач і видавець джерел, якому, між іншим, завдячуємо публікацією «Історії» Яна Длугоша, у вигляді подорожніх нотаток розповідає про минуле цього краю. Ще однією роботою, до якої зверталися як до вичерпного на той час джерела, була праця Міхала Балінського й Тимотеуша Ліпінського (у трьох томах), де містилися короткі нариси про історію земель і населених пунктів давньої Речі Посполитої [300]. Це був своєрідний прототип історико-географічного словника-довідника, популярного в Європі від середини XVIII ст.

В українській історіографії на академічний рівень дослідження Поділля виходить у 80-ті–90-ті рр. XIX ст., з появою молодого покоління дослідників,

науковим керівником котрих був професор київського університету Володимир Антонович. Як слушно зазначав свого часу Дмитро Дорошенко, «з-поміж своїх учнів витворив Антонович цілу школу вчених, що взялися до монографічного оброблення історії окремих областей України й Білорусі або окремих моментів української історії». З цієї «школи» Антоновича вийшли проф. Д. Багалій, проф. П. Голубовський, Н. Молчановський, проф. М. Грушевський, проф. Ів. Линниченко, проф. М. Довнар-Запольський, котрі в своїх працях широко посунули межі наукового розроблення української історії» [242, с. 135].

Опублікована 1885 р. праця Никандра Молчановського була першою академічною роботою, присвяченою історії давнього Поділля. І хоча більшість цього дослідження стосується історії Поділля до кінця XIV ст., де автор виявляє свій дослідницький хист у роботі з літописним матеріалом, відносно невелика прикінцева частина, присвячена першій третині XV ст., є взірцем тогочасної історіографії. Вона свідчить про глибоку обізнаність автора у предметі дослідження, знання усієї тогочасної як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, що, у свою чергу, давало йому підстави гостро полемізувати з сучасними йому істориками як на сторінках роботи, так і в розлогіх підрядкових примітках.

Власне Молчановський дав у першому параграфі своєї роботи критичний аналіз інформації щодо Поділля як географічну територію, слушно зауваживши відсутність такої назви у давньоруських літописах XIII ст. [274, с. 5]

Використавши практично усі відомі на той час джерела до історії Поділля від найдавніших часів і аж до середини XV ст., Молчановський у своїх висновках був досить категоричним щодо негативного впливу «польських порядков» (нагадаймо, що своє дослідження він завершує 1434 р. – часом запровадження коронного права та утворенням Подільського воєводства) [274, с. 318]. З іншого боку, він позитивно оцінює період Вітовтового володіння краєм (1411–1430), коли, на його переконання, припиняється поповнення місцевого зем'янства вихідцями з польських земель.

Цьому ж дослідникові належить перша спроба зібрання й систематизації саме надавчих документів Владислава II Ягайла та Вітовта, котрі він розмістив у

розлогіх примітках в останньому розділі своєї праці [274, с. 318-322]. Він спробував дати характеристику умов, на яких роздавалася ця земельна власність, виділивши її головні сторони – осадницьку та військову [274, с. 322-323]. Ці та інші твердження Молчановського продовжують своє життя у вітчизняній, а почасти й зарубіжній історіографіях, непохитними до нашого часу.

Професор Київського університету та багатолітній редактор «Архива Юго-Западной России» Михайло Владимирський-Буданов у своїх розлогіх передмовах до перших двох томів сьомої частини «Архиву» чимало уваги приділив Західному Поділля у XV ст. [234, с. 1-85] Зокрема, цікаві та слушні його спостереження щодо способу володіння землею боярами Хмільницького замку, котрі «захищають свій ґрунт (приписані до замку) *in commune*, як спільний для них» [234, с. 67]. Дослідник також дав характеристику землевласницькій колонізації (усталений термін тогочасної історіографії) степу в XV ст., назвавши її військово-цивільною і зауваживши, що «а) землю отримували місцеві служилі люди, зобов'язані до захисту місцевого замку; б) отримували (землю) під умовою служби, котру вони несли не тільки нарівні з іншими класами, а й маючи перевагу» [234, с. 68]. Підсумовуючи свої роздуми, учений, доходить висновку, що «боротьба за Поділля з Польщею після смерті Вітовта сприяла розоренню цього краю і затримала колонізацію. Роздача подільських населених місць польським шляхтичам, що відбувалася тоді у великих розмірах, не має нічого спільного з колонізацією краю» [234, с. 85]. Цей скепсис історика видно із його ж коментаря до умов роздачі землі після 1430 р., коли «польський уряд поспішив одразу ж розпочати роздачу населених місць Поділля польським шляхтичам з обов'язковою умовою (*hoc tamen adjuncto specialiter et expresso*), аби вони особисто жили на Поділлі та захищали його всіма способами, очевидно, що проти литовсько-руської держави» [234, с. 83].

Подільська тематика була головним полем діяльності молодого історика Михайла Грушевського у 90-х роках XIX ст. – на початку XX ст. [237, с. 15-16; 238, с. 34-35; 84, с. 1-18; 85, с. 1-2; 86, с. 1-94] Великий обсяг джерел склав основу не тільки його магістерської роботи про Барське староство, а й з незначними

змінами був згодом використаний у написанні IV–VI томів «Історії України-Руси». Причини, що привели Грушевського до цієї теми, викладені ним самим у передмові до «Барського староства»: «Цей південно-східний куток старого Подільського воєводства заслуговує на особливу увагу: в етнографічному вигляді місцевої шляхти, у становій організації та самоуправлінні, де до пізнішого часу збереглося багато оригінального, такого, що своїм початком відноситься до досить віддалених часів, часів до розповсюдження польської культури, польського права, що покрито своєю пеленою туземне минуле» [240, с. II-IV].

Загалом, історик негативно оцінював політику польського уряду (принаймні так традиційно писалося у той час, модернізуючи уявлення про систему влади у Польському королівстві) щодо колонізації на Поділлі, власне, у його розумінні ці процеси дістали такі означення. На його переконання, політика польських королів на Поділлі мала тенденційний характер порівняно з привілеями Вітовта і Свидригайла, наголошуючи на етнічній приналежності суб'єктів надання. «В той час, як пожалування останніх (Вітовта і Свидригайла. – *В. М.*) роздаються представникам туземного, українського населення (Василь Карачевський, Васцько Буцень, Кузь, Гринько Стреченович, Есько Нешевич, Козловські), пожалування польських королів отримують, головним чином, поляки та їх партизани, туземні й прийшли: пригадаємо Шафранця, Франчка, Стахніка Урбановича, Яна Фіоля, Дедриха (Теодорика. – *В. М.*), Рея (Стогнева Рея герба Окша. – *В. М.*), Свентослава *de Zadowya*, Мик. Виндику, Мрочка, Цьолків, Буцацьких, Одровонжів. Правда, й туземці не були зовсім забуті при пожалуваннях, тільки тут помічається одна різниця – в той час як поляки та їх прихильники отримують *villas*, туземці отримують *vastitates*; таким чином польська шляхта обрала собі шляхетну частину в культурній місії, надавши право проводити колонізацію туземцям» [240, с. 59-60]. Як буде показано нижче, такий стан речей не зовсім відповідав кількості маєтків, які отримували пани з Бучача принаймні з рук князя Вітовта, а про Свидригайлові впливи на ці процеси годі й говорити. Адже його коротке панування у 1400–1401 рр. та претензії на Поділля, що відбилися у його титулатурі вже у другій половині 30-х рр., не були ані вирішальними, ані

впливовими для тих процесів, що відбувалися на цій території, і тих осіб, котрі були заагажовані у ці справи.

Серед істориків, що звернулися до матеріалів подільських актових книг та приватних шляхетських архівів, одним з перших розпочав у своїх дослідженнях вивчати подільську шляхту Казімеж Пуласький. Його історичні розвідки, що публікувалися на шпальтах періодичних видань у 1880–1905 рр., були пізніше зібрані у чотирьох серіях під загальної назвою «Szkice i poszukiwania historyczne» [420, s. 131-188; 422, s. 1-168; 423, s. 169-194]. Головним об'єктом уваги історика були заможні шляхетські родини (генеалогії та землеволодіння), котрі проживали на середньовічному Поділлі: Шаравські, Претвичі, Свирчі, Щуковські тощо. Використавши уперше в своїх студіях книги Кам'янецького земського суду, дослідник ввів до наукового обігу чималу кількість документів, що допомагають пролити світло на розміри подільських латифундій Миколая Бедриха з Нового Двору, Кристина Щуковського, власників Шарівки тощо, зокрема привілеї кам'янецьких генеральних старост [419, s. 467], дільчі акти (наприклад, про поділ розлогого маєтку Свирчів наприкінці XV ст.) тощо.

Два невеликі за розмірами, але досить ґрунтовні дослідження із середньовічної історії Поділля належать відомому львівському історику та видавцеві джерел Антонію Прохасці. На противагу литовсько-руському чинникові у заселенні краю, на чому наполягала тогочасна українська історіографія, Прохаска зробив наріжним каменем свого дослідження ленні стосунки подільських князів Коріатовичів з польським королем Казимиром III Великим. Якщо перша зі згаданих робіт («Podole lennem Korony. 1352–1430» [412]) є схемою політичної історії краю, то друга («Lenna i manstwa na Rusi i Podolu») – це власне дослідження тієї політики, котру проводили володарі Русі й Поділля у справах роздачі земельної власності (право, умови тримання і пов'язані з ним обов'язки несення служби). Підсумовуючи свої спостереження над генезою лена в руських землях, дослідник пише: «Розуміння лена на Русі й Поділлі є подекуди ключем до розв'язання багатьох питань у внутрішній історії Русі та Поділля в тих часах» [411]. Ця теза Прохаски залишилася поза увагою

українських дослідників, а критика Грушевським концепції вченого призвела до її цілковитого забуття та нехтування в українській історіографії на довгий час.

Таке представлення історії Поділля зумовило тривалу дискусію ще наприкінці XIX ст. Зокрема, Грушевський у своїй рецензії на першу з цих робіт Прохаски закинув йому ігнорування приналежності Поділля до Великого князівства Литовського. Головні зауваження були спрямовані проти тези автора щодо васальної залежності князів Коріатовичів від польських королів [239, с. 10]. Рецензент закидав авторові вживання західних означень *servicium*, *feodum* на окреслення стосунків подільських князів із Казимиром III: «І взагалі уживання тих термінів феодальних для наших зносин, як в сій розправі, може лише затемнити справу і привести до несвідомого перенесення західних форм на наші події, тим часом як існування феодалізму в західних його формах у нас незнане» [239, с. 11]. Як показує подальша історія краю, власне Прохаска мав більше рації, ніж його опонент Грушевський. Адже лише усталення послідовності подій історії Поділля після вигнання князів Коріатовичів засвідчує слушність тез львівського історика, а те, що він використовує західні означення, виходило як з практики канцелярії Владислава II Ягайла, так і з сутності нових процесів. Йшлося про досить пізню, як на тогочасні європейські реалії, феодалізацію розлогої території колишнього Руського королівства та Поділля.

На окрему згадку заслуговують праці історика, видавця джерел Олександра Яблоновського, який, з огляду на колосальну обізнаність у джерелах XIV–XVII ст. був прискіпливим рецензентом практично всіх студій, що стосувалися історії Поділля. Свій погляд на історію Поділля у другій половині XIV–XVI ст. він виклав у низці досліджень та ґрунтовних рецензій на роботи М. Владимирського-Буданова та М. Грушевського [347, s. 525-545; 348, s. 50-65]. Зокрема, у своїй рецензії на роботу Грушевського він говорить: «Щодо становища, з якого він розв'язує історичну долю Поділля загалом, подібно як і багато його попередників, перед приходом Бони і навіть у віддаленому минулому, то виглядають вони як натуральні і виключно руські; примат, через який він бачить там плин історії, теж руський. Як русинові, очевидно не робимо йому з цього найменшого закиду. Але

поза все, мусимо зазначити, що місцями втрачається загалом твереза об'єктивність його суджень. Вона є меншою, коли стає він скрізь на протилежному боці польських впливів і польської влади (resp. на литовсько-руському боці), але бачить прояви полонізації – навіть у стислому, дуже окресленому значенні – там і тоді, коли і не було то навіть наміром і навіть можливим. Не раз гіперболізує значення відірваних фактів і бере їх у передвзяту систему, бачить в виключно політичних чи економічних актах натуру, прагнення зумисного переслідування тубільного паростку і т. п. наміри» [349, s. 66]. Така характеристика старшого колеги може виглядати дещо зверхньою. Але Яблонівський досить тонко помітив одну з головних вад Грушевського – залежність оповіді від наперед визначеної конструкції, яку він згодом розвиває у відомому всім схему всієї української історії.

Леон Бялковський у своїй роботі «Поділля у XVI ст. Нариси суспільного й економічного життя» [302] докладно, на актовому матеріалі київського архіву зробив першу спробу написати історію Подільського воєводства у XVI ст. Основними питаннями, котрі знайшли відображення у його праці, були етнічні стосунки на Поділлі, земська власність і селяни (окремо розглянуто питання про втечі селян), сільське господарство, загрози від наїздів, питання церкви. Три останні параграфи присвячено шляхті – шляхта і Кам'янець, риси шляхетської культури і перелік шляхетських родин на Поділлі у XVI ст. Цей реєстр подільської шляхти, укладений на основі збережених судових книг Кам'янецького земського суду та Коронної Метрики, і до сьогодні не втратив свого наукового значення та є взірцем і основою для подальшого вивчення персонального складу місцевої шляхти.

Загалом тематика питань, порушених Бялковським, є доволі традиційною і, на превеликий жаль, зумовлена станом збереження подільських джерел, коли історик може говорити лише про те, що дійшло до нас, і на підставі цього робити обережні спостереження.

Серед робіт Леона Бялковського, присвячених подільській тематиці, варто виокремити невелику розвідку, що побачила світ українською мовою 1920 р., –

«Поріччя Мурахви в XV–XVI ст.» [232; 303] Розвідка стала однією з перших, де було розглянуто процеси осадництва на пограниччі Подільського воєводства. Йому також належить перший перелік подільських урядників XVI – початку XVII ст. [305, s. 174-180] Такі хронологічні межі цього переліку виходили з його роботи над монографією про Поділля в XVI ст. Бурхливі зміни на політичній карті Центрально-Східної Європи, пов'язані з Першою світовою війною та Національними революціями у регіоні, змусили Бялковського переїхати до Любліна, де він тривалий час був директором архіву, але й тут він працював, хоч і не так активно, над подільською історією [306].

У міжвоєнний час, поза спорадичними згадками, Поділля як об'єкт дослідження надовго зникло з кола наукових інтересів українських та польських істориків. Відновлення систематичних студій починається у 1960-х роках працями львівського дослідника Миколи Крикуна, автора низки ґрунтовних досліджень з демографії, історичної географії, системи місцевого управління Подільського воєводства, де на великому фактичному матеріалі розглянуто проблеми історії цього прикордонного краю [252, с. 19-29; 253; 254, с. 69-98; 255, с.115-135]. Особливо важливою є розвідка, присвячена адміністративному устрою Подільського воєводства впродовж XV–XVI ст. На підставі обрахунку відомих дослідникові джерельних згадок про повіти на території воєводства він відтворює тогочасний повітовий устрій. Головним джерелом у вивченні цієї проблеми є саме надавчі привілеї, в локаційних формулах яких подається повітова приналежність об'єкта надання [257, с. 157-178]. 2002 р. побачило світ ґрунтовне дослідження про кількість і структуру поселень Подільського воєводства в першій половині XVII ст.[258, с. 374-521] І хоча хронологічно воно виходить поза межі цього дослідження, але є надзвичайно цінним у роботі над локалізацією населених пунктів, котрі упродовж століть неодноразово змінювали свою назву.

Важливою подією в українській історіографії, стала поява монографії Наталії Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» [296], яка спровокувала інтерес до вивчення привілейованого стану на українських землях у XIV–XVII ст.

Сфокусувавши свій дослідницький інтерес на тій частині етнічних українських земель, котрі від середини XIV ст. потрапили до сфери впливу, а пізніше були інкорпоровані до складу Великого князівства Литовського, авторка запропонувала своє бачення структури тогочасної шляхти, що проживала на Волині, Київщині та Східному Поділлі. Відмінністю останньої території, якої не було в руських землях Корони Польської, була наявність у них князівської верстви, кілька родин якої спливали на усе суспільно-політичне життя цієї території. Запропонувавши тривірневий поділ шляхти на цій території (князі, пани, зем'яни-шляхти), авторка дослідила генезу і суспільні практики кожної з цих груп, окресливши тим самим коло питань, які варто досліджувати.

Пізньосередньовічне Поділля упродовж останніх 15 років перебувало у полі дослідницьких інтересів сучасного польського історика Януша Куртики. Першим досвідом стала робота над томом Урядників Подільського воєводства в XIV–XVIII ст., де йому належить більша частина передмови та усталення урядників до 1572 р. (разом з Анною Сохацькою) [478, s. 7-28]. Це видання стало одним з найкращих у серії «Урядники давньої Речі Посполитої XII–XVIII ст.», започаткованої 1985 р. за редакцією Антонія Гонсьоровського. Принциповим моментом у виданні тому, присвяченого Подільському воєводству, був той факт, що 1994 р. Казімеж Пшибось видав поза цією серією, але на таких самих засадах том, присвячений цій території [480]. Том, виданий Пшибосем, спирався переважно на джерела опубліковані та на невелику кількість тих, що знаходяться в польських архівах. На відміну від нього, том, виданий у серії, використав для свого видання актовий матеріал з Центрального історичного архіву в м. Києві (книги кам'янецького земського і гродського судів).

Захопившись новою для себе територією, Куртика упродовж наступного десятиліття публікує ґрунтовні статті та джерельні матеріали з подільської тематики. Серед них «Поділля між Польщею і Литвою в XIV і першій половині XV ст.» [371, s. 9-59], яка була своєрідним підсумком дослідження історії Поділля у польській, українській, російській історіографіях і мала стати одним з розділів

ненаписаної ним монографії про Поділля у Ягеллонську епоху. У джерельній розвідці «З історії боротьби руської шляхти за рівноправ'я: репресії з 1426–1427 і сеймики у 1439 р.» [373, s. 83-120] він публікує список подільської шляхти з докладними коментарями й біографіями учасників цього зібрання, які зібралися на сеймик у Кам'янці 1439 р. Це перший відомий дотепер перелік подільської шляхти, що зібралася на сеймик, а також найраніший колективний перелік місцевих урядників, які зібралися у центрі воєводства.

У наступній роботі, присвяченій Поділлю, він опублікував, на підставі зіставлення багатьох копій, найстарші документи для кам'янецьких францискаців з 1400–1402 рр. [376, s. 149-168] На підставі аналізу цих джерел йому вдалося підтвердити свідчення Яна Длугоша про старостування на Поділлі старости Рафала (про це див. нижче). У цій статті він уперше зазначив цікавий з огляду на численні псевдонаукові теорії факт, що саме 1400 р. ми маємо першу документальну згадку про замковий міст у Кам'янці.

Влучна назва «Змінне (ротаційне) прикордоння», яку він дав своїй англomовній публікації про Поділля [372, p. 119-187], стала певною мірою ключовою в його спробі дати оцінку тим процесам і особам, які творили історію у цій частині «християнської Європи». Для нього Поділля було дуже пізнім, як на європейські реалії цього часу, експериментом із запровадження нових суспільних практик. Він це називав чистим феодалізмом західного зразка, який прийшов на ці землі у другій половині XIV ст. Цим дослідник відновив через 100 років підхід А. Прохаски до вивчення історії руських земель у складі Польського королівства.

Двічі він звертався до однієї з ключових постатей подільської історії середини XV ст. – Теодорика з Бучача герба Абданк. Опублікований ним привілей для Теодорика на генеральне подільське староство є тим документом, який дає змогу побачити механізми осадження й передачі контролю верховним володарем своєму намісникові широких повноважень на прикордонні, перекладаючи на нього з-поміж інших обов'язків такі, як роздачу вільних королівщин та сплату щорічних упоминків ханові [375, s. 69-102; 382, s. 3-52].

Працюючи над монографічним дослідженням, присвяченим історії Поділля, 2004 р. Януш Куртика опублікував регести усіх відомих йому документів від середини XIV і до 1430 р. (часу остаточного переходу Західного Поділля під владу короля Владислава II Ягайла). Розлогі й ґрунтовні коментарі, вичерпна джерельна і бібліографічна інформація, зробили цю працю унікальною в сучасній історіографії [170, s. 127-269].

Упродовж останніх років він же був керівником групи краківських дослідників, які працювали у Центральному державному історичному архіві у м. Києві над описом судових книг з XVI–XVIII століть. Він був ідеологом і рушійною силою цієї грандіозної за обсягом програми [381, s. 93-114]. І хоча в останні кілька років через зайнятість на посаді голови Інституту Національної Пам'яті він менше приділяв уваги цьому проекту, але згодом, передбачаючи своє переобрання на посаді голови Інституту, планував активно долучитися до цієї справи...

Його останньою публікацією (зокрема й поділлезнавчою) була піонерська розвідка «Вірність і зрада на пограниччі. Боротьба за Брацлав у 1430–1437 рр.» [380, s. 675-714] На підставі аналізу титулатури свідків одного не відомого раніше документа він зробив низку фундаментальних для історії цієї території висновків, які дали змогу хронологічно впорядкувати наявні свідчення, переважно з «Хроніки» Яна Длугоша.

В річницю смерті Януша Куртики, більшість його поділлезнавчих досліджень було опубліковано в окремому тому «Поділля в Ягеллонських часах». Разом з ними, до цієї збірки було включено попередній варіант другої частини «Repertorium» подільських документів за 1430-1447 рр. [378]

Окремі аспекти історії Поділля і сусіднього з ним Руського воєводства відображені також у дослідженнях Тадеуша Трайдоса [463, s. 137-168], Єжи Сперки [439, s. 335-336], Мацея Вілямовського [486, s. 105-128; 485, s. 273-322; 233, s. 85-148; 487, s. 81-118]. Варто згадати вельми важливу роботу Є. Сперки про оточення князя Владислава Опольського, яка вийшла 2006 р. і де подано

біограми всіх відомих дотепер осіб, яких можна зарахувати до князівського кола серед яких бачимо багато осіб, хто був пов'язаних з руськими землями Корони Польської (наприклад, Міхал Авданець, діти якого були активними діячами на цій території у першій половині XV ст.) [437; 438].

Останніми з узагальнюючих публікацій на тему шляхти на територію Руських земель є низка статей вміщених у збірнику, присвяченому родам на території Сілезії, Малопольщі і Руських земель в добі середньовіччя і ранньомодерному часі. Серед них важливими є публікації теоретична праця Марка Цетвінського [322, с. 9-19], узагальнюючі праці Анджея Янчека [351, с. 59-91] та Ренати Травки [467, с. 92-130] про участь шляхти в колонізаційних процесах в XIV–XV ст. – на території руських земель тощо.

Серед українських істориків нині плідно працює над соціальною історією сусіднього з Подільським Руського воєводства XV ст. Юрій Зазуляк [244, с. 43-57]. Зроблені ним важливі спостереження про процеси застави земельної власності за часів Владислава III на території Руського воєводства, певні типологічні подібності акту викупу Кам'янця з рук родини панів з Бучача з львівською конфедерацією 1464 р. дають змогу провести паралелі між тогочасною ситуацією на Галицькій Русі та Поділлі [245, с. 396-415] та окреслити типологію феодалізму на руських землях [246, с. 170-193].

Мої скромні зусилля у цьому напрямку, зумовлені тематикою дисертаційного дослідження про королівські та князівські документи на землю у XV ст., були спрямовані насамперед на вивчення поземельних стосунків упродовж XV – початку XVI ст., що зумовило появу низки публікацій про надавчу політику володарів Західного Поділля для шляхти [270, с. 596-630; 263, с. 120-128; 268, с. 227-265; 267; 270, с. 399-438; 271, с. 34-47; 260, с. 4-15].

Підсумовуючи виклад історіографії, можемо зауважити, що після робіт кінця XIX – першої чверті XX ст. Західне Поділля не перебувало в колі інтересів дослідників. Поодинокий інтерес до цієї території виникає в українській історіографії з 60-ті рр. XX ст., і пов'язаний переважно з науковою діяльністю

Миколи Крикуна, у польській історіографії простежувалася фрагментарна увага до цієї території, а дослідження розпочалися від середини 90-х рр. ХХ ст., що було зумовлено як появою двох видань списків урядників Подільського воєводства, так і заангажуванням у подільську тематику Януша Куртики.

1.2. Джерела

Переходячи до аналізу джерел, мушу зробити певне застереження, яке можна застосувати до будь-якого дослідження. Джерел завжди бракує, і джерел завжди забагато. Ця відома кожному колезі-істориком аксіома бентежить мене завжди, коли настає час викласти якусь порцію матеріалу у вигляді завершеного дослідження. Ситуація з джерелами для Поділля не така трагічна, як для інших українських територій із зазначеного часу, як-от Волинь, Київщина або Брацлавщина, але й не така приємна і комфортна, як для Руського чи Белзького воєводств, не кажучи про інші воєводства Польського королівства, як-от Краківське чи Познанське, де середньовічні архіви збереглися дуже добре. Але саме джерела формують нашу візію нашого конструйованого минулого. І, на превеликий жаль, вона, тобто ця візія, є такою, якою ми «бачимо» в доступних нам джерелах. Саме через це я не можу поставити до «своїх» джерел ті запитання, які хотів би і мав би поставити.

У класифікації наявних джерел, є певна двоїстість, адже мова йде про дві досить відмінні за своїм джерельним наповненням доби. Перша з них – це пізнє середньовіччя, друга – ранньомодерний час. Відповідно, для кожного з періодів є свої основні групи джерел, які було використано під час написання цієї роботи.

Документи, котрі підтверджують право володіння, зокрема надавчі привілеї, становлять чи не найбільшу кількість з-поміж усіх збережених середньовічних і пізньосередньовічних джерел. Найбільший інтерес для історика мають ті документи надавчого характеру, що містять згадки про володіння на певному праві, або так звану заставу королівщин – надання, результатом якого є тимчасова

передача королівської земельної власності у користування особі, котра за це позичає верховному володареві певну суму грошей або певні послуги на цю саму суму (це фіксується у відповідній клаузулі привілею).

На жаль, до нас не дійшов у повному обсязі архів Кам'янецького гроду і цілком не збереглися земські книги XV ст., де згаданий вище комплекс документації мав би фіксуватися найбільш докладно, а поодинокі збережені документи, що вийшли із земської канцелярії цього часу, засвідчують лише спорадичні ситуації довкола того чи того об'єкта – його продаж, заставу, дарування тощо [90; 89; 67; 54-56].

Відтак, основним депонентом пізньосередньовічних та ранньомодерних документів, котрі стосуються історії Західного Поділля, є Головний архів давніх актів у м. Варшава. Пріоритетне місце за кількістю зафіксованих тут свідчень пізньосередньовічних документів займає так звана «Книга ревізії», складена 1564 р. [67], до якої було вписано привілеї на маєтки, отримані від польських королів та великого литовського князя (частково повним текстом, частково – у розширених регестах; останнє насамперед стосується привілеїв на заставу королівщин за панування Владислава III). Переважна більшість документів XV ст., внесених сюди, вже відома дослідникам з публікацій кінця XIX – 70-х рр. XX ст., але низка актів, особливо з другої половини XV ст., запроваджується нами до наукового обігу вперше.

Другим за інформативністю є масив реєстрів, або інвентарів коронного архіву, які почали укладатися з метою покращення діловодства королівської канцелярії ще у середині XVI ст. Першій з них – це інвентар, зроблений перед 1505 р. з ініціативи коронного канцлера Яна Ласького [205, s. 109-137; 373, s. 83-120]. Наступним є інвентар королівського секретаря Марціна Кромера, укладений 1551 р. Кромер був чи не першим, хто спробував навести лад у тодішньому Коронному архіві. Інвентар, зроблений ним, окрім земських привілеїв містив документи про стосунки Корони Польської з закордонними країнами та різними землями, як-от Литва, Русь або Пруссія [156, s. 8]. Інвентар коронного архіву, зроблений 1613 р. регентом королівської канцелярії і пізнішим підканцлером

Станіславом [472, s. 183] та його сином Мацеєм Лубенськими [68], за своєю структурою та інформативністю є наближеним до інвентаря Марціна Кромера.

Найбільш інформативним з огляду на вміщену у ньому джерельну інформацію є «Реєстр коронного архіву», укладений у 1567–1569 рр. XVI ст. тодішнім королівським секретарем, а пізніше коронним канцлером Яном Замойським. Зокрема, відділ привілеїв Подільського воєводства, хоча й невеликий за своїм обсягом (чистопис – К. 929–939, чернетка – К. 951–996), змістовно дуже насичений з огляду на переписані сюди документи [49, к. 929-939, 951-996]. На думку Оскара Халецького, більший обсяг реєстру Яна Замойського був обумовлений тим, що через езекуційний рух та супутню йому «ревізією листів» до Коронного скарбу надходили тисячі актів, змістом яких, були переважно застави королівщин, що висвітлювали найдріб'язковіші внутрішні стосунки окремих воєводств. Саме тому постало завдання насамперед упорядкувати ці матеріали за окремими воєводствами.

Надзвичайно цінним джерелом є Коронна Метрика (*Metryka Koronna*). Перша зі збережених книг Коронної Метрики охоплює період 1447–1454 рр. і збігається з початком правління Казимира IV [7]; усього ж за період панування Казимира IV збереглося п'ять книг. Перша з них була опублікована перед Першою світовою війною у Варшаві у серії «Юридические памятники» [91]. Ще одна книга Коронної Метрики, яка зберігалася в Публічній бібліотеці Санкт-Петербурга і була би за сучасною нумерацією № 14 а (книга коронного підканцлера Анджея Оповровського за 1479–1483 рр.) [169], не збереглася до нашого часу. Але наприкінці XIX ст. Антоній Прохаска зробив розлогі виписи з неї, що дало змогу Гражині Рутковській 2005 р. видати ці матеріали окремим томом [168].

На жаль, війна та подальші політичні зміни перервали видання повних текстів книг Коронної Метрики. В розпорядженні дослідників нині є лише регести вписаних сюди документів, підготовлені й видані директором Варшавського головного архіву Теодором Вежбовським у 1905–1912 рр. Для нас найбільшу цінність мають усі томи цього видання, які охоплюють часи правління

Казимира IV (1447–1492), Яна-Ольбрахта (1492–1501) та Олександра (1501–1506), Сигізмунда I (1506–1548) та Сигізмунда II Августа (1548–1572) [181-187]. 1961 р. група архівістів видала другу частину реєстрів за панування Сигізмунда II Августа – акти підканцлерів [188].

Варто додати, що впродовж усього періоду існування Коронної канцелярії до книг Коронної Метрики могли вноситися документи, видані попередніми королями (реєстри таких документів уміщені в додатках (*sumpplementum*) до праці Вежбовського). Тому до нашого дослідження залучено й ті томи, котрі охоплюють хронологічно пізніші періоди Генріха Валуа [189], Стефана Баторія (за оригіналом) та Сигізмунда III.

Відновлення наукових студій над Коронною Метрикою припадає на кінець 90-х рр. XX ст., коли під керівництвом проф. Войцеха Кравчука в Ягеллонському університеті розпочалося видання серії під назвою «Сумаріуш Коронної Метрики за Сигізмунда III». Ця серія, заснована на інших методологічних засадах, нині налічує 5 томів, у яких подано польськомовні реєстри актів за перші роки панування Сигізмунда III [166; 206-209].

Чимало цікавих документів з історії пізньосередньовічного Поділля містить колекція пергаментних документів Головного архіву давніх актів. Окрім королівських привілеїв надавчого характеру (частина з них була видана дослідниками), тут зберігається чотири документи Кам'янецького земського суду (1444–1449 рр.), котрі проливають світло на рух земельної власності й боротьбу за неї на теренах Подільського воєводства та презентують нам номенклатуру як місцевих урядників, так і тих шляхтичів, що входили до старостинського оточення [64; 54-56], а також тут міститься один з останніх документів генерального подільського старости Теодорика з Бучача 1454 р. – дарча на пустку з дозволом закласти село [59]. Загалом, брак доброго каталогу колекції пергаментних документів у варшавському архіві значно ускладнює роботу з цим зібранням. Воно містить унікальні документи, які інколи дають змогу цілком по іншому поглянути на ті процеси, що відбувалися не тільки на Поділлі у XIV–XV ст., а й загалом у цій частині Європи. Важливим було виявлення документа

подільського старости Гедигольда, яким він у 1421 р. зробив запис для Теодорика з Бучача на село у Червоногрудському повіті.

Унікальним джерелом для вивчення політики верховних володарів на руських землях Корони Польської в другій половині XIV – середині XV ст. є ревізія листів, проведена підканцлером Войцехом з Жихліна 1469 р. у процесі перевірки документів на право володіння землею в руських воєводствах Корони. Матеріали ревізії були опубліковані свого часу Олександром Яблоновським [136, s. 1-72]. Вони є значущими для історика ще й тому, що наступну ревізію (люстрацію) буде проведено аж через сто років, а сам текст ревізії містить інформацію про виставлення документів за попередніх володарів, які, ймовірно, не збереглися до нашого часу.

Незамінними у вивченні соціальної структури тогочасного суспільства залишаються люстрації, інвентарі королівщин (староств) та поборові реєстри. Через них ми можемо побачити всю строкатість шляхетської корпорації, яка проживала у той час на Поділлі. На жаль, пізня поява такого типу джерел, зокрема люстрації та поборові реєстри для території Подільського воєводства, з'являються лише у 60-х рр. XVI ст. Але й за цей час ми маємо дві люстраційні акції [96] та три побори [225, s. 177-202, 219-228; 24, к. 215-287]. Об'єднання обох типів джерел, допомагає подати щонайширшу картину номенклатури прізвищ (це дає змогу дослідити низку зв'язків, що пов'язували людей на цій території), а також землевласницьку ситуацію. Адже люстрації демонструють нам королівський маєток, і тих, хто тримав його на певному праві, а побори віддзеркалюють приватні, дідичні землеволодіння і тих, хто володів ними.

Цікавим і малодослідженим джерелом є інвентарі староств, які укладалася під час зміни королівського намісника на відповідній території. Частково вони були використані й опубліковані О. Яблоновським та М. Грушевським у їхніх джерельних публікаціях. Для нас цікавими є інвентарі Кам'янецького староства за 1570 та 1571 рр. і фрагменти інвентаря Барського староства за 1570 р. [24, к. 288-305; 25, к. 44-45; 27, к. 23-34] Для порівняння слід також взяти більш пізні інвентарі Кам'янецького і Барського староств за 1613–1614 рр. Тут, з огляду на

більшу розбудованість старостинського маєтку, цікавою є динаміка змін, зокрема бояр, які були приписані до Барського старства, і несли служби з охорони кордону [25, к. 213-269].

Принагідно зазначимо, що багаті зібрання Головного архіву давніх актів та Національної бібліотеки (*Biblioteka Narodowa*) значно постраждали під час Варшавського повстання 1944 р. У повоєнний час співробітники архіву видали регести втрачених документів. Зокрема, інформація про знищені подільські документи міститься у публікаціях Ядвіги Карвасінської [157, s. 65-103] та Адама Вольфа [227, s. 143-231]. Машинописна копія одного з цікавих подільських документів, який загинув 1944 р., зберігається в «Матеріалах до V-го тому дипломатичного кодексу Малопольщі» у Кракові [71].

В Україні основний масив джерел з досліджуваних нами питань зосереджено у зібраннях Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Тут зберігаються актові книги Кам'янецького земського суду (Ф. 37). Перша з книг, що дійшли до нашого часу, починається від 1521 р., а загалом у цьому фонді налічується 50 книг за 1521–1790 рр. За своєю інформативністю вони значно поступаються зібранням варшавського архіву давніх актів, проте все ж містять досить цінні записи (обляти) як королівських, так і, насамперед, старостинських документів XV ст. на заставу королівщин [2, арк. 112-114]. Щодо поточних подій XVI ст., то вони стають безперечно важливим свідченням діяльності земського суду на території Подільського воєводства у цей час. Для нашого дослідження хронологічно важливі книги №№ 1–2, 4–5, 7–8, які охоплюють період від 1521 до середини 70-х років XVI ст.

Важливим джерелом для з'ясування власницької приналежності того чи того поземельного об'єкта на території Подільського воєводства, клієнтарних кіл найвищих подільських урядників у XV ст., зокрема панів з Бучача, є найстаріші актові книги Галицького, Львівського, Перемишльського гродських судів, котрі зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Роботу з ними полегшує те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. вони були видані у XII–XIX тт. джерельної серії «Akta grodzkie i ziemskie» [116-123].

Зокрема, саме тут ми знаходимо свідчення про розміри маєтку панів Кірдеїв та Бучацьких у Подільському воєводстві, коли представники цих впливових родин проводили поділи маєтків [116, № 2538, 2438].

У пригоді стала також колекція пергаментних документів того ж таки архіву. 1972 р. був опублікований каталог пергаментних документів, який дав змогу ввести до наукового обігу чимало цікавих і важливих документів, але в ньому, на догоду тогочасній ідеології, було зукраїнізовано усі особові імена. Другою вадою цього видання є відсутність у дуже докладних реєстах переліку свідків видачі документів, які часом можуть дати багато цікавої і важливої інформації про урядницьку номенклатуру окремої території, і клієнтарні стосунки отримувача або документодавця. І насамкінець, прикрим є той факт, що після публікації цього каталогу вкотре було порушено нумерацію документів, зокрема у фонді Лянцкоронських, що значно утруднює роботу дослідників.

Врешті, трапляються й досить несподівані місця зберігання надавчих документів, дотичних до роздачі земельної власності на території Поділля. Так, оригінал одного з таких документів – для Варцислава Вишковича – знаходиться у міській бібліотеці Бидгощі (Польща) [70], а копія привілею, зроблена у XVI ст. на заставу Бакоти з навколишніми селами для Кристіна Щуковського – у приватній колекції Томаша Нєводнічанського у м. Бітбург (Німеччина) [161] та ін.

Перші публікації королівських і великокнязівських документів, що стосуються Західного Поділля та Подільського воєводства, почали з'являтися в середині XIX ст. Піонерами у цьому стали Олександр Пшездецький та Міхал Грабовський, які 1843 р. у Вільно видали перший том «*Źródło do dziejów polskich*», де з-поміж масиву документів з приватних колекцій було вміщено три подільські привілеї Владислава II Ягайла [222, s. 153-154, 157-161].

Започатковані тоді джерельні серії Петербурзької археографічної комісії «Акты, относящиеся к истории Западной России» [74, с. 32], «Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России» [75, с. 10] публікували документи великого князя Вітовта. 1867 р. у Львові, у збірнику «Памятники дипломатического и

судебно-делового языка русского», підготовленому Яковом Головацьким, було вміщено вже відомі раніше привілеї Вітовта [99, с. 42]. На позір справа виглядала так, що публікатори джерел «змагалися» один з одним у кількості публікацій тих самих документів, не переймаючись збиранням, упорядкуванням та публікацією повного корпусу джерел.

Починаючи від 70-х рр. XIX ст., значну кількість надавчих привілеїв було видано у першій (дипломатичній) частині «Aktów grodzkich i ziemskich» [112, 113]. Один з головних видавців цієї серії Антоній Прохаска чимало уваги приділяв вивченню й публікації джерел, що постали в канцелярії великого князя Вітовта або відклалися у Литовській Метриці. Результатом цих зацікавлень історика стало видання 1882 р. збірника «Codex epistolaris Vitoldi» [140] та 1890 р. – збірника «Materiały archiwalne», що являв собою добірку документів з Литовської Метрики [178].

Проте жодна джерельна серія з-поміж тих, що видавалася в середині XIX – на початку XX ст., не приділила стільки уваги публікації джерел до історії пізньосередньовічного Поділля, як київський «Архив Юго-Западной России». Це пов'язано передусім з видавничою діяльністю Михайла Грушевського, який, працюючи над дослідженням історії Барського староства, підготував і опублікував чималу кількість документів з архівосховищ Києва, Варшави й Москви, котрі не лише склали джерельну основу його роботи, а загалом стали підґрунтям до вивчення історії Західного Поділля в другій половині XIV–XVIII ст. й сьогодні [77; 78].

Накопичивши великий обсяг джерельного матеріалу, Грушевський продовжив видання пізньосередньовічних документів у редактованих ним «Записках Наукового товариства імені Шевченка» у Львові. Саме тут 1905 р. побачила світ перша серія «Матеріалів до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України», де було обліковано низку документів, які територіально не стосувалися до Барського староства [87; 88].

З-поміж аматорських робіт, що почасти містили документи, безумовно найкращою є праця Владислава Побуга-Гурського «Powiat Mohylowski» [197]. І

хоча вона зазнала гострої критики М. Грушевського, почасти слушної з огляду на рівень критики поданих у збірнику джерел, її цінність полягає в описі всіх відомих привілеїв для конкретного населеного пункту. Саме за такою, доволі архаїчною, але традиційною від XVI ст. схемою організовано виклад Побуга-Гурського, котрий мав у власному архіві низку реєстрів документів для окремих сіл (найстарший з них він опублікував у «Подольских епархиальных ведомостях» [88]).

Серед принагідних публікацій згадаємо видання Владиславом Семковичем п'яти документів Вітовта, три з-поміж яких стосувалися території Західного Поділля [198, s. 845-857], зокрема – один з небагатьох латиномовних привілеїв (повний за структурою), що постали в канцелярії Вітовта, – надання Григорію, званому Шипом з Давидовиць [198, s. 852-854].

Українська історіографія другої половини XX ст. назагал не приділяла уваги публікації середньовічних та ранньомодерних джерел. Показовим є той факт, що історичні документи, серед яких було чимало привілеїв надавчого характеру, видавалися тільки лінгвістами у серії «Пам'ятки української мови». Візьмемо для прикладу лише два відомі від середини XIX ст. документи Вітовта, видані для Єська Нешевича [75, с. 10; 99, с. 43; 102, с. 108-109; 198, s. 855] та Бедриха [74, с. 32; 99, с. 17-18; 102, с. 111-113; 106, с. 36; 82, с. 110-111]. Починаючи від видань Петербурзької археографічної комісії, фактично, жодне джерелознавче видання кирилических документів не обходилося без перевидання цих двох документів, але історичний коментар до цих публікацій був доволі слабким.

Натомість у Польщі на початку 60-х рр. XX ст. Станіславом Курасем було ініційовано проект із виявлення та видання всіх середньовічних королівських документів – від найбільш ранніх до середини XV ст. Передбачалося у двох-трьох томах опублікувати усі доти не відомі королівські дипломи, а також републікувати ті, що були видані з помилками у другій половині XIX – першій половині XX ст. Але результати пошуків перевершили початковий задум, і серія під назвою «Zbiór dokumentów małopolskich» розтяглася на вісім томів. Для історії руських земель Корони Польської найбільш інформативними є томи VI–VIII,

підготовлені Станіславом Курасем у співавторстві з Іреною Сулковською-Курась, що охоплюють періоди панування Владислава II Ягайла та Владислава III [218-220]. Якісне археографічне опрацювання документів, що супроводжується докладним коментарем, а також їхня кількість роблять це видання неоціненним для дослідженні історії Західного Поділля другої половини XIV – першої половини XV ст.

На завершення огляду опублікованих джерел відзначимо збірник привілеїв Вітовта, підготовлений Єжи Охманським 1986 р. Цінність цього видання насамперед полягає у виокремленні надавчих привілеїв з масиву документів великокнязівської канцелярії [211]. Серед публікацій останнього десятиліття, дотичних до нашої теми, слід також згадати видання руських документів з канцелярії Владислава II Ягайла, підготовлене Олегом Купчинським [94, с. 349-350]. На останок варто нагадати про новаторське джерелознавче дослідження Януша Куртики під назвою «Подільський реперторіум», у якому зібрано й проаналізовано документи, дотичні до історії Поділля до 1430 р. [170]

* * *

Отже, як в українській так і у зарубіжній історіографіях не робилося спроб комплексного опрацювання подільської тематики. У більшості досліджень, присвячених Західному Поділлю, питання генези, структури та плинності подільської шляхетської корпорації перебували на маргінесі дослідницького інтересу. Отже, це потребувало як перегляду, так і додаткового опрацювання джерельної бази з урахуванням досягнень історичної науки другої половини XX ст.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Загальні методологічні спостереження

Написання праці з історії пізнього середньовіччя та раннього нового часу, яке хронологічно маркується від середини XIV ст., часу зникнення Галицько-Волинського князівства (Руського королівства), і завершується серединою 70-х років XVI ст., коли вигасає династія Ягеллонів, є доволі складним завданням з огляду на цілу низку причин.

Для початку про термінологію, що вводиться у цьому дослідженні. Означенні території українських етнічних земель у другій половині XIV ст. На мою думку потребує певного термінологічного впорядкування. Насамперед це стосується тієї частини Галицького-Волинської держави, що після подій 1340-х років відійшла до складу Польського королівства. Тут я пропоную називати цю територію виходячи з її правового статусу – Руський домен короля.

Під *Руським доменом короля* розуміється частина території колишнього Галицько-Волинського князівства і Руського королівства (князівства), яка пізніше стала основою Руського воєводства. Цей термін є коректним з точки зору історичної відповідності тим процесам, що відбувалися на цій території. Адже використання терміна *Галичина* є неприйнятним з точки зору його пізньомодерного походження, а термін *Червона Русь* (Ruś Czerwona), притаманний польській історіографії, не має жодного підкріплення у тогочасних джерелах. Достатньо подивитися титулатуру володарів цієї території з середини XIV ст., де вони себе називають володарями і господарями Руської землі. Їхні намісники, починаючи від 50-х рр. XIV ст., означаються як старости руської землі (див. приклади у тексті). Використання цього терміна є слушним для території майбутнього Руського воєводства від середини XIV до 1434 р. Що стосується Поділля, то тут треба зважати на статус і підпорядкування як цілої, так і окремих частин цієї території після 1394 р. Мається на увазі частина Західного Поділля у

1395–1399 р. як територія, передана на княжому праві Спиткові з Мельштина. Подільське князювання Свидригайла тривало у 1400–1401 рр., Ягайлова зверхність над цілим Поділлям у 1402–1411 рр., дожиттєве подільське володарювання Вітовта у 1411–1430 рр. Останній відтинок часу, після смерті Вітовта, коли Поділля стає ареною боротьби між Владиславом II Ягайлом та Свидригайлом, що завершується укладанням перемир'я у 1432 р. і поділом Поділля на Східне та Західне. Західна частина від 1434 р. стає Подільським воєводством у складі Корони Польської.

Насамперед це стосується джерельної складової цього дослідження. Маючи у своєму розпорядженні доволі малу кількість писемних джерел, дослідник стоїть перед завданням тотального опрацювання усіх згадок. Тут у нагоді стає джерелознавча критика, яка дозволяє видобути з не чисельних згадок таку кількість інформації, котра допоможе не тільки зробити постановку проблеми, а й показати її саму в історичному розрізі епохи.

Другим інструментом, використаним у цій роботі над пізньосередньовічною привілейованою верствою на українських землях є метод просопографії. Його використання безпосередньо пов'язане з обмеженою джерельною базою дослідження, а отже змушує збирати по крупинці усі відомі факти, свідчення, натяки аби об'єднати їх в окремі біограми.

Такий спосіб презентації не є новим в історичній науці і дослідники античної доби вже давно і вдало використовують його для своїх досліджень. Українські історики пізнього середньовіччя вкрай мало використовують цю методику збирання та опрацювання вкрай малої джерельної інформації з цієї епохи. Серед знаних мені робіт з періоду пізнього середньовіччя виділяють робота Ю. Зазуляка про учасників львівської конфедерації з 1464 р. [245, с. 396-415]

Маючи, у порівнянні з істориками XVI-XVIII ст., вкрай мало надійних писемних джерел. Без такого способу презентації фактів, вони б залишалися розрізною масою інформації, котра мало що могла допомогти у висвітленні нашої теми.

Для прикладу зібрані біографи усіх відомих свідків документів князів Коріатовичів за 1370-1390-ті роки дозволи доволі чітко окреслити соціальну структуру князівського оточення на Поділлі у другій половині XIV ст., і це при тому, що кількість таких документів є дуже незначною. На сьогодні виявлено лише п'ять документів, котрі містять листи свідків [271, с. 34-47].

Звісно, що не можна ідеалізувати цей, тай загалом будь-який метод історичного дослідження, як абсолютно точний та надійний. Але в ситуації з вкрай обмеженою джерельною базою української історії пізнього середньовіччя, метод просопографічного опрацювання джерел може слугувати тим вихідним пунктом, що дозволяє систематизувати та представити точну та надійну інформацію для дослідження.

Адже спробувати «прив'язати» відомих з джерел персоналій до якогось регіону часто «спотикається» в проблему прочитання (в нашому випадку інтерпретації прізвиська). Тому під регіональною ознакою мається на увазі насамперед, можливий регіон походження певної особи, який можна встановити або гіпотетично припустити за наявними джерелами, зокрема за правописом імен та прізвиस्क.

Як ми того очікуємо, певним маркером для історика є етнічна приналежність тої або тої особи, що виступає в наших джерелах. У жодному разі тут не йдеться про етнічний чинник як визначальний. Далі в тексті буде зроблено обережну спробу деяких припущень щодо етнічної складової подільської шляхетської корпорації у першій третині XV ст. з метою спростування певних стереотипів, які існують ще від часів народницької течії в українській історіографії. Йдеться про усталену в історіографії з другої половини XIX ст. про те, що великий литовський князь Вітовт проводив про-руську політику надання земельної власності на Поділлі.

Таким критерієм, за яким історики роблять свої припущення, а почасти категоричні висновки, слугує критерій імені та прізвиська осіб. Для початку ми повинні дати собі справу з мовою, якою писаний документ. Априорі йдеться про територію населену представниками слов'янського етносу, де домінує

становище займають русини. Але от мова документів здебільшого у нас не руська, а латинська. Хоча навіть і руська мова може завести нас у глухий кут.

Для прикладу, як свідчать документи з історії сусіднього Молдавського князівства, фактор імені у документах писаних руською мовою демонструє нам цікаві комбінації начебто слов'янських імен з цілком іншою етнічною приналежністю. Так, 23 квітня 1441 р. господар Еліаш монастирю в Полене передає для служби: «...чѣтири чѣлѣдѣ цыганскыи на име: Славъ Хорловень с чѣлѣдею, и Никола с чѣлѣдею, и Кълиманъ с чѣлѣдею и Бызыла с чѣлѣдею» [143, р. 299]. Та 7 травня 1443 р. господар Стефан тому ж монастиреві призначив татар для служби: «...Иванчукъ и съ братомъ своимъ и съ оусими чѣлѣдми ихъ, и Иванка съ братомъ и съ оусими чѣлѣдми ихъ, Чочанъ съ братомъ и съ оусею чѣлѣдию ихъ, и Хриць съ чѣлѣдми своими, Мунтя съ чѣлѣдми своими, Панасъ съ чѣлѣдми своими, Чунакъ съ чѣлѣдми своими, Шефънелъ съ чѣлѣдми своими и Туля ватаманъ и съ оусими чѣлѣдми своими. Ты оуси выше писанны татарове...» [143, р. 322]

А для прикладу відома особа з руських земель Бенько з Жабокрюків, котрий фіксується у документах протягом 1370-х – 1400-х років, згідно імені мав би бути русином. Але гербова печатка маркує місце його походження у Сілезії [437, s. 197]. Це при тому що Бенько звучить цілком по-руськи та й село Жабокрюки знаходиться у сучасному Тлумацькому районі Івано-Франківської області.

Як вже зазначалося вище, поєднання пізнього середньовіччя та раннього нового часу, змушує дослідника постійно пам'ятати про спосіб опрацювання і презентації. В цьому випадку метод просопографії для раннього нового часу стає певною мірою обтяжливим, а отже така ситуація змушує до пошуку інших інструментів для висвітлення як історичних подій і персоналій так і загалом опрацювання джерел.

Якщо для періоду пізнього середньовіччя використовуються для дослідження усі відомі документи і джерельні згадки, то перехід у наступний період – ранньомодерний час, вимагає певної селекції джерел, сюжетів і виокремленні окремих персоналій та окреслення певних груп осіб, що

слугуватимуть певними моделями або демонструвати унікальні випадки творення кар'єр у цій частині Польського королівства.

Специфіка правового устрою, який був тут за часів татарської зверхності та частково за панування братів Коріатовичів, зробила з Поділля своєрідний «кінцевий пункт призначення» для тих, хто прагнув зробити кар'єру й отримати у винагороду за свою службу, якою тут була земля. Для тогочасних людей їхня Європа на Сході закінчувалася на Поділлі, на межі християнської та степової цивілізацій. Недарма кам'янецька римо-католицька катедра св. Петра і Павла є найдалі розташованою на сході готичною культовою спорудою.

Запровадження на Руських землях Польського королівства феодальних стосунків, характерних для середньовічної Європи, а саме служби за землю, призвели тут до трансформації привілейованої військової верстви від зем'ян на *nobilitas ruthena* (руську шляхту), котрі, усвідомивши своє місце у нових реаліях, пройшли складний шлях від особистих слуг короля до повноправних шляхтичів Корони Польської, що у 1434 р. з поширенням положень Єдльненського привілею інкорпорувалися до нової суспільно-правової системи. Під час цієї трансформації стара змішана русько-литовська суспільна структура була замінена на доволі просту зовні, але не менш ієрархізовану зсередини коронну. Хоча архаїчні елементи старого устрою ще дуже довго існували тут поруч з новими: наприклад, напівпривілейовані бояри, котрі були закріплені за барським, хмільницьким та ін. замками і несли служби з охорони кордону.

Відмінність від сусідніх етнічно споріднених територій на півночі полягала у цілковитій відсутності князівської групи серед привілейованої верстви. Виглядає так, що її місце у XV ст. до 1434 р. посіло кілька впливових родин можновладців, які, хоч за зовнішнім походженням не мали князівського титулу, але за розмірами маєтку та формуванням власного оточення дорівнювалися до них. Це, зокрема, родини панів Одровонжів зі Спрови герба Одровонж, панів з Бучача герба Абданк та панів з Ходчі герба Огончик, які, фактично, підпорядкували власним інтересам усе шляхетське середовище в середині XV ст. на Руських землях.

Пани з Бучача завдяки контролю над усіма прикордонними старостами на руських землях Польського королівства, а переважно над Кам'янцем, мали можливість не тільки контролювати усі процеси на території Подільського воєводства, а й провадити, часто на власну руку, закордонну політику. З огляду на нестабільність влади у сусідньому Молдавському князівстві, їхні дії тільки сприяли зміцненню впливу родини у регіоні.

Наявність таких потужних гравців, як пани з Бучача, призводила до формування, з одного боку, потужного кола прихильників, але, з іншого боку, – супротивників, що у 1460-ті рр. скінчилося для панів з Бучача втратою генерального староства у Кам'янці та постовою втратою впливу як на Поділлі, так і загалом на руських землях Корони. За інерцією, до початку XVI ст. родина ще утримувала позиції на території Подільського воєводства, але вигасання двох гілок роду значно послабило її вплив.

Поява у 80-ті рр. у Північному Причорномор'ї нової потужної сили – Османської імперії – призвела до змін у звичному для місцевої людності стані справ. Наявність постійної загрози з боку татарських загонів, які кочували у межиріччях від Дунаю до Дніпра, змусила короля Казимира IV вдатися до запровадження сталих військових підрозділів на Поділлі. Цей фактор став вирішальним у подальшій долі краю. Адже від цього часу служба у війську як перший шлях у кар'єрі шляхтича стала програмою мінімум для більшості з тих, хто прагнув здобути славу, уряди, гроші та звісно, землю.

Така мілітаризація краю не минула безслідно для місцевої людності. Життя у постійній загрозі бути вбитим або забраним у ясир призвело до появи чималої, як не реалії того часу, кількості військових на Поділлі. Додатковим фактором була й одна з останніх виправ посполитого рушення з усього Польського королівства у 1497 р. у молдавський похід, котрий закінчився невдачею для короля Яна Ольбрахта і надовго відбив бажання вести широкомасштабні військові дії у цьому напрямку. Можливо, саме тоді й решта королівства дізналася про Поділля, а військова служба у ротах поточної оборони зробила мету кожного малозаможного шляхтича ближчою – отримати земельну власність на спокійному

прикордонні, мати шанс посісти земський уряд або вдало одружитися з донькою чи вдовою місцевого зем'янина. Стати справжнім *terrigena*.

Фактично, кожен з урядників, котрі посідали уряди у Подільському воєводстві від початку XVI ст., мав за плечима службу у війську або поєднував її. Така мілітаризація суспільного життя позначилася й на подальшій долі місцевої шляхти. Адже наприкінці XVI ст., шукаючи свого місця у великій шахівниці шляхетської демократії, що міцно заволоділа головами шляхетського стану Речі Посполитої, подоляни здебільшого переймалися щоденними справами на неспокійному прикордонні й не були помітними на сеймах.

Уряд кам'янецького генерального старости у XVI ст., перейшовши до рук вояків, втратив той блиск, котрий мав у середині XV ст. Брак осіб «великого формату» на кшталт Теодорика з Бучача та вичерпання королівського домену в Подільському воєводстві призвів до того, що його почали отримувати особи як знаних, так і прийшлих (але, насамперед, не місцевих) родин – Станіслав Лянцкоронський, Миколай Іскшицький, Мацей Влодек, Миколай Потоцький. Їх об'єднували не тільки не подільське походження та служба у війську, а передусім – протекція самого короля Сигізмунда I. Для деяких родин (приміром, Лянцкоронських) це було нове віяння на Сході, яке вони відчули, власне, на Поділлі, а для таких, як Потоцькі, – початком приголомшливої кар'єри, яку вони продовжили в наступні століття.

Відкритість і еластичність місцевої шляхетської корпорації зумовили дивну асиміляцію на Поділлі вихідців не тільки з польських, а й чеських, німецьких земель, сусідньої Волощини та далеких Балкан. Ця спільнота приймала до своїх лав і міщан, даючи змогу ставати шляхтичами, а вже потім посідати одні з найвпливовіших земських урядів у воєводстві. Ця відкритість була вимушеною з огляду на те, що майже кожне покоління являло нам цілком нову номенклатуру прізвищ осіб, які ставали новими подолянами. Це була жорстока платня за омріяну землю й уряди.

Найменше це стосувалося напівпривілейованого боярського прошарку, більшість котрого становили русини. Проживання великими родами в одному селі

майже не вирізняло їх з-поміж селянства. Лише повинності на користь свого замку та старости й несення службу з охорони шляхів вирізняли їх з мовчазної маси селянства.

Може видатися, що на середину XVI ст. Поділля стало таким собі «диким Сходом» Польського королівства, де у постійній боротьбі за життя і землю співіснували місцеві русини, прийшли поляки, німці, чехи, угорці, волохи, татари тощо. Але це була земля, де вони усі разом створили толерантну спільноту, головним завданням якої стало вижити й уберегти себе, край та державу від небезпеки. Можливо, саме це й спричинило появу міфічного образу Поділля розлогої та багатой країни, де встромлена у землю паля невдовзі стає деревом, де у лісах і полях є безліч звірів, а мед розтікається по землі.

Отже складність поєднання двох періодів – середньовіччя та раннього нового часу провокують у першому випадку до тотального опрацювання усієї наявної у нашому розпорядженні джерельної бази, а у другому – запровадження селекції, коли дослідник постійно повинен пам'ятати про макронаратив і мікроприкладі у своїй роботі.

2.2. Подільська шляхта як корпорація у часовому розрізі

Отже, дивлячись на подільську шляхту зсередини, можна назвати її еластичною спільнотою, такою, що була відкритою як на прийняття та адаптацію нових членів, так і на сприйняття нових суспільних практик, що прийшли на цю територію з Польським королівством наприкінці XIV ст. Ця відкритість була для неї вимушеною, а отже, позірною змінністю та еластичністю були тут засобом існування і самозбереження.

За весь цей час можна виокремити принаймні три великі періоди, коли наявні фрагментарні джерела дають підстави зробити такий поділ. До того ж, кожен з періодів демонструє начебто цілком іншу спільноту, навіть незважаючи на обмежений стан джерел, які має у своєму розпорядженні дослідник. Щоразу

спільнота буде іншою як за персональним складом, так і за внутрішньою конфігурацією, що залежатиме від присутності в середині самої корпорації чи зацікавленості в ній впливових осіб або родин як усередині, так і ззовні, які згуртовували або організовували у певний спосіб довкола себе усю цю середню і дрібну шляхту.

Пізніша постягелонська епоха принаймні за матеріалами сеймикових інструкцій останньої третини XVI ст. демонструє нам сильні зовнішні впливи на формування цієї спільноти, за якими стоїть постать Яна Замойського, що діяв на території Подільського воєводства у 80–90-ті рр. XVI ст. за посередництва п'яти братів Потоцьких [469, s. 266-267; 470, s. 97, 190-191, 193, 338-340]. Перехід останніх під королівську опіку демонструє нам вплив короля на формування цієї територіальної корпорації, що являє нам певну біполярність цього середовища, в якому не було князівських родин на кшталт Волині й де склад місцевої шляхти був настільки плинним, що, у свою чергу, вона ставала більш вразливою від зовнішнього впливу в межах Речі Посполитої. Але це вже стосується інших часів.

2.2.1. Перший період (середина XIV – перша третина XV ст.)

Складно дібрати означення для цього періоду, який призвів до зміни підпорядкування цієї території та формування тут місцевої шляхетської спільноти. З одного боку, цей період є першим, з огляду на появу в писемних джерелах саме того Поділля, про яке йдеться, з іншого боку, він є й найбільш насиченим щодо змін володарів та запровадження нових форм стосунків на цій території. Протягом умовного століття (1340-ві–1430-ті) ця територія змінила своє підпорядкування від ординської зверхності до удільного князівства Гедиміновичів, які, в свою чергу, прийнявши зверхність польського короля Казимира III, поклавши початок прозахідній орієнтації цієї території.

У такий спосіб Поділля, потрапивши до сфери впливу західних володарів Казимира III та Людовіка Угорського, поділило долю частини Руського королівства Романовичів. Подальші події, пов'язані з бажанням знайти компроміс між Ягайлом і Вітовтом, приведуть до експерименту з поділом цієї території у

1395 р. і до спроби урядування на правах князя краківського воєводи Спитка з Мельштина, а після його загибелі у битві на р. Ворскла у 1399 р. та до короткочасного князювання молодшого брата короля князя Свидригайла, зрада якого призведе до особистого втручання короля у справи Поділля, які завершаться лише зі смертю Вітовта у 1430 р.

Починаючи з 70-х років XIV ст. тут з'являються вихідці з етнічно польських і німецьких земель, які запроваджують новий тип стосунків у парі «верховний володар–привілейований підданий». Ці мандрівні рицарі середньовічної Європи, власне, й були першими носіями «бацили феодалізму» на рівні основного постулата цієї доби, що притаманний середньовіччю, – служби за землю. Пізніше, як на європейські реалії запровадження такого типу стосунків і дає нам можливість побачити ці процеси на нашій території у досить дивному форматі, коли ще існує чіткий поділ на прийшлих і місцевих, і коли про прийшлих ми знаємо більше, ніж про тих, кого, вочевидь можемо вважати місцевими. Прикладом може бути кар'єра родини Боршничів у сусідній галицькій землі. Родина, яка походила із Саксонії, з околиць Мейсена, змогла укорінитися в цілком іншому етнічному і соціальному середовищі. За інформацією Яна Длугоша, Боршничі отримала від Владислава Ягайла маєтності біля Тлумача [437, s. 203-204; 355, s. 207-209]. І це не перший і не останній парадокс джерел до історії руських земель у пізньому середньовіччі.

Існування поруч з Подільським князівством руського домену короля на етнічно споріднених територіях на заході, а також васальна залежність до Корони Польської, а пізніше Угорського королівства, ймовірно було тим прикладом наслідування для князів Коріатовичів. Брак джерел, які би пролили світло на тогочасне суспільство на території Поділля, дає змогу звертатися лише до прикладів сусідніх земель, які не мали, окрім Волині та Київщини, володарів з династії Гедиміновичів.

Подібність у соціальній структурі зем'янської верстви (за матеріалами другої половини XIV – поч. XV ст.), дає підстави припустити існування схожих процесів формування привілейованої верстви, яка групується навколо старих

волосних центрів, що стають осередками нових замкових повітів. Ймовірно, старі боярські роди, які посідали чільне місце у структурі Галицько-Волинської держави до середини XIV ст., переходять у категорію родин, що фіксуються з означенням «пан». До якої ймовірно, приєдналися прибульці з інших етнічних територій, як-то з Малополющі і Сілезії. Зокрема Кунцер (Гюнтер, Конрад) Боршнич у джерелах подається найчастіше з означенням «пан». Серед осіб, зафіксованих у документах князів Коріатовичів, вісім осіб означені як «пан»: пан Гринько власник Соکیلця, пан Немиря власник Бакоти, пан Рогозка власник Язлівця, пан Бедришко, пан Вишко Толстий, пан Прокіп, пан Павел Слупич, пан Михайло Процевич. Принаймні Бедришко є представником прийшлого рицарства з теренів Сілезії, на що вказує його герб, та, ймовірно, Павел Слупич не може бути зарахований до місцевої привілейованої верстви, з огляду на його прізвисько.

Перший період Ягайлового володіння цієї територією був ознаменований, з одного боку, постійною ротацією королівських намісників, а також активним осадженням зем'ян, формуючи в такий спосіб власне запліччя, що виявилось після 1410 р., коли Західне Поділля було передане у пожиттєве володіння князеві Вітовту.

Ймовірно, що Вітовт спробував змінити ситуацію на свою користь під час свого володіння цим краєм протягом 1411–1430 рр., але фрагментарність джерел і їхня суперечність усталеним в історіографії тезам про те, що князь провадив проруську політику осадження шляхти на Поділлі, суперечать тому факту, що найбільшу кількість земельних надань у цей час отримав Теодорик з Бучача. Ще одним фактом на користь прозахідної орієнтації місцевого зем'янства можуть бути як численні родинні зв'язки зі шляхтою руського домену короля, так і активна участь подолян у 1410 р. у війні з Орденем, де Подільська земля виставила три хоругви з огляду на чисельність шляхти, яка тут проживала, до того ж кожна з них мала зображення сонця на червоному тлі (*Decimum septimum, decimum octavum et decimum nonum terrae Podoliae, tria enim singa, abundante multitudine, habebat, quorum quodlibet faciem solarem in rubeo campo habebat pro*

insigni.) [147, р. 39]. З цієї інформації випливає, що терени Поділля були густо заселені. Питання з ким? З огляду на джерельну базу, яку має у своєму розпорядженні історик, у XV ст. тут (мається на увазі усе велике Поділля) немає великого залюднення, і тому складно припустити велику кількість місцевого зем'янства на цій території. Для прикладу реєстр подимного тільки Подільського воєводства налічує 260 сіл [78, с. 335-342]. Постає логічне запитання: де взятися з хоругви шляхти і чи були це вершники, які мали нести службу на потребу короля, як це видно з Ягайлових привілеїв у 1402–1410 рр.?

Можливо, певною відповіддю на цю невідповідність (а чимало осіб, осілих на Поділлі тримали не одне село) може бути припущення, що до цих трьох подільських хоругв входили вояки, залежні або зібрані намісниками короля. Цими намісниками перед 1410 р. були Анджей з Тенчина (1407–1410) та Пйотр Влодковиць із Харбіновиць (1410–1411) [478, с. 118-119]. Хоча сам староста Пйотр Влодковиць під час битви перебував у складі великої хоругви краківської землі [354, с. 281]. Загалом, це питання, на думку Кшиштофа Квятковського, є нез'ясованим, і цю кількість не можна в жодному разі пов'язати з територіально-адміністративним поділом упродовж усього XV ст. Хоча, як свідчить Длугош, у 1426 р. Владислав II Ягайло вислав з руських земель Корони 5000 вояків, змобілізованих на турецьку кампанію Сигізмунда Люксембурзького. Аби не вдаватися до розлогих припущень, відповідь на це запитання лежить у площині статусу цієї території, яка на той час була персональним доменом короля, де усі зем'яни-шляхта вважалися особистими слугами короля. В такому разі йдеться про тотальну мобілізацію Поділля на потреби короля.

Подальші події, які розгорнулися на Поділлі після смерті Вітовта, зумовили швидке повернення краю до володінь Владислава II Ягайла. Прикметною ознакою цього повернення була активна участь братів Міхала, Міхала Мужила та Теодорика Бучацьких разом з Грицьком Кірдеєм та кам'янецьким католицьким біскупом Павелом з Боянчиць. Виглядає, що королівська партія серед шляхти, котра проживала на цій території, перемогла. Ця акція остаточно закріпила

Західне Поділля у складі Польського королівства (з перервою на турецьку окупацію в 1672–1699 рр.) аж до 1793 р.

Повернення під руку короля Західного Поділля та військові дії 1431–1432 рр., кульмінаційною подією яких стала битва під Копистирином наприкінці 1432 р., вплинули на формування місцевої шляхти за рахунок прийшлих елементів з власне польських етнічних територій, насамперед Малопольщі та Мазовії. Адже король Владислав II Ягайло використав цю територію як фонд винагороди за участь у військовій кампанії проти Свидригайла.

2.2.2. Другий період (1430-ті – кінець XV ст.)

Запровадження коронного права на території руського домену короля, а також утворення Руського та Подільського воєводств у 1434 р., вплинуло на структуру місцевої шляхти, або, точніше, тієї її частини, про яку ми знаємо з нечисленних документів. Для нового Подільського воєводства, яке було утворене зі столицею у Кам'янці й розташовувалося лише на західній частині розлогого краю, яким є Поділля, то це був момент остаточної інкорпорації до складу Польського королівства.

Верховні володарі (як Владислав II Ягайло, так і його син Владислав III) упродовж 30-х і першої половини 40-х XV ст. використовували цю територію як поземельний королівський фонд для винагороди за службу шляхтичам майже з усієї Корони Польської [270, с. 596-630; 268, с. 227-265]. Адже попередній досвід панування на цій території не завершив удокументування належним чином. За правління Владислава III ні форма, ні зміст королівських привілеїв не зазнали якихось суттєвих змін. Навіть у певний час, зокрема у 1442 р., було виставлено кілька документів, які передавали села на Поділлі у дідичне володіння [268, с. 260-262].

Змінилося тільки те, що у джерелах шляхта означається як власне шляхетні (*nobiles*) і вельможні (*magnificus*). У цей період відбувається становлення земської та гродської урядницької ієрархії. І якщо про першу групу урядників ми бодай маємо певний мінімум інформації, який дає змогу нам відтворити номенклатуру

та склад земської урядницької групи, то про другу, а саме про гродських урядників ми маємо лише поодинокі згадки у джерелах.

23 червня 1439 р. у Кам'янці відбувається перший знаний нам з джерел сеймик, або з'їзд подільської шляхти, на якому була присутня уся тогочасна урядницька група, а також представники середньозаможної шляхти [373, s. 111-119]. Отже, на сеймику фігурували: кам'янецький біскуп Павел з Боянчиць, подільський воєвода Грицько Кірдей, кам'янецький каштелян Миколай Бедрих з Бедриховець, підкоморій Януш Кірдей з Оринина, червоногородський староста Теодорик з Бучача, підстолій Ян Крушина з Галова, хорунжий Пехно з Вахновець, суддя Миколай з Гуменець, підчаший Юрко зі Свирчковець, підсудок Ян Печовиць з Боришковець, земський писар Домарат зі Шлядкова та інші шляхтичі – разом 41 особа [373, s. 112-113].

З цього переліку видно, що особи, присутні на цьому сеймику, здебільшого походили з-поза меж Поділля й були новоприбулими шляхтичами. Ба навіть були присутні батьки і діти (Грицько і Януш Кірдеї), діти тих, хто перед тим отримав надання як від Владислава II Ягайла, так і від князя Вітовта (брати Бахавські, брати Кемличі). Привертає увагу значна група шляхти, яка, згідно з дослідженнями Ф. Пікосінського та Я. Куртики, привісила до цього документа печатки з гербом Свєрчик (Миколай Бедрих з Бедриховець, Пехно з Вахновець, Миколай з Гуменців, Юрко зі Свирчковець).

Щодо останньої групи осіб, які виступають з гербом Свєрчик, то навіть якщо не приймати припущення Юліуша Дуніковського про можливу спорідненість між Миколаєм Бедрихом та Юрком зі Свирчковець, то все одно присутність 10 % осіб, які користуються одним гербом, є вагомим аргументом щодо їхньої спорідненості [332, s. 204]. А якщо додати до них сілезця Павла Щуковського герба Гриф (та його маєток довколо Бакоти, який він отримав у 40-ві роки XV ст.), то значення вихідців з цієї території для Поділля буде чималим. Це вкотре демонструє нам той факт, що нетривале урядування князя Владислава Опольського на руських землях у 1372–1378 рр. є важливим з огляду як на

запровадження нових практик, так і міграції рицарів з Центральної Європи на Схід.

Також не варто забувати про існування уявлень у тогочасному шляхетському соціумі щодо родової спорідненості = «рідство» усіх, хто користувався одним і тим самим гербом. Історіографія цього питання є досить великою. Уже перші геральдисти, як-от Бартош Папроцький чи Шимон Окольський, komponували свої гербівники з огляду на гербову приналежність родини, отже, вміщували осіб з різними прізвищами, але зі спільним гербом в один розділ. Для шляхти, що проживала на руських землях у XIV–XVI ст., піонерською працею для свого часу стала монографія Людвіка Виростка про рід Драго-Сасів [496; 493, s. 119-130]. І хоча складно у будь-якому випадку говорити про спорідненість усіх осіб, що мали спільний герб, але не варто нехтувати почуттям приналежності до одного й того самого гербового братства в аналізі кар'єри тих або тих шляхтичів у цей час.

Починаючи від 1430 і до 1464 р. кам'янецьке староство перебуває практично під повним контролем (за винятком нетривалого перебування в руках королівських намісників у 1435–1437 рр. Дерслава з Влостовиць, та у 1438–1442 рр. Януша з Кобилян та Пйотра Поляка з Ліхвіна) представників родини панів з Бучача і стає не тільки передумовою могутності одного з братів, Теодорика, а й об'єктом домагань інших можновладців [269, с. 163-169; 375, s. 69-102]. Власне, в цей час королівське намісництво у Кам'янці стає, ймовірно, об'єднавчим чинником для шляхти, яка тут проживала. Це дало змогу старостам, насамперед Теодорикові з Бучача, сформувати довкола себе чималу групу середньо- і малозаможних шляхтичів (серед яких переважали ті, що не так давно отримали з рук короля бенефіції на території самого староства), тобто оточити себе сіткою клієнтів і слуг, які стали ще одним (і можливо, дуже важливим) елементом могутності цієї родини.

Ключову роль у появі та реалізації цієї схеми зіграло право кам'янецького генерального старости роздавати королівщини на суму до 50 гривень у польській монеті, яке, як видно з практики його застосування намісниками, трактувалося

досить широко. До того ж, сини Міхала Авданця, насамперед Міхал Мужило і Теодорик, сконцентрували у своїх руках усі прикордонні староства Польського королівства на південно-східному кордоні, що дало їм змогу контролювати не тільки місцеву шляхту, а й усю східну торгівлю. Свідченням цього є кілька документів про заборгованість Теодорика Джуліанові, купцеві (а за іншою інформацією – ювелірові) з Кафи, якому був винен 2000 злотих [115, s. 6, 7]. Так, ще у 1448 р. дружина Теодорика Катажина поручилася своїми маєтками перед поручителем чоловіка Анджеєм Одровонжем зі Спрови (на той час руський воєвода і генеральний руський староста) і перед люблінським каштеляном Креславом з Курозвенк, що Теодорик заплатить борг міщанинові з Кафи Джуліанові [115, s. 6]. Ця справа дійшла до короля, і 5 січня 1453 р., майже через п'ять років, Казимир IV наказав Теодорикові не застосовувати силу, а Анджейові Одровонжові наказав взяти справу до своїх рук [115, s. 7]. 1458 р. уже після смерті самого Теодорика і Джуліано з Кафи кам'янецький земський суд підтвердив часткову сплату боргу синові ювеліра у розмірі 700 кіп грошей і 4 угорських дукати, які мав сплати Міхал з Бучача, син Теодорика [60].

Домінація панів з Бучача у середині століття призвела до проявів спротиву місцевої шляхти й акції викупу з їх рук у 1464 р. заставленого за Владислава III замку та міста [379, s. 66]. Така практика збіглася в часі з відомою конфедерацією шляхти львівської землі проти свавілля родини Одровонжів. Все це співпало з планами короля Казимира IV щодо недопущення застави замків – центрів городових староств, і було спрямоване на централізацію країни у світлі рішень з'їзду в Нешаві 1454 р.

Водночас цікавою стає тенденцію з укорінення прибулої шляхти у другій половині XV ст. на території Подільського воєводства. Представники родини панів з Бучача, Кірдеї, Одровонжі та Ходецькі майже нікого не пускали на вищі уряди воєвод і старост у цей час. Винятком може бути тривале перебування на уряді кам'янецького каштеляна Миколая Бедриха з Бедриховець (1467–1492 або 1496) [478, s. 65].

Важливою з огляду на завершення процесу удокоментування земельної власності є проведена на руських землях Корони Польської ревізія привілеїв у 1469 р. [346, s. 9-15; 452, s. 289-291] Ініціатором цієї акції був Войцех з Жихліна, на той час коронний підканцлер. Це була єдина такого типу акція, проведена у двох воєводствах за цей час, і залишалася такою аж до середини 60-х років XVI ст. Складність у роботі з цим джерелом полягає в тому, що вкотре наші уявлення про адміністративно-територіальний устрій та гіпотетичну прив'язаність шляхти, яка посідала та тому чи тому праві земельну власність на території Руського і Подільського воєводств, не збігаються з уявленнями тогочасних ревізорів, які проводили цю акцію. Адже шляхтичі, яких можна було б вважати подільськими або руськими, присутні у різних розділах документа, який маркований за територіальними критеріями в такій послідовності: Перемишльська земля (S. 1–11), Львівська земля (S. 12–29), Галицька земля (S. 30–42), Подільська земля (яка зазначена у Руському воєводстві) (S. 43–66), і останній розділ означено просто: Податки (*The lonea*) (S. 67–72) [136].

Більшість подолян фігурує в розділі «Подільська земля», де загалом було представлено понад 300 записів про королівські документи на земельні володіння, які поклали на ревізію 97 осіб (найбільша кількість з усіх зазначених у ревізії територій. Для порівняння: з Львівської землі було представлено бл. 250 документів, понад 200 – з галицької, і бл. 200 – з перемишльської.) [452, s. 291], з яких не всі можуть бути зараховані до місцевої шляхетської корпорації, наприклад: Бжежевський, який представив документи на село в Коломийському повіті [136, s. 64]; вїт міста Коломия з документами на два будинки в Коломії та привілеєм на с. Жуків [136, s. 64], що було за межами Поділля; розлогий маєток Волчка у львівській, галицькій та холмській землях [136, s. 65] або привілеї князя Владислава Опольського та королеви Ядвіги, подані Іваном Прокоповичем з Гвіздця [136, s. 55], та інші. Приклад останнього є досить промовистим, адже ніколи юрисдикція князя Владислава Опольського не поширювалася на територію Поділля. Це саме стосується й документів королеви Ядвіги. Винятком є відомий акт повторного надання Західного Поділля Спиткові.

Певна частина інформації про королівські документи присутня й у сусідньому розділі «Галицька земля»: як то Сенько та Іван Вербовські – власники сіл Гаврилівці і Ходоровці [136, s. 32-33], що знаходяться біля Кам'янця; Петро Жаковський – власник Княгинина та будинку в Кам'янці [136, s. 33], Анджей Цьолек з Кривча – власник низки сіл на Поділлі, на деякі з них він представив документи ще князя Свидригайла (на Кривче та Клипинці) [136, s. 33]; Ян Чанстуловський – власник Проскурова [136, s. 33], а також розлогий подільський маєток Одровонжів зі Спрови [136, s. 40-41].

Отже, як видно з цих прикладів, кількісно подільська шляхетська корпорація становила близько 100 осіб, які мали у своєму розпорядженні привілеї на володіння землею. Ці привілеї хронологічно маркуються від другої половини XIV ст., часів панування на цій території князів Коріатовичів, і далі упродовж всього XV ст., починаючи від князя Свидригайла і продовжуючи королем Владиславом II Ягайлом, князем Вітовтом, королями Владиславом III та Казимиром IV. До цього переліку варто додати й подільських генеральних старост. Ймовірно, що кількість осіб шляхетського або напівшляхетського походження була більшою, але через відомий брак джерел встановити їхню кількість неможливо. Так само неможливо встановити й походження багатьох осіб, що фіксуються у документах. Як видно з дослідження Януша Куртики, які він зробив до осіб, що були присутні на сеймику в Кам'янці в 1439 р., то із 41 присутніх 7 осіб не було ним ідентифіковано, а це 17 % від загальної кількості. Решта осіб, за винятком панів з Бучача, Кірдеїв, Свирчів, Бахавських, Ярмолинських, Пудла, з'являються на Поділлі після 1430 р., а це переважна більшість. Тобто джерела нам подають образ подільської шляхти у цей період як корпорації, що здебільшого складалася з прийшлого елемента.

Як свідчить подальша доба, ймовірно, існувала чимала група слуг, які за своїм статусом, прирівнювалися до бояр, що нікуди не зникали (адже потім вони знову з'являються у джерелах, зокрема, вже писаних не руською мовою), адже з огляду на чисельність замків, а отже малих замкових повітів, на цій території їх було вочевидь чимало.

2.2.3. Третій період (поч. XVI – 1570-ті рр.)

Кінець середньовічної доби на зламі XV–XVI ст. призвів до значних змін у тогочасному суспільстві Польського королівства. Поступово відходила стара доба, старі практики, старе суспільство, на зміну якому приходили нові форми організації як спільноти, так і країни загалом. Поява військових на східному кордоні від 70-х рр. XV ст. поступово призвела до докорінної зміни подільської шляхетської корпорації, яка трансформувалася у доволі компактну землевласницьку спільноту, що постійно потребувала нових членів для підтримання власної життєдіяльності. Постійна загроза з боку татар і волохів призводила до чисельних втрат серед чоловічого населення. Такий стан речей вимагав постійного поновлення, яке могло бути тільки ззовні, адже важко собі уявити швидкий натуральний приріст при тому, що напади хоч і нечисленних татарських загонів були постійними.

Панування двох синів Казимира IV – Яна-Ольбрахта та Олександра – припало на злам епох. Тривале правління їхнього батька не лише утвердило Корону Польську в очах сусідніх країн, дало підстави говорити про т. зв. *Rex Jagiellonica* (Світ Ягеллонів), а й підвело ризику під цілої епохою середньовіччя, відкривши шлях своєрідній «модернізації» суспільних практик – сеймового представництва та законодавчого обмеження королівської влади на користь сейму. Започаткована практика регулярних сеймів від 1493 р. замість старих регіональних з'їздів (для Малопольської провінції, куди зараховувалися руські землі, такий з'їзд відбувався у Новому місті Корчині) [212, s. 48-54]. Це стало початком шляхетської демократії, реального впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику Польського королівства. Але неспроможність шляхетського соціуму до проведення реформ з упорядкування правової системи, державних фінансів, війська, адміністрування територією та специфічне розуміння шляхтою своїх прав і вольностей призвели у подальшому (починаючи з кінця XVI ст.) до її деградації і підпорядкування інтересам великих магнатських родин [456; 215].

Статути короля Олександра від 1504 р. та канцлера Ласького разом зі знаменитою конституцією *Nihil novi* 1505 р. [212, s. 127-135; 454, s. 25-28] стали вододілом у королівському праві на роздачу й застава земельної власності (у 60-ті роки XVI ст. це призведе до бурхливого ексекуційного руху тієї частини цього широкого суспільно-політичного процесу, який спрямований був на впорядкування королівського землеволодіння, наслідком чого стало проведення люстрацій королівщин та ревізії усіх документів, що засвідчували б право власності на ту чи ту землю).

Наявність сталої загрози спричинила появу сталих військових підрозділів, які фінансувалися з королівського скарбу і постійно перебували на прикордонні. Власне шляхта, котра несла службу в цих ротах оборони, яку назвали поточною, стала основним елементом поповнення подільської шляхетської корпорації, котра без особливого спротиву (який є завжди щодо прийняття нових елементів то соціальної групи) приймала їх до своїх лав. Привабливість цієї території була й у тому, що тут, безземельна і малоземельна шляхта за службу могла отримати бодай якийсь невеличкий маєток, тут вона мала шанс потрапити під протекцію можновладців чи вдало одружитися на дівчині чи вдові подільського шляхтича. І таких прикладів є чимало.

Ця військова група стала й основним джерелом поповнення урядницької групи місцевої шляхти. Адже майже кожен з урядників, як функціональних та і гонорових з огляду на престиж військової служби мав би прослужити певний час товаришем у кінній роті [433, s. 24]. За підрахунками Марека Плевчинського, за часів панування двох останніх Ягеллонів, номінації ротмістрів на земські уряди під час несення ними військової служби, отримали в подільському воєводстві 46 осіб [408, s. 312]. Зважаючи на територію воєводства й виходячи зі специфіки географічного розташування, це був найвищий показник у межах Корони Польської. Цілковитою протилежною була картина у випадку отримання номінації по завершенню військової служби: тут лише 19 осіб отримало уряд на Коронному Поділлі [408, s. 314]. Таке співвідношення, можливо, було пов'язане з небажанням по завершенні служби проживати на неспокійному кордоні та наявністю маєтку

або можливості його набуття (спадку, одруження тощо) на тій території, звідки походив той або той шляхтич. Дослідник також підкреслює, що єдиною дорогою для тогочасного шляхетського соціуму, яка вела до еліти, була мужність і доблесть під час битв. Власне тоді, на початку панування Сигізмунда I, після кількох війн розпочалася кар'єра на цій території Струсів, Гербуртів, Сенявських, Претвичів тощо [408, s. 315].

Прагнення короля забезпечити собі прихильність служилої шляхти було ще одним чинником зростання кількості урядників з кола тих, хто ніс службу або був недавно на ній. Можливо, така ситуація призвела до того, що королівська партія серед подільської шляхти була чималою, адже саме йому вони були зобов'язані своїм становищем. Землі, отримані за службу впродовж двох третин XVI ст., стали тим останнім бастионом, за який трималася шляхта подільського й руського воєводства у 60-ті рр. під час езекуційних сеймів, де, наражаючись на чимале невдоволення представників інших воєводств, до останнього виборювала своє право на королівщини, отримані після 1504 р. [329; 448; 323; 454]

Ця доба дає змогу нам подивитися на шляхту Подільського воєводства вже цілком по-іншому. Цьому сприяє наявність ширшого кола джерел, з яких ми бачимо вже не тільки урядницьку і середньозаможну шляхту, а й дрібну і напівпривілейованих бояр, більшість яких виринає з джерел власне у цей час.

* * *

Для усього часу, від середини XIV до кінця панування Сигізмунда II Августа, головною залишається відповідь на поставлене питання: ким були шляхтичі, що проживали на цій території та ідентифікували себе з нею, – військовими чи землевласниками?

Видається, що відповідь на це запитання лежить у двох площинах. Насамперед вони були землевласниками. Адже головною метою їхньою служби було отримання земельних володінь. Це стосується як місцевої, так і прийшлої шляхти. Якщо з прийшлою все зрозуміло, адже для того щоб укорінитися на цій території, треба було мати землю. То з місцевою трішки складніше. Тут треба

звжати на її соціальний статус, виходячи з якого, той або той шляхтич прагнув або збільшити свій маєток шляхом служби, завдяки їй отримати суспільний аванс. У нашому випадку перейти зі статусу малозаможної шляхти до середньозаможної. Що стосується напівпривілейованої шляхти, бояр, які були прив'язані до окремих замків, то важко віднайти у цей час приклад, коли особи з цієї групи авансували хоча б до середньозаможної шляхти.

З іншого боку, шляхта на Поділлі не могла бути невійськовою, зважаючи на спосіб життя й умови привілеїв на землю, які ми бачимо тут ще від початку XV ст., коли умовою посідання того чи того об'єкта земської нерухомості було пов'язане з несенням військової служби на потребу верховного володаря, яке збереглося тут і протягом всього XVI ст. Згідно цих критеріїв місцева шляхта поділялася на землевласників, які служили зі своїх маєтків, і тих, хто був зобов'язаний служити на вимогу старості або потреби замку, до якого був приписаний.

Такий стан речей походив з цілком окремої еволюції шляхетського стану на руських землях Корони Польської, де до 1434 р. шляхта (насамперед місцевого походження) була особистими слугами короля, на що вказується у більшості привілеях Владислава II Ягайла, коли шляхта, яка тількино «виринає» з джерел, одразу означається в них як слуги короля (*fideliū odsequiorū strenuī, fidelis noster, sludze naszymu, servitori nostro*). Це дуже добре видно у привілеях з першого періоду Ягайлового володіння Поділлям, зокрема з надання Ходкові місцевості Ярмолинці у 1407 р. тощо.

Прийшла середньозаможна шляхта, для якої прихід на цю територію був пов'язаний з пошуком землі за службу, як це видно з прикладів Свирчів, Щуковських, укорінювалася на цій території протягом двох поколінь. І вже представники другого покоління вважали себе місцевими *terrigena podoliensis*. Що стосується заможної шляхти, яка посідала уряди королівських намісників старост, каштелянів і воєвод, то для них вистачало й першого покоління для укорінення на цій території (пани з Бучача, Лянцкоронські, Потоцькі тощо). Тут усе залежало від потреби цих родин укорінюватися на Поділлі.

РОЗДІЛ 3.

ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV ст.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ПРИВІЛЕЙОВАНОЇ ВЕРСТВИ

1. Спільне правління братів Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 рр.): структура оточення

Майже півстолітнє правління внуків Гедиміна, синів Коріата у Південно-Східній частині Європи, залишило настільки помітний слід у джерелах, що й до сьогодні є предметом наукових досліджень. Навіть коли йдеться вже про давно відкриті й опрацьовані джерела. Та й тут не все так однозначно. Коли історики втрачали надію на виявлення нових джерел щодо цієї території, ці джерела з'являлися у їхньому розпорядженні, і це давало можливість як спростовувати так і підтверджувати старі теорії та припущення.

Розглянемо кілька основних питань, навколо яких і дотепер тривають дискусії. Насамперед це початок правління братів Коріатовичів на Поділлі. Одні дослідники пов'язували й пов'язують його з виправою Ольгерда на татар і знану битву під Синіми Водами. І тут уже йдеться не так про місце цієї битви, а про її датування, яке коливається від початку 50-х років XIV ст., через 1362 р. і до 1397–1398 рр. Останніми, хто писав про ці події, були Фелікс Шабульдо [290; 291] та Януш Куртика [371].

Якщо Куртика датує прихід Коріатовичів на Поділля приблизно 1349 роком, то в останніх своїх роботах Шабульдо цікавить не стільки рік появи нових володарів Поділля (за його версією – 1362 р., тобто традиційне датування виправи Ольгерда), а власне статус території, за яку йшла боротьба. Йдеться про так званий кондомініум, тобто спільне татарсько-литовське або татарсько-польське володіння територією, що являло собою компроміс між сторонами. Ймовірно, татари, котрі вважали цю територію своєю, вже не могли повністю контролювати такі величезні обшари, а нові володарі, Коріатовичі, не мали у своєму розпорядженні достатньо ресурсів для повного контролю над Великим Поділлям.

Під Великим Поділлям розуміється територія, яка обмежується на південному заході і півдні – р. Дністер та узбережжям Чорного моря, на сході – р. Дніпро, на півночі – межиріччям басейнів р. Південний Буг та р. Прип'ять, а на заході – р. Стрипа.

Не підважуючи твердження обох дослідників, варто пригадати факт другої виправи Казимира III на руські землі 1349 р. з метою остаточного врегулювання своїх претензій на цю територію, та угоду від 1350 р. з Людовіком Угорським про успадкування Корони Польської після смерті Казимира в разі відсутності у того нащадків. Все це досить добре узгоджується з подальшими васальними стосунками Коріатовичів як із Казимиром щонайменше від 1366 р., так і з Людовіком, починаючи від 1377 р. Потреба у протекції для братів була очевидною. Віддаленість Поділля від Литви не давала змоги сподіватися на допомогу від великого князя або сусідніх удільних князівств, що перебували під владою Гедиміновичів. Великий обсяг території та співіснування з таким сусідом, як татари, підштовхували їх до такого вибору. Принаймні Казимирові йшлося про підпорядкування під своєю владою східної території Галицько-Волинського князівства, а для самих Коріатовичів протекція сильного володаря була запорукою утвердження себе в цій частині Європи як удільних володарів.

На початку 70-х рр. XIV ст., остаточно утвердившись у статусі володарів Поділля, Коріатовичі прагнули забезпечити тут стабільність своєї влади. Ми маємо справу з кількома напрямками їхньої діяльності (виходячи з наявних у нашому розпорядженні джерел).

Якщо вести мову про внутрішню політику, то одним з найважливіших актів було надання місту Кам'янцю самоврядування 1374 р. Водночас князі попідкувалися про заснування у Кам'янці католицької єпархії у 70-х рр. XIV ст. А також ерегували і надали бл. 1370 р., а у 1375 р. – підтвердили домініканському монастиреві у Смотричі права на земельні володіння. Маємо кілька їхніх надань для місцевого панства, як-от: надання для Немирі на Бакоту з селами у 1388 р., Гринькові – на Сокілець із селами у 1391 р. та Бедрихові – на села у Скальському повіті 1392 р., про що йтиметься далі.

На зовнішньому напрямку поруч з татарським на чільне місце виходить молдавський напрямок. Невдала спроба Юрія Коріатовича 1374 р. посісти престол володаря закінчилася його отруєнням. Не виключно, що тут втрутилися певні родинні справи, адже дружиною молдавського господаря Петра (1375 ? – 1391) була Анастасія, донька Коріата, сестра володарів Поділля [326, s. 42-50; 458, s. 45-56; 459, s. 188-189]. Як припускає Ян Тенговський, одруження майбутнього господаря Петра з Анастасією, донькою Коріата і сестрою подільських володарів, могло відбутися бл. 1370 р. А оскільки Петро став володарем після отруєння Юрія, то увага до справ у сусідній Молдавії уже не видається такою дивною, а стає одним з важливих напрямів діяльності князів [459, s. 189]. Також варто пригадати привілеї князів Коріатовичів – Олександра 1375 р. і Федора у 1385 р. – для краківських купців на ведення торгівлі на підвладній їм території (тобто на Поділлі), котрі прагнули у такий спосіб забезпечити собі стабільність і прогнозованість східної торгівлі.

Одним з головних документів, який вийшов з канцелярії князів Коріатовичів, був акт надання самоврядування, чи то магдебурзького права, місту Кам'янцю 1374 р. Щодо цього документа історики ламають списи, починаючи від середини ХІХ ст. Але насамперед ідеться про перший на українських землях акт надання самоврядування місту верховним володарям не західної традиції, до того ж, не зовсім за класичними взірцями. Усі відомі списки цього привілею вказують на те, що писаний він був руською канцелярською мовою. Ні Олександр, ані Юрій Коріатовичі у своєму привілеї не дотримуються тих засад, на яких такий тип самоврядування поширювався на цих теренах до них (приклад Львова, на який, імовірно вони могли взоруватися). Але чи про це їм ішлося у момент надання? Те, що текст документа не містить згадки про міську раду, а лише визначає межі міської юрисдикції, і міщанам надається 200 ланів [170, s. 147-149], що було удвічі більшим, ніж у привілеї Казимира ІІІ для Львова [248, с. 51-53], залишає дослідникам витоків історії міста широке поле для дослідження.

Варто наголосити, що надання міського права Кам'янцю майже збіглося у часі з наданням такого права Галичу (19 листопада 1374 р.) з рук Владислава

князя Опольського [437, s. 202]. Та й не слід забувати, що ті ж таки Львів та Сянок отримали повторні привілеї на міське право у 1356 та 1366 рр. [111, s. 13-18, 34-36; 245, с. 50-51] Перемишль повторно отримав його аж у 1389 р. [112, s. 23-25; 331] Іншим прикладом слугує Коломия. Місто у 1395 р. отримало герб (короновану голову орла) і право проведення щотижневих торгів [111, s. 110-111]. Свідченням наявності у місті самоврядування, ще й межованого за етнічно-релігійною ознакою, є згадка про Воронка, руського вїта у Коломиї [102, с. 57].

Проблема полягає в тому, що ми не можемо дати відповідь на запитання (традиційно через брак джерел): яке право надавали місту князі Коріатовичі? Для кого (для всього міста чи для окремої громади) вони виставляли привілей у 1374 р.? І хто реально ним користувався? Не кажучи вже про те, що спонукало їх виставити цей привілей. Не вдаючись до подальшого розгляду цього питання, наведу лише один факт. Упродовж XV ст. кам'янецькі міщани, які вирішили перейти під міську юрисдикцію Львова, були винятково нащадками вихідців або вихідцями з німецьких земель:

1407 – *Iokusch Melczer de Kamencz* (№ 38. – S. 5); 1409 – *Nicolaus de Kamencz* (№ 81. – S. 7); 1413 – *Paulus Bernhard* (№ 197. – S. 13); 1414 – *Maternus Lamberg* (№ 221. – S. 15); 1415 – *Michael Korznar de Camnicz* (№ 239. – S. 17); 1418 – *Niclos Lawbner* (№ 325. – S. 21); 1462 – *Stanislaus sartor* (№ 593. – S. 31); 1466 – *Iacobus Byero* (№ 682. – S. 33); 1470 – *Iurek Russek pelfifex* (№ 803. – S. 37); 1470 – *Hannes Schultis sutor* (№ 811. – S. 37); 1474 – *Bernhardus de Camenecz* (№ 915. – S. 40); 1745 – *Bernhardus de Camenecz* (№ 925. – S. 41); 1480 – *Stanislaus Smalczowany alias Focks* (№ 1020. – S. 44); 1482 – *Adam Altgrosch garber off den briff von Kamencz* (№ 1066. – S. 46); 1482 – *Hannes Bergesteter* (№ 1069. – S. 46); 1482 – *Paul Renner* (№ 1082. – S. 47); 1484 – *Nicolaus gladiator de Camyenecz* (№ 1110. – S. 48); 1484 – *Thomas Kyszler faber* (№ 1115. – S. 48) [133; 247, s. 113-141].

Це стосується не тільки Кам'янця. Наприклад, у Львові у 1382–1387 рр. у міській раді серед лавників зустрічаємо Фрича зі Смотрича [298, s. 10; 191, № 1, 85, 142, 233, 350 а, 453].

Розглядаючи документи, які постали протягом тривалого діархічного правління князів, спробуємо окреслити структуру князівського оточення у зазначений період [457, s. 227-237]. На верхньому щаблі цієї соціальної драбини бачимо князів. Насамперед ідеться про братів Коріатовичів – Юрія, Олександра, Костянтина, Бориса, Федора, Василя (Семена Юрійовича, як імовірного сина Юрія Коріатовича, бачимо лише раз серед свідків документа, виставленого старшим поколінням). У документах вони виступають або парою, або поодинці. Загалом, такий спосіб правління не є чимось надзвичайним для того часу. Варто хоча б згадати правління галицько-волинських князів Андрія і Льва Юрійовичів. Свідченням цього є документ від 9 серпня 1316 р., яким вони підтверджують і засвідчують добросусідські стосунки з Орденем. Титулатура князів у цьому латиномовному документі виглядає так: *Andreas et Leo, Dei gratia duces totius Terrae Russiae, Galiciae et Lademiriae* (Андрій і Лев, Божою милістю князі усієї землі Руської, Галицької та Володимирської) [93, с. 145-152].

Певну складність з перекладом, на позначання самих себе у власних документах, вносить лист Костянтина і Бориса Коріатовичів до папи Урбана VI з проханням про заснування єпископства на підвладних їм землях. Тут не так важливий текст документа, як титулатура князів – *nobilium virorum C[onstantinus] et B[oris] ducum Podolie* (шляхетних володарів (достойних мужів) Костянтина і Бориса, князів Поділля) [298, s. 12]. Латиною *viror, viroris* – має кілька значень, зокрема *зелений колір, зелень*, але й також *сила і міць*. Буквальний переклад цього словосполучення означає *найдостойніші серед шляхетних*. Тому у цьому випадку варто вжити слово *володарі*, адже йдеться про князів, які у листі до Святого престолу змушені були не зазначати свою князівську гідність. Залишається також питання про їхню конфесіалізацію, адже вони на цей час були вже охрещеними. Але варто зауважити, що йдеться про звертання до Святого престолу, і тут могла бути зовсім інша традиція формуляра. Прикладом використання такого звернення є лист папи Іоана XXII (у заголовку документа зазначено Інокентій) до князів Андрія та Льва Юрійовичів, написаний 3 лютого 1317 р. у Авіньйоні: «*Nobilibus viris..., ducibus Ruthenorum...*» А також звільнення від присяги, котре дав папа

Євгеній IV 1 січня 1432 р. для литовських князів і панів, котрі обрали Свидригайла великим князем литовським: «...*nobiles viri, principes et barones provincie Lithwanie...*» [92, с. 150; 135, с. 31].

Далі поруч бачимо князя, можливо, залежного або близького співпрацівника – Василя Винницького. На думку Яна Тенговського, згадуваний Василь Винницький або Божський, є протопластом цілої низки князівських родин на українських землях, а саме: Збаразьких, Порицьких, Вишневецьких та Воронецьких [460, с. 171]. Цій проблемі дослідник присвятив кілька окремих праць, де обґрунтував думку, що згадуваний Василь Винницький, найімовірніше, може бути батьком Федька Несвизького. Цю ж думку підтримує у своїй останній публікації і Януш Куртика [380, с. 691]. Від себе зазначу, що аналіз документів, пов'язаних з князем Василем і Федьком Несвизькими, а також історичних подій від кінця XIV до кінця 30-х років XV ст. провокує до висунення робочої гіпотези про локалізацію міста Божський на місці сучасного м. Летичів.

Наступний щабель посідають пани. Панами в документах князів Коріатовичів означено вісім осіб; ними були: пан Гринько власник Сокільця, пан Немиря власник Бакоти, пан Рогозка власник Язлівця, пан Бедришко, пан Вишко Толстий, пан Прокіп, пан Павел Слупич, пан Михайло Процевич. Із цієї групи панів маємо і князівських урядників – Гринька, який був червоногородським і подільським старостою, Рогозку – старосту в Смотричі та Язлівці (Див. біограми).

Решта свідків, які згадуються в документах, належить до нижчої групи – зем'ян та бояр, або князівських слуг та двірських. Використаю термін *двірський* на означення дрібної служилої шляхти. На противагу терміну дворянин, що у нашій історіографічній ситуації заважатиме сприйняттю цього про шарку шляхти і вноситиме плутанину через ототожнення з дворянством, тобто у нашому розумінні шляхтою. Таким чином продовжую традицію вживання саме форми *двірський*, використаної Леонідом Махновецем у перекладі Галицько-Волинського літопису на означення боярського оточення князів (А звідти, зібравши рать, послали вони обоє [Данило й Василько], на нього [двірського] Андрія, [боярина] Вячеслава [Товстого], [воєводу] Гаврила [Душиловича],

[сідельничого] Івана [Михалковича].) [105, с. 362; 95, с. 384]. Певну ієрархію цієї нижчої групи можемо побачити в привілеї Юрія та Олександра Коріатовичів для міста Кам'янця у 1374 р.: *...Ktory Bojarzyn, albo sluga Kniazzi albo Ziemianin...* або *...Który Bojarzyn, albo Sluzebnik Kniazzi, albo Ziemianin...* (...котрий боярин або слуга князя або зем'янин...). Далі у тексті цього документа бачимо наступний перелік: *...Jesli będzie Kniazz, Ziemianin albo Dworzanin...* (якщо князь, зем'янин або двірський). Тут мусимо зауважити, що усі копії цього документа дійшли до нашого часу у сильно сполонізованому вигляді. Навіть найближча до оригіналу копія, що походить з так званої Литовської Метрики, котра зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві і з якої публікацію цього документа робив М. Грушевський, вже теж є дуже віддаленою від руського зразка, що вийшов з канцелярії князів Коріатовичів [69, с. 2-3].

На привеликий жаль, лише незначна кількість із цих осіб згадується у джерелах бодай ще один раз. Зазвичай це єдині згадки про цих осіб у джерелах. Із зрозумілих причин особи, знання про яких обмежуються лише їхніми іменами, залишаються не ідентифікованими. Загалом, проблема їх ідентифікації спричинена не так слабкою джерельною базою, як передусім різночитанням тих самих осіб у документах руської чи латинської традицій. Зокрема, останні, якщо дійшли до нас у пізніших копіях (а це копії другої половини XVIII ст.), ставлять перед дослідниками складні завдання з ідентифікацією цих осіб.

Якщо подивитися на сусідню територію, то, вилучивши з ієрархічної драбини князів (бо йдеться про Руський домен короля) ми бачимо ті самі категорії майбутньої шляхти. У вже згадуваному документі Владислава II Ягайла від 16 жовтня 1395 р., виставленому в Галичі, яким король надає місту Коломиї право щотижневого торгу і міський герб, трапляється перелік тогочасної шляхетської номенклатури: *...Quocirca vobis omnibus et singulis Capitaneus, Baronibus, Nobilibus, Tenutarys, Woiewodis ceterisque terre nostre Russie* [111, s. 111] (...Тому, усім вам і кожному зокрема, старостам, панам, шляхтичам, зем'янам, воєводам та іншим усієї нашої Руської землі...). Отже, бачимо старост (намісників), панів, бояр або зем'ян, державців та воєвод. Ще одним документом, де простежується

структура шляхетського соціуму не тільки Корони Польської, а й Великого князівства Литовського, є відомий акт адаптації литовських шляхетських родів до гербових братств коронної шляхти. З боку Корони ми бачимо: *Proinde nos praelati, barones, nobiles et proceres regni Poloniae...* (Тож ми прелати, пани, шляхта й васали королівства Польського...) та *...nobilibus boyaris terrarum Lithuaniae...* (...шляхті, боярам Литовських земель...) або *...baronum et nobilium terrarum Lithwaniae...*[132, s. 53-54] (...панам та шляхті Литовських земель...). Виставлений у Городлі 2 жовтня 1413 р. документ, яким окреслювався характер об'єднання Великого князівства Литовського з Коронаю Польською, і надавав шерег привілеїв литовській шляхті, але тій, яка буде використовувати герби, надані їм коронною шляхтою, ілюструє нам такі категорії шляхти: *...baronum, nobilium, procerum et boyarorum eiusdem terrae Lyttwaniae...*; ці ж категорії у польськомовному перекладі цього привілею, зробленому у 1499 р. ці ж групи осіб зазначені як *... panów, slachty, przełożonyh i bojarów wolą tejże ziemie litewskiej...*

Наочним прикладом міг би слугувати начебто білінгвічний документ від 19 жовтня 1404 р. про суперечку між королем Владиславом II Ягайлом та Ядвігою і Ельжбетою Пілецькими щодо м. Тичин і Заліської волості, адже маємо два документи, скріплені пергаментним шнурком, один з яких писаний руською, а другий латинською мовами. Але, на превеликий жаль, у руському варіанті відсутні означення категорій свідків, малопольського панства та руського зем'янства. Натомість латиномовна версія документа використовує знані нам означення: шляхта та зем'яни Руської землі (*nobiles et terrigene terre Russie*) [164, s. 93].

Приклади з документів, писаних руською мовою, на означення шляхти залежно від персонального складу: *...а при том были бояре земляне* (1378); *...иных добрыхъ людии землянь много было* (1391); *...иных при томъ веле добрыхъ велебныхъ шляхетныхъ было* (1414); *...А на то были сведце, добрии панове...* (1421) [102, с. 26, 45, 85, 92].

Отже, строката структура привілейованого прошарку на руських землях у XIV ст. виглядала як певний симбіоз двох систем. З одного боку, більш

ієрархізовна та змішана (мається на увазі виокремлення старост і воєвод у коронній структурі) система Корони Польської, що складалася з панів, шляхти та державців. З другого, руського та литовського, боку – бачимо панів, зем'ян та бояр. Якщо додати до цих двох груп князів, то все одно литовська структура є більш складною та ієрархізованою за походженням, тоді як коронна має дві ознаки: – адміністративно-урядницьку та за походженням. Князі, як це видно з аналізу свідків документів Коріатовичів, не завжди належали до клану Гедиміновичів.

Персональний склад співпрацівників князів Коріатовичів виглядає досить строкатим, і це при тому, що згадуються вони у джерелах лише кілька разів. Аналіз імен свідчить про певну кількість прибульців із заходу. Про такий стан справ на руських землях маємо гарну згадку в документі для Ходка Чемерецького: *«и иныхъ много было при томъ добрыхъ людий: Полянъ и Руси»* [135, с. 22; 102, с. 58-59].

Коріатовичі встановлюючи власну адміністрацію на Поділлі, намагалися відштовхуватися від тогочасної системи замків. З цим пов'язані знані нам з джерел замкові воєводи у Кам'янці, Смотричі, Червоногороді та Язлівці. На жаль, про урядників в інших подільських замках – центрах округ нам нічого не відомо, але тут важливими є надання для Немирі на Бакоту і Гриньку на Сокілець. Ці два великі надання можна прирівняти до посідання уряду замкового воєводи, та й отримали їх люди з найближчого оточення князів, особливо це стосується Гринька та Немирі. Поза джерелами залишилися замки Меджибіж, Скала, Божський, Вінниця, Брацлав, Черкаси, Звенигород. Існування воєводи у Язлівці дає змогу припустити присутність їх у досить невеликих населених пунктах. Таку практику можна побачити у XV ст. на прикладі Бара, Зінькова, Сатанова, коли більш-менш невеликий замок став центром замкового повіту [261, с. 90-98].

Персональний склад воєвод, за наявними джерелами, виглядає так: кам'янецький – Малинтович Осафій Матвій (1374), смотрицький – Олешко (1374), Рогозка (1375); червоногородський – Гринько (1374). Варто згадати місто

Язлівець, що пізніше входило до складу Подільського воєводства. Тут зазначено воєводу який був поставлений там Владиславом, князем Опольським. Стефан, званий Каспром, є на листі свідків ерекційного документа Міхала Авданця для католицької парафії у Бучачі у 1373 р., де присутні знаний нам Рогозка з Язлівця. Загалом цей документ є вдалим початком для спроби встановити західний кордон Подільського князівства, а від 1434 р. воєводства для XIV – початку XVI ст. [112, s. 20].

Серед цього загалу вирізняється уряд Гринька, майбутнього володаря Соکیلця. 1375 р. Гринько зазначений як подільський староста. Поруч, у руському домені короля, існує від середини 50-х рр. XIV ст. уряд генерального руського старости (пан староста руської землі Отто Пілецький (1359, 1368), пан Андреш староста руський (1377) [102, с. 10, 16, 24]; *capitaneus noster generalis, capitaneus terre Russie generalis* [437, s. 361]), який існує незалежно при будь-якому верховному володареві цієї території. Чи це уряд, який 1375 р. був головним, і став невдовзі прототипом уряду генерального подільського старости через брак джерел, – невідомо. Але навряд чи ми можемо припустити для подільського старости існування такої формули, як «*сталося при державе пана Оти Старости руської землі*» [102, с. 18], адже на Поділлі староста мав над собою князя, точніше гроно князів «постійно». І урядування старости з рук князя, ймовірно, відрізнялося від старостування на теренах руського домену короля.

Подільський староста – Гринько (1375).

Наявність підчасного, може свідчити про спробу заснування ієрархії урядників князівського двору на взірць двору Казимира, Людовіка або Владислава князя Опольського [347, s. 355].

Підчасий – Франчко (1388).

А інформація про трьох писарів упродовж 18 років говорить про потребу у їхній праці.

Писар – Супрон (1375); Морхина Андрій (1391); Грегор (1392).

Персональний склад свідків за збереженими документами із списками свідків виглядає так:

1374

Свідки документа 1374 р. Юрія та Олександра Коріатовичів на міське право для Кам'янця за копією з 1791 р.: «*A swiadkowie na to. Kamieniecki Wojewoda Ostaphy Matwji Malintowicz, y z Bratem swoim Semianem, Hryńko Czerwonogrodzki Wojewoda, Olesko Smotrycki Wojewoda, Olesko Hołodanic, Waśko Kobiac. ... A pisan List w Zamku Kamienieckim ... Ręką Suprona Pisarza Kniażego*» [69, с. 2; 154, с. 62].

1375

У документі Олександра Коріатовича для смотрицьких домінікан свідками є: «*...Гринко панъ староста подольский, смотрицкий воевода Рогозка, Прокоп, Семенко Карабчеевкий...*» [102, с. 20].

1375

Документ того ж таки Олександра для купців краківських. Без свідків [162, с. 57].

1385

Документ Костянтина для краківських купців. Без свідків [162, с. 74-75].

1388

Документ Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту з селами Студениця, Привороття, Підтеремці, Ходоровці, Борсуківці, Молодове, Онисимовці, Бронниця, Лядава і Бучаї. Свідками цього документа є: «*...knjaz' Semen Jurievič, knjaz' Vasilij Vinnickij, pan Hrynko Sokoleckij, Pavel Slupič, Vyško Tolstij, Chodko Čemerevič, Vyško Chudyj, Paško Vasnovič, Adamko Sverščkovskij, Bedryško, Hotart Peč, Francko kniaży počašuj, Bernart Meškovskij, Michajlo Procevič, Jakuš Cietko, Michal Popovič, Lutko Hnievomir, Chodor Verozub, Plomen Skerdo, Paško Buslovič, Jacko...*» [460, с. 132].

На жаль, оригінал цього документа не зберігся. Публікація Яна Тенговського зроблена на підставі копії з другої половини XVIII ст., у якій тогочасний копіїст зробив транслітерацію латинською абеткою. При подачі листа свідків зберігаємо спосіб передачі публікатора документа. Дещо інакше розв'язує

датування урядів, що посідали свідки цього документа Тадеуш Трайдос, розділяючи Гневомира Лютка на дві особи, також окремою особою є Готард, а от Печ і Франчко у нього представники родини панів з Бучача. На жаль автор не подав джерел своїх міркувань щодо такого відчитання осіб та припущення, що Печ і Франчко є представниками Авданців з Бучача. Франчко зазначений у документі князівським підчашим. Тут і далі дотримуюся версії Яна Тенговського щодо передачі осіб, свідків цього документа.

1391

20 червня 1391 р. у Смотричі князь Федір Коріатович надає своєму слугі пану Гриньку на Сокілець з прилеглими селами. Серед свідків цього документа зустрічаємо: *«...пань Немиря Бакотьскии, Янушко Скепецьскии, Михаило Процевичь, Павелъ Ступич, Печь Шюмозкии, панъ Рогозка, панъ Бедришко, Ходко Верозубъ, панъ Вышко Тольстыи, Ходько Чемеревич, панъ Прокопъ, Пашко Васнович. А писалъ листъ княжиин писарь Аньдреи Морхына...»* [83, с. 133-134]

1392

Федір Коріатович надає Бедришкові чотири села. Свідками документа є: *«...pan Niemierza Bakocki, p[an] Paweł Stupicza, p[an] Michailo Proczowicz etc. i wiele inszych dobrych ludzi, ku temu na posłuch. A pisał ten list Hreor pisarz...»* [223, s. 22]

З усього грона свідків на документах князів Коріатовичів не так багато родин, а ще менше осіб зробили подальшу кар'єру на Поділлі за наступних володарів. Серед них варто згадати пана Бедриха (Бедришка), який отримав надання від князя Федора у 1392 р. чотирьох сіл у Скальському повіті. Він був вихідцем із Сілезії та користувався гербом Свєрчик, через що його нащадки йменувалися Свєрчами (Свирчами). Його появу на Поділлі можемо пов'язати з діяльністю Владислава князя Опольського, а враховуючи той факт, що більшість родин, які користувалися цим гербом, походять з околиць Намислова та Ополя [332, s. 222-223], це припущення видається слушним. Вже його син, Миколай

Бедрих (або просто Бедрих, через що у давнішій літературі їх часто плутають і вважають однією особою), отримавши шерег надань під час Вітовтового володіння Поділлям (1411–1340), вийшов на чільне місце серед місцевого панства. Не дивно, що саме він згаданий у джерелах як перший кам'янецький каштелян (1436/1437–1441 рр.) [380, с. 704]. До сілезької «діаспори» можемо залучити ще й його дальнього родича Адамка зі Свєрчкович та Пашка Бусловича.

Приклад Ходка Чемеровича, ймовірно, шляхтича з Перемишльської землі, де є село Чемеровичі, з яким пов'язана у XV ст. родина Чемеровських (Чемерських) [275, с. 73], є доволі цікавим, якщо подивитися на участь цієї особи як поважного свідка на різноманітних актах того часу (князя Федора Коріатовича у 1391 р., Федора Любартовича у 1411 р.) При цьому варто пам'ятати про його бенєфіції від Ягайла і участь у вирішенні суперечки між тим-таки Ягайлом та його майбутніми тещею Ядвігою Пілецькою (яка була йому хрещеною мамою) і дружиною Ельжбетою у 1404 р. Можливо, деяка частина панів та зем'ян намагалася не полишити старі стосунки з представниками династії Гєдиміновичів, але в нових реаліях, змушена була маневрувати між королем та удільними князями. Для прикладу, пан Лєнько Зарубич, староста і воєвода жидачівський князя Федора Любартовича, після 1430 р. перебуває в оточенні князя Свидригайла й отримує від нього низку сіл у Луцькій та Крем'янецькій волостях, серед яких є Олика [102, с. 126-127]. Решта осіб, присутніх у ролі свідків на цих документах, згадується за наявними джерелами тільки у них.

Через часту зміну верховних володарів та їхніх представників, а також зважаючи на статус Поділля, подібні практики трапляються за часів Вітовта, коли пани з Бучача, згадуваний вже Бєдришко та інші, були до певного часу лояльними до литовського князя, але з його смертю швидко зробили свій вибір на користь Ягайла. Яскравим прикладом є участь братів Бучацьких у захопленні Кам'янця наприкінці 1430 р., про що мова піде нижче.

З наведених прикладів (зважаючи на наявну джерельну базу) можна зробити певні висновки. Коріатовичі прагнули впровадити певну адміністративну

модель, прив'язану до тогочасної системи замків Поділля, та утворити власну як надвірну, так і земельну урядницьку ієрархію. Про це свідчить наявність старост, воєводи замкового та підчасного. На жаль, з відомих причин ми не можемо чітко зазначити, а тим паче відтворити всю її структуру.

Зіставлення свідків відомих на сьогодні документів Коріатовичів з наявними джерелами другої половини XIV – першої третини XV ст. дає змогу в певному наближенні побачити їхнє оточення. Серед найближчих співпрацівників князів у їхній діархічній моделі правління Поділлям бачимо сина старшого брата, залежного від них або такого, що співпрацює з ними князя Василя Винницького, місцевих панів, панів з інших руських земель (зокрема, перемишльської), прибульців з польських етнічних територій (про що свідчать імена і відгеографічні прізвиська-прізвища). Наявність у цій групі вихідців із Сілезії є підтвердженням співпраці та контактів місцевої шляхти з князем Владиславом Опольським та його оточенням за часів його володарювання руським доменом короля у 1372–1378 рр., а можливо, також і фіксацією у джерелах певної кількості мандрівних рицарів, які чи то внаслідок безземелля, чи то в пошуках служби мандрували на Схід.

Отже, з певними застереженнями можемо означити соціальну структуру місцевої еліти у другій половині XIV ст. як триступінчату, де на вищому щаблі, поза володарями Подільського князівства (нащадки Коріата), перебувають князі – представники родини нащадків Гедиміна, залежні або князі – співпрацівники. Наступний щабель займають пани. А на нижньому ми бачимо бояр, зем'ян, княжих слуг та двірських.

Біограми

Адамко зі Свєрчковець – свідок документа (*Adamko Sverščkovskij*) Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту з прилеглими селами [460, s. 171]. Вірогідно походив із сілезьких Свєрчків, які прибули разом з Владиславом Опольським. Жодне з опрацювань не згадує Адамка зі Свєрчковець.

Лише у генеалогії Свирчів з Ожка (*de Orzech, de Orzek*) є Адам (Зигмунт), батько ксьондза Францішка [332, s. 208].

Бедришко (Бедрих) – свідок документа (*Bedryško*) Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту з прилеглими селами [460, s. 171]. Посвідчив у 1391 р. документ для Немирі на Бакоту [83, с. 134].

Буслович Пашко – свідок документа (*Paško Buslovič*) Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту з прилеглими селами [460, s. 171]. Місцевість із назвою Буславіци зустрічаємо у Раціборському повіті [201, s. 481]. З певним припущенням можемо зарахувати Бусловича до прибульців із Сілезії.

Василь Винницький, князь – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для пана Немирі на Бакота із селами [460, s. 171]. На думку Тенговського, князь Василь є тотожним з князем Василем Божським (*Wasilio duce dicto Boszki*) [221, s. 12], свідком документа Свидригайла для кам'янецьких домініканів у 1401 р., а також, як припускає дослідник, батьком князя Федька Несвизького.

Васнович Пашко – свідок документа (*Paško Vasnovič*) Костянтина і Федора для пана Немирі на Бакоту із селами [460, s. 171]; свідок документа (*Пашко Васнович*) Федора Коріатовича для Гринька на Сокілець у 1391 р. [83, с. 134].

Верозуб Ходор – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту у 1388 р. [460, s. 171]. Як Ходко Верозуб є серед свідків документа князя Федора для Гринька на Сокілець [83, с. 134]. На документі Свидригайла для кам'янецьких домінікан у 1401 р. присутній Дем'ян Верозуб, можливо, брат [221, s. 12].

Вишко Толстий – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту у 1388 р. [460, s. 171]. Пан Вишко Толстий засвідчив документ Федора Коріатовича для пана Гринька на Сокілець у 1391 р. [83, с. 134].

Вишко Худий – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту у 1388 р. [460, s. 171].

Гнєвомір Лютек – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту у 1388 р. [460, s. 171]. В Перемишльській землі є два села з

назвою Лютек. Серед знаних Лютковських (Лутковських) немає нікого з іменем Гневомир [275, с. 72]. Можливо, маємо справу з неправильним прочитанням копіїста цього документа у XVIII ст.

Голоданець Олешко – свідок документа Юрія та Олександра Коріатовича для Кам'янця у 1374 р. [69, арк. 2].

Грегор – писар князя Федора Коріатовича [223, с. 22].

Гринько з Сокілля – на документі Юрія та Олександра Коріатовичів для міста Кам'янця 1374 р. червоногородський воєвода (*Hryńko Czerwonogradzki Wojewoda*) [69, арк. 2]. 1375 р. як староста подільський Коріатовичів (*Гринько пань староста подольский*) є свідком документа князя Олександра для домініканського монастиря у Смотричі [102, с. 20]. 1391 р. отримує Бакоту з низкою сіл від князя Федора [83, с. 130-134]. Присутній (*Hriczkone de Sokolicz*) на листі свідків документа князя Свидригайла для кам'янецьких францисканів у 1400 р. [376, с. 163], свідок (*Rincone de Sokolecz*) документа князя Свидригайла для кам'янецьких домінікан у 1401 р. [221, с. 12]. 1404 р. є серед учасників (*Гринько Соколецкий*) урегулювання суперечки між Владиславом II Ягайлом та Ядвігою Пілецькою з донькою Ельжбетою за місто Тичин та Заліську волость [102, с. 70].

Карабчіївський Прокіп – свідок документа Олександра Коріатовича для смотрицьких домінікан у 1375 р. [102, с. 20]. Олександр Груша припускає, що пан Прокоп, свідок документа для Гринька на Сокілець, може бути тотожним з Прокопом Карабчіївським [83, с. 134].

Карабчіївський Семенко – разом з Прокопом Карабчіївським і смотрицьким воєводою Рогозкою посвідчив документ Олександра Коріатовича для смотрицьких домінікан [102, с. 20].

Кобіак Васько – свідок документа Юрія та Олександра Коріатовичів на міське право у Кам'янці [69, арк. 2].

Малинтович Остафій Матвій – як кам'янецький воєвода посвідчив акт надання міського права Кам'янцю Юрієм та Олександром Коріатовичами [69, арк. 2].

Малинтович Семен – брат кам'янецького воєводи Остафія Матвія. Посвідчив документ Юрія та Олександра Коріатовичів на міське право у Кам'янці [69, арк. 2].

Мешковський Бернат – свідок (*Bernart Meškovskij*) документа князів Костянтина і Федора на Бакоту для Немирі [460, s. 171].

Морхина (Морхиня) Андрій – писар князя Федора. Списав документ для Гринька на Сокілець у 1391 р. [83, с. 134].

Немиря з Бакоти – 1388 р. отримав від князів Костянтина і Федора Бакота та низку сіл довкола Бакоти [460, s. 171]. Свідок документа князя Федора для Бедришка у 1392 р. на низку сіл [223, s. 22]. 1415 р. якийсь Немиря є серед свідків документа князя Свидригайла для костьола у Жидачеві [110, s. 65]. Чи є він тотожним з Немирею з 1388 р., сказати складно, але до такого припущення підштовхує співпадіння з князем Свидригайлом, та приклади співпраці інших руських панів з князем, як-то Ленька Зарубича, Данила Задеревецького та Ходка Чемерича.

Олешко – смотрицький воєвода у 1374 р. Посвідчив документ князів Юрія та Олександра, котрим вони надавали місту Кам'янцю міське право [69, арк. 2].

Печ Готард – свідок (*Hotart Peč*) документа князя Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі [460, s. 171]. Документ для Гринька посвідчив якийсь Печ Шемюзкии [83, с. 133]. Чи то та сама, особа тільки з іншим патронімом-прізвиськом?

Пломен Скердо – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі на Бакоту у 1388 р. [460, s. 171].

Процевич Михайло – 22 червня 1388 р. разом з Грицьком Кірдейовичем та Прокопом з Поділля був свідком з прикріплення своїх печаток (*vel litteras sub sigillis ipsorum*) у міському суді Львова [191, s. 100]. Свідок документа князів Костянтина і Федора для Немирі на Бакоту 19 вересня 1388 р. [460, s. 171]. Свідок документа князя Федора для Гринька на Сокілець у 1391 р. [83, с. 133]. Засвідчив документ князя Федора для Бедришка у 1392 р. на низку сіл [223, s. 22]. 1404 р. є серед учасників (*Михайло Процевич*) урегулювання суперечки між Владиславом II

Ягайлом та Ядвігою Пілецькою з донькою Ельжбетою за місто Тичин та Заліську волость [102, с. 70].

Попович Михайло – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі [460, с. 171]

Рогозка з Язлівця – 1373 р. свідок ерекційного документа Міхала Авданця для римо-католицької парафії у Бучачі (*Rohoska de Jazlowycz*). Дату цього документа подаю як 1373, погоджуючись із зауваженням Єжи Сперки щодо його датації, у літературі цей документ фігурує з датою 1379 р. Дослідник звернув увагу, що свідки документа Гумперт і Ян з Глогова не могли бути із зазначеними урядами у 1379 р. Тут варто звернути увагу на ще одного свідка – Стефана, званого Каспром, зазначеного як воєвода язловецький (*Sthepano dicto Casper woywoda Jazlowycensi*). Рогозка позначений воєводою у Язлівці лише раз у 1375 р. [437, с. 292-293]. Януш Куртика припускає, що Стефан був воєводою у Язлівці з рук Рогозки і що Рогозка позбувся Язлівця перед 20 червня 1391, коли він, як пан Рогозка (без Язлівця), посвідчив документ князя Федора [170, с. 154]. 1375 р. Рогозка як смотрицький воєвода посвідчив документ Олександра Коріатовича для смотрицьких домінікан [102, с. 20]. Свідок документа для Гринька на Сокілець, виставленого у 1391 р. [83, с. 134]. Владислав Семкович припускає купно у Рогозки чи його нащадків Язлівця перед 1424 р. [431, с. 267-268]. Перебування Рогозки, дідича Язлівця, серед найближчого оточення князів Коріатовича може дати змогу зафіксувати західний кордон Поділля на середину 1375 р. по р. Стрипа, що, можливо і стало прецедентом до його фіксації у середині XV ст. як межі Подільського воєводства.

Семен Юрійович, князь – свідок документа для Немирі на Бакоту в 1388 р. [460, с. 171]. Це єдина згадка про нього у джерелах. Ян Тенговський з певними припущеннями зараховує його до Коріатовичів як брата і співволодаря Поділля, який помер після цієї згадки або під Ворсклою; або він є сином Юрія Коріатовича [459, с. 169-170].

Скепецький Якушко – свідок документа Федора Коріатовича для Гринька на Сокілець у 1391 р. [83, с. 133].

Слупич Павел – свідок документа для Немирі на Бакоту в 1388 р. [460, s. 171]; засвідчив документи Федора Коріатовича для Гринька на Сокілець у 1391 р. (зазначений як *Павел Ступич*) та для Бедришка у 1392 р. [83, с. 133; 223, s. 22]. У листі того ж таки Федора Коріатовича до князя Скиргайла, знаного нам з регесту, названий кам'янецьким воєводою (*servum suum Paulum Slupicz Vieuodat Camenecensem*) [156, s. 20; 170, s. 158].

Супрон – князівський писар документа Юрія та Олександра Коріатовичів, котрим вони надають місту Кам'янцю міське право [69, арк. 2]

Франчко – 1388 р. князівський підчаший, свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі [460, s. 171]

Цетко Якуш – свідок документа Костянтина і Федора Коріатовичів для Немирі [460, s. 171]

Чемерович Ходко – свідок документа для Немирі на Бакоту в 1388 р. [460, s. 171], документа Федора Коріатовича (*Ходько Чемеревич*) для Гринька на Сокілець [83, с. 134]. 1 жовтня 1399 р. у Львові отримав від короля Владислава II Ягайла села Надієво з присілком та Кропивники з усіма правами [135, s. 22; 102, с. 58-59]. 23 квітня 1400 р. учасник дільчого акту (*пан Чемер*) старости Руської землі Яна Тарновського між селами Лопатники і Верчани на прохання Михайла Процевича [94, с. 349] 1404 р. один з учасників (*Ходко Чемер*) урегулювання суперечки між Владиславом II Ягайлом та Ядвігою Пілецькою з донькою Ельжбетою за місто Тичин та Заліську волость [102, с. 70]. Учасник і свідок (*пан Ходко Чемерь*), який завісив власну печатку (*a k тому и нашихъ слугъ зємяньские печати пана ходкова чемерєва печать*) на розмежувальному акті князя Федора Любартовича між Данилом Дажбоговичем Задеревецьким та братами Облазницькими в Жидачеві 17 грудня 1411 [102, с. 77-79]. 15 серпня 1412 р. князь Федір Любартович встановив межу між землями, приналежними панам Іваськові Дідошицькому та Федору Чолганському в Галицькій землі. Межа проходила біля села Надієво, що належало Ходкові Чемеру (*thu Chodkowe Czemiesrowo ku Nadziiewu*) [94, с. 352]. Чемеровичі – село в Перемишльській землі. Про Чемеровських у XV ст. див. у дослідженні Пашина [275, с. 73].

Яцко – свідок документа Федора Коріатовича у 1388 р. для Немирі на Бакоту [460, s. 171].

2. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським

Якщо дотримуватися тези про те, що прихід князів Коріатовичів, а саме Юрія й Олександра, на Поділля відбувся наприкінці 1340-х рр., – одночасно або майже збігшись із другим походом Казимира III на руські землі (1349 р.), то традиційне уявлення про час їх появу на цих землях після битви на Синіх Водах варто відсунути на півтора десятиліття. Остання випава Казимира стала переломною у процесі приєднання великої території на сході до ядра Корони Польської. З огляду на залученість у подільські справи князів Коріатовичів насамперед виникає просте запитання: хто міг бути їхнім союзником у протистоянні татарам, котрі володіли Поділлям 100 років, і де без їх відома та згоди не відбувалося практично нічого? Чи могли новоприбулі підкорювачі величезної території діяти на власний розсуд? Тобто без союзників чи протекторів.

Хитросплетіння стосунків між Коріатовичами і сусідніми володарями впродовж середини – другої половини XIV ст. не лише заангажувало у подільські справи Гедиміновичів та польського короля Казимира III, а й привернуло увагу наймогутнішого на той час володаря – Людовика Угорського. А прагнення обох королів підпорядкувати своєму впливові Молдавське та Валаське князівства і втручання у молдавські справи Коріатовичів зробили з малознаних земель об'єкт домагань. Уся ця історія тривала до початку 1430-х рр., коли після смерті Вітовта (1430) і міжусобної війни у Великому князівстві Литовському цю територію було поділено. Поразка Свидригайла у боротьбі за велике княжіння та утвердження Ягеллонів на польському королівському престолі остаточно закріпили Західне Поділля за Короною. До того ж, смерть у 1437 р. угорського короля Сигізмунда

Люксембурзького, який не погоджувався з таким перебігом подій, призвела спершу до послаблення, а згодом – і до втрати впливу Угорщини на території по цей бік Карпат.

Щодо реального адміністрування цієї території галицькими князями у XIII – першій третині XIV ст., то мовчання джерел не дає змоги висвітлити це питання. Фрагментарні згадки про це містить Галицько-Волинський літопис, у якому Пониззя і Бакота, на той час столиця цього краю згадується лише у 1227, 1240–1241 та 1255 рр. [81, с. 90, 103–104, 117] Але те, що Поділля вже тоді було контактною зоною, яка балансувала між традиційним устроєм слов'янських територій і тими практиками, що було запроваджено тут з появою тюркського елемента в степах Причорномор'я у другій половині XIII ст., видається досить імовірним. Можливо, певна еластичність місцевої людності на нових, чи то пак чергових володарів та віддаленість Поділля від центрів влади сусідніх державних утворень, насамперед Кракова, Трок, Буди, сприяла такому «безконфліктному» утвердженню тут братів Коріатовичів у середині XIV ст. Та й згодом місцеві зем'яни не виказували (або ми просто не знаємо цього) якогось спротиву черговим верховним володарям. Можливо, князям вдалося досягти певного компромісу з не відомими нам ближче татарськими намісниками щодо досить спокійного переходу краю під свою руку. Або питання можна поставити інакше. Чи взагалі нові володарі намагалися сформуванню своє оточення та адміністрацію з місцевого боярства-зем'янства? Адже серед осіб з оточення князів Коріатовичів, які відомі нам із збережених документів, мало хто може ідентифікуватися з вихідцями з власне литовських етнічних територій. Бо, як свідчить практика наступного XV ст., більшість (або принаймні питому вагу) в адміністрації Західного Поділля становили вихідці з центральноєвропейського регіону.

Смерть останнього володаря Галицько-Волинського князівства (Руського королівства) Юрія Болеслава у квітні 1340 р. змінила розстановку сил серед претендентів на його спадщину. Йшлося про те, хто з його непрямих родичів, польський король Казимир III чи князь Любарт, заявить і швидше реалізує свої права на неї. На думку Леонтія Войтовича, який посилається на хроніку Яна

Длугоша, саме Казимир стояв за усіма подіями, пов'язаними з отруєнням Юрія, адже він дуже швидко зміг зібрати війська, захопити Львів і пограбувати скарбницю. Остання з робіт на цю тему краківського дослідника Станіслава Щура пропонує переглянути наявну в польській історіографії думку про існування домовленостей між Казимиром III і Болеславом-Юрієм Тройденовичем з 1339 р., через брак аргументованих джерел про це. Активна участь Казимира після трагічної смерті останнього володаря Руського королівства була пов'язана, на його думку, з тим, що польський король, як старший і наймогутніший представник династії П'ястів, міг попіклуватися за спадок померлого родича. Це загалом відповідало планам короля та його оточення. Остаточне ж утвердження Казимира на руських землях відбулося після походу у 1349 р. [235, с. 158; 453, с. 102].

Можливо, розголос про цей конфлікт і привернув увагу до цих земель старших синів Коріата, які могли бути заагажовані на боці Любарта. Поділля видавалося їм місцем, досить віддаленим від тих територій, де тривали запеклі суперечки за владу. Саме цим пояснюється їхня бажання мати власний уділ, що згодом зумовило появу Подільського князівства. Ймовірно, потреба у протекції сильного сюзерена, зважаючи на загрозу з боку татар, підштовхувала до швидкого вибору, адже утримати територію, яка розляглася від Теробовлі на заході й аж до Дніпра на сході, було би досить складно. У справі підпорядкування такої розлогої території, як Поділля, серед найближчих правителів для князів Коріатовичів залишалось лише два можливі союзники: великий князь, рідний дядько Ольгерд, і далекий, але свояк – Казимир III.

Загалом, історіографія ленних стосунків братів Коріатовичів є досить розлогою, зважаючи як на певну маргінальність теми у великих національних історичних наративах, і на кількість джерел, з яких історики можуть робити певні висновки. Українська історіографія дотримується поглядів закріплених ще у працях Н. Молчановського та М. Грушевського про те, що на Поділля Коріатовичі прийшли після битви на Синіх Водах, тобто після 1362 р. Тут маємо дві тенденції, що й до сьогодні перебувають у певній неузгодженості насамперед через

недочитання джерел. Останні праці Яна Тенговського та Януша Куртики [371, s. 18-20; 460, s. 155-176], здається, нині мають покласти край як у фактографічних, так і хронологічних аспектах цієї проблематики. Отже, спробуємо зупинитися на головних етапах пошуку союзника-протектора для князів Коріатовичів на Поділлі у 50-90-ті рр. XIV ст. і розставити акценти на розумінні подій, важливих для нашої теми дослідження.

Справа виглядає так, що починаючи від часів боротьби за спадщину останнього володаря Галицького-Волинського князівства (Руського королівства) брати Юрій та Олександр трималися боку клану Гедиміновичів, що у їхній ситуації було очевидним і прогнозованим. Але їхнє укорінення на Поділлі та похід 1349 р. короля Казимира III на руські землі, який на той час утвердив за ним, королем, більшість території Руського королівства, і яка відтоді склали основу руського домена короля, змусили князів уважніше придивитися до ймовірного союзника і протектора. Ця суперечка між Польським королівством і Великим князівством Литовським за руські землі тривала від 1340 до 1366 року і як відомо, завершилася перемогою Казимира.

Сам факт переходу братів на бік Казимира є досить дивним і малозрозумілим. З огляду на брак джерел про конкретний час, коли князі Юрій та Олександр Коріатовичі схилюлися до протекції Казимира III, можемо окреслити ситуацію лише приблизно. Імовірно, цей перехід відбувся після 1352, але перед 1366 рр., про що свідчать деякі факти. Влітку 1352 р. князь Юрій Коріатович був ще на литовській стороні протистояння з Польським королівством. Зокрема, у тексті мирної угоди, яку Гедиміновичі уклали з Казимиром III на Волині, його зазначено серед прихильників князів Явнути, Кейстута, Любарта і Юрія Наримунтовича. Аналізуючи цей документ, Ян Тенговський вираховує ймовірний вік Юрія, який мав би народитися до 1330 р. [102, с. 4-7; 459, s. 168]. А вже наприкінці тривалого збройного протистояння за руські землі ми бачимо його брата Олександра Коріатовича в оточенні Казимира III.

У жовтні 1366 р. волинський князь Дмитро Любарт уклав угоду з польським королем Казимиром [135, s. 1]. Причиною угоди були військові дії Казимира,

внаслідок яких він заволодів містом Володимиром і навколишньою територією. Щодо самого міста, то король, імовірно, виношував плани побудови тут потужного замку. А це могло свідчити про те, що Володимиру, столиці Волинської землі, зважаючи на історичну традицію, та й тому, що більшість тогочасних шляхів не оминали його, відводилася першорядна роль серед тогочасних волинських міст. І те, що Олександр Коріатович отримав від Казимира у володіння (чи, точніше, адміністрування) власне Володимир з округою, свідчить, що перехід Коріатовичів або спершу самого Олександра під руку короля відбувся раніше. Про те, що Казимир, імовірно, володів Володимиром перед 1366 р., свідчать принаймні два документи. Перший походить із 1353 р., яким король надає маєтки братам Ходку, Петру та Осташкові [Івановичі]. Серед свідків бачимо Міхала, замкового воєводу (фактично староста) у Володимирі (*Michaele Lodomiriensi (s) palatinis*). На це звернув увагу Мар'ян Вольській у виданні волинських урядників, припустивши, що Міхал міг бути володимирським намісником з руки Казимира ще у 1349 р., а титулатура з 1353 р. була сигналізацією претензій короля на цю територію [163, s. 89; 483, s. 119].

Другий документ походить з 1362 р. Ним король надавав за вірну службу Григорієві Тимстичові чотири села у Львівському повіті. Серед свідків цього документа є Нинота, якого на той час означено з урядами радомського каштеляна та володимирського старости (*Nynota castellano Radomiensi et capitaneo Vladymiriensi*) [393, s. 151; 220, s. 358]. Укладачі списку малопольських урядників XII–XV ст. пропонують датування другого документа 1352 р. з огляду на титулатуру свідків (аналіз чого було зроблено Збігневом Пежановським у виданні найдавніших документів краківського земського суду), а появу дати 1362 р. пояснюють імовірним часом списання цього привілею [475, s. 163]. З огляду на це, важливим є той факт, що перед Олександром Коріатовичем королівськими намісниками (реальними чи номінальним) у Володимирі джерела подають принаймні двох осіб з оточення Казимира. Можливо, після угоди 1366 р. Олександр видавався більш компромісною особою у Володимирі з огляду на його литовське походження і споріднення з найбільш активними князями з клану

Гедиміновичів у цій контактній зоні між двома державними утвореннями. Остання узагальнююча праця про малопольських урядників Владислава I Локетка і Казимира III оминає сюжет про намісництво Олександра Коріатовича у Володимирі [396].

Свідченням цього є латиномовна печатка, яку він, коли після смерті Казимира III вже не був князем і паном на Володимирі, привісив до одного зі своїх документів (Опис легенди печатки (+ *S' ALEXANDRI DVS' VLADIMIRIES'*)) [241, с. 80]. Зображення з цієї печатки, на думку Ярослава Дашкевича, перейшло після 1370 р. на герб міста Кам'янця. Це кінне зображення св. Юрія (Георгія) з мечем та деревом на тлі бачимо й сьогодні на Руській брамі міста Кам'янця.

Ян Длугош про передачу міста під владу Олександра Коріатовича (1366 р.) пише, що король після вдалого походу «залишив у своїх руках два головних замки, Луцьк і Володимир, які передав польським панам у тримання, а решту Володимирської землі віддав у володіння (урядування – *V. M.*) Олександрові, литовському князю, сину Михайла або Коріата, братанкові Ольгерда і Кейстута, мужові незламної вірності та прихильності, аби від нападів Любарта та інших литвинів була (Володимирська земля – *V.M.*) убезпечена» [146, р. 308]. Завершуючи опис відвоювання Казимиром III руських земель у литовських князів, під тим самим роком хроніст укотре раз наголосив на вірності Олександра польському королеві: «Князь Олександр, якому була повірена Володимирська земля, чинно, як словом, так і ділом, довів, що був прихильним підданим короля Казимира» [146, р. 308]. Також про те, що Олександр давно і тісно був пов'язаний з Казимиром III, може свідчити і факт присутності його як свідка («*вельможний князь Олександр Коріат[ович]*»; «*magnifico duce Allexandro Coriati*») на королівському документі від 1368 р. для тодішнього руського старости Яна Кміти з Вішніча [114, с. 12].

Правління Олександра Коріатовича у Володимирі завершилося з настанням смерті польського короля (осінь 1370 р.). Згідно зі свідченнями Янка з Чарнкова, які майже дослівно переказує Ян Длугош, можемо констатувати, що після смерті Казимира III Олександр як вірний його слуга й один із його намісників перебував

у Кракові на поховальній церемонії. Скориставшись його відсутністю, литовці напали на Володимир, де на той час урядував Петраш Турський, що на нього Олександр полишив замок [190, s. 643-644; 146, p. 331]. Розповідь хроніста цікава тим фактом, що, тримаючи Володимир, Олександр, імовірно, покладався на те оточення, яке було залишене йому Казимиром (якщо вірити Длугошеві, Олександр спершу віддав Володимир в урядування полякам, про що йшлося вище), адже Петраш Турський був вихідцем з польських етнічних територій, а саме з Ленчицької землі, з якою й пов'язана його подальша урядницька кар'єра (Петраш (Пйотр) із Тур герба Яніна – суддя комісарський ленчицький (1386–1387 рр.), ленчицький підстолій (1388–1391 рр.), суддя ленчицький (1391–1417 рр.), староста ленчицький (1392–1393 рр.)) [474, № 277, 300, 302, 400.].

Інформація про те, що володарі Поділля князі Олександр та Борис стали ленниками угорського короля, міститься у листі Людовіка до Франческо Каррари 29 вересня 1377 р., писаному після руської кампанії, яка znana передусім з облоги Белза. На цей важливий документ звернув увагу Оскар Халецький, який подав його у розглезій примітці повністю [356, s. 102-103; 170, s. 151-152].

Виходячи зі згадки про володарів Подільського князівства (*domini Alesander e Borris, duces Podolie*), можна припустити, що саме у цей час вони зробили кілька важливих для себе і свого князівства кроків. Ще у 1940-х рр. Генрик Ловм'янський запропонував таку інтерпретацію цього фрагмента листа. Насамперед Коріатовичі передали своє князівство разом зі своїми 11 замками-городами (*obtulerunt et asirguerent in manibus nostris ducatum Podolie cum XI castris*), потім склали присягу Угорській Короні, а водночас і новому володареві (*aplicuerunt coronam regni Ungarie*), а вже тоді отримали від нього Поділля у вигляді ленного володіння (*in feudum a corona dicti regni*). Свої аргументи Ловмянський виводить зі значення слова *applicare*, яке означає входження когось, у нашому випадку братів Коріатовичів, у васальний стосунок. Дослідник звернув увагу на рідкісне вживання цього слова у тогочасних документах, аналізуючи угоду, укладену 14 серпня 1385 р. у Крєві, де було також вжито слово *applicare*

[388, s. 58]. Отже, на думку дослідника, тут ішлося про інкорпорацію Подільського князівства до складу Угорського королівства.

Якщо вірити цим свідченням, то виходить, що в Олександра і не було іншого вибору як прийняти зверхність Людовіка Угорського, який після смерті Казимира і внаслідок династичної угоди об'єднав в одних руках владу над двома королівствами. Олександр змушений був повернутися після втрати Володимира на Поділля. Перебування по інший бік протистояння з Кейстутом і Любартом у подіях 1366 та 1370 рр. залишало для нього та для його братів лише цей шлях.

Коріатовичів нових володар не полишив сам на сам з амбітною та великою родиною, до якої у 60-х–70-х рр. вони ставилися якщо й не з прохолодою, то простіше кажучи, вважали за недоцільне для себе приймати участь у її справах та конфліктувати з нею. Певним підтвердженням цьому припущенню може бути той факт, що Коріатовичі залишалися осторонь у всіх відомих наїздах Кейстута, Любарта, Ягайла, Вітовта на руські та польські землі аж до смерті Людовіка Угорського 1382 р. Отже, були вірні присязі новому володарю. Така поведінка може бути пов'язана й з прийняттям християнства старшими братами Юрієм та Олександром, коли представники клану Гедиміновичів на той час іще здебільшого не були охрещеними.

Передача в адміністрування руського домену короля на початку 70-х рр. князю Владиславу Опольському, який приніс на схід нові суспільні практики і новий спосіб адміністрування територією на кшталт тих, що були знайомі йому на території Сілезії. До того ж, із ним на нові терени прийшла чимала кількість сілезького та німецького рицарства, чимала кількість якого пізніше влилося переважно у шерех місцевої шляхти. Все це могло як насторожити, так і стати привабливим для співпраці Коріатовичів з рівним собі за статусом князем, який теж був васалом Людовіка. У свою чергу, християнські князі, володарі Поділля і васали угорського короля ставали не чужими Владиславові князю Опольському.

Про ймовірну співпрацю Коріатовичами у 70–80-х рр. XIV ст., що виглядала б логічною, на превеликий жаль, нічого не відомо. Алекси Гілевич у своїй роботі про урядування Владислава князя Опольського на руських землях у

1372–1378 рр. зазначив, що існують незначні докази сприяння Владислава Юрієві Коріатовичів у його спробі утвердитися на молдавському престолі. На жаль автор не навів жодних доказів, які би підтвердили цю тезу [343, s. 9].

Павел Юсяк припускає, що саме намісник руського домена короля змінив васальну приналежність князів Коріатовичів: «Вони розірвали ленний зв'язок з Польщею, нав'язаний їм Казимиром III, і звернулися до Угорщини». [293, с. 83] З цим твердженням важко погодитися, адже королем обох королівств на той час була одна особа – Людовік Угорський, і не в компетенції намісника, навіть такого, як Владислав князь Опольський, вирішувати такі справи. З іншого боку, Коріатовичі після тривалої співпраці з Казимиром III і не мали особливого вибору в пошуках сюзерена. Адже спроба утвердитися в Молдавському князівстві у 1374 р. виявилася невдалою, та й саме князівство на той час було у васальній залежності до Угорського королівства.

Документів, які демонстрували б нам їхні спільні дії на території руського домену короля та подільського князівства, не збереглося [326, s. 47]. Але те, що окремі особи є серед свідків документів як Коріатовичів і Владислава Опольського, так і осіб з його оточення, підштовхує до припущення, що така співпраця була. Прикладом може стати вже згаданий вище пан Рогозка, 1375 р. як смотрицький воєвода є свідком документа Юрія Коріатовича для домініканського монастиря у Смотричі. Цей Рогозка ще 1373 р. є свідком документа Міхала Авданця, яким той ерегував католицьку парафію у Бучачі, а 1391 р. пан Рогозка засвідчує акт надання Федора Коріатовича Гринькові з Сокільця. А якщо прийняти висновки Єжи Сперки про те, що документ від 1379 р. з огляду на зазначених у ньому свідків не міг бути виставлений у цьому році, а походив, найімовірніше, від 1373 р. (якщо не є фальсифікатом), то послідовність урядів Рогозки стає більш логічною: спершу воєвода у Язлівці, потім у Смотричі [437, s. 292-293]. Це є більш логічним, зважаючи на статус Смотрича як більш значущого міста, ніж діничний Язлівець Рогозки.

Активна політика Владислава князя Опольського у реалізації далекоосяжних планів Людовіка Угорського могла підштовхнути Коріатовичів до

остаточного вибору, аби ще тісніше пов'язати себе з новим володарем. Адже після невдалої спроби князя Юрія посісти молдавський престол 1374 р. саме намісник руського домену короля посадив наприкінці цього ж року якогось Жюржя (Юрія), який вже 1377 р. просив у нього прихистку на руських землях [326, s. 46-47]. А військові дії 1377 р., коли війська Людовіка взяли Белз та Холм, остаточно закріпили васальну приналежність володарів Подільського князівства до Угорської Корони та її володаря [404, р. 168].

Після смерті Людовіка Угорського 1383 р. Коріатовичі (вже Борис і Костянтин), як подає нам цей сюжет Янко з Чарнкова, вперше після походу Казимира III на руські землі 1366 р., втрутилися у родинні справи, які стосувалися вже чергового перерозподілу зон впливу в регіоні. Цим Коріатовичі допомогли Любартові, та ймовірно, Юрію Наримунтовичу оволодіти низкою руських замків: Крем'янцем, Олеськом, Перемилем, Городлом, Лопатином і Снятином [461, s. 302]. Вони у такий спосіб спробували реалізувати свої тактичні або й стратегічні плани щодо можливого контролю над містами Снятином та Коломиєю, що певною мірою, відповідало їхнім інтересам у регіоні – контролю за торгівлею зі Сходом.

Наявність у цьому переліку Снятина, спонукає нас припустити, що про нього йшлося не Любартові, а власне Коріатовичам, адже вони добре усвідомлювали стратегічне значення цього міста, яке знаходилося на одному з головних торговельних шляхів у регіоні і де проходив кордон з Молдавією [370, s. 74]. Ян Тенговський припускає, що Коріатовичі, ймовірно втратили його під час виправи Людовіка на руські землі 1377 р., але здається, що таке твердження є наразі мало верифіковане джерелами [461, s. 302]. Хоча, зважаючи на родинні зв'язки з тогочасним молдавським володарем Петром, претензії Коріатовичів на Снятин виглядають слушними. Постає тільки питання, для кого вони це робили? Якщо для себе, то вони мали б уявляти складність контролю над Снятином, хоча він давав їм шанс стати головними посередниками у всій східній торгівлі регіону. Якщо для свого швагра Петра, який прагнув утвердитися на престолі молдавського господаря і для якого цей регіон мав стратегічне значення,

зважаючи на постійні маневри і спробу заручитися сильним протектором, йшлося їм тоді про підтримку родича. В кожному разі треба пам'ятати і про фізичну географію. Адже річка Дністер була досить значним природним рубежем, який чітко маркував етнічний кордон із Молдавією.

Рік 1385 змушує Бориса Коріатовича знову взяти у часть на боці *familii* у виборі Ягайла на польський престол. У січні брат Ягайла, Скиргайло, а також князі Борис Коріатович і Ольгіймунт прибули до Кракова у складі делегації просити руки королеви Ядвіги. Після перемовин у Кракові Борис разом з віленським старостою Ханулом (Ганулом, Гансом) вирушив до Буди, на двір королеви Єлизавети [319, s. 116].

Один з Коріатовичів поїхав до Угорщини, ймовірно для кращого сприйняття цієї місії на дворі у Буді. Цілком імовірно, що для нього участь у ній була важливою з огляду на підтвердження своєї давнішої, від 1377 р. (разом з братом Олександром), присяги на вірність Угорському королівству. Або він, наймовірніше, склав нову присягу вже королеві Єлизаветі. Це пояснює відсутність присяги Коріатовичів Ягайлові після обрання його польським королем.

Чи були Коріатовичі активними учасниками підготовки об'єднання двох державних утворень, яке відбулося 15 серпня 1385 р. у місті Крево? Ймовірно, що так, зважаючи на активну участь князя Бориса у багатьох подіях цього року [388, s. 28, 42, 58]. Але тут постає одне запитання: навіщо вони це робили? Зважаючи на продовження васальної залежності від Угорського королівства, це наражало їх на несприйняття Владиславом II Ягайлом. Адже розвиток подій демонструє нам як прагнення нового короля до інкорпорації руського земель до складу Польського королівства, так і відсутність присяги володарів Подільського князівства йому. Отже, їхній статус угорських ленників залишався незмінним. Усе це в недалекому майбутньому призвело до кардинальних змін у регіоні.

Ягайло, ставши 1386 р. королем і залишаючись великим князем литовським (!), розпочав кампанію з інкорпорації руських земель до складу Корони Польської. Природно, що цю акцію він почав з міста Львова та Львівської землі.

Актом від 1 жовтня 1389 р. він приєднав Львів і Львівську землю у дуалістичний спосіб: а саме, спочатку до своїх з Ядвігою і їхніх майбутніх нащадків володінь (власне до королівського домену), і також водночас до Корони Польської загалом. При цьому виключалася передача Львівської землі у володіння чи то адміністрування комусь із грона будь-яких князів чи достойників. У титулатурі цього документа серед інших земель Ягайло іменується ...*Russieque dominus et heres*, а не *supremus*, як стосовно Краківської, Сандомирської, Серадзької та ін. земель у складі Польського королівства [111, s. 84-85]. Цим, уже другим за рік, актом для цієї території [110, s. 29] Ягайлові йшлося як про досвід урядування на цій території князя Владислава Опольського, так і відомі йому з Великого князівства Литовського приклади удільного князювання розлогого клану Гедиміновичів. Чи була це підготовка до інкорпорації Подільського князівства у такий самий спосіб до складу руського домену короля, за браком джерел відповісти складно, але те, що через шість років це було зроблено, може свідчити про наявність у Ягайла таких планів. І це був перший дзвінок для братів Коріатовичів.

З огляду на джерела не виглядає, що ці акти 1388 та 1389 років були зроблені королем на прохання місцевої шляхти, як про це пише історіографія XIX ст. (Денис Зубрицький, Кароль Шайноха [110, s. 29]) – начебто, шляхта, боялася, що ці землі будуть віддані у володіння якомусь із князів. Найімовірніше, ні. Адже складно собі уявити наявність колективного органу серед руського зем'янства, а тим паче – колективної свідомості, яка потребувала б такого вчинку. Можливо, це сталося під впливом обставин та з огляду на досвід попередніх десятиліть, коли зміни верховного володаря та його намісників відбувалися настільки часто, що місцеве зем'янство змушене було зробити і зробило свій вибір на користь одного володаря. А у цей час для них складно було уявити альтернативу Ягайлові серед багатьох верховних володарів (Сигізмунд Люксембурзький, головна увага якого у цей час була зосереджена на тому, аби утвердитись на угорському престолі, чи хтось зі старшого покоління клану Гедиміновичів) у цій частині Європи.

Тут варто пам'ятати про той факт, що шляхта, найбільш активна сила, наймовірніше, була прийшлою на цих землях, тобто прийшла сюди разом з першими королівськими намісниками руської землі у 50–60-ті рр. XIV ст. та під час управління цією територією Владиславом князем Опольським. Можливо, від її імені і відбувалися ці петиції. Адже джерела не фіксують наявності таких практик з боку руського зем'янства у першій половині XIV ст. Також складно собі уявити, що наприкінці 80-х років іще була жива пам'ять про часи панування синів короля Льва або Юрія-Болеслава.

Військовий похід, який очолила королева Ядвіґа 1387 р. (який у хроніста датується 1390 р.), за свідченням Яна Длуґоша, не торкнувся Поділля, але під час нього було відібрано від угорських і сілезьких старост (...*Hungariae atque Slesitis...*) такі замки, як Перемишль, Ярослав, Городок, Галич, Теребовля, Високий Замок у Львові та усі інші руські замки (...*castrum Przemisl, Iaroslav, Grodek, Halicz, Trebowlya, civitatem Leopolim et castrum in monte, ac omnia alia Russiae castra...*) [146, р. 487]. Складно встановити, наскільки цей перелік є достовірним, але присутність у ньому Теребовлі, яку через п'ять років буде вилучено (йдеться про надання Західного Поділля Спиткові, про що див. нижче) з Подільської землі й приєднано до Руського домену короля, є показовою. Адже у документі для Спитка 1395 р. йтиметься про давню (!) належність (чи то тяглість) Теребовлі та Стінки разом з округами (волостями) до Руської землі від часів Казимира та Владислава князя Опольського («...*districtus Trebowliensis et Sczenca observentur circa iura ea in quibus tempore felicis et eterne recordacionis incliti Kazimiri regis Polonie nostri predecessoris et Ladislai ducis Oppolensis alias tenutarii illarum parcium obervabantur*») [140, р. 39]. З огляду на мовчанку джерел говорити про це доволі складно. Також варто зауважити, що старостами продовжували бути вихідці з Угорщини та Сілезії, це, вочевидь демонструє, що процес опанування розлогої території на сході був тривалим і складним. Ці старости, наймовірніше, були пов'язані особистою присягою з Владиславом Опольським, через що він залишався активним гравцем на цій території. Єдиною особою, яку

згадує тут Длугош, є угорський рицар Бабак (*milite Hungariae Babak*), який, очевидно є тотожним до руського старости Бебека у 1383–1385 рр.

Саме на цей час, тобто починаючи від коронації Ягайла і аж до першої половини 90-х рр. XIV ст., припадає ціла низка присяг на вірність більшості удільних князів – як Гедиміновичів, так і інших (дрібних відгалужень різноманітних гілок Рюриковичів, про яких через брак джерел кінця XIII – першої половини XIV ст., на жаль, мало що знаємо) – польському королеві Владиславу II Ягайлові, так і Ядвізі, а водночас і Короні Польській. Щоб не називати усі ці привілеї, які не стосуються теми дослідження, зазначимо, що найбільш повна добірка їх опублікована у фундаментальному джерельному виданні Станіслава Кутшеби та Владислава Семковича, присвяченому унії між Коронаю Польською та Великим князівством Литовським [132, s. 6, 7, 12-13]. Серед них немає документів присяги Коріатовичів, а також їхньої присутності у якості свідків на котромусь із них. Все це може свідчити як про небажання присягати Ягайлові чи Ядвізі, так і про дотримання старої присяги Угорській Короні.

Те, що цей присяжний процес був складним, видно хоча б з того, що деякі з князів присягали неодноразово. А стосунки Свидригайла зі своїм старшим братом Ягайлом перейняті такою кількістю взаємних присяг, зрад і відкритої ворожнечі, що стали яскравою ілюстрацією тогочасної жадоби влади представниками династії Гедиміновичів, не кажучи вже про взаємини Вітовта з Ягайлом, які сповнені не меншого драматизму.

Брати Коріатовичі не присягнули на вірність королю, королеві та Короні Польській, і ніхто з родини за них не поручився, як це зробила дружина Вітовта Анна та деякі удільні князі [132, s. 27-29]. І це ще раз підтверджує тезу про збереження ними старої присяги.

Така позиція призвела до того, що 1394 р. долю Поділля та їхніх володарів було вирішено. Військова акція, яку очолив Вітовт, завершилася підпорядкуванням цієї території під владу короля. Сподівання Вітовта на те, що він отримає у своє розпорядження все Поділля, виявилися марними. Західне

Поділля було віддане Спиткові з Мельштина. Участь Вітовта 1394 р. у військовій кампанії на Поділлі нашоує на думку про спробу отримати під свою зверхність цю розлогу територію, яка, до того ж, межувала з Молдавським князівством, де господарем у 1394–1399 рр. був Стефан I, одружений з рідною сестрою Вітовта, Рингаллою Анною [458, s. 50-57]. Отже вкотре родинні зв'язки Гедиміновичів вплинули на вектор діяльності того або того володаря, який змагався за цю територію. І Молдавія у цьому грала не останню партію.

При цьому ймовірно, що акція з відібрання у Федора Коріатовича Поділля була спрямована на підтримку нового родича в утвердженні його на господарському престолі. Адже попередній володар Роман до самого кінця залишився вірним Коріатовичам і його війська брали участь у військових діях на Поділлі [326, s. 57].

Втрата Поділля і втеча Федора Коріатовича з братом спершу до молдавського господаря Стефана I (який, надавши князям і їхньому найближчому оточення прихисток на території свого князівства, наражався у такий спосіб на конфлікт з Ягайлом і значно погіршував свої стосунки з угорським королем Сигізмундом Люксембурзьким [326, s. 62]) і пізніша поява Коріатовичів на далекому й чужому для них Закарпатті (де Федір отримав від угорського короля у володіння Мукачево і комітат Берег [276, с. 3-5]) – яскраве свідчення правдивості вищенаведених фактів про васальні стосунки Коріатовичів з угорською короною після смерті Казимира III. Адже обов'язок доброго володаря – прихистити свого вірного васала.

Ще одним важливим аспектом, на який звернув увагу Ян Тенговський, є не тільки васальні стосунки Коріатовичів з Угорською Коронаю, а й родинні. Насамперед це стосується дружини Федора. Ймовірно, він одружився у 90-ті рр. XIV ст. з Валгою (Вальхою), донькою марамароського воєводи Драга [459, s. 186]. Другою родинною ланкою, яка поєднувала його вже з самим Сигізмундом Люксембурзьким, було те, що прабабка угорського короля Алдона Анна (дружина Казимира III) була рідною сестрою Коріата (батька Федора), і це довало змогу королеві називати Федора своїм дядьком (лат. – *avunculus*) (Тут цита з праці

Йоана Міхалуя: «*Illustris principis domini Theodori ducis Podolie, avunculi nostri carissimi et fidelis...*» («Преславний достойной володар Федір, князь Поділля, наш дорогий і вірний дядько».) [459, s. 185].

Ймовірно, з братами Федором і Василем Коріатовичами пішла й певна частина їхнього оточення. Легендарність звістки про 20 тис. вихідців з Поділля, які князь Федір привів із собою на Закарпаття, залишимо осторонь. Продуктивною може виявитися верифікація осіб в оточенні молдавських господарів у першій половині XV ст., де могли осісти подільські вигнанці, сподіваючись на повернення. Зокрема, у жовтні 1407 р. серед свідків документа господаря Олександра у Львові бачимо пана Гринька [97, с. 16], який, можливо, є тотожним з Гриньком із Сокильця, одним з найближчих співпрацівників братів Коріатовичів у останній чверті XIV ст. (Див. вище біограму Гринька.).

У контексті цих подій є зрозумілим візит Спитка з Мельштина до Сучави, про який ми знаємо з виставленого для нього глейту (листа безпеки) від 3 січня 1397 р. [140, р. 43] Очевидно, перед Спитком стояло завдання не повернути Коріатовичів під королівську руку, а одержати від них задокументовану відмову від Поділля (яку вони оформлять лише 1403 р.).

Про цей акт маємо два документи. Один від 1 липня, виставлений у Грубешові, де князь Василь Коріатович присягнув на вірність королеві Владиславу II Ягайлові та пообіцяв ніколи не виступати проти нього й Польського королівства. А вже 9 липня у Щекажеві Федір Коріатович засвідчив, що вибачає королеві своє ув'язнення (яке, можливо, сталося одразу після захоплення Кам'янця 1394 р.) та декларує йому свою приязнь [460, s. 173-174]. Того ж дня князь Федір присягнув на вірність королеві і пообіцяв не чинити ніяких виступів проти короля, Корони Польської, панів та бояр (*contra eius dominos et bayaros terrigenasque*), а головне – не домагатися Поділля [460, s. 173]. Ймовірно, що після цього князь Федір поїхав до Сучави, де він є серед свідків документа господаря Олександра для пана Балиці Мудрички [143, р. 26].

Отже, Ягайлові вдалося через понад вісім років домогтися документального підтвердження присяги вірності останніх Коріатовичів та їхньої відмови від Поділля, яке вже на той час було у володінні короля.

Позицію ж угорського короля щодо самого Поділля, а також усіх руських земель Корони Польської (тут мається на увазі угода від 1350 р. між Людовіком і Казимиром, засвідчена польською канцелярією 1357 р. про успадкування польського трону на випадок смерті Казимира і браку нащадка по чоловічій лінії, внаслідок якої територія руських земель, за винятком Поділля, перейшла в особисте володіння короля [377, s. 44]) добре видно з угоди між Сигізмундом Люксембурзьким, Владиславом II Ягайлом та Вітовтом, яку вони уклали 14 червня 1397 р. на Спіші. Результатом цих домовленостей стало те, що руські землі передавалися у пожиттєве володіння Ягайлові. За це він мусив допомогти Сигізмундові встановити свою зверхність над Молдавією і що для нас найголовніше, – зректися Поділля (*terramque Podolie dominio et ditioni nostre realiter resignavit*) [326, s. 61-62]. Це, в свою чергу, не дуже корелювалося з планами самого Ягайла, про що йтеметься далі. І хоча положення цієї угоди щодо Поділля ніколи не були реалізовані, але Сигізмунд принаймні до 1403 р. (часу відмови князя Федора Коріатовича і його брата від Поділля) мав у своєму розпорядженні вагомні аргументи щодо цієї території.

І хоча угорський король не прийшов на допомогу своєму подільському васалові 1394 р., але усіма доступними йому на той час способами намагався виправити на користь Коріатовичів і себе наслідки цієї кампанії. Те, що після цього справа приналежності Поділля у такому самому тристоронньому форматі (Сигізмунд–Ягайло–Вітовт) з'явилася лише 1412 р. (йдеться про угоду після військового конфлікту між Польським та Угорським королівствами, де Сигізмунд виступив проти Ягайла як союзник Ордену), свідчить як про віддаленість Поділля від ядра Угорського королівства, так і про можливе небажання провокувати новий конфлікт з Владиславом II Ягайлом за територію, яка не була першою на порядку денному у Буді. Адже втримати для себе далеке Поділля, з яким угорці мали справу ще за часів Людовіка, їм було на той час не до снаги. Хоча під час кампанії

1411 р. князь Федір Коріатович виставив у січні найбільшу хоругву, яка налічувала 200 вершників. За збереженим списком війська, Сигізмундові вдалося зібрати 1100 вершників. З огляду на це хоругва, яку виставив князь Федір, становила 18 % [354, s. 665-666]. Це може свідчити про те, що він або порушив угоду 1403 р. про відмову від Поділля, або змушений був виступити разом зі своїм сюзереном, угорським королем. Дотепер це остання джерельна згадка про князя Федора у джерелах.

Упродовж усього часу свого князювання на Поділлі Коріатовичі пройшли шлях від самодіяльного урядування краєм (наймовірніше, на початковому етапі у співпраці з татарськими адміністраторами цієї території) до ленників польського короля Казимира III (до того, як свідчить приклад Олександра, співпраця з польським королем відбувалася не конче на теренах Поділля), його наступника Людовіка Угорського, а разом і до Угорської Корони (це згодом дало прихисток Федору Коріатовичу на Закарпатті).

Родинна заангажованість Коріатовичів у молдавські справи 1374 р. завершилася фатально для князя Юрія. Невдовзі це призвело до васальної залежності 1387 р. Молдавського князівства від Польської Корони. І хоча ці події між собою не пов'язані, кожен з королівських намісників на Поділлі впродовж XV–XVI ст. був сильно заангажований у справи по той бік Дністра.

Найбільшу політичну активність князі виявили у часи невизначеності, як це видно по смерті короля Людовіка Угорського у їхній спробі підпорядкувати собі Покуття, а водночас одноосібно котролювати східну торгівлю у цьому регіоні та взяли дієву участь в одруженні Ягайла з королевою Ядвігою. Вірність присязі Угорській Короні спричинила для них втрату наприкінці 1394 р. Поділля, від якого останні володарі краю остаточно відмовилися аж 1403 р. Потреба у протекції сильного васала і вибір ними у 50–60-ті рр. XIV польського короля призвели до входження Поділля у сферу інтересів Корони Польської, а згодом, унаслідок тривалої боротьби, до якої долучилися чи не всі володарі тогочасної Центрально-Східної Європи, – до приєднання цієї частини руських земель спершу

до особистого домену короля, а пізніше – інкорпорації до складу Польського королівства, яка для всього Поділля (мається на увазі Східне Поділля) тривала майже два століття і завершилася 1569 р.

3. Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля.

Постать краківського воєводи Спитка з Мельштина неодноразово ставала предметом дослідження в історіографії. Найкращим дотепер життєписом про нього залишається розділ монографії Влодзімежа Двожачека про малопольських Лелівітів [334, s. 99-138; 446, s. 412-415]. Останні чотири роки життя цієї непересічної для свого часу особи тісно пов'язані з історією Подільського краю. Адже саме він став володарем Західного Поділля після військової акції Вітовта 1394 р. і залишався ним до своєї загибелі у битві на р. Ворскла 1399 р.

Ще у XIX ст. про Спитка як володаря Західного Поділля писали Никандр Молчановський, Антоній Прохаска, Михайло Грушевський та ін., тобто всі ті, що в той час займалися історією цього регіону [412, s. 5-11; 240, с. 21-23]. Остання з праць, у якій чимало уваги приділено Спиткові, є монографія Пйотра Венцовського [492]. В 2005 р. у журналі «Київська старовина» була надрукована стаття одеської дослідниці Ольги Білецької «Казус Спитка», яка з об'єктивних причин не внесла нічого нового до цієї теми.), в якій автор уперше уклав *itinerarium* краківського воєводи [230, с. 23-30].

Приголомшлива кар'єра сина Яна з Мельштина та Зофії (Офки), ймовірно, з Ксьонжа (Ян з Мельштина, син Спитка з Тарнова, ловчий краківський (1339–1344), каштелян войницький (1345–1360), воєвода сандомирський (1361–1366), каштелян краківський (1366–1380) [497, s. 410-411; 333, s. 97; 334, s. 301]) була нетиповою для того часу.

3 липня 1381 р. король Людовик Угорський надав уряд краківського воєводи Спиткові з Мельштина [475, s. 128]. Двожачек подає коротку характеристику Длугоша, вміщену під 1383 р.: на час номінації на уряд

краківського воєводи молодому уряднику не було й 18 років, він тільки входив у світ і був недосвідченим [334, s. 99-100]. Тримання одного з найвищих урядів королівства, а саме уряду краківського воєводи (у часи, коли посідання цього уряду не тільки давало місце в сенаті, як це сталося вже у XVI ст., а принаймні довало змогу його носієві бути членом королівської ради) вродовж 18 років, поєднання його в 1390–1398 рр. з урядом краківського старости – все це зробило його не тільки «господарем» Кракова, а й одним з наймогутніших можновладців свого часу. А якщо додати до цього те, що його стрієчний брат Ян (Ясек) з Тарнова (їхні батьки, Ян батько Спитка, і Рафал, батько Яна, були рідними братами. – *В. М.*) був сандомирським воєводою то ми можемо зрозуміти, що Спитко посідав одне з чільних (чи не перше) місце з-поміж малопольської еліти. На підтвердження цього Двожачек пише: «Щоб зрозуміти, чим були тоді ці два лелівіти (маються на увазі Спитко і Ян. – *В. М.*) у Південній Малопольщі, треба згадати, що уся західна частина підлягала Спиткові як краківському воєводі. В самій столиці він мав значну владу як генеральний староста краківський, певний час був ще й судовим старостою в Бечі. Сусіднє, сандомирське воєводство тримав Ян з Тарнова, він теж як генеральний староста руський був урядником на землях, здобутих за панування Ядвіги від Угорської Корони (йдеться про приєднання руських земель до складу особистого домену короля та Польського королівства. Про це див. вище). Обидва стрієчні брати отримали розлогі надання в здобутих землях: Спитко – Самбірщину (чи не найзаможніший регіон руського королівського домену, а пізніше – найбагатшу економію Корони Польської, яка, ймовірно, і була одним з головних джерел готівки для Спитка у справі отримання у володіння Західного Поділля. – *В. М.*), Ян – Ярославщину. Далі в південно-східному напрямку лежало Поділля, яке було леном Спитка. На заході краківський воєвода тримав замки Кшепіц, Рабштин та Ланцкорону, а в опольському князівстві в Сілезії йому належали значні території з трьома оборонними замками. Так, від Сілезії, аж по Поділля включно не було й маленького клапця землі, яка б не підлягала владі Спитка або Яна» [334, s. 115].

Ця розлога цитата добре ілюструє вплив і заможність не тільки роду лелівітів, а й самого Спитка.

Дружиною Спитка була Ельжбета, ймовірна дружина Емерика Бебека з роду Акос або його сина Емерика Лачкфі [446, s. 414], який певний час був намісником угорської корони на руських землях, а саме – руським старостою у 1383–1385 рр. [481, s. 149], та єдиним, кого назвав Длугош (*milite Hungariae Babak*), описуючи похід Ядвіги на руські землі 1387 р. [146, р. 487]

Тут не так важливо, чи його дружиною була донька Емерика Бебека чи його сина Андраша. Ймовірно, що завдяки цьому шлюбові Спитко «відкрив очі» на Схід, тобто на руські землі. Адже Емерик був добре обізнаний у руських справах і знав багатьох активних діячів серед місцевої шляхти, а також мав впливові позиції на дворі у Буді.

У справі посадження малолітньої Ядвіги на польський трон, а також у виборі їй чоловіка Спитко з Мельштина відіграв чи не найголовнішу роль. Свідченням цього може бути участь лелівітів (представників роду) у цих подіях. На підтвердження цього В. Двожачек, посилаючись на Яна Длугоша, наводить такий факт: честь бути хресною матір'ю Ягайла отримала саме Ядвіга з Пільчи, вдова по Оттові з Пільчи (який був руським старостою з руки Казимира III – В. М.). І очевидно, що це було зроблено не за вшанування заслуг перед Короною вже померлого чоловіка, а насамперед через особисту роль брата (Спитка) у справі унії та посадження Ягайла на королівський трон [334, s. 105].

За свідченням Длугоша, Ягайло під час роздачі подарунків можновладцям після своєї коронації особливо виокреми Спитка, якого обдарував з більшою, ніж інших, щедрістю, давши йому в подарунок свої сандалі (*sandalia illi sua*) та багато золотих коштовностей, перл та коштовне каміння, адже власне йому він найбільше завдячував своїм поставленням на королівство та коронацією [146, р. 463]. Те, що хроніст відзначив цей факт через багато років, коли мало хто пам'ятав у Кракові події середини 80-х рр. XIV ст., може опосередковано свідчити про роль молодого краківського воєводи у цих подіях.

Ще одним прикладом винятковості постаті Спитка з Мельштина навіть після його смерті може слугувати той факт, що третьою дружиною Владислава II Ягайла була Ельжбета Грановська, донька його хресної матері Ядвіги та, відповідно, племінниця Спитка [488, s. 69-74; 417, s. 3-13]. Наскільки це було збігом обставин чи то більше казусом, складно відповісти з позиції сьогодення. Третій шлюб короля, а четвертий Ельжбети, якій на 1417 р. було орієнтовно 47–48 років, очевидно не передбачав можливості народження спадкоємця трону.

Спитко з Мельштина серед тогочасної еліти відіграв помітне місце й у політичному житті королівства. Єжи Сперка, застосувавши дещо модерну термінологію, називає його першим фаворитом Ягайла, аргументуючи це не тільки розлогими маєтками, які Спитко отримав від короля, а й тим впливом і протекцією, якими той користувався в королівському оточенні [436, s. 43]. Показовою є його присутність як свідка на королівських документах. За підрахунками Ірени Сулковської-Курасьової, Спитко фігурує як свідок 87 разів, що за 13 років (1386–1398) становить близько 6,7 рази на рік. А зважаючи на стан збереження джерел з другої половини XIV ст. цей показник у нього є чи не найбільшим за час володарювання Владислава II [450, s. 190-191].

У своїй полемічній розвідці до статті Ірени Сулковської-Курасьової Гражина Клімецька подає дещо відмінні дані про присутність Спитка у ролі свідка на королівських документах. За її підрахунками, він згадується 78 разів. Особливістю її підрахунків є те, що вона враховує місце виставлення документа. Тут лівова частка належить Малопольщі – 69 документів, у Великопольщі – 3 документи, на руські землі припадає – 2, на інші провінції королівства лише 4 [364, s. 229].

Чому Спиткові стало цікавим саме Поділля? Історики вже понад 150 років дискутують навколо цього «дивного» прагнення одного з найповажніших вельмож Корони Польської «покинути» рідні місця задля невідомої землі, яка була на той час малознаною у Кракові. Адже навряд чи хто із сучасників міг пригадати хоча б якісь факти за часів панування Казимира і Людовіка щодо

Поділля, яке при живих князях Коріатовичах не те, що не цікавило основних гравців у цій частині Європи, а ймовірно відкладалося до кращих часів.

Спиткове зацікавлення Поділлям варто розглянути у двох площинах. Перша з них – це «рух на Схід» лелівітів, який розпочався наприкінці 80-х рр. XIV ст., адже і Спитко, і Ян з Тарнова входили до найближчого оточення нового короля. Другою були родинні зв'язки краківського воєводи, який, як уже зазначалося вище, був одружений з донькою угорського можновладця, котрий (якщо дотримуватися версії, що вона була донькою Емерика Бебека або Лачкфі) нещодавно був королівським намісником на руських землях.

Отже, 13 червня 1395 р. у Кракові король Владислав II Ягайло надав Спиткові з Мельштина у діничне володіння замки Кам'янець (*Camenecz*), Смотрич (*Smotricz*), Червоногород (*Czirwonograd*), Скала (*Scala*), Бакота (*Bacotha*) на Поділлі, при цьому залишив у власній диспозиції Меджибіж (*Medzibosze*), Божський (*Bozske*) і Вінницю (*Winnicza*), а також забрав два подільських округи – Теребовлю і Стінку (*districtus Trebowliensis et Szenca*) і приєднав їх до свого руського домену [140, р. 37-39]. Дивний на перший погляд акт короля для одного зі своїх найближчих сановників спричинив бурхливі емоції серед малопольського можновладства, котрі вдалося до часу заспокоїти лише повторним актом надання Спиткові Поділля, а саме 10 липня 1395 р. вже від імені Ядвіги. Для Спитка з Мельштина така практика не була новою. Ще 1 січня 1394 р. він отримав два ідентичні документи від Ядвіги і Владислава II Ягайла на звільнення міста Самбора разом із повітом від будь-яких поборів, а насамперед від подимного [113, s. 6-9]. Цей документ цікавий ще й тим, що поширює королівську юрисдикцію далеко на схід – до Звиногорода (*Wowigrod*) і Черкас (*Cirkass*) на Дніпрі [218, s. 465-468]. Для нас важливим є те, що обидва документи (виставлені з майже місячним інтервалом) дають змогу нам реконструювати певною мірою географію цілого Поділля. Отже, Велике Поділля простягалось від Теребовлі на заході і до Черкас на сході. На підтвердження цих меж можемо залучити археологічні знахідки двох монет – т. зв. подільських грошів: один біля м. Дунаївці (30 км на

північ від Кам'янця), а другий, іншого зразка, в околицях с. Трушівці Чигиринського району Черкаської області [280, с. 24-29; 292, с. 24-26].

Щодо отримання Спитком Західного Поділля слухними є два твердження Двожачека, про те, що Ягайло вважав Поділля ключовою територією для проведення королівської політики на південно-східному напрямку і що особа, якій він доручав цю справу, мала не тільки дати особисту гарантію лояльності королеві, а й бути відомою Вітовтові [334, с. 113].

Внаслідок таких акцій Спитко з Мельштина стає в один ряд з удільними князями і дозволяє собі використання у титулатурі виставлених від свого імені документів титулу «володар і дідич Подільської землі» (*dominus et heres terre Podolie*), «князь Поділля» (*dux Podolie*) [371, с. 32]. Причину в цьому, можливо, варто шукати в одній з клаузул документа на Західне Поділля для Спитка – *pleno iure ducali, quo ceteri nostri duces Lithuanie et Russie frui soliti sunt*, отже, на явному княжому праві, такому, яке зазвичай існує для князів литовських і руських [140, р. 38]. Адже за вже усталеною формулою від часів отримання ним у володіння Самбірського повіту, з його канцелярії виходять документи, де він титулує себе дідичем і володарем на Самборі (*heres et dominus districtus Samboriensis*) [113, с. 2] або володарем і дідичем князівств Подільського і Самбірського (*dominus et haeres ducatus Podoliensis et Samboriensis, pallatinus et capitaneus Cracouinsis*) [216, с. 292] (Цей приклад є важливим з огляду на те, що свої нові надбання, Поділля і Самбірщину, Спитко виділив у титулатурі перед урядами краківського воєводи і старости.) та просто паном на Мельштині, володарем Поділля та воєводою краківським (*haeres Mielstinensis, dominus Podoliae et pallatinus Cracouiensis*) [216, с. 310]. Зразків такої титулатури Спитка є багато. Та й королівська канцелярія 1396 р. називає його краківським воєводою й володарем подільської землі (*pallatinus Cracouiensis et dominus terre Podolie*) [113, с. 10].

Вдова Спитка, Ельжбета, 1402 р. виставила документ, де у її титулатурі було зазначено: Ельжбета, вдова померлого Спитка краківського воєводи, володаря і дідича князівства Самбірського (*domini et haereditis ducatus Samboriensis*) [217, с. 12].

І не таким важливим для наших справ є те, що саме криється за цими словами, адже зрозуміло, що в той час Спитко не міг стати князем, бо він ним не народився! Та постає запитання: чому саме для нього було зроблено такий виняток та й ще з таким формулюванням? Ймовірно, що тут ми маємо справу з уявленням про тогочасну територію. Адже йшлося про передачу Спиткові частини Подільського князівства. І тут, очевидно у сприйнятті цієї території важлива не так особа Спитка, хоча його першість у тогочасній урядницькій ієрархії Польського королівства залишається незаперечною, як власне її статус, що був князівським. Саме тому він отримав її на княжому праві.

Дивним у цьому є те, що ця обставина (князівські претензії краківського воеводи) пройшла повз дослідницьку увагу, що саме володіння Поділлям дало змогу дітям Спитка вдало укласти шлюби з П'ястами, а отже, стати на одну сходинку вище в ієрархії тогочасного, насамперед малопольського, можновладства. І це все відбулося після смерті батька! Йдеться про дочку Ядвігу, дружину Бернарда, князя на Немодліне [334, s. 302]. Це одруження (а найімовірніше, що то були заручини, як припускає Двожачек) відбулося у 1396–1397 рр. після отримання Спитком не тільки Західного Поділля з його князівським статусом, а й замків на західному кордоні королівства внаслідок військових дій проти князя Владислава Опольського [383, s. 156-158], а головне – ще за життя самого Спитка з Мельштина.

Його друга донька Катажина була в першому шлюбі (бл. 1408 р.) за мазовецьким князем Янушем Молодшим. І хоча з боку коронного можновладства був ще один акт родичання з П'ястами та з іншими князями у першій половині XV ст., а саме великопольської родини Шамотульських (Малгожата з Шамотул, донька Вінцентія, була одружена з князем раціборським Казимиром II; до речі, вона була родичкою Мельштинських (дружиною Спитка з Мельштина, сина володаря Поділля, була Беатрича, донька Доброгоста з Шамотул, познанського каштеляна, а отже, двоюрідна сестра Малгожати)) [334, s. 302].

Та й, насамкінець, вдова володаря Поділля, Ельжбета, вийшла вдруге за Яна, князя зембіцького [333, s. 5]. Отже маємо приклад якщо не піднесення

статусу родини Мельштинських до рівня князів, то принаймні виокремлення їх серед тогочасного коронного можновладства.

В історіографії існує кілька думок щодо цього. Насамперед ідеться про боротьбу за вплив у королівській раді. Вочевидь, на десятому році свого правління Владислав II Ягайло перебував якщо не в пошуку, то принаймні прагнув міцно закріпити біля себе Лелівітів, насамперед Спитка з Мельштина, для якого шлях по східцях урядницької ієрархії був майже завершеним. А коли так, то залишається земля як винагорода, а краще велика територія. А отримання великих земельних надань, у вигляді цілих земель для Спитка не було новиною. 1385 р. він отримав від королеви Ядвіги у заставу за 1500 гривень Бечську землю (*terram nostram Beczensem*) [218, s. 457-458]. До того ж, це гроші, які Спитко надав королеві для розрахунку з Вітовтом за його акцію щодо підкорення всього Поділля 1394 року. Сума становила 5000 гривень у празьких грошах [371, s. 28-29].

Що мав на увазі Ягайло, який хотів підпорядкувати Поділля? Можливо, причиною було бажання короля позбутися останніх угорських васалів на руських землях, адже після подій 1387–1388 рр. Львівська, Перемишльська та Галицька землі остаточно увійшли до складу Польського королівства. Але фактом залишається те, що правлінню князів Коріатовичів на Поділлі було поставлено край.

Можливо, Ягайло не зміг знайти відповідну кандидатуру серед князівського прошарку, аби замінити Коріатовичів. Адже серед низки присяг на вірність новому королю, Ядвізі та Польському королівству, як уже зазначалося вище, не маємо у нашому розпорядженні такого документа з боку подільських князів (це не означає, що його не могло бути, але подальші події зводять існування такого документа до мінімуму). Чому ж тоді Коріатовичі не склали такої присяги? Адже сміливо можна стверджувати, що якби така присяга від подільських князів була, то згадку про неї у тій чи тій формі було б зафіксовано у джерелах.

Одним з аргументів на користь Спитка, на який свого часу звернув увагу Ян Тенговський, було те, що Коріатовичі вважалися або сприймалися на дворі у

Кракові як угорські ленники. Тому Ягайло і не мав наміру залишати за ними Поділля [460, s. 160-161]. Загалом, складність цієї політики була пов'язана не тільки з розлогою територією Центрально-Східної Європи, де основними гравцями були Угорське та Польське королівства, а решта державних утворень ставали на той чи той бік у цій грі. Щодо Великого князівства Литовського, то більшість акцій, які були організовані з цього боку, мали на меті передусім забезпечення численному клану Гедиміновичів уділів для князювання. А небажання Ягайла посилювати позиції Вітовта у цьому регіоні, найімовірніше, і зупинили вибір короля на краківському старості.

Період Спиткового володарювання Західним Поділлям є настільки «темним», що його аж ніяк не «освітлює» згадка в люстрації Подільського воєводства 1615 р. про привілей, виданий ним для кам'янецьких міщан магдебурзької юрисдикції, згідно з яким вони мали право на третю частину доходів із замкового млина, що на р. Смотрич, з тим, що ці кошти йтимуть на потреби оборони міста [223, s. 16]. Молдавський воєвода Стефан видав глейт для приїзду Спитка [140, р. 43], коли він, імовірно, намагався вплинути на господаря, який дав прихисток Коріатовичам. У цьому документі Спитка названо господарем (*dominum Spythkonem, domino Spythkone*). За припущенням Двожачека, Спитко у період свого подільського володарювання контролював політику щодо Молдавського та Валашського князівств, які внаслідок вакууму влади в Угорському королівстві прийняли васальну зверхність Корони Польської. Його участь у липні 1397 р. на з'їзді Ягайла і Сигізмунда Люксембурзького у місцевості Стара Весь на Спіші разом з королівською парою, на думку дослідника не була випадковою, зважаючи на подільське володіння Спитка та протекцію Коріатовичам, яку надав їм угорський король [334, s. 114-115].

Щодо управління ноовотриманою територією, то, окрім вищенаведеної згадки з люстрації 1615 р., привертає увагу інформація Яна Длугоша, який розповідає про з'їзд коронних та литовських панів у Парчуві 1451 р. (під час якого, ймовірно, було покладено кінець тривалим як на середину XV ст. суперечкам за Поділля). Хроніст наводить розлогу промову кардинала Збігнева

Олесницького (свого протектора) про права Корони Польської на Поділля. У патетично переданій Длугошем промові є один цікавий пасаж, на який свого часу звернув увагу Януш Куртика у вступі до видання списку подільських урядників. Мова йде про те, ким був Поваля Слуповський: чи це дві різні особи? [478, s. 11] У латинському виданні з XIX ст. Длугошевої «Історії або хроніці Польського королівства» зазначено: «*Scitum enim est, milites Poloniae, Powalam, Slupowski et alios illam gubernasse, deinde Spithkoni de Melsthin palatino Cracoviensi largitione perpetua...*» [148, p. 96] Тут комою розділено Поваля і Слуповський, чого вже немає у тогочасному польському перекладі цієї фрази: «*Wiadomo, że rycerze Polscy, Powala Slupowski i inni tą ziemią zarządzali; że potem Spytkowi z Melsztyna wojwodzie Krakowskiemu dana była dożywociem...*» [151, s. 89]. У сучасному коментованому латиномовному виданні Длугоша, без коми, повторено попередній варіант цього фрагмента: «*Scitum enim est milites Polonie, Powalam Slupowski et elios, illam gubernasse, deinde Spithkoni de Melstin palatino Cracoviensi largicione perpetua...*» [149, p. 115]. Коментуючи цей фрагмент, упорядники послалися на працю Януша Куртики від 2000 р. та перелік подільських урядників, де переказали припущення дослідника про можливе адміністрування цієї території у 1394–1395 рр. [149, p. 416]

Без сумніву хтось мав би бути намісником (старостою) Спитка з Мельштина у Кам'янці. І Спитко на це місце мав би поставити довірену особу, яку добре знав. Постає запитання: Поваля Слуповський – це одна особа чи дві різні? У своїй праці Двожачек згадує рід Повалів-Огонів (*Powalów-Ogonów*) [334, s. 59]. Це принаймні дає підставу припустити існування двох осіб.

Те, що Слуповські були теж лелівітами і походили з Малопольщі, а також те, що їхні володіння були розташовані поруч маєтків Спитка, може свідчити, як припускає Януш Куртика, про клієнтарно-патрональний зв'язок між ними [334, s. 23-25; 478, s. 11]. Проблему, яка існувала від часів введення до широкого наукового обігу тексту Длугоша, він спробував розв'язати у своїй розвідці, присвяченій найстарішим документам для ордену францисканців у Кам'янці. У першій частині статті йдеться про ідентифікацію подільського старости Рафала,

знаного з джерельних згадок 1403 та 1409 рр. Куртика доводить, що можна сміливо ідентифікувати Слуповського і Рафала, як одну особу, зважаючи ще й на той факт, що Рафал зі Слупова фіксується в оточенні Спитка з Мельштина ще у 1395 р. [376, s. 152-153]

І на цьому варто було би завершити розповідь про Спиткове володіння Поділлям, адже є достатньо прикладів у сучасній українській історіографії, де описується «величезна» робота проведена за ініціативи Спитка з Мельштина з уфортифікування кам'янецького замку, зміцнення його обороноздатності, побудови веж тощо [278, с. 113-115]. Можливо, за ініціативи Спитка, проводилися роботи з побудови й розбудови замку, також і міста Кам'янця як нової столиці Поділля. Але, на жаль, усі ці здогадки і припущення не мають під собою джерельної бази.

Єдиним матеріальним свідченням зображення герба Леліви є його зображення на кахлях, якими була вимощена підлога у православної (!) Троїцькій церкві у Кам'янці [278, с. 186]. Характерно, що вони були доповненням до інших кахлів, на яких зображено орла як символу Польського королівства, фрагмент герба, що найімовірніше належав комусь з прибульців із Сілезії тощо [277, с. 242]. Все це, у свою чергу, може свідчити про ідеологічний підтекст цієї композиції: під управлінням лелівитів Поділля та Кам'янець є у складі і під владою Корони Польської.

Влітку 1399 р. володар Поділля пристав до військ литовського князя Вітовта, які склалися з литовсько-руських сил, загонів хана Тохтамиша, близько 100 вояків тевтонського ордену під керівництвом рагнетського комтура Маргварта фон Зальцбаха (*Marqwart von Salczbach*), а також близько 400 рицарів з теренів Польського королівства, серед яких, за свідченням Яна Длугоша, вирізнявся краківський воєвода Спитко з Мельштина з численним рицарством Подільської землі. Разом з ним були з такі особи, як Сендзівой із Остророга, Доброгост із Шамотул (донька якого була дружиною сина Спитка), мазовецький воєвода Ян Гловач з Ланзеніц, Гануш з Домброви та ін. [150, s. 496; 228, с. 94-100; 236, с. 223-236] Чому Спитко взяв участь у цій кампанії, адже більшість польських рицарів

змушені були, як свідчить Длугош, через заборону королеви Ядвіги відмовитися від неї. Вочевидь, причину участі володаря Західного Поділля слід вбачати у володінні цим краєм (адже Східне Поділля належало Вітовтові), а також у бажанні отримати здобич і славу [146, р. 528].

Вибравшись на свою останню військову виправу, Спитко загинув під час битви на р. Ворскла 16 серпня 1399 р. Про його смерть у Супрасльському літописі зазначено: «...а се имена ізбиєных князеи Литовъськихъ ... князь Выспытко Краковъський» [100, с. 48]. Тут укотре джерела зафіксували або «згадали» його «князівський» статус.

Нетривале Спиткове володіння Західним Поділлям у 1395–1399 рр. було дуже нетиповим на той час прикладом того, коли особу некнязівського походження підносив верховний володар і їй надавалися у володіння величезні території на княжому праві. Все це породило інспірації цієї особи на особливий статус серед коронного панства, ознакою чого стали шлюби дітей та вдови Спитка з Мельштина з представниками роду П'ястів, що було абсолютним винятком із тогочасного порядку. Такий особливий статус одного з ініціаторів вибору Ягайла чоловіком королеви Ядвіги, найімовірніше, був пов'язаний як з його незаперечними заслугами перед новим королем, так і проугорською політикою князів Коріатовичів, яка в нових реаліях до Корони Польської була не лише архаїчною, а й небезпечною. Не пов'язаний династично з молдавськими господарями і чужий у цій частині Європи, Спитко, враховуючи його заможність і вплив на короля, був чи не ідеальною фігурою для реалізації планів Ягайла щодо інкорпорації Подільського князівства до складу особистого домену короля і Корони Польської загалом. Тут Ягайло, ймовірно, повторював практику Людовіка Угорського, який, призначивши своїм намісником дієвого князя Владислава Опольського, тісно прив'язав руські землі до Польського королівства.

* * *

Друга половина XIV ст. стала тією епохою, яка, відкрила тогочасному світові Поділля. Прихід на цю територію у 40-ві рр. братів Коріатовичів зумовив

переорієнтацію краю на Захід. Подальша їхня співпраця з польським королем Казимиром III та Людовіком Угорським заріпила західний вектор політики князівства. Ймовірно, з цим було пов'язане запрошення чималої кількості вихідців з німецьких земель для осадження їх у містах краю, здебільшого в Кам'янці.

Васальна присяга 1377 р. Коріатовичів Угорській Короні вплинула на подальшу історію Поділля. Зміна династії та їх небажання присягати Владиславові II Ягайлові, як це зробили майже всі представники клану Гедиміновичів, призвели до втрати ними у 1394 р. свого удільного князівства, яке відтоді стало каменем спотикання між Польським королівством і Великим князівством Литовським у регіоні. Передача західної частини краю краківському воєводі Спиткові з Мельштина стала першим поділом краю на дві частини, який повторився знову на початку 30-х років XV ст.

З тогочасних джерел видно певну структурованість місцевого привілейованого стану. Поряд з князями, що володіють цією територією, бачимо князів-співпрацівників (князь Василь Вiniцький), на нижчому щаблі були представники панської групи, а ще нижчу верству становили зем'яни. На жаль, ми дуже мало знаємо про них. Можна лише припустити, що, зважаючи на спорідненість і контакти з сусідньою Галицькою землею, де не було князів, решта шляхтичів походила як з грона старих боярських родів Руського королівства, так і з-поміж прибульців – тих мандрівних рицарів середньовічної Європи, які у пошуках землі, грошей і слави прибули на нові східні простори Європи.

РОЗДІЛ 4.

ІНКОРПОРАЦІЯ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ДО СКЛАДУ КОРОНИ ПОЛЬСЬКОЇ. ВІД ОСОБИСТОГО ДОМЕНУ КОРОЛЯ ДО ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

Нове XV століття ознаменувалося початком тривалої боротьби за Поділля між Ягайлом і Вітовтом. Уклавши 1401 р. угоду (знану в історіографії як Віленсько-Радомську унію) і передавши йому у дожиттєве правління Велике князівство Литовське, Владислав II Ягайло спробував навести лад на руських землях Польського королівства. Пригадаймо, що Львівська земля була інкорпорована до особистих володінь Ядвіги і Ягайла, а вже потім – до Польського королівства у 1388 р. Белзька земля була передана у дожиттєве володіння мазовецькому князеві Зємовітові IV. Решта земель, як-от Холмська, Перемишльська, Сяноцька і Галицька, увійшли до руського домену короля. Калейдоскопічність змін, поданих у фрагментарних джерелах того часу, вражає.

З перспективи сьогодення тогочасний перебіг подій виглядає так, начебто не було для короля важливіших справ, ніж опанування цієї території. До певного часу Поділля залишалося осторонь. Змагаючись за вплив на цій території, Ягайло і Вітовт вдавалися до різних засобів. Якщо перший спирався на той прошарок шляхти, який був прийшлим і більше тяжів до цілковитої інкорпорації до складу Корони Польської, то другий, маючи величезний авторитет на руських землях, прагнув підпорядкувати Поділля собі.

Кінець цій тривалій тридцятирічній «холодній» війні мала би покласти смерть Вітовта наприкінці 1430 р. Але вона лише розбурхала пристрасті. Розвиток подій став для краю фатальним. Військові дії 1431–1432 рр. призвели до поділу Поділля на Східне і Західне та утворення внутрішньоетнічного кордону в межах однієї історичної території. Власне, на українських землях такий внутрішньоетнічний кордон пролягав і між Холмською землею Руського воєводства та Володимирським повітом Волинської землі, а пізніше воєводства. Спроби у другій половині 30-х років короля Владислава III (з огляду на його вік за

цими подіями стояли, вочевидь його намісники) підпорядкувати Східне Поділля зазнали невдачі.

Поширення у 1434 р. положень Єдльненського привілею на руські землі й утворення Руського та Подільського воєводств закріпили для Поділля компроміс польсько-литовського перемир'я 1432 р. на довгий час. Сплеск активності литовських панів у 1451 р. на з'їзді у Парчуві був останньою реальною спробою об'єднати Поділля під литовською зверхністю. Лише унія, укладена 1 липня 1569 р. у Любліні призвела до включення Східного Поділля (від 1566 р. – Брацлавського воєводства), стала першим кроком до демонтажу цього кордону, який на 137 років (1432–1569) був «непохитним» для історичного Поділля.

Боротьба за Поділля між Сходом (який тут репрезентувало Велике князівство Литовське) і Заходом (представленим Польським королівством) призвела до створення на цій території такого типу шляхетської корпорації, що відрізнялася від решти шляхетських корпорацій руських земель строкатістю (як регіональною з огляду на значну кількість осіб, що прибули на Поділля, так і соціальною, що виявиться дещо пізніше, коли з наявних у нашому розпорядженні джерел почнуть «виринати» місцеві бояри) і неабиякою плинністю, пов'язаною з небезпекою життя на неспокійному прикордонні.

4.1. Ягайло проти Вітовта: боротьба за Поділля у 1400–1434 рр.

4.1.1. Свидригайло. Нетривале правління

Загибель володаря західної частини краю Спитка з Мельштина у битві на Ворсклі 1399 р. вкотре поставила перед верховним володарем запитання: кому дістанеться Поділля? Хто буде володарем, намісником цієї розлогої території на Сході? Владислав II Ягайло розв'язав це питання досить своєрідно і несподівано – по-родинному. Актом від 1400 р. він віддав Поділля у володіння своєму молодшому братові князеві Свидригайлові.

Мусимо зазначити, що це був дивний вибір, хоча і цілковито в стилі родини. Навчений попереднім досвідом зі Спитком з Мельштина й небажаючи обирати когось із кола впливових представників малопольського панства черговим намісником у Кам'янці, Ягайло надав Свидригайлові окреме Подільське князівство, зберігши за цією територією статус і давши їй нового князя, який мав би бути вірним йому. За умовами акту присяги Свидригайло давав обітницю підтримувати католицьку церкву та обсаджувати подільські замки католиками, а не схизматиками. Оскільки, на той час Спитко з Мельштина не вважався ще померлим, то в разі його повернення з уявного татарського полону Поділля поверталось до його диспозиції [170, s. 167].

Те, що Свидригайло почув себе паном не лише на Поділлі, пояснює його спробу ставити старост не тільки у Кам'янці й у подільських замках, а й у сусідньому Галичі. Прикладом цього може бути короткочасне перебування на цьому уряді Данила Дажбоговича Задеревецького (*«Ia pamientham tho, kiedim bil Starostą na Haliczu, od Xiandza Swidrigaila. Tedi Xiandz Swydrigaylo, wziął Croliewim roskazanym Kostkową dziedzinę podhorodzie y ieho bratha Wasska, y kazal dacz za ych dziedzinę Comarowo y Sapohowo»*) [12, k. 190] і ймовірна спроба заручитися підтримкою місцевого галицького зем'янства. Про те, що Данило Задеревецький став одним із співпрацівників князя, свідчить той факт, що у 1415 р., коли Свидригайло, сидячи в ув'язненні у Крем'янці, виставив фундаційний документ для римо-католицьку парафію у Жидачеві, то власне Данило (*Danilo heres in Zaderzewsko*) був свідком цього акту [110, s. 65; 265, s. 521-544]. Певний інтерес до цієї території можна пов'язати й з тим, що Свидригайло, ймовірно, мав певні маєтки на Покутті. Про це можуть свідчити документи самого князя від середини 20-х рр. XV ст. [67, k. 160-161]

Нетривале Свидригайлове князювання на Поділлі фіксується кількома документами, а саме (іронія долі, якщо згадати умови присяги Ягайлові) для кам'янецьких францисканців від 17 серпня 1400 р. [376, s. 163-164], можливим у цей час наданням сіл Кривча і Кліпинців у 1400–1402 рр. [170, s. 168] (якщо

прийняти за ймовірне датування ці роки) та наданням для кам'янецьких домініканів с. Зубрівка на р. Смотрич від 30 березня 1401 р. [221, s. 10-12]

І це все, що ми маємо на сьогодні, за неповних два роки панування брата Ягайла на Поділлі. За дивним збігом обставин саме документи для двох католицьких орденів збереглися до нашого часу від часів Свидригайлового панування на Поділлі. І це не дивно, вони відповідають його зобов'язанням на момент складання присяги Владиславові II Ягайлу. Вже 2 березня 1403 р. Свидригайло у Мальборку укладає угоду з Орденем, у якій продовжує себе йменувати паном Поділля (*dominus Podolie*) [140, p. 82; 199, s. 170].

Два документи для кам'янецьких францисканців 1400 і домініканців 1401 рр. містять листи свідків цих трансакцій, серед яких зустрічаємо кам'янецького старосту Грицька Кірдейовича, Гринька із Сокільця (в обох документах), Міхалаша Волоха, Ібрама з Чуліц, в другому – князя Василя Божського (Винницького), Дем'яна Верозуба, Войцеха Ровського і маршалка двору Свидригайла Васька (*Wasscone nostro marsalco*). Ця мізерна кількість оточення Свидригайла є досить промовистою, адже бачимо в оточенні подільського володаря князя Василя, який відомий своєю співпрацею з Коріатовичами і про якого йшлося вище, пана Гринька із Сокільця, котрий посідав помітне місце в урядницькій ієрархії попередніх володарів Поділля, пана Грицька Кірдейовича, старосту Свидригайла у Кам'янці, який 23 червня 1402 р. передасть Владиславові II Ягайлу Подільську землю і Кам'янець (про що буде мова далі), а також ще одного представника родини Верозубів.

Новини особами є Міхалаш Волох, Войцех Ровський та Ібрамо із Чуліц. Якщо стосовно походження Міхалаша можемо лише гіпотетично припустити, що він з Волощини чи Молдавії, то Ібрамо герба Чевоя, як це довів Я. Куртика, є представником малопольської шляхти, дідичем Чуліц, що біля Прошовиць у Краківській землі [376, s. 165]. Той же дослідник наводить цікаву судову записку з надвірного суду в Кракові 15 березня 1409 р. про суперечку Ібрама з Рафалом зі Слупова, на той час уже черкаським старостою, про 80 кіп широких грошів за продані йому села Здалов (*Sdzalow*) та Микуличі (*Mikulicze*) на Поділлі [376,

s. 165]. Можна лише припустити, що ці села Імрам отримав від Владислава II Ягайла десь у 1402–1409 рр., а його появу на Поділлі, зважаючи на його малопольське коріння, слід пов'язувати з періодом Спиткового володіння Поділлям. Присутність тут Войцеха Ровського наштовхує на припущення, що місцевість Рів (майбутній Бар) мала власника ще з кінця XIV ст. [384, s. 477] Щодо локалізації згаданих населених пунктів, то *Mikulicze*, ймовірно, є сучасними Микулинцями Літинського р-ну Вінницької обл. А от що стосується іншого села, то важко сказати, наскільки писар у Кракові «зіпсував» його назву.

Така строката репрезентація подільського оточення Свидригайла демонструє нам те, що Поділля ставало територією з новими перспективами для прибульців як із Заходу, так і зі Сходу. Хоча поруч бачимо і старих співпрацівників князів Коріатовичів, як то Гринька з Сокільця. Саме за Свидригайла отримує перший подільський уряд кам'янецького старости представник родини Кірдеїв – Грицько, званий Кірдейовичем, хоча, ймовірно, його заангажованість у подільські справи виявлялася ще й за часів попередніх володарів, про що може свідчити його участь разом Михайлом Процевичем та Прокопом з Поділля 22 червня 1388 р. як свідка з прикріпленням своїх печаток (*vel litteras sub sigillis ipsorum*) у міському суді Львова [191, s. 100]. Згодом цей Грицько, передавши уряд намісника у Кам'янці, фіксується у джерелах на захід від Поділля. Зокрема, у березні 1406 р. він є першим, без уряду, серед свідків двох документів, виставлених у Львові [161, s. 18-19]. Відсутність на той час у самого Свидригайла власного уділу на теренах Корони Польської і Великого князівства Литовського є певною причиною того, що він не мав на початку XV ст. свого оточення (чи то грона прихильників на Поділлі), і змушений був формувати його з представників місцевого зем'янства. Більш стійке оточення цього князя простежується лише після припинення ним боротьби за престол великого князя литовського і осідання його на Волині.

Свідки подільських документів Свидригайла:

Документ князя Свидригайла для кам'янецьких францисканців: «...*praesentibus strenuis et nobilibus viris, dominis Hriczkone Kyrdeyewicz capitaneo nostro Camenecensi, Hriczkone de Sokolicz, Michalasz Valacho, Imramcone haerede in Czulicze et aliis...*» [367, s. 163].

1401

Документ князя Свидригайла для кам'янецьких домініканців: «...*Wasilio duce dicto Boszki, Rincone de Sokolecz, Damiano Werosub, Alberto Rowski, Wascone nostro marsalco*» [221, s. 12].

Свідченням того, що Свидригайло «не забув» про своє Подільське князівство і володіння ним у 1400–1401 рр., чи то про всю Подільську землю, а вочевидь і не намагався цього приховати. Важливим документом, котрий демонструє географію юрисдикції великого князя Свидригайла у 1432 рр., є список міст, у якому бачимо окремо виділені подільські замки Черкаси, Звенигород, Сокилець, Черногород, Качебіїв, Маяк, Караул і наприкінці переліку – Летичів.

Князь виставав цілу низку документів для своїх бояр на села, вже після подій початку 30-х рр. XV ст., коли, програвши боротьбу з братом за великокнязівський престол, він змушений був задовольнитися лише власним уділом на Волині.

Зокрема, 2 вересня 1437 р. у Острозі Свидригайло надає своєму слугі пану Григорію Стреченовичу у нагороду за вірну службу села Біликівці та Слобідку у Летичівському повіті. Одним із свідків цього акту був подільський староста Свидригайла Монивид [102, с. 135-137; 135, s. 35-36; 160, s. 200]. Ще одним документом, який виставляв у цей час князь Свидригайло, був привілей на села Уладова Гірка та Жоравка над р. Буг, що біля Хмільника [161, s. 82-83; 357, s. 289; 380, s. 705-711]. Цей документ представив 1469 р. під час ревізії Стефан або Стечко з Володовиць (*Stephan alias Steczko de Wladowcze; Litera prima confirmatoria regis Hungarie, donacionis ducis Swidrigal, super villis perpetue datis, scilicet Wladowahorka et Zorawka.*) [136, s. 45]. Враховуючи, що Стечко з Володовиць 1443

р. отримав від Владислава III ще й с. Курилівці у Хмільницькому повіті [218, s. 264-265] і посвідчення його у джерелах як вихідця з Сілезії (*Steczko Szlężita de Zorawlye*) [302, s. 145], а також зважаючи на те, що топонім Влодовіце двічі фіксується в Сілезії (одна біля Заверча, а друга Клодзко), можна припустити про прибуття батька Стефана з Сілезії в часи панування на руських землях Владислава Опольського або під час Спиткового володіння Західним Поділлям.

Одним зі свідків цього документа був пан Влостовський. Прикметно, що Влостовський востаннє, за списком подільських урядників, згадується з титулом кам'янецького старости саме серед свідків документа Свидригайла у Києві 17 жовтня 1437 р. [135, s. 34]

Ще 4 вересня 1437 р. у Львові Свидригайло присягнув на вірність своєму племінникові, а насамперед польському королеві Владиславу III [137, s. 84-85]. Разом з ним присягнули й представники найближчого князівського оточення, серед них зустрічаємо вже знаного нам Монивида, який означений титулатурою кам'янецького каштеляна і подільського старости (*Monwid Camenecensis et Podoliae capitaneus*) [137, s. 86; 160, s. 200].

Ще один документ Свидригайла, який, можливо, існував, був датований 11 червня 1446 р. і робився для пана Свирча (*pani Szwierczu*) на с. Мочулинці, Оревче, Маниловці та Гнистовці в кам'янецькому повіті (*Moczulincze a Orewcze, Mannilowcze a Hnistowcze w Kamienieczkim powiecie*). Цей документ відомий з підтвердження, зробленого Сигізмундом II Августом на люблінському сеймі 1569 р., котрим він підтвердив володіння с. Мочулинці у Кам'янецькому повіті для Павла Скотницького [19, k. 58-60].

Такий розлогий відступ у 1430-1440-ві рр. показує нам спосіб розуміння тогочасними володарями своїх прав на колись підвладні їм території. Від яких вони ніколи не відмовлялися. Приклад Свидригайла є типовим, і не відрізняється від того, як попередні володарі Поділля князі Коріатовичі, навіть після зречення у 1403 від своїх претензій на своє князівство, йменувалися подільськими князями.

Отже, нетривале (1400-1401 рр.) Свидригайлове князювання на Поділлі демонструє нам за наявними документами, що останній зберіг майже ті самі

практики щодо формування власного оточення (що і не дивно, зважаючи на його статус і час правління), які існували за попередніх володарів, а саме князів Коріатовичів та Спитка з Мельштина. І навіть не через те, що не прагнув їх змінити, а тому що не знав інших.

За браком документів складно дати бодай якусь відповідь на запитання, пов'язані як з персональним складом (за винятком наведених), так і з пріоритетами й уподобаннями, які мав князь серед тогочасного подільської зем'янства.

4.1.2. Перший період Ягайлового володіння (1402–1411).

Особисті слуги короля

Панування Владислава II Ягайла на Поділлі поділяється на два різні за протяжністю, і за змістом періоди: середину 1402–1411 р. і кінець 1430–1434 рр. Перший період починається від початку 1402 р., тобто від часу втечі Свидригайла з Поділля та укладання ним у Мальборку союзу з Тевтонським Орденем, що і стало підставою відібрання у нього подільського лена [371, s. 32-33]. Щодо кінцевої дати першого періоду, то тут дати чітку відповідь досить складно, але початок 1411 р., тобто поява першого намісника Вітовта у Кам'янці, започатковує період Вітовтого панування над цілим Поділлям. Труднощі з датуванням зумовлені тим, що після переможної битви під Грюнвальдом (1410) Владислав II Ягайло 1411 р. відкликав свого намісника старосту Пйотра Влодковича з Харбіновиць, і передав Вітовтові Західне Поділля (яке було марковане під час надання частини краю Спиткові з Мельштина) у дожиттєве володіння [371, s. 35-36].

Грицько Кірдейович (див. біограму Грицька), староста подільський князя Свидригайла (свідок двох документів князя, див. вище), 23 червня 1402 р. зобов'язався передати Владиславові II Ягайлові подільську землю разом із кам'янецьким замком, а також рештою оборонних споруд, у руки Дерславові

Конопці (котрий став першим в даному регіоні намісником з рук Ягайла) висланому королем для виконання цієї акції. Водночас Грицько присягнув на вірність королеві [138, р. 31]. Цей акт для Грицька Кірдейовича був очевидним (Поділля йому було не чужою землею ще від 80-х років попереднього століття та зважаючи на його прозахідну орієнтацію), та й для Ягайла вирішення подільського питання було, мабуть, принциповим. Адже на цей час було кілька претендентів на цю територію, а саме князі Федір та Василь Коріатовичі – на ціле Поділля, яких аж ніяк не влаштовувала анексія їхнього спадкового князівства; на західну частину краю мала права, силою акту від 1395 р., вдова по Спитку з Мельштина Ельжбета разом з дітьми і, звісно князь Свидригайло, незважаючи на свою втечу, мабуть, вважав цю територію своєю. Отже, ситуація була складною і потребувала вирішення.

Упродовж наступного року король залагодив справу з двома претендентами на Поділля в особі князів Федора і Василя Коріатовичів, які 1 та 9 липня 1403 р. у Грубешові та Щекажеві склали акти присяги на вірність Ягайлові та відмовилися від претензій на своє князівство [460, s. 173-174; 170, s. 173-174]. Щодо вдови Спитка, то принаймні 9 травня 1403 р. у Кракові вдова Спитка отримала 2000 кіп грошей за подільську землю від Стибора з Оглендова з рук подільського старости Рафала (*duo milia sexagenarum sibi de terra Podolie a Domino Raphaele Capitaneo ibidem presentata, recepisse apud Stiborium de Oglandow recongnouit*). Щодо інтерпретації цієї записки, то дослідники здебільшого дотримуються думки, що ця сума була королівським забезпеченням на Поділлі у 1395 р., коли сам факт передачі частини Поділля Спиткові пов'язувався з потребою короля у готівці для викупу міст, перед тим заставлених молдавському господарю. Передача Поділля у тимчасове володіння князеві Свидригайлові зумовлювалася, за свідченням Длугоша, виплатою 5000 празьких грошей спадкоємцям Спитка (*quinque marcarum latorum grossorum Bohemicalium millibus* [334, s. 140].

Втрата лелівітами з Мельштина Західного Поділля сталася доволі спокійно і без особливих ексцесів [334, s. 140]. Адже пріоритетом для них були малопольські мастки та посідання Самбірщини на руських землях, а далеке й небезпечне

Поділля (через яке наклав голову Спитко) після отримання компенсації було вже неактуальним.

Характерним є те, що після повернення Поділля під свою руку одним з перших актів, які видав Владислав II Ягайло, було підтвердження кам'янецьким домініканам та францисканцям, які отримали земельні володіння за Свидригайла. Підтверджуючи ці документи, король, на відміну від свого брата, обійшовся своїм найближчим оточенням у посвідченні цих двох актів [376, s. 165-166; 135, s. 23-24].

Не порушуючи певних правил суспільної поведінки, у стосунках сюзерен-васал (адже йшлося про його королівський домен), Владислав II Ягайло зберіг певною мірою відносини, що існували на Поділлі до нього, за попередніх володарів Поділля – князів Коріатовичів – упродовж другої половини XIV ст., або (ще ширше) були притаманні попереднім володарям території яка становила його руський домен. Про обов'язки місцевого зем'янства за князювання Коріатовичів досить докладно відомо зі збереженої в оригіналі грамоти князя Федора Коріатовича від 20 червня 1391 р. своєму слугі Гриньку на Сокілець із прилеглими селами [83, с. 132-133].

Обов'язки Гринька тут формулюються так:

«...а пана Гриньковым людем не надобе поити ни на одну на нашу роботу: ани городовъ нашихъ ветошныхъ не потверживати, ани подвод давати, ани повоза возити, одно его люде Гнилорудчане имеютъ помочи повоза возити и подводы давати, коли ся пригодит, а также то коли будем новии город рубити оу своєї земли или в неприятельскои... ..Иже то, што жь коли имуть вси земляне дань давати намъ или посла однимат, то пана Гринови людей также имеютъ дань дати намъ и посла поднимати...»

Як видно, служебні обов'язки місцевого зем'янства передбачали постачання підвод, ремонт старих укріплень, повоз, надання підвод, участь у побудові нових

міст як у своїй, так і в чужій землі, а також на них покладалася участь у війні та переслідуванні ворога, сплата данини та прийняття й утримування послів.

Якщо подивитися на послуги на користь верховного володаря, то певна типологічна схожість простежуються й на сусідніх територіях. Картина буде трохи іншою ніж на території Поділля. Для прикладу: Данило Дажбогевич Задеревецький отримав від Владислава II Ягайла у 1394 р. кілька сіл у Галицькій та Жидачівській волостях за умови:

«волень продати замєнити тако доброму яко коли самъ имаєть служити ис того всего намъ и нашимъ детемъ и нашимъ намєстѣкомъ и нашему щатку яко кторыи нашб землянин двєма копыи а десятию стрелцов а даемъ и дали есмо со всеми оужитки...» [102, с. 54].

Нічим не відрізняються й обов'язки Ходка Чемеровича, який у 1399 р. отримав від короля села Надієво та Кропивники. Відмінність лише в кількості збройних людей, котрі він мав би виставити від цих двох сіл [102, с. 59], що завжди залежали від розміру маєтку, який надавався конкретній особі, а той натомість ніс службу з нього. Отже, ймовірно обов'язки у руському домені короля (не в подільській частині), не апелювали вже наприкінці XIV ст. до старовини попередніх володарів Руського королівства, що для цієї території було віддалене від руських правових реалій щонайменше у два покоління, а спиралися на нові традиції несення військової служби верховному володарю певною кількістю озброєних людей, що залежала від статусу та кількості земельних володінь.

Як уже зазначалося, надавчі акти для Західного Поділля містять положення, в яких ми можемо побачити не тільки місцеву специфіку (обов'язок резиденції реципієнта надання на Поділлі), а й посилення на давніші традиції, що усталилися тут за князювання Коріатовичів упродовж другої половини XIV ст. Зокрема, пряма відсилка до цього міститься у шести документах, як-от:

1403 ...quae antecessoribus nostris, ducibus Podoliae et possessoribus ipsius solvi solitae fuerant... [218, s. 210] [що нашим попередникам, князям Поділля і його власникам, зазвичай були зобов'язані...];

1406 ...que antecessoribus nostris ducibus et principibus Podoliae et possessoribus ipsius solvi solite fuerant... [218, s. 255] [що нашим попередникам, князям і володарям Поділля та його власникам, зазвичай були зобов'язані...];

1407 ...quas praedecessoribus suis ducibus et principibus Podoliae ac possessoribus illius solvere consueverunt, exsolverent... [218, s. 273] [що нашим попередникам, князям і володарям Поділля та його власникам, зазвичай були зобов'язані...];

1409 ...A tye dani u tye roboty, sto byli za pirvich kniaziath, mayvt robity i platyti podlug toho, iako ynnich ziemlian liudy robiat i placziat, koli bvdziet nam toho potrebizna [94, c. 350].

Подібні формули бачимо і в документах другого періоду:

1431 ...quae antecessoribus nostris, possessoribus Podoliae solvi solitatae fuerant... [219, s. 307] [що нашим попередникам, власникам Поділля зазвичай були зобов'язані...];

1431 ...contributiones ducibus Podoliae, praedecessoribus nostris solvi solitae [219, s. 329] [данини князям Поділля, нашими попередникам, зазвичай платилися...].

З наведених прикладів видно, що у процесі роздачі земельної власності не було й не могло бути сліпого копіювання коронних звичаїв, адже Поділля мала свою історичну традицію, стосунки, що склалися протягом другої половини XIV ст. Щоправда, зобов'язання шляхти не лише передбачали врахування давніх традицій служби, а й розширювало їх застосування, як видно з останнього прикладу. Якщо подивитися на документи з другого періоду володарювання Ягайла на Поділлі (що тоді обмежувалося вже Західним Поділлям), то впродовж нього така формула обов'язків шляхти зустрічається лише двічі. Це, вочевидь, може свідчити про «забування» старих традицій, і про поширення нових – коронних. А можливо, і про те, що більшість реципієнтів, котрі отримувала за службу королю надання на Поділлі, були вихідцями з інших етнічних територій і

опосередковано в такий спосіб посприяли впровадженню тут відмінних від попередніх правових норм та практик.

Отже, «старі» традиції, які «виникли» тут з появою князів Коріатовичів, на першу третину XV ст. поволі забуваються, а їх змінюють нові, які були проявом західного (коронного) способу осадження зем'ян-шляхти на цій території. Вони, в свою чергу, приносили на ці землі нові західні практики землеволодіння.

На жаль, ми нічого не можемо сказати про те, якими були традиції у першій половині XIV ст. і чим вони відрізнялися від того, що окреслювалося в Ягайлових привілеях як «за старих княжих часів». Адже ці «старі княжі часи» пов'язувалися для Поділля лише з князями Коріатовичами. Нові практики, запроваджувані на цій території на початку XV ст. королем, виразно взувалися на те, що ми бачимо у 1372–1378 рр., тобто під час урядування в руському домені короля князя Владислава Опольського [343, s. 23-34].

Про те, що на той час Поділля сприймалося ззовні ще як окрема територія серед руських земель королівського домену, свідчить документ молдавського господаря Олександра Доброго від 1407 р. для купців де зазначено: «*A то есмь оучинили купцемъ господаря нашего, короля полского, изъ оусей русской земли и съ подолской*» [114, s. 207].

Важливим свідченням дальшого існування певної ієрархії урядів, яку видно у попередній період, коли зверхність над Поділлям була в руках братів Коріатовичів, та певної структурованості привілейованого стану, є документ від 18 листопада 1405 р., яких король засвідчує, що, згідно з інформацією подільського старости Флоріана з Коритніци та шляхти Подільської землі (!), села Княже і Кольчовці є власністю Лаврина, інакше Шульги (*Laurencium alias Suchlha*) по його батькові Андрію (*Adree dicti Suchlha*), котрий загинув у битві з татарами. Тут пропоную відтворення імені отримувача цього документа як Лаврін Шульга протиставляється польському варіантові, що запропонували видавці цього документа – Вавжинець званий Шихля (*Wawrzyniec zw. Sychlha*) [218, s. 248-249]. Тут уперше маємо інформацію про колективне свідчення зем'ян і шляхти подільської землі (*terrigenae et nobiles terre nostre Podolie*), а також урядницької

ієрархії, яка в документі представлена таким чином: старости, уповноважені, бургграфії, воєводи, офіціали або урядники (*capitaneis, procutatoribus, burgrabiis, woywodis, officialibusque terre nostre Podolie*) [218, s. 248]. Термінологія слова *procutator* і похідного від нього слова *procuratoribus* є досить складною для інтерпретації. Пропоную у цьому місці варіант «уповноважений» як найбільш загальний для цього часу, адже тут він стоїть після королівського намісника старости, але перед бургграфом, обов'язки яких відомі.

Отже, бачимо знайому картину, яку демонструють нам документи із сусідньої території, яка через три десятиліття стане руським воєводством (Див. приклад з документу 1395 р. для м. Коломиї) [111, s. 111]. У цій справі може бути лише одне припущення. Можливо, що писар використав для цього документа сталий формуляр, у якому і були зазначені ці категорії шляхти.

Питання, хто ж виступав суб'єктом поземельних надань, є одним з найскладніших для першої третини XV ст. Передусім це пов'язано з тим, що згадувані у привілеях шляхтичі (зем'яни, бояри) фіксуються джерелами вперше, особливо коли мова йде про місцеве зем'янство. Але для нашого дослідження це є вкрай важливим, адже саме завдяки цим документам ми можемо окреслити соціальну структуру шляхти, що отримувала земельні надання. Проблема полягає лише в тому, що шляхти стає більше і вона вже більш строката, як за майновим статусом так і за етнічним походженням (хоча питання етнічності є доволі умовним і в нашому випадку може спиратися лише на прочитання й інтерпретацію імені, прізвиська, прізвища або географічного об'єкта з якого походить той чи той зем'янин-шляхтич або яке він використовує як прізвисько або прізвище).

До імені майже кожної особи додавалися стандартні для того часу означення, наприклад, *fidelium obsequiorum strenui, fidelis noster, sludze naszemu, servitori nostro*, котрі можна витлумачити як такі, що вказують на слуг або васалів короля. Це є підтвердженням того, що для короля Поділля було особистим доменом і що шляхта осаджувалася (або точніше, отримувала привілеї) на ленному праві. Через таке означення їхньої залежності виходить розуміння

статусу цієї території. Лише раз, у документі для Андрія з Бабшина, зустрічаємо окреслення *nobilis* (шляхетний). Отже Владиславові II Ягайлові йшлося про власний домен, де усі отримувачі поземельної власності окреслювалися означенням слуги і ставали ленниками короля на Поділлі, незважаючи на попередні васальні, або радше клієнтарні, стосунки на тих теренах, з яких вони прибули.

Питанням, яке завжди цікавить дослідників, є походження тієї або тієї особи, що згадується у документах. Не заглиблюючись особливо у проблему етнічної складової, що не може бути задовільно вирішена за наявних джерел, спробуємо проаналізувати персональний склад осіб на предмет першої появи у джерелах з певною територією. Єдиним більш-менш стійким критерієм, який можна в цьому випадку застосувати (та й то не завжди), – є правопис імені та прізвиська тієї або тієї особи. Незважаючи навіть на те, що вряди-годи ми рідко маємо справу з оригінальними документами, пізніші копіїсти намагалися не «спотворювати» первісної форми імен у копіях.

Умовно «русини» – Лаврін, інакше Шульга, Ходко, Якуш та Климентій з Маніковець, Василь і Грицько Андрониковичі, Грицько Кірдейович, Андрій з Бабшина.

Умовно «поляки» – Пйотр, званий Качорек, Пйотр Шафранець, Пйотр, званий Бялзорцем, Томек з Коморників, Фредро з Плешовиць, Богуслав або Ярант з Глухува, Імрам з Чуліц.

Умовно «волох» – Сенько, брат Волоса.

Умовно «угорець» – Степан (Стефан) Угрин.

Інші – Іоан (Іван) Пудло, Ісаак, Нічко (Мічко) Караульський.

Отже, як бачимо з наведених прикладів, є певний паритет русинів з прибульцями з інших етнічних територій. Якщо приглянутися ближче, то до умовно русинів зараховано тих, чий імена, прізвиська та місцевості, звідки вони були за документами, знаходяться на Поділлі або на теренах колишнього Руського королівства. Певне застереження щодо руського походження може викликати Нічко (Мічко, таку версію подали видавці документа) Караульський,

адже Караул – це місцевість на березі Чорного моря (з великими припущеннями Януш Куртика висунув версію про виконання ним урядницьких функцій у Караульському замку [170, s. 183], який теоретично у той час міг перебувати під контролем Вітовта або й Владислава II Ягайла і де етнічна складова тогочасного місцевого населення не надається до жодної верифікації).

До умовних представників з польських етнічних територій зараховано 8 осіб. Якщо Пйотр Шафранець, представник відомої вже на той час родини герба Старий кінь, Фредро з Плешовиць герба Бонча, згадуваний вже малопольський шляхтич Імрам з Чуліц, Томек з Коморників (як припускають видавці документа з Коморників біля м. Вілюнь), найімовірніше, не викликають заперечень. А зарахування до цієї групи Пйотра, званого Качорек, Пйотра, званого Бялзорцем, та Богуслава або Яранта з Глухува ґрунтується на їхніх прізвиськах (Качорек, Бялзорець) та другого (?) імені Ярант і назви місцевості Глухув – більшість населених пунктів з такою назвою знаходяться власне на польських етнічних територіях [202, s. 612-614]. Так, один з населених пунктів з назвою Глухув (Głuchów) розташований у Краківському воєводстві.

Ще одна особа, ймовірно, є вихідцем з угорських земель, і можемо припустити, що цей Степан (Стефан) міг з'явитися на Поділлі ще за часів Коріатовичів та їхньої угорської васальної залежності. Приналежність Ісаака встановити важко. Можливим є його німецьке походження. Так само складно однозначно зарахувати до певної групи Яна (Іоана, Івана) Пудла лише за визначенням його патроніма чи прізвиська як неруського, зважаючи на німецьке походження слова *пудло* [200, s. 1271].

Незважаючи на різне етнічне й територіальне походження згадуваних осіб, вони швидко ставали «своїми» на Поділлі. Прикладом може слугувати Фредро з Плешовиць (села Перемишльської землі), котрий упродовж цього періоду спромігся отримати два надання з рук верховного володаря. І якщо у першому документі (котрий ми маємо у двох версіях – руській та латинській) його названо слугою «нашим» (див. таб. 1) то у другому документі від 1410 р. Фредро хоч і означений таким, який походить з Плешовиць, що у Перемишльській землі,

записаний вже як місцевий, тобто подільський зем'янин (*generosus Fredro de Plessovicze terrigena noster*) [218, s. 333]. Неможливо стверджувати, що така практика прив'язування до території, де отримувалося кілька сіл, була поширеною з огляду на стан збереженості джерел. Але те, що Фредро з Плешовиць у наступних документах, які походять від 20-х років XV ст., більше пов'язаний з Перемишльською землею, підштовхує до думки, що тут ішлося про формуляр документа, а не про певні практики укорінення. Та й сам документ, про який йдеться, був списаний не раніше 1423 р., як це видно з листа свідків [416, s. 78; 170, s. 185-186].

Таблиця 1.

Персональний склад осіб, які згадуються у поземельних наданнях, та обов'язки військової служби з них за Владислава II Ягайла у 1402–1413 рр. на Поділлі

	<i>Іменування власника, його соціальний статус</i>	<i>Кількість озброєних людей, яких мав виставляти власник</i>	<i>Джерело</i>
1	Іоан (Іван) Пудло 1403 (<i>fideliū obsequiorū Iohannis Pudlo</i>)	duabus lancies et quattuor sagittariis	[218, № 1660]
2	Пйотр, званий Качорек 1403 (<i>fideliū obsequiorū Petri dicti Kaczorek</i>)	una lancea et duobus sagittariis	[218, № 1661]
3	Пйотр Шафранець 1404 (<i>fideliū obsequiorū strenui Petri Schafraniecz, subdapiferi Cracouiensis</i>)	sex lanceis et duodecim ballistariis	[164, № MLXXIX]

4	Пйотр, званий Бялзорцем 1404 (<i>nobis Petrus Byalorzozecz dictus</i>)	una lanceae quator sagittariis	[218, № 1675]
5	Лаврін, інакше Шульга, син Андрія, званого Шульгою 1405 (<i>Laurencius alias Suchlha, filium olim Andreee dicti Suchlha</i>)	—	[218, № 1688]
6	Томек з Коморників 1406 (<i>fidelium obsequiorum Thomconis de Comorniky familiaris nostri fidelis</i>)	una lancia et duobus sagittariis	[218, № 1694]
7	Ходко (отримувач Ярмолинець) 1407 (<i>sluze naszimu Chodkowi</i>)	kopyem a dwima strilczoma	[218, № 1700]
8	Ісаак 1407 (<i>sludze nassemu Issaku</i>)	dwyema st(rzel)czy	[419, s. 1026]
9	Фредро (отримувач Кадийовець) 1407 (<i>fidelis noster Fridro; sluga nasz wierny Fredro</i>)	—	[218, № 1704]
10	Якуш з Маніковців та Климентій, пасинок Якуша 1407 (<i>fidelitatem et obsequia Iacussii de Manicowcze ipsi ac eius privigno Clementi</i>)	una lancea et tribus sagittariis	[218, № 1706]
11	Богуслав або Яранта з Глухува 1407 (<i>Boguslao alias Jaranth de Gluchow</i>)	—	[170, s. 181]

12	Степан (Стефан) Угрин 1409 (<i>sluzie nassomv Stepanu Vhrinu</i>)	kopiem a dwiema strzelczoma	[218, № 1723]
13	Імрам з Чуліц 1409 (<i>Imram de Czulice</i>)	–	[170, s. 182]
14	Василь Андронікович та його брат Грицько 1409 (<i>servitoribus nostris Waszilowi Andronikoviczv er eius fratri Hriczv</i>)	hasta et duobus sagittariis	[218, № 1732]
15	Грицько Кірдейович 1410 (<i>fidelitatis insignia, quibus Ryczko Kyrdeyowicz erga nostram</i>)	duabus lanceis et sex sagittaris	[87, s. 156-157]
16	Нічко, званий Караульським 1410 (<i>servitori nostro Niczko Karaulski</i>)	nostram hasta et cum duobus sagittariis	[218, № 1736]
17	Сенько, брат Волоса 1410 (<i>sluze naszemu Senku Wolosowu bratu</i>)	konem i dwema strelcy	[197, s. 173]
18	Фредро з Пleshовиць 1410 (<i>servitiis fidelibus, quibus generosus Fredro de Pleschovicze terrigena noster</i>)	una hasta et duobus ballistariis decenter armatis	[218, № 1749]
19	Андрій з Бабшина 1413 (<i>nobilis Andreas de Bapschin fidelis noster</i>)	una hasta et uno sagittario	[218, № 1778]
20	N. N. можливо предок Каленика Харенича 1402–	una hasta et duobus sagittariis	[136, s. 53]

	1411		
--	------	--	--

Зазначені вище обов'язки зем'ян, котрі отримували земельні володіння на Поділлі, могли змінюватися, як це видно у документах із сусідньої території (майбутнього Руського воєводства). Юрій Зазуляк у своєму дослідженні демонструє кілька таких прикладів, коли первісні надання для Ходка Лойовича, Миколая із Сопова від 1389 р., Міхала Авданця з Бучача від 1392 р. та ін. не містили обов'язку військової служби з маєтків, наданих у діличне володіння, і лише у 1417 р., під час королівської ревізії, до цих документів були дописані ці обов'язки [246, с. 175; 23, к. 434-436].

Те, що серед збережених документів на надання земельної власності, тільки в одому фігурує особа, що посідала земський уряд (а саме краківський підстолій Пйотр Шафранець), не повинно вводити в оману. Як видно з переліку урядницької ієрархії, на руських землях поволі приживалися інститути як земських, так і двірських урядів, починаючи ще з середини XIV ст. Адже територія, про яку йде мова, повинна була мати й мала певні адміністративні та урядницькі структури, обов'язки котрих були пов'язані з виконанням розпорядження верховного володаря у конкретних справах та системи збору в тій або тій формі податків з підвладних територій. Пізніше засвоєння певних практик, пов'язаних з традиціями Угорського чи Польського королівства, наближувало руський домен короля до переходу на коронне (польське) право. Свідченням цього є документ королівського уповноваженого перемишльського судді Костя (дата документа між 1386–1404 рр.), який у своєму листі до короля звітує про збір податків у перемишльській, ярославській та ланцутській волостях, про різницю кметів на руському, земському та німецькому праві, а також про різноманітні обов'язки й оплати послуг за виконання певних робіт [102, с. 33-35]. Тобто бачимо функціонування і, що головне, сприйняття та розуміння цього адміністративного апарату на руських землях. За браком подільських джерел можемо лише припускати, що певні практики, ймовірно, існували на цій території

ще за панування князів Коріатовичів та Спитка з Мельштина, але, напевно, мали б бути наново актуалізовані Владиславом II Ягайлом до 1402 р.

Щодо номенклатури намісників короля, то серед подільських старост ми побачимо відомих і впливових людей з його оточення, які походили не тільки з малопольського панства. Перебування королівським намісником, як видно з джерел, було для них усіх досить короткочасним. Серед них Дерслав Конопка з Кожухова герба Богория (1402), Рафал зі Слупова і Влостовіц герба Леліва (1402), Пйотр Шафранець з П'яскової Скали герба Старий кінь (1404), Флоріан з Коритніци герба Єліта (1405), Пйотр Карвацян з Радоміна герба Пежхала (1407), Анджей з Тенчина герба Топур (1407–1410), Пйотр Влодкович з Харбіновець (1410–1411) герба Суліма [478, s. 116-119]. Як видно з наведеного переліку, король віддавав у адміністрування Поділля намісникам, які переважно походили з теренів Малопольщі й, насамперед, посідали земські уряди, причому дехто з них мав вже досвід старостування у сусідніх із Поділлям руських територіях, як то Пйотр Влодкович, який був у 1401-1404 рр. старостою у Галичі [481, s. 66].

Характерно що, окрім Пйотра Шафранця, ми не знаємо (через відомий брак джерел), чи хтось ще з королівських намісників отримав за службу на Поділлі земельні володіння (а швидше за все, вони усі цього прагнули і, можливо, посідали тут певні маєтки або комплекси маєтків) і таким чином у такий спосіб долучився до Мельштинських у просуванні своїх інтересів на нові для власне польського можновладства території. Але достеменно можемо відзначити одну рису: усі вони отримали аванс в урядницькій ієрархії тогочасного Польського королівства [478, s. 116-119]. Варто висунути й таку тезу: зважаючи на походження усіх намісників Ягайла на Поділлі у цей час, вони прийшли сюди з власним оточенням, як уже згадувана поява на Поділлі осіб близьких до Спитка з Мельштина, а саме Дерслава Конопки. Та й Пйотр Шафранець потребував для свого розлогого подільського маєтку довірених осіб, які, припускаю, не були місцевими, принаймні на самому початку існування його латифундії.

Надання для Шафранця, на мою думку, є одним з ключових у «постспитківському» періоді для Поділля. Кількість і розлогість маєтків, які

отримав цей краківській урядник у зовсім новій для нього землі, вражає, адже без знання цієї території важко собі уявити, як малопольський пан міг орієнтуватися у землевласницькій або навіть просто ситуації на далекому для себе Поділлі, яке перебувало щонайменше за 800 км від його дідичних маєтків, або у добрих двох тижнях дороги на Схід. Пйотр походив з впливової малопольської родини, а його батько, також Пйотр, брав активну участь у посадженні Ягайла на королівський престол у 1385 р.

Отже, ймовірно, коли справа з виплатою боргу вдові й нащадкам Спитка була врегульована Пйотр, скориставшись своїм положенням при королівському дворі, де від 1399 р. він був надвірним підстолиєм [435, s. 93-128; 439, s. 51-69], спромігся отримати таке щедre надання на Поділлі. Це було певною мірою компенсацією за невдалу спробу викупити за 1000 гривень з рук вдови Спитка з Мельштина замок Рабштин з приналежними селами [435, s. 97].

У свою чергу, Владиславові II Ягайлові теж залежало на цьому. Адже, ймовірно, надаючи Шафранцеві кам'янецьке староство, він у такий спосіб заохочував його до загосподарювання нової, як для себе (короля) так і для нього території. Можливо, йшлося і про спробу чіткого відмежування Поділля від північніших Волині і Київщини, про що може свідчити наявність у цьому наданні маєтків в околицях сучасної Вінниці (с. Мізяків) [261, с. 90-98]. Також не слід забувати про те, що після втечі князя Свидригайла територією мав господарювати вірний прихильник короля, яким у цей час був Пйотр Шафранець.

У своїх прагненнях закріпити Поділля під своєю владою Владислав II Ягайло спирався на вірних йому людей (Пйотр Шафранець, Флоріан з Коритніци, Пйотр Карвацян з Радоміна, Анджей з Тенчина, Пйотр Влодковіц з Харбіновіц), які ставали намісниками у краї на нетривалий термін. Дехто з них був досвідченим у руських та міжнародних справах (Пйотр Влодковіц), а дехто користувався чималим впливом на дворі монарха (Пйотр Шафранець). Не всі з них отримали, або ми про це не знаємо, маєтності на Поділлі. Винятком може слугувати лише велике надання для Шафранця.

Головною метою було підпорядкування стратегічної, на переконання короля, території, та отримання документального підтвердження про зречення своїх прав на цю землю від братів Коріатовичів, що й було досягнуто у 1403 р. Ця подія збіглася у часі з викупом Західного Поділля з рук вдови і спадкоємців Спитка з Мельштина.

4.2. Під владою Вітовта. Поділля в 1411-1430 рр.

Отримавши з рук Ягайла право пожиттєвого володіння усім Поділлям, Вітовт не одразу зміг скористатися ним. То була друга, після 1394 р., спроба Вітовта дістати у своє володіння цю територію. І якщо у 1394–1395 рр. він не зміг домогтися свого, незважаючи на дієву участь у взятті Кам'янця та пов'язане з цим усунення князів Коріатовичів з Поділля, то після Грюнвальдської битви Ягайло змушений був у такий спосіб віддячити йому. Виглядає так, що Вітовт після подій середини 90-х рр. XIV ст. продовжував плекати надії на це. Про його наміри свідчить те, що 1409 р. Ягайло, прагнучи досягти миру, мабуть, сам схилився до передачі Вітовтові цієї території, як про це згадується у донесенні агента Великому магістрові Тевтонського Ордену [140, р. 179].

Прагнучи закріпити на міжнародній арені свій статус одного з героїв війни з Орденем, Вітовт після укладання Торунського миру наприкінці 1411 р. подався у подорож до Угорського королівства [229, s. 104; 418, s. 92]. Джерела фіксують присутність у свиті князя новопризначеного подільського старости Гедигольда. Він брав участь у з'їзді угорських і польських панів.

Але після передачі Вітовт зустрів тут опір місцевої шляхти. Двічі Ягайло змушений був звертатися до неї з проханням прийняти присягу на вірність Вітовтові, і лише з другої спроби у 1418 р. вона, шляхта (до якої король у своєму мандаті звертався *ad nobiles Podolie: universis et singulis nobilibus, terrigenis, civibus et quibusquenque terre nostre Podolie*), погодилася на омаж новому володарю [140, р. 427-428]. Цей процес розтягнувся щонайменше на кілька років,

про що свідчать наступні факти: по-перше, угода 1412 р. між Ягайлом та угорським королем Сигізмундом, в якій король (тобто Владислав II Ягайло) виступає володарем Поділля [140, р. 228-231]; по-друге, вже згадуваний вище королівський привілей від 1413 р. Андрієві з Бабшина на села Чорнокінці та Криве Скальського повіту Подільської землі [218, s. 366-367]. Згадуване також уже несприйняття Вітовта місцевою шляхтою змушувало Ягайла двічі, у 1414 та 1418 рр., нагадувати їй про необхідність присягнути на вірність великому князю [140, р. 427-428]. В останньому прикладі мова може йти насамперед про ту частину осілої вже на Поділлі шляхти, яка походила з не руських земель, але з'явилася тут у середині 90-х рр. XIV ст.

Уся ця історія, а також плутанина літератури XIX – першої половини XX ст. (незалежно від приналежності тій чи тій історіографії) заплутали хронологію історії Поділля у першій третині XV ст. та породили багато міфів, які живуть і донині. Йдеться, насамперед, про хронологію панування того чи того володаря на Поділлі, а також перехід від одного до іншого та їхню політику щодо краю.

Те, що місцева подільська шляхта, як це видно, була розбавлена представниками з Малопольщі, Сілезії, Мазовії та не прагнула присягати новому володарю, опосередковано може бути підтвердженням переваги певних прозахідних настроїв у її середовищі. Тут варто пам'ятати й той факт, що ще не до кінця відбулося притирання прийшлих королівських намісників, прийшлої шляхти та місцевого зем'янства. І тому така опозиція Вітовтові, очевидно, була інспірована не місцевою шляхтою. Ще одним важливим чинником, який міг спровокувати їх на такий спротив, було те, що вони були, насамперед, слугами короля, власне від нього вони отримували привілеї на земельні володіння на новій для себе території і, зрозуміло, що не бажали приносити нову присягу для Вітовта.

Принагідно зазначимо, що перший серед відомих і чітко датованих документів Вітовта, яким він записує 60 гривень на селах Лисівці та Набоківці Григорію з Давидівців, датовано 8 вересня 1418 р. [198, s. 852-854], а лист Ягайла до подільської шляхти з вимогою все ж таки присягнути на вірність Вітовтові – 30

жовтня 1418 р. Тобто присяга місцевої шляхти і роздача земельної власності майже збігаються у часі. Хоча одразу, а саме з 1411 р., у джерелах згадується тогочасний намісник Вітовта у Кам'янці, староста Юрій (Єжи) Гедигольд (*capitaneus Podolie*) [478, s. 119].

Як уже зазначалося, це був останній період в історії Поділля, коли вони опинилося під зверхністю одного володаря, до того ж, не було, як це сталося потім, роз'єднане у правовому полі. Мається на увазі існування після 1569 р. на території Брацлавського воєводства інших правових норм, які відрізнялися від коронних, що діяли від 1434 р. на теренах Подільського воєводства.

Складність ще й полягає у тому, що значна кількість документів Вітовта датована умовно, як це видно зі зроблених зіставлень документів. Особливо це стосується теренів Східного Поділля, з якого ми не маємо майже документів, які збереглися б в оригіналі. Більша частина походить з документів значно пізнішого характеру, як, наприклад, велика акція з відновлення своїх прав на маєтки після пожежі 1580 р. у вінницькому замку, де місцева шляхта тримала (як їм видавалося, у безпечному місці) свої привілеї, що, за їхніми свідченнями, походили саме з часів князя Вітовта.

В історіографії від часів Никандра Молчановського склалася думка, ніби саме Вітовтові вдалося, нехай і на короткий час, припинити експансію польської шляхти на територію Поділля (про це йшлося у попередньому параграфі) і ніби у своїй політиці колонізації (термін тогочасної історіографії) пусток він віддавав перевагу вихідцям з Литви та руських земель. За словами Молчановського: «Лишь могучему политику Витовту удалось предотвратить до конца своей жизни грозивший взрыв и остановить поступательное движение польской шляхты на западную половину нашей земли (Поділля. – В. М.). Такой успех был достигнут прежде всего тем, что после 1410 г. и вплоть до смерти Витовта пополнение рядов подольского землянства польскими выходцами, как можно думать, совершенно прекратилось, и наоборот, усилился приток выходцев из других земель, как литовских, так и русских» [274, с. 318-319]. Цю саму тезу майже через сто років повторив Тадеуш Трайдос, зазначивши, хоч і не так патетично, як Никандр

Молчановський, що Вітовтові йшлося головним чином про формування кола власних прихильників на противагу польській (тобто коронній) шляхті і що на це була спрямована його політика надання ленних володінь взамін за службу [463, s. 160]. Такої ж думки дотримувався і Януш Куртика, аргументуючи це тим, що в руслі такої політики Вітовт викупив від краківського підкоморія Пйотра Шафранця розлогий маєток за 1000 кіп широких празьких грошів, наданий тому Владиславом II Ягайлом 1404 р. у дідичне володіння [371, s. 37]. Можливо, Шафранець не мав змоги утримувати такий розлогий маєток на далеких від Краківського воєводства територіях і, реально оцінивши ситуацію, продав його Вітовтові.

Спробуємо докладніше розглянути це припущення, спершу показавши на таблиці перелік Вітовтових надань.

Таблиця 2

Надання Вітовта із зазначенням умови, суми застави та об'єкта надання

<i>Рік</i>	<i>Ім'я реципієнта</i>	<i>Умова надання</i>	<i>Сума застави</i>	<i>Об'єкт надання</i>
1418	Григорій Шип з Давидівців	possidendum, utifruendumque	60 гривень подільських напівгрошів	
1420	Григорій Бахавський	–	100 гривень земської монети	два села
1420	Миколай Бедрих	locare et aliis utilitates	40 гривень земської монети	пустака
1421	Теодорик з Бучача	–	20 кіп грошей	пустака

1422	Януш	utifruendum et pacifice possidendum	60 гривень подільських напівгрошів	локація села
перед 2.IX.1424	Кудзей	–	–	село
перед 2.IX.1424	Миколай Бедрихович	–	50 гривень	село
1424	Теодорик з Бучач	–	–	4 села
1424	Теодорик з Бучача	–	100 гривень подільських напівгрошів	село
1427	Гануш (Януш) Гославський	–	50 гривень подільських напівгрошів	село
1427	Єсько Нешевич	осаживаті єму і собє і розпахиваті собє	50 гривень подільських напівгрошів	пустка
1427	Івашко Гинкович	utifruendum et pacifice possidendum	100 гривень подільських напівгрошів	село
1428	Миколаю Івану Божі з Бабинців	–	30 гривень подільських монети	село
1429	–	–	30 кіп	село
1429	Бедрих	–	60 кіп подільських напівгрошів	два села
1430	Волос	–	100 кіп	село і два

			руських напівгрошів	двори
б. д.	Теодорик з Бучача	–	–	4 села
б. д.	Григорій Бахавський	–	110 кіп грошів	три села
б. д.	–	–	–	територія
б. д.	Григорій Бахавський	–	60 кіп грошів	село

Як видно з цієї таблиці, землі надавалися переважно у заставу. Практика таких надань на Західному Поділлі була вперше застосована у 1418–1430 рр. і, швидше за все, мабуть, саме Вітовтові належить пріоритет у запровадженні заставної форми землеволодіння, яка стала широко використовуватися на руських землях упродовж XV–XVI ст. Це слугувало стабільним джерелом готівки для скарбниці, являло собою найприйнятніший спосіб винагороди за службу, не обтяжуючи видатками скарбницю верховного володаря (навіть трохи поповнюючи) та певною мірою забезпечуючи охорону краю.

До речі, до Вітовтового правління Поділлям, а саме упродовж 1402–1413 рр., не зафіксовано жодного документа, який практикував би роздачу земельних володінь у такій формі. Видається, впровадження такої практики певною мірою вплинуло на подальшу структуризацію подільської шляхти, вона була виявом того, що значно збільшився відсоток тих, хто мав готівку, або певні фінансові зобов'язання, які згодом використовувалися для отримання в заставу нерухомості. Та й нарощування власного маєтку, як то робили вже після 1430 р. пани з Бучача, Кірдеї, нащадки Бедриха з Бедриховець, Домарат зі Шлядкова тощо, став засобом і поштовхом до майнової диференціації.

Об'єднавши під своєю владою усе Поділля, Вітовт намагався провадити таку надавчу політику, яка б міцніше прив'язала Західне Поділля до Великого князівства Литовського. На думку Януша Куртики, свідченням цього є шерег надань не тільки у західних повітах Поділля – Червоногородському, Кам'янецькому, Смотрицькому, Бакотському і Скальському, а й у східних –

Летичівському, Брацлавському, Вінницькому, Хмельницькому тобто на всій підвладній йому на той час території [371, с. 36-37].

Постає запитання: якою була питома вага руського, переважно місцевого та, можливо, литовського боярства серед реципієнтів надань на теренах Західного Поділля? У документах 1418–1430 рр. згадано лише 12 осіб. Деякі з них, як Григорій Бахавський, Миколай Бедрих, Теодорик з Бучача, є відомими постатями, про інших осіб інформації обмаль, а то й узагалі немає. Відштовхуючись тільки від імені, неможливо визначити етнічну приналежність Кудзея, чиє ім'я могло бути «зіпсоване» у процесі копіювання привілею щонайменше двічі, оскільки збережена копія зі згадкою про нього походить аж від 60-х років XVI ст. Наші дуже обережні припущення про етнічний склад отримувачів земельних надань подано у таблиці нижче.

Таблиця 3

Гіпотетичний етнічний склад реципієнтів надань 1418–1430 рр.

<i>Ім'я</i>	<i>Кількість об'єктів надання</i>	<i>Умовна етнічна приналежність</i>	<i>Підстава для припущення про етнічну приналежність</i>
Григорій Шип з Давидівців	2	Русин	На підставі імені
Григорій Бахавський	6	Русин	Сини Григорія Іван (Ян) і Петро у 1439 р. поставили свої печатки під актом присяги подільської шляхти
Миколай Бедрих	3	Поляк	Родом із Сілезії, герба Свєрчик; у 1438–1441 рр. кам'янецький каштелян
Януш	1	поляк (?)	На підставі імені
Кудзей	1	русин (?)	На підставі імені

Теодорик з Бучача	11	Поляк	Герба Абданк; у 1442–1455 рр. кам'янецький каштелян і генеральний подільський староста
Гануш (Януш) Гославський	1	Поляк	На підставі імені
Єсько Нешевич	1	Русин	На підставі імені
Івашко Гинкович	1	Русин	На підставі імені. 1456 р. адоптований до герба Абданк, клієнт Бучацьких
Миколай Іван Божа з Бабинців	1	Русин	На підставі імені
Волос	3	Румун (?)	На підставі іменування

Як видно з таблиці 3, безсумнівні представники руської шляхти отримали 12 земельних маєтків, ймовірні поляки – 11, особа неясної етнічної належності (Волос) – 3 (ймовірно, це той самий Волос, брат якого Сенько 1410 р. отримав село Лядаву від Владислава II Ягайла [88, с. 1073-1078]). Ці пропорції спонукають до більш обережних висновків щодо проруського, чи пролитовського чи будь-якого етнічного спрямування надавчої політики Вітовта на Західному Поділлі, які до цього часу домінують в історіографії. А коли взяти до уваги ще й політичну впливовість одного з польських реципієнтів цих надань (Теодорика з Бучача), то проблема постане дещо в іншому ракурсі.

Це домінування серед реципієнтів Теодорика з Бучача виглядає таким, що Вітовтові могло йтися про заспокоєння чільників так званої прокоролівської частини місцевої шляхти. Адже, як покажуть подальші події, власне Теодорик з Бучача разом з братами Міхалом та Міхалом Мужилою і Грицьком Кірдеєм були рушійною силою блискавичного повернення цієї території під руку короля після смерті Вітовта наприкінці 1430 р.

Розвиваючи тему надань, проілюструємо її одним документом, який, як видається, може значно змінити наші уявлення про структуру управління Вітовта

на території Поділля у зазначений період та й, можливо, посунути далі в часі появу особливих функції намісників верховного володаря. Як відомо, починаючи від 1411 р., на Поділлі з титулом кам'янецького (подільського) старости присутні намісники Вітовта Єжи (Юрій) Гедигольд 1411–1423, Петро Монтигердович 1424–1425 та Ян (Іван) Довгірд 1426–1430. Останнього з них і було усунуто з Кам'янца після смерті князя шляхом відомої акції, яку очолили брати Бучацькі, Грицько Кірдейович та Кристин з Галова [478, s. 119-120].

Інформації про виконання функції цих урядників надто мало, вона обмежується лише їхньою присутністю як свідків документів, а також згадками у хроніках чи літописах про події того часу.

У Варшавському Головному архіві давніх актів зберігається пергаментний документ, який датований у Червоногороді 19 травня 1421 р. (*Datum et actum in Czurvanigrod feria secunda post festum Sancti trinite M° CCCC° XXI°*). Його виставлено від імені Гедигольда, який іменує себе генеральним подільським старостою (*Gedegoldi capita[nei] Podolie g[e]n[er]alis*), для Теодорика з Бучача (*generoso Theodorico de Buczacz*), котрому силою цього документа за 20 кіп грошів (*viginti sexagen.*) записується пуста Дрогичів (*villam vasstitas Drohyczow*) у Червоногородському повіті (волості) (*districtu Czurwonogrodensi*) на річці Дністер (*in fluvio Nyestr*). Свідками документа (зважаючи на стан збереження) є шляхетні (*presentibus nobilibus*) Щениць (?) із Новоселеці, Тишна з Берем'ян, Григорій Шип з Давидівців, ... з Будявців, Петро зі Свенич, Олешко з Ластівців та Григорій з Бидлотозовців. Розмір документа 87 × 13 + 46. Документ сильно ушкоджений. На звороті *Rus.° 54*. Пергаментний шнурок. Печатка відсутня. Упорядники машинописного каталогу подають про цей документ таку інформацію: «... *starosta podolski generalny oznajmia, ze sprzedał wieś Drohyczow w pow. czerwonegrodzkim nad Dnistrem za 20 kop gr. i konia wartości 3 kop. gr. Ur. .... De Buczacz Czerwonogrod [lac.] 14[21] 19.V.*» Дата цього документа не викликає сумніву. Свято Трійці у 1421 р. припадає на 18 травня. [66]

Отже, маємо справу з єдиним на сьогодні документом, виставленим намісником князя Вітовта на території Західного Поділля. Найбільшою

несподіванкою у ньому є титулатура Гедигольда – генеральний подільський староста! Чому так він себе назвав? Адже у знаних про нього джерельних згадках з титулатурою подільського старости відсутня інформація, що його староство генеральне. Це може бути певним підтвердженням тези, висунутої раніше: хоч як генеральне подільське староство було утворене 1442 р., а де факто подільські королівські намісники у 30-ті роки використовували титулатуру кам'янецького (подільського) генерального старости, і, навіть виставляли від свого імені документи на королівщини на певну суму грошей [49, к. 933; 269, с. 164]. Також маємо з цього часу приклади використання аналогічної титулатури із сусідньої території руського домену короля, де королівський намісник Спитко з Тарнова зазначений з титулатурою генерального руського старости (*capitaneo nostro Russie generale* (1422), *protunc capitaneo nostro Leopoliensi generali* (1424) [101, с. 67-73], і де специфіка території, підконтрольної руському старості, вивищувала його серед решти королівських намісників.

Якщо пристати на те, що цей документ не є пізнішою підрубкою і з'явився вже після 1442 р. та був потрібний Теодорику з Бучача для легітимізації своїх прав на це село, то можна зрозуміти, чому в документі вжито формулу *Gedegoldi capita[nei] Podolie generalis*, але це видається малоімовірним.

Серед відчитаних свідків згаданого документа Гедигольда не викликає жодних заперечень Григорій Шип з Давидівців, відомий як тримач сіл Лисівці та Набоківці в тому ж таки Червоногородському повіті. Решту свідків, через ушкодження документа, можна означити, пов'язавши їх з певним населеним пунктом, як то Олешка з Ластівців чи власників або посесорів з Новоселиці й Берем'ян. Цікаво, що більшість цих населених пунктів є у Червоногородському повіті, як і сам об'єкт запису – село Дрогичів (сучасна Дрогичівка). Та й низка надань для самого Теодорика з Бучача від імені Вітовта в тому ж таки повіті припадає на 20-ті рр. XV ст. Вони стали основою його маєтку [263, с. 110-128]. Можливо, більшість свідків, які згадуються вперше у джерелах, були якимось чином залежні вже на той час від панів з Бучача, які шляхом запису великих сум на Червоногороді (замку, місту та повіті) за часів панування Владислава III на

тривалий час повністю підпорядкували собі цю територію. Також варто зауважити, що саме Червоногородський повіт став основою подільського маєтку панів з Бучача, як з огляду на близькість до «родинного» гнізда, так і на ту кількість документів і суму, що позичалася королю за ці земельні володіння, які вони отримували протягом першої половини XV ст.

На завершення про намісників Вітовта на Поділлі. Варто згадати й про Гедигольда як кам'янецького старосту в подорожніх записках Жільбера де Лянуа, який описав прийом у Кам'янці 1421 р. [79, с. 437; 400, s. 30]. До того ж Гедигольд був однією з довірених осіб Вітовта у різноманітних міжнародних справах того часу. Варто пригадати його участь у посольстві на соборі у Констанці [367, s. 83; 368, s. 100]. Тай те, що, власне, йому було доручено управління таким жаданим для князя Поділлям, може свідчити про його близьку співпрацю з ним.

Цікаво, що той таки Гедигольд був одним з арбітрів на з'їзді, який мав відбутися 11 листопада 1411 р. і на якому мали розглядатися суперечки між Польським та Угорським королівствами у погрюнвальдський час. У відповідному документі його названо подільським старостою Юрієм або Гедигольдом, радником брата нашого князя Олександра або Вітовта (*Georgium alias Gedigolt consiliarum fratris nostri ducis Allexandri alias Withawd capitaneum Podolie*) [144, р. 55]. Востаннє як староста Поділля, він згаданий у глейті, що його виставив король Сигізмунд у Кежмарку для польських панів, котрий приїхали на з'їзд (*Georgio alias Gedigoldus capitaneo Podolie*) [138, р. 163].

Отже, незважаючи на інформаційну складність джерел щодо Вітовтового володіння Поділлям, як не дивно, саме йому можемо приписати спроби зміни структури шляхетського середовища та й, консолідацію місцевої, ймовірно, прийшлої (або прозахідно орієнтованої) шляхти. Про це свідчать як ленний спосіб осадження на землю за певну грошову суму, так і спротив прозахідної частини подільської шляхетської корпорації проти нового володаря, що тривав аж до 1418 р. Згадка про генерального старосту Гедигольда у 1421 р. нашттовхує на припущення, що цей уряд, можливо, і в попередній час розглядався як ключовий з огляду на географічне розташування, а особа, яка була намісником верховного

володаря, була з кола найближчих або довірених співпрацівників короля чи князя. Власне, номенклатура старост за часів Ягайла і Вітовта це й підтверджує. А сама формула (генеральний) могла бути спробою адаптації латинською канцелярією Вітовта статусу великокнязівського намісника на Поділлі.

4.3. Повернення Західного Поділля під владу Владислава II Ягайла (1430–1434)

Смерть Вітовта вкотре вивела із латентного забуття проблему Поділля. Тривале, як на той час, його 19-річне володіння цією територією не тільки не заспокоїло активних учасників суперечки стосовно цієї території, а й розбурхало нові пристрасті. Акція подільських панів на чолі з братами Бучацькими та вигнання Вітовтового старости з Кам'янця настільки прогнівили нового великого князя Свидригайла, що все це призвело до відкритого збройного протистояння, відомого насамперед з досить дивної облоги коронними військами Луцька влітку–восени 1431 р. та військового походу молдавського господаря Олександра на територію Поділля.

Вирішальною подією для долі Поділля стала битва під Копистирином на р. Мурахва 30 листопада 1432 р., коли війська Свидригайла, якими командував князь Федько Несвизький (в орденських джерелах його окреслено як «гетьмана» Поділля (*hertczog Vetko hauptman us der Podolie*)) [385, р. 332], за підтримки татарських і молдавських сил програли коронним військам [385, р. 162-163]. Укладене перемир'я зумовило поділ Поділля на дві частини, звівши уявний мур посередині однієї історичної території. У цій битві, за свідченням, Длугоша, відзначився рицар Кемлич, який своєю відвагою і мужністю вирізнявся з усього коронного війська [147, р. 489-490]. Він, імовірно, тотожний з Конрадом Кемlichem з Влостовіц (ймовірно в люблінській землі) [204, s. 263-264], який наприкінці 1432 р. отримав у володіння на Поділлі село Студеницю [274, с. 386].

Не заглиблюючись у перебіг подій, варто зазначити, що вони стали причиною появи в середовищі подільської шляхти прибульців із заходу, які у винагороду отримували, переважно вже у заставу, маєтності на території Поділля. Це досить чітко видно з чималої, як на подільські реалії XV ст., кількості збережених документів. Але тут варто звернути увагу на певну джерельну пастку, до якої може потрапити дослідник. Так, більшість знаних нам реципієнтів були вихідцями з польських етнічних територій, тоді як місцева шляхта залишилася поза джерелами і впродовж усього століття лише спорадично з'являлася в них. Тому вести мову про переважання певної етнічної складової в середовищі подільської шляхти недоречно. Так, вочевидь, тамтешній урядницький прошарок становили представники переважно немісцевої привілейованої верстви.

Тоді виникає інше запитання: чи родина Свирчів, яка на другу половину XV ст. міцно вкорінилася на теренах воєводства, вважала себе місцевою шляхтою чи прийшлою? І наскільки пам'ятала про своє сілезьке коріння? Так само немає відповіді на запитання, ким були і ким вважали себе Бучацькі на Поділлі? Адже всі джерела про них, які ми знаємо від 70-х років XIV ст., пов'язують їх з цією територією. А приналежність їх до гербового братства Абданків може свідчити про їхнє польське коріння.

Встановлене 1432 р. між ворожими сторонами на два роки перемир'я призвело лише до розчленування Поділля на дві частини: Західну, яка від 1434 р. стала повноцінною адміністративною одиницею – воєводством у складі Польського королівства, та Східну – що і далі перебувала під владою великого князя, яка в літературі дістала умовну назву Брацлавщина (хоча, Брацлавське воєводство буде утворено аж за 132 роки по утворенню Подільського).

Спробуємо виокремити основні групи привілейованого стану у цей час. Адже саме тоді остаточно вирізняється певна невелика група родин, що впродовж усього XV ст. відіграватиме провідну роль у житті місцевої шляхетської корпорації. Насамперед це пани з Бучача (про них див. Наступний розділ), а також Кірдеї, пан Миколай Бедрих. Вони не лише взяли активну участь у поверненні західної частини Поділля під владу польського короля, але й стали

першими королівськими намісниками та першими земськими урядниками новоствореного воєводства. Починаючи від цього часу, ми можемо говорити про певну родову спадковість на теренах Західного Поділля, адже деякі зі згаданих осіб були пов'язані з цією територією принаймні у другому поколінні, як то згадані вище подільські регалісти.

У другому періоді Ягайлового володіння Західним Поділлям (1430–1434) при іменах осіб, згадуваних привілеями, найчастіше вживалися такі означення: шляхетний (*nobilis*) (найпоширеніший варіант), наш зем'янин (*terrigena noster*), наш слуга (*familiaris noster*) та ін., як, наприклад, *nobilis et strenuus, miles fidelis* (могло вживатися на означення пасованого рицаря). Така номенклатура означень привілейованого стану була типовою для тогочасних руських земель Корони Польської. Зокрема, вона має місце під час відомого зібрання шляхти руських земель у Галичі 28–29 червня 1427 р., де шляхта присягала на вірність королю й зобов'язалася визнати синів Владислава II Ягайла майбутніми володарями. У заголовках списків (а шляхта присягала по землях) фігурують різноманітні означення різних прошарків цього стану. На це звернув увагу ще видавець списків Оскар Халецький у 1917 р. Так, шляхта сусідньої Галицької землі окреслювалася так: *Similes littrae nobilium, terrigenarum, vassalorum, feudaliium et incolarum terrae Haliciensis, anno, die, loco, quibus supra. Sub titules et sigillis* та у іншому списку – *Litterae similes boiarorum, procerum, nobilium, feudaliium etc. terrae Haliciensis. Anno, loco, die, quo supra. Sub titulis et sigillis* [156, s. 39-40]. У першому варіанті бачимо тут панів (*nobilium*), зем'ян (*terrigenarum*), васалів (*vassalorum*), ленників (*feudaliium*) та підданих або місцевих осілих слуг, на означення яких використали латинський термін (*incolarum*), у другому – на першому місці йдуть бояри (*boiarorum*) та (*procerum*); і якщо з боярами все більш-менш зрозуміло, бо під це означення могла потрапити більшість місцевої шляхти (як автохтонної, так і прийшлої), то з другим терміном складніше. Ним можна позначити як достойників і прелатів, так і звичайну шляхту і васалів. Можливо, що у цьому варіанті йдеться про шляхту, яка мала нести службу власне королю в особах його намісників (у нашому випадку Міхал з Бучача). У заголовку до списку шляхти

сусідньої Теребовельської землі (*terrae Trembowliensis*) подано ті самі групи. Відмінність полягає лише у послідовності: *Similes literrae baronorum, procerum, nobilium, terrigenarum, vassalorum et incolarum terrae Trembowliensis etc. Anno, loco, die, quibus supra. Sub titulis et sigillis* [156, s. 44].

Коментуючи такі означення, Халецький порівнює їх із службовими боярами, які латиною окреслювалися *nobiles servi, subditi nobiles* і які не користувалися повним шляхетством, залишаючись у ленній залежності від бояр-зем'ян або від верховного володаря. Свою тезу історик аргументує тим, що у збережених судових записках, які походять з середини 1430-х роках, ці служили бояри не фігурують власниками сіл, з якими виступають у 1427 р., а самі села належать іншим, більш заможним, зем'янам або є власністю короля [156, s. 35]. Окрім найстарших судових записок з Галицької, Львівської та Перемишльської земель, картину реального володіння тим або тим населеним пунктом на руських землях Корони Польської загалом демонструє ревізія 1469 р. Зокрема, на чималу кількість маєтків шляхта пред'являла документи з другого періоду Ягайлового володіння Західним Поділлям.

В одній із судових записок галицького гроду за грудень 1437 р. щодо татарської загрози, бачимо цікаве означення шляхти Галицької і Теребовельської земель та повітів. Присутні під час судового засідання суддя, каштелян, хорунжий (галицький і львівський), галицький буртграбій та інші достойники означені як шляхетні й вельможні та пасовані зем'яни Галицької і Теребовельської земель (*...per dominos infra descriptos puta magnificos et strenuos ceterosque terrigenas districtus et terre Haliciensis et Trebowlensis...*) [116, s. 29]. Означення «пасований» вживається на Поділлі ще й за часів Вітовтового володіння. Зокрема, у документі від серпня 1424 р. Теодорика з Бучача означено як пасованого (*passowanemi Dietrichowi Buczaczkiemu*), коли Вітовт надав йому два села у Червоногородському повіті (волості) Подільської землі [67, к. 165]. Аналогічно було позначено і свідків документа Кам'янецького земського суду в 1444 р. (*strenuus et nobilibus dominus*) [64]. Це свідчить про часте використання цього означення в документах першої половини XV ст.

Три документи, які походять з другої половини 30-х років XV ст., демонструють нам подібну структуру шляхти на території як Подільського воєводства, так і інших руських земель. Важливим є те, що всі вони походять із зібрань як загальноруських, так і окремих уже воєводств. Перший документ виставлений 10 липня 1436 р. на сеймику, або з'їзді (*in loco convencionis*), шляхти руських земель Корони Польської [139, р. 550-551]. Тут шляхту з Львівської, Подільської, Перемишльської, Сяноцької, Галицької, Холмської та Белзької земель означено як «пани», «лицарі», «достойники» [139, р. 550-551] ... «зем'яни» (*proinde nos barones milites proceres ... terrigene*), а також «шляхетні дигнітарії або зем'яни» (*dignitarius nobilis vel terrigena*). Два наступні документи походять від 1439 р., коли шляхта Руського і Подільського воєводств на сеймиках 14 квітня у Медиці та 23 червня у Кам'янці вкотре присягнула на вірність королеві Владиславу III. Текст документів є ідентичним, тут шляхту окреслено такими означеннями у вступній частині: «прелати» (вищі достойники), «пани», «намісники», «лицарі», «достойники», «шляхта Руських земель» (*Nos prelati, barones, comites, milites, proceres, nobiles ... terrarum Russie*), а після свідків [373, s. 112-113] – «прелати», «пани», «рицарі» та «шляхта Подільської землі» (*omnium prelatorum, baronorum, militum et nobilium terrigenarum Podolie*). В свою чергу, як видно з формули, вжитої після листа свідків шляхти з Руського воєводства, структура у сусідній території була дещо іншою, а саме: дигнітарії, пани, клієнти (або, можливо, в цьому випадку ленники) та шляхта (*omnium dignitarium, baronum, clientum et nobilium terrarum Russie*) [205, s. 136-137].

Дискусія щодо окреслення соціальної структури шляхетського стану у середньовічному Польському королівстві є давньою і триває донині. Останніми впливовими диспутантами у ній є Амброзій Богуцький та Генрик Самсонович [313, s. 165-200; 428, s. 267-282; 311, s. 195-210; 427, s. 211-214; 312].

Такий розлогий екскурс у сусідні з Поділлям території викликаний насамперед відсутністю такого типу документів з досліджуваної території, а й схожими процесами структуралізації шляхти, які ймовірно проходили на всіх руських землях у той час. Побіжний погляд дозволяє побачити, наскільки власне

сама шляхта була стратифікована за різноманітними ознаками, як насамперед майновими так і службовими. І як у свою чергу службова залежність була різною, що показує скільки означень використано на її окреслення.

Хоча саме Подільське воєводство було утворене лише 1434 р., більшість осіб, що отримали надання після 1430 р., походили, очевидно, з коронних земель і тому позначали себе як шляхетні, що для місцевого зем'янства могло слугувати за взірець (*nobilis Pyechno Adamkovicz terrigena noster Podoliensis, nobilis Franczkonis terrigenae nostri Podoliae, nobili Biedrich de Biedrzichovicze terrigena, Johanni de Boriskowcze, terrigenis Podoliensibus, nobili Jurko Szwirzczowicz terrigenae Podoliensi*) і бути метою власних домагань гідного місця у подільській шляхетській корпорації. Варто пам'ятати і про попередній період Вітовтового володіння Поділлям, коли чимало зі згадуваних тут осіб отримали від нього земельні володіння. Адже після 1430 р. ми не бачимо нікого з першого періоду Ягайлового панування.

Поруч з наведеними прикладами трапляються й позначення клієнтарних стосунків нижчого рівня між місцевими можновладцями та їхніми слугами, як у випадку з двома слугами скальського старости Януша Кірдейовича, Станіславом і Махандеєм (*familiari Janyssy Kierdyowicz, seruitorii Ianyssy Kerdeyowicz*).

Таблиця 4

Персональний склад осіб, які згадуються у поземельних наданнях, та обов'язки військової служби з них за Владислава II Ягайла у 1431–1434 рр. на території Західного Поділля

n/n	Іменування власника, його соціальний статус	Сума застави або кількість озброєних людей, яких мав виставляти власник	Джерело
	Ян Чанстуловський (<i>nobili</i>	100 гривень	[67, к. 200-200 v]

1	<i>Ioanni Czanstulowski ratione meritoris)</i>		
2	Станіслав, слуга Януша Кірдейовича (<i>nobili Stanislao familiari Janussy Kierdyowicz)</i>	30 гривень	[219, № 2059]
3	Махандей, слуга Януша Кередейовича (<i>Machandey seruitorii Ianyssy Kerdeyowicz)</i>	30 гривень	[49, к. 934, 964-965]
4	Жегота з Лечковців (<i>nobili Zegothae de Leczkowcze ratione servitorum)</i>	30 гривень	[219, № 2060]
5	Пехно Адамкович (<i>nobilis Pyecho Adamkovicz terrigena noster Podoliensis)</i>	60 гривень	[219, № 2061]
6	Ян Цьолек (<i>nobilis Iohannes Czolek haeres de Calush)</i>	100 гривень	[219, № 2062]
7	Петро Ріш (<i>nobili Petro Risch)</i>	50 гривень	[49, к. 964]
8	Франчко (<i>fidelibus servitiis nobilis Franczkonis terrigenae nostri Podoliae)</i>	40 гривень	[219, № 2064]
9	Бедрих з Бедрихівців (<i>nobili Biedrich de Biedzichovicze terrigena)</i>	100 гривень	[49, к. 965]
10	Якуш Розен (<i>nobili Jacusio Rozen)</i>	30 гривень	[49, к. 965]

11	Вавжинець Цьолек із сином Пйотром з Клодбича (<i>nobilis Laurencius Czolek cum filio suo Petro de Clodbycza</i>)	80 гривень	[219, № 2073]
12	Іван з Боришковець (<i>Johanni de Boriskowcze, terrigenis Podoliensibus</i>)	40 гривень	[195, № 118]
13	Юрко Свирчович (<i>nobili Jurko Szwirzczowicz terrigenae Podoliensi</i>)	40 гривень	[219, № 2074]
14	Домарат зі Шлядкова (<i>nobili Domarath de Slatkow</i>)	30 гривень	[219, № 2077]
15	Свентослав із Задов'я (<i>nobilis Swentoslai de Zadowya</i>)	50 гривень	[219, № 2078]
16	Теодорик з Бучача (<i>Theodoro de Buczacz Capitaneo Podoliae generali</i>)	400 гривень	[49, к. 933, 966]
17	Франчек зі Степаніковиць (<i>nobili Franczek de Stepanikowcze ratione servitorum</i>)	50 гривень	[219, № 2079]
18	Миколай Клох (<i>nobili Nicolao Kloch familiati suo</i>)	100 гривень	[49, к. 966]
19	Пйотр Одровонж (<i>nobili Petro Odrowasz de Zagorze</i>)	—	[219, № 2083]

	<i>capitaneo Samboriensi)</i>		
20	Домарат зі Шлядкова (<i>nobili Domatar de Slathkow ratione servitorum</i>)	30 гривень	[219, № 2092] (див. № 14).
21	Якуб з Ячка (<i>nobili Iacobo de Iaczko</i>)	40 гривень	[219, № 2093]
22	Конрад Кемлич (<i>generoso Conrado Kiemlicz</i>)	–	[274, с. 386]
23	Анджей Бринза зі Збінова (<i>strenuus Andreas Brinza de Sbinow miles fidelis</i>)	una hasta et quator sagittariis	[219, № 2102]
24	Миколай Одровонж (<i>nobilis Nicolaus Odrowasch fidelis noster dilecut mauestati nostrae</i>)	100 гривень	[219, № 2104]
25	Домарат зі Шлядкова (<i>nobilis Domarath de Slathkow familiaris noster dilectus</i>)	40 гривень	[219, № 2107] (див. № 14, 20)
26	Брати Станіслав та Троян з Висічки (<i>nobilibus Stanislao et Troian fratribus de Wisseczko</i>)	30 гривень	[219, № 2131]
27	Зідовска (Жидовска) (<i>nobilis Zidowska</i>)	50 гривень	[219, № 2136]
28	Миколай Ралийовський (<i>nobilis Nicolaus Ralyowski</i>)	40 гривень	[178, № 89]
29	Матіас Шилохост (<i>nobilis Matthias Schilochost fidelis</i>)	50 гривень	[219, № 2141]

	<i>noster)</i>		
30	Готард зі Своша (<i>servitiis nobilis Gotardi de Swosz</i>)	40 гривень	[219, № 2049]
31	Домарат зі Шлядкова (<i>servitiis nobilis Domarath</i>)	50 гривень	[219, № 2150] (див. № 14, 20, 25)
32	Слабош (<i>servitiis nobilis Slabossy unioris cubicularii nostri</i>)	60 гривень	[219, № 2156]
33	Ян Крушина з Галова (<i>nobilis et strenuus Johannes Kruschyna de Galow, miles fidelis</i>)	una hasta et tribus balistariis	[219, № 2159]
34	Борш з Коціни (<i>nobilis Borsius de Koczyna</i>)	50 гривень	[219, № 2162]
35	Ян Крушина з Бакова (<i>nobilis Iohanni Crussina de Bakow</i>)	60 гривень	[219, № 2166] (див. № 33)
36	Стахнік Урбанович (<i>servitiorum Stachnikonis Urbanowicz</i>)	una lancea et duobus sagittariis	[77, с. 10–11.]

Найбільш дражливим у вітчизняній історіографії, починаючи ще з другої половини XIX ст., є питання етнічної приналежності шляхти, яка отримувала від Владислава II Ягайла земельні надання на теренах Русі та, зокрема, Західного Поділля. Наприклад, Михайло Владимирський-Буданов у передмові до першого тому VII частини «Архива Юго-Западной России» так писав про політику Ягайла щодо роздачі земель на Поділлі після 1430 р.: «Польское правительство поспешило тотчас же начать раздачу населенных мест Подолья *польским шляхтичам* (підкреслення наше. – В. М.) с условием неприменным (*hoc tamen*

adjecto specialiter et expresso), “чтобы они лично жили на Подольи и защищали его всеми способами”, разумеется против литовско-русского государства» [234, с. 83].

І якщо за зовнішніми ознаками політика осадництва видається саме такою, то говорити про цілеспрямовану антируську кампанію заселення краю, маючи на увазі тільки прибуття вихідців з власне коронних земель видається не зовсім коректним. Треба пам'ятати про те, що ми є заручниками тих джерел і тієї інформації, яку можемо прочитати й інтерпретувати з них. Тому варто говорити про те, що наявні джерела показують певну домінацію серед подільської шляхти на середину 30-х років XV ст. представників неруського рицарства, які шукали можливості отримати земельний наділ, а також, будучи вихованими у світі, де привілей верховного володаря на цей наділ був жаданішим і важливішим за іншу винагороду. То нічого дивного, що саме їх ми бачимо у збережених на сьогодні джерелах, пов'язаних з Поділлям. Більшість цих надань була платнею короля за участь у війні зі Свидригайлом упродовж 1431–1432 рр. та прагненням Владислава II Ягайла забезпечити безболісну передачу влади своєму малолітньому синові Владиславу.

Може скластися враження, що це своєрідна «відповідь» на «проруську» орієнтацію Вітовта у попередній період, але, як показано вище щодо Західного Поділля, воно не знаходить свого підтвердження у наявних джерелах. А роздача маєтків у східній частині краю, де справді переважав місцевий або руський елемент з певними вкрапленнями литовського, потребує подальшого вивчення.

* * *

У боротьбі за Поділля не виявилось абсолютних переможців, адже кожна зі сторін конфлікту отримала більшу або меншу з частин краю. Разом з тим, залучаючи до боротьби татарські, волоські підрозділи, розбурхали у такий спосіб лігво, з якого на кілька століть виходила небезпека не тільки прикордоння, а й усього Центрально-Європейського регіону в цілому. Поділля було територією на тогочасній карті Європи, де перетиналися інтереси Польського королівства та Великого князівства Литовського, Угорського королівства, яке пам'ятало про

васальну залежність братів Коріатовичів ще з 1377 р., а також Молдавського князівства, для якого ця територія перетворилася на зручний плацдарм боротьби за владу і місце для політичного притулку для численних претендентів на його престол разом з їхнім прихильниками у 40-х – 60-х роках XV ст.

Остаточно головних супротивників у боротьбі за Поділля примирило поєднання сином Владислава II Ягайла Казимиром IV у своїх руках двох престолів – польського і литовського. Цей владний дуалізм і фактичний поділ краю після військових подій 1431–1432 рр. остаточно примирило дві сторони на спільному з'їзді у Парчуві аж у 1451 р.

У цей час формується структура подільської шляхти. Зникають князі, а замість них ми бачимо лише *prelatorum, baronorum, militum et nobilium, terrigenarum Podolie*, що є спрощеним варіантом шляхетських груп у сусідньому Руському воєводстві. Така структура відображає не тільки майновий стан, а й, насамперед, посідання урядів, що розпочалося з 1434 р. – від моменту поширення положень Єдльненського привілею на руські землі Корони.

Характерною ознакою цього часу є те, що на урядницьких позиціях королівських намісників – старост від 1402 р. і земських урядників від 1434 р. ми бачимо переважно немісцевих зем'ян-шляхтичів. Старостами ставали особи з королівського оточення, а урядниками – переважно прибульці. Що стосується останніх, то вже наступне покоління тих, хто прибув на Поділля наприкінці XIV – на початку XV ст., вважалося цілком місцевим. Для власне подолян залишалася роль статистів в угрупованнях вищих урядників і можновладців або в силу обставин вони змушені були мігрувати до Великого князівства Литовського чи Молдавії.

РОЗДІЛ 5.
РОДИНА ПАНІВ З БУЧАЧА У XV ст.
ПРИКЛАД МОЖНОВЛАДНОЇ КАР'ЄРИ НА ПОДІЛЛІ

Історія родини, яка znana на території руських земель з останньої третини XIV ст., коли Міхал Авданець отримав у своє володіння Бучач і до часу, коли син коронного гетьмана Єжи Язловецького (нащадка сина Міхала Авданця Теодорика) Геронім (пом. 1607 р., у 1605–1607 рр. – подільський воєвода) одружується з княжною Елеонорою, донькою краківського каштеляна Януша Острозького, й виходить на чільне місце в урядницькій ієрархії Корони Польської. Ця історія родини загалом та в контексті історії Поділля може слугувати своєрідним еталоном для вивчення історії шляхти як на руських землях, так і великих землеволодінь та карколомних кар'єр на сході Корони Польської. Як, малознана і спершу не надто впливова родина, що свою кар'єру розпочала біля Владислава, князя Опольського у 70-х роках XIV ст., домоглася майже повного контролю над східними староствами, ба навіть столицею воєводства Кам'янцем?

Її представники вдало розширювали власний маєток у Руському та Подільському воєводствах, вели міжнародні переговори і брали участь у посольствах, вирішували справи королівської компетенції (надання землі, переведення земельних володінь з ленного у дідичне, прийняття присяги молдавського володаря, оплата власним коштом упоминків татарам, позички грошей іноземним володарям, прийняття політичних емігрантів тощо). Цей перелік є далеко не повним і, на жаль, не може віддзеркалювати усієї широти розмаху діяльності панів з Бучача, а особливо трьох синів Міхала Авданця, які впродовж першої половини XV ст. заклали основу могутності роду на руських землях.

5.1. Кар'єра синів і онуків Міхала Авданця

Про самого Міхала Авданця, який, за припущенням Владислава Семковича, походив з ленчицької гілки Авданців [431, s. 257], маємо скупі свідчення у джерелах XIV ст., адже у 1401 р. вже рідні брати Міхал та Теодорик, власники Бучача (*Michael et Theodricus* (так в документі. – *B. M.*) *fratres germani heredesque in Buczacz*), надають римо-католицькій парафії Бучача с. Жоравинці [112, s. 30-31]. Те, що в цьому документі не згадано батька, який був фундатором бучацького костьолу в 1373 р., може бути свідченням того, що на той час він не жив.

Свою гіпотезу дослідник обґрунтовує появою у третьому поколінні нащадків Міхала Авданця імені Давид, яким було названо сина Міхала Мужили. Це ім'я трапляється у ленчицькій гілці Авданців. Другим аргументом Семковича є факт купівлі у 1448 р. Міхалом Мужилою села Білий Потік у Теробовельському повіті з рук Скарбка з Вожнік. Село Вожніки фіксується під Ленчицею, а Авданці згадуються у справах, пов'язаних з ним ще наприкінці XIV ст. Новітнє дослідження осадництва Ленчицької землі за часів панування Владислава II Ягайла пов'язує це село з родиною Юношів з Яцковіц; тоді як Пакослав з Авданців та його сини Мацей і Скарбек мали лише невелику частку у Вожніках [403, 269]. Семкович був досить обережний у своїх припущеннях. Питання про походження Міхала Авданця залишається відкритим.

Отже, Міхал Авданець власник Бучача (*Michael Hawdank heres de Buczacz*), у 1373 р. фундує костел для римо-католицької парафії у Бучачі. Дату цього документа варто змінити з 1379 р., як вона здебільшого фігурує у джерелах та літературі, на більш ранню. Тут варто пристати на слушні зауваження Єжи Сперки щодо датації документа. Дослідник звернув увагу, що свідки документа Пйотр Гумперт і Ян з Глогова не могли бути зі зазначеними урядами в 1379 р. [437, s. 292-293]. Тут Міхала названо Авданцем і власником Бучача, який (та ще кілька маєтностей, що видно з пізнішого підтвердження для його сина Міхала Мужили у 1427 р. [219, s. 227-229]) він, імовірно, отримав у 1372–1373 рр. з ласки Владислава князя Опольського.

Міхал Авданець у цей час перебував у тісній співпраці з намісником Людовіка та його старостами. 23 листопада 1374 р. у Сяноку рицар Міхал, званий Абданк (*Michaele dicto Habdank militibus*), був свідком надання розлогого маєтку для братів Гербурта і Фрідріша з рук Владислава князя Опольського [216, s. 173-175], а у 1384 р. був свідком (*domino Michaele dicto Hawdanyecz*) фундації костюлу в Новосільцях, одному з дев'яти сіл з надання 1374 р. [216, s. 220-221]. Він присутній у 1386 та 1387 р. на документах старости Анджея (Андраша). У Львові 9 лютого 1386 р. – (*Michaele Habdank*) свідок документа руського старости Анджея для Миколая Сланки про продаж ним Бенькові із Жабокрюк с. Зарудці та дворища Передримихи за 70 кіп грошей [110, s. 22], а 16 жовтня 1387 у Львові – свідок (*Michaele Audancz*) документа того ж таки старости для Міхала, сина Пйотра Жаби [216, s. 228]. Остання згадка, за припущенням дослідників, може свідчити про його участь у передачі влади від старости Анджея своєму наступнику Янові з Гарнова [437, s. 293].

Зміни, які сталися з утвердженням Ягайла на польському троні, змусили Міхала Авданця змінити орієнтацію на прокоролівську. Упродовж кінця вересня – початку жовтня 1389 у Львові він є серед свідків видачі королівських документів, зокрема підтверджувального привілею на 100 франконських ланів для міста Львова, переведення міста Городок з руського права на магдебурзьке, документа для Миколая зі Спрови на маєтки у Коломийському та Галицькому повітах [111, s. 82; 101, s. 55; 218, s. 72-73]. 24 січня 1392 р. у Луцьку Міхал отримує за заслуги від короля село Койданів у Теробовельському повіті [218, s. 96-97].

Цього ж року, 16 квітня, у Львові Міхал Авданець є серед свідків документа Владислава II Ягайла для шляхти Луцького повіту (*baronum, militum, boyarinorum, nobilium et clientium terram nostram lucensem*), яким їй за військові заслуги та вірність надано усі права, якими користуються зем'яни Львівської землі (*quibus terrigene terre nostre lemburgensis*) [135, s. 12-13]. Цей документ свідчить про те, що Ягайло плекав надії на долучення частини Волині разом з Луцьком до складу королівства, причом свідками цього привілею були представники шляхти, пов'язаної саме з руським доменом короля на чолі з маршалком королівства

Димітром з Горая, а серед інших знаних осіб з цієї території бачимо Гневоша зі Шмельова, Яна Гловача з Нової Курії, Івана з Клеща та Бенька із Жабокрюків.

Востаннє в джерелах Міхал Авданець згадується у 1394 р. як свідок королівського документа [220, s. 375]. Його дружиною була, ймовірно, Малгожата Колянка герба Юноша (У судовій записці з 1456 р. кам'янецький староста Бартош з Бучача, син Теодорика, наводить герби своїх предків: батька Абданк (*clenodio paterno dicto Hawdancze*) та по бабці (*post avam de clenodio dicto Junosa*)) [432, s. 37], з якою він мав синів Міхала, Теодорика, Міхала Мужилу та Войцеха і доньку, яка, за літописом Биховця, була дружиною віленського старости Гаштольда (легенда про Гаштольдів Абданків): «*Y koli Gasztold derzał Kamenec Podolskij i ieżdżwał czasto do pana Buczackoho, w ktoroho była doczka, dewka welmi krasna, y starosta kamenecki Gasztolt, prosił pana Buczackho (sic!), aby tuiu doczku swoiu za neho dał w małżonku; y Buczacki rek: Ja bych za tebe rad dał doczku swoju, lecz mi sia ne hodyt doczki swojeja chrystyianki za tebe pohanina daty, aczkolwiek jesi pan welikij, a koli sia ochrystycz (sic!) w naszym wiru, ia ieie za tebe dam. Y starosta kamenecki Gasztolt ochrystylsia, y tuiu doczku pana Buczackoho sobi za małżonku wziął. Y kolisia ochrystyl w Ladckuiu wiru, y dali imia temu Petr*». [100, с. 498].

Блискавичну кар'єру зробили сини Міхала Авданця. Якщо подивитися тільки на номенклатуру урядів, які посідали представники цієї родини на теренах Поділля і сусідньої Галицької землі у XV ст. з урахування особливого місця уряду кам'янецького генерального старости, то стане зрозумілим їхнє місце в тогочасній історії краю.

Старший серед братів Міхал з Бучача був двічі кам'янецьким старостою – у 1430 р., одразу після захоплення замку в Кам'янці після смерті Вітовта наприкінці 1430 р., і 1438 р., а у 1437–1438 рр. був подільським воєводою. До того ж, варто згадати й про його старостування у сусідньому територіально і більш престижних на той час Галичі протягом 1414–1436 рр. та Перемишлі у 1437–1438 рр., а також те, що у 1433–1437 рр. він був галицьким каштеляном [478, s.120-121, 123, 140]. Міхал Мужило 7 червня 1471 р. є свідком на документі кам'янецького земського суду для свого племінника Міхала з Бучача: «*Presentibus Magnifici et generosis*

nobilibus... Muzhylo de Buczacz palatino terre Podolie quod libet Snathyniensi et Colomiensi Capitaneus...» [6]. Ця інформація значно зменшує прогалину у списку подільських урядників, де остання згадка про Міхала Мужила як подільського воєводу зазначена 22-23 серпня 1470 р., а перша згадка про його наступника на цьому уряді Анджея Фредра подана 23 березня 1472 р. Сам Анджей Фредро, на той час галицький каштелян, є свідком цього ж документа.

Його менший брат Міхал Мужило був кам'янецьким каштеляном у 1460–1466 рр. та аж до своєї смерті – воєводою подільським у 1466–1471 рр. Варта уваги його старостинська кар'єра у Снятині та Коломиї, де протягом 1436–1470 рр. він контролював прикордонний регіон, через який ішла одна з головних торговельних артерій, а Коломия була місцем видобутку солі для значної території тогочасних руських земель [478, s. 64-65].

Про те, що старостування у Снятині було дуже прибутковою справою, свідчить документ з пізнішого часу. 1570 р. король Сигізмунд II Август надав на три роки Станіславові Бажі, на той час надвірному маршалкові та снятинському старості, побор цля і мита від чужоземців, що вивозять товари з Речі Посполитої, а за це той мав обов'язок платити щорічно до скарбу 15 000 злотих [161, s. 169]. Отже, якщо такою була щорічна сума сплати до скарбу наприкінці панування Сигізмунда II Августа, то можемо лише гадати, яким міг бути реальний прибуток старости у Снятині на той час, а тим паче – за часів старостування там представників родини панів з Бучача упродовж XV ст. Наприкінці варто зазначити, що середній брат у джерелах часто названий Мужилом або Міхалом Мужилом, аби у такий спосіб відрізнитися від старшого брата Міхала, а раніше – від батька Міхала Авданця.

Але найбільшу кар'єру, з огляду на розмах діяльності, серед братів зробив саме Теодорик, який був двічі старостою у Кам'янці (1431–1434 та 1442–1455 рр.), кам'янецьким каштеляном у (1442–1455) та старостою в Червоногороді від 1436 р. [478, s. 64, 121-122, 126] Останнє спричинило те, що майже весь Червоногородський повіт перейшов у володіння представниками родини панів з Бучача та їхніх нащадків аж до першої третини XVII ст.

Про найменшого брата Войцеха, то про нього маємо надто мало джерельної інформації. Вперше він присутній серед свідків документа Міхала та Теодорика з Бучача, коли вони у 1401 р. повторно забезпечують парафію костьолові в Бучачі. У джерелах він не виступає як урядник, який міг би більш-менш дорівнятися до своїх братів. Можна припустити, що на момент виставлення цього документа він був неповнолітнім.

Син Теодорика Бартош отримав уряд кам'янецького старости по смерті батька й тримав його до 1457 р., коли загинув у сутичці з татарами. Цей уряд він, імовірно, поєднував з урядом кам'янецького каштеляна у 1456–1457 рр. [478, s. 64, 126-127] Його брат Міхал упродовж 1458–1464 рр. був старостою у Кам'янці, і саме з його рук було викуплено Кам'янець, а частину боргу короля перенесено на Червоногород. Після 1464 р. він є старостою у Червоногороді й мав скромні, як на попередній уряд становище родини, уряди галицького стольника у 1479–1496 рр. та галицького підкоморія у 1498–1511 рр. [478, s. 127-128]

Така різка зміна могла бути пов'язана з актом викупу Кам'янця з рук цієї гілки родини панів з Бучача і небажанням бачити королівським намісником у Кам'янці когось із них. Не варто й недооцінювати боротьбу за впливові уряди на руських землях іншими можновладними родинами, насамперед панами Одровонжами і панами з Ходчі. Якщо перші головну увагу приділяли Львову та самбірській економії, то Ходецькі протягом 60-х рр. XV – початку XVI ст. двічі були генеральними старостами у Кам'янці [478, s. 128-129]. Лише через майже двадцять років король надасть кам'янецьке староство представникам іншої гілки панів з Бучача (див. нижче). Брат Міхала Ян, учасник поділу маєтків у 1469 р., посвідчений у джерелах лише співдержавцем Кам'янця у 1461–1463 рр. та старостою Червоногорода після 1468 р. [478, s. 127-128]

Якуб, син Міхала, був у 1472–1486 рр. галицьким каштеляном, у 1485–1497 рр. – подільським воєводою, у 1499–1501 рр. – воєводою руським, одночасно кам'янецьким генеральним старостою 1486–1492 рр. після двоюрідного брата Давида. До того ж, він був грубешівським (1497) та холмським (1499–1501) старостою [478, s. 129-130, 143-144].

Син Міхала Мужили Ян Мужило, був так званим воєводою подільським у 1469 р., як вважають укладачі списку подільських урядників [478, s. 142]. Другий його син, теж Міхал Мужило, засвідчений джерелами лише як снятинський староста у 1471 р [478, s. 142]. Лише син Давид досяг більшого у своїй урядницькій кар'єрі. Спершу він був кам'янецьким стольником (1466/70–1473), можливо, галицьким чашником (бл. 1474), галицьким підкоморієм (1474–1476), коломиїським старостою (1470–1484), подільським старостою (1482–1483), що свідчить про забування Казимиром IV справи про викуп Кам'янця у 60-ті рр. (можливо, король сприймав цю частину родини інакше, ніж Теодорика та його синів) або про відсутність альтернативи у регіоні на це місце. Останнім урядом Давида був уряд подільського воєводи (1480–1485) [478, s. 129, 134, 143].

Лише побіжний погляд на цей перелік дає підстави стверджувати, що два покоління панів з Бучача упродовж 1430–1490-х років, а отже за правління чотирьох монархів, Владислава II Ягайла, його синів Владислава III, Казимира IV і Яна-Ольбрахта, тримали в своїх руках основні й, що важливо, найбільш функціональні уряди у Подільському воєводстві, а також були королівськими намісниками, старостами не тільки на Поділлі (у Кам'янці, Червоногороді), а й у сусідній Галицькій землі – у Галичі, Коломиї, Снятині, Перемишлі, Холмі та Грубешові. Така номенклатура урядів дозволила їм контролювати весь східний кордон Польського королівства – від Покуття до межиріччя Бога (Південного Буга) і Случі. А якщо до цього додати короткочасне перебування черкаським старостою галицького каштеляна Міхала з Бучача у 1436–1437 рр. [380, s. 708] і активну роль братів Теодорика та Міхала Мужили у подіях 1430-х років на території всього Поділля, то стає зрозумілою їхня позиція у тогочасному соціумі, як і наявність великих сум готівки, котру вони пускали на збільшення свого маєтку, що, своєю чергою, зумовило великі фінансові зобов'язання усіх без винятку верховних володарів перед цією родиною, які так і ніколи не були виконані.

Збережений статут щодо кримінальних злочинців, яким користувалася галицька шляхта принаймні з кінця 1435 р. і який був виставлений від імені

галицького старости Міхала з Бучача разом із галицьким земським суддею Яном Колею з Далейова та місцевими зем'янами, свідчить про те, наскільки широкою була компетенція старост і як швидко вони наслідували (чи мусили наслідувати) коронне право після його запровадження [116, s. 425-426]. Цей приклад демонструє як широку обізнаність у веденні справ, так і досвід, який мали на цей час брати Міхал, Міхал Мужило та Теодорик в управлінні розлогими територіями на південному кордоні королівства.

Ймовірно, саме на початку 30-х рр. XV ст. завершується формування шляхетських корпорацій на руських землях. Адже ще 1427 р., під час присяги в Галичі, видно, як шляхта на руських землях прив'язує себе чи ототожнює з певною територією, з якої або походить (це стосується, насамперед, етнічно руської шляхти), або які маєтки тримає (серед цих будуть переважати прийшли елементи). Серед трьох братів лише Теодорик вважався представником подільської шляхти, адже, для прикладу, його брат Мужило (*Muzylonis de Buczacz Sniatinensis capitaneorum*) 14 квітня 1439 р. фігурує з-поміж свідків присяги руської шляхти у Мостиськах у гроні урядників і шляхтичів руського воєводства [205, s. 137]. А його брат Теодорик (*Theodrici de Buczacz Czirwogrodensis capitanei*) засвідчений в аналогічному документі шляхти подільського воєводства як у Кам'янці [373, s. 112] так і в Мостиськах, якщо вважати перелік гербів, привішаних до цього акту, таким, як його опублікував Францішек Пекосінський [194, s. 44]. У цьому випадку на цей вибір, можливо, вплинуло посідання відповідних староств у різних воєводствах та й те, що кожен з братів формував свій маєток у різних уже на той час адміністративно-територіальних одиницях (які хоч і були ще досить умовними у перші роки після впровадження коронного права, але все ж впливали на цей вибір).

Вже наступне покоління панів з Бучача значно відрізнялося від попередніх. Втрата впливу наприкінці XV ст. та відхід від монополії на вирішення справ державного характеру перенесли місце служби представників цього покоління на двір короля Олександра. Представники цього покоління здобули світську освіту у Краківському університеті, один з них, Якуб, зробив доволі вдалу духовну

кар'єру. Це може свідчити про зміну пріоритетів за нової доби. Якщо раніше бачимо усіх представників родини з урядами старост, каштелянів, воєвод, починаючи від XV ст., та їхню активну участь у військових кампаніях того часу, то приклад Якуба, і його відмова від військово-дипломатичної кар'єри на користь церкви, є характерною ознакою нової доби. Його брати Ян Анджей і Ян Фелікс паралельно з військовою службою виконували дипломатичні доручення короля і посідали надвірні уряди підчасого і крайчого. Цими урядами і позицією при дворі вони мали б завдячувати своєму батькові Якубові, який, як зазначено вище, був подільським воєводою.

У добу пізнього середньовіччя майже в кожній впливовій родині певна кількість осіб робила духовну кар'єру, що, в свою чергу, давало додатковий політичний капітал. Ймовірно, всі вони взорувалися на королівську родину Казимира IV, де існував такий «розподіл обов'язків» серед його синів.

У 1487 р. навчання до Краківського університету вписалися двоє братів – Якуб з Бучача (*Jacobus de Buczacz magnifici domini palatini Podolie*) та його брат Ян (*Johannes frater eius eiusdem domini magnifici filius*), які були синами подільського воєводи Якуба [134, р. 284]. Якуб, почавши на самому початку XVI ст. кар'єру як королівський секретар (1502–1507) та посланець (у цьому він підтримав родинну традицію) до Молдавії та Угорщини в справі Покуття (1503–1504) і до Гданська та поморського князя Болеслава X у 1507 р. (князь був одружений з донькою Казимира IV). Духовну кар'єру розпочав пробощем у Любліні в 1505 р. [495, s. 248; 325, s. 83]. Зокрема, він згадується у листі від молдавського воєводи Стефана у 1503 р., де він зазначений ще як королівський секретар [174, s. 222]. 1507 р. він був номінований на катедру кам'янецького єпископа, де перебував аж до 1518 р. З його іменем пов'язують розбудову кам'янецької катедри Св. Апостолів Петра і Павла. Фундаційна плита з гербом Абданк та єпископськими символами до сьогодні є на одній з веж кам'янецької фортеці. Це є свідченням його практичної участі у використанні фонду, який постав з ініціативи папи Юлія II для побудови та реконструкції оборонних споруд у Польському королівстві від загрози, насамперед, турецького нападу. Після

столиці Подільського воєводства він був упродовж 20 років біскупом у Холмі. Вершиною його духовної кар'єри стала престижна і прибуткова єпископська катедра у Плоцьку [413, s. 61-65].

Ймовірно, Ян Анджей, брат Якуба, посвідчений у джерелах з титулом коронного підчашого і меджибзького старости у 1503 р. в угоді про перемир'я короля Олександра з великим князем московським Іваном III, яке укладалося на шість років. Серед королівських послів зазначено підчашого коронного пана Яна Бучацького (*...и подчашого королевства Полского, старосту межыбодского пана Яна Бучацкого...; ...а я, Ян Бучацкий, староста староста межыбоский, подчашый королевства Полского...*) [174, s. 209]. Ця інформація важлива ще й тому, що показує не тільки намісництво Яна у Меджибожі, який дуже рідко у цей час виступає у джерелах, а й посідання ним надвірного уряду підчашого, який, згідно зі списком урядників Польського королівства він посідав одночасно з Миколаєм Філіповським у 1503–1506 рр. [472, s. 102-103] Ще один брат Ян Фелікс у цей час був при дворі короля Олександра у 1505–1506 рр. коронним крайчим [472, s. 63]. 1506 р. усі троє братів отримали від короля Олександра підтвердження прав усіх своїх батьківських маєтків [183, № 2719].

5.2. Подільський маєток панів з Бучача

11 травня 1469 р. між синами Теодорика з Бучача Міхалом та Яном, у присутності їхнього дядька Міхала та грона місцевих урядників [116, s. 329], відбувався поділ маєтку. Старшому з них Міхалові відійшли міста Язловець, Червоногород, Ольчедаїв, Серет, Давидівці або Шипівці на р. Серет разом з містами, замками та селами (*bona Iaszlowyecz et Czerwogrod, Olczedayow, Szereth, Dawydowcze alias Syrowcze super fluvio Szereth cum opidis, castris et villis*) та іншими маєтками у Подільському воєводстві вартістю (радше боргом королівської скарбниці) на суму 2 тисячі гривень. Менший брат Ян отримав у своє володіння Монастирську, Лядське, Пархову, Переволоку, Шопову,

Чернелицю разом з містами, форталіціями, селами та маєтками у Галицькому, Теробовельському та Коропецькому повітах (*bona Manashtiriska, Laczskye, Parchowa, Przewloka, Szopowa, Czernelycza cum opidis, fortaliciis, villis*) [116, s. 329]. Окрім низки сіл у згадуваних повітах, мова йшла і про недобудований замок в Ольчедаєві (*castrum Olczydayow non muniret*) та про замки і порти на р. Дністер або Дністровському лимані Караул, Качебіїв, Маяк, Черногород, Балабки разом з селами, митницями, портами морськими та рибними (*super vel citra fluvium Dnyastr marinis videlicet Carawl, Saczyebeyow, Mayak, Czarnygod, Balabky cum omnibus villis, teleoneis, portubus, marinis et piscaturis*) [116, s. 330]. З наведеного переліку об'єктів видно, що інтереси родини простягалися на величезну територію аж до узбережжя Чорного моря. Питання, наскільки вони були реальними і наскільки виконав Теодорик з Бучача положення королівського привілею на кам'янецьке генеральне староство від 1442 р. про поширення чи закріплення королівської присутності на чорноморському узбережжі, є відкритим. І це лише частка з того, що вже на цей час було у розпорядженні родини панів з Бучача.

Рух маєтків був для Теодорика одним з джерел готівки, як це видно із історії села Кросенки у Львівському повіті, суперечки за яке тривали щонайменше від 1419 до 1440 рр. 4 липня 1442 р. Теодорик поступився цим селом за 600 гривень польської монети львівському підчашію Миколаю Клушові з Вижнян [161, s. 31, 39]. Сума транзакції як на той час була великою.

У проведеній того ж 1469 р. ревізії маєтностей у руських землях Корони Польської зустрічаємо цікаву згадку про документ Казимира III (*regis Casimiri antiqui*) на село Лятове (*super villam Lathowe*) у Галицькому повіті (*in Haliciensis*). Цей документ комісарам представив Ян з Бучача разом з привілеями на Литвинів, Березівці, Петриків та Козову [136, s. 42]. І якщо це не описка писарів, то принаймні це може бути певним часовим маркером, який дає підстави припустити, що Авданці, а можливо, й Міхал Авданець, з'являються на руських землях чи вперше фіксуються тут як місцеві, принаймні у 60-ті рр. XIV ст.

Якщо спробувати оцінити вартість заставлених маєтків панів з Бучача, то за приблизними підрахунками Владислава Семковича на 1469 р. ця сума становить близько 19 680 гривень [431, s. 272-273]. Разом з Одровонжами, які так само використали на свою користь посідання впливових урядів у Руському воєводстві, пани з Бучача за Владислава III та Казимира IV використали такі-самі інструменти для нарощування свого маєтку, ставши одними з найбільших землевласників на руських землях Польського королівства [345, s. 60-68].

Основу подільського маєтку (насамперед ідеться про Теодорика з Бучача та його синів) було покладено, як не дивно, за часів панування Вітовта, коли Теодорик отримав цілу низку населених пунктів у Подільській землі. Переважно це були села у Червоногородському повіті. Але насамперед 1417 р., Теодорик викупив з рук Дерслава Конопки з Кожухова міста Бучач і Заліщики (між Бучачем та Язлівцем), 1427 р. Міхал Мужило перевів Бучач і три села на діличне право з ленного [445, s. 126-127]. 1424 р. Вітовт надає Теодорикові з Бучача, на той час уже червоногородському старості, за інформацією Стадніцького, чотири села: Поповці, Гуменець, Хмельова та Летяче у Червоногородському повіті [170, s. 220]. Того ж таки року у серпні Вітовт записує 100 гривень подільських напівгрошків пасованому Теодорикові Бучацькому на селах Печорній на р. Дністер та Бласківцях у Червоногородському повіті [67, k. 165-166; 170, s. 221]. Якщо до цього додати документ старости Єжи Гедигольда на с. Дрогичів у тому ж таки повіті, то можна твердити, що саме від 20-х років XV ст. почалося формування величезної заборгованості королівського скарбу на місті і замку Червоногород і навколишніх селах. Фактом залишається те, що Бучацькі у такий спосіб нарощували свою земську власність навколо Бучача та Язлівця, перетворюючи у такий спосіб не тільки Червоногородський, а й сусідній Коропецький повіт Галицької землі на майже повністю підконтрольні собі території, що, у свою чергу, давало ресурс для формування широкого клієнтарного кола серед місцевого зем'янства-шляхти.

Після вдалої акції з повернення Поділля під владу Владислава II Ягайла Теодорик отримав у червні 1431 р. у заставу за чималі на той час і для цього

регіону кошти 400 гривень у монеті польської лічби на місто Ялтушків із прилеглими селами Тріхівцями, Дробишівцями, Тимановцями, Ровом, Іваніківцями, Внучківцями, Комаровцями, територією Хомина під лісом Старі Голизинці у Кам'янецькому повіті (... *in oppido Yolthoszew et villis Truchowcze, Drobissowcze, Tymankowcze, Row, Iwankowcze, Wnuczkowcze, Komarowcze, Chomina area sub silua Sthari Holisczyncze districtus Camenecen[si]...*) [49, к. 933]. Приблизно в цей час король позичає у нього під заставу замку в Кам'янці 500 гривень, які 1436 р. Владислав III, перенесе на замок у Червоногороді [220, с. 12-13]. Після цього у 1440 р. на цьому ж таки червоногородському замку разом з прилеглими селами король записав йому ще 300 гривень.

Ця акція була обумовлена тим, що король ще отримав шовковий плащ, тканий золотом і підбитий хутром з ласки, дві соболиних шуби і т. д. Назагал серед цього було всього 80 соболиних шкур. За це староста отримував право збирати зерновий податок (*vulgaliter sep*) і поральне у Червоногородському повіті [220, с. 72-73]. Це ще більше утвердило його у цьому регіоні.

7 березня 1440 р. Владислав III, взявши від Теодорика з Бучача 4 шуби, ткани золотом, і 2 коней, пообіцяв на найближчому сеймі (коронному з'їзді) перевести йому на дідичне право 17 сіл або відповідно розплатитися за подарунок. Села, про які йшла мова, розташовувалися у Червоногородському та Коропецькому (вже не у Подільському воєводстві) повітах (*in terra Russie et districtibus Czerwonogrodensi et Cropicziensi sitas*) [220, с. 77-78]. Цього ж дня король записав йому вже вкотре на Червоногороді 200 гривень та за плащ, підшитий соболями 100 гривень [220, с. 78-79]. Цей приклад показує нам ціну коштовних подарунків Теодорика. Адже переважна більшість сіл, які заставлялися Владиславом III на території Західного Поділля, оцінювалися в 20–100 гривень [268, с. 243]. Це може бути непрямим доказом співпраці Теодорика з купецькими корпораціями у містах на узбережжі Чорного моря та контролю над всією східною торгівлею, адже основні торговельні шляхи проходили через Кам'янець, Снятин і Коломию, які знаходилися під контролем братів [243, с. 19-22]. Ще двома актами у 1442 р. король записав на замку і місті Червоногороді 122

гривні, взявши на себе борг галицького каштеляна Яна Влодковича та 200 гривень боргу Павла з Сєнна [220, s. 198, 236-237].

Ключовим моментом у кар'єрі Теодорика стає надання йому 29 вересня 1442 р., у Буді кам'янецького генерального староства з надзвичайно широкими повноваженнями за фантастичні як на той час гроші – 3000 гривень польської монети. А коли наступного дня за чергові 3000 гривень він отримав ще й міста Караул, Черногород, Качебіїв, це поставило його чи не на перше місце серед королівських кредиторів якщо не в Короні Польській, то на Руських землях точно. Лише Одровонжі могли тримати більші суми королівського боргу, але випадок Теодорика цікавий тим, що впродовж нетривалого правління Владислава III він віддав за маєтки та уряд королівського намісника у Кам'янці суми набагато більші, ніж усе, що було заставлено на території Західного Поділля й Подільського воєводства протягом XV ст.

Загалом, практика, яку провадив Владислав III на руських землях, була цілком орієнтована на інтереси можновладців, що обрали нові території для своєї економічної та політичної експансії. Неодноразово згадувані пани Одровонжі зі Спрови демонстрували аналогічні панам з Бучача прагнення. Ще 26 березня 1439 р. король записав на замку і місті Галичі (центр землі і городового повіту) та прилеглих селах 1500 флоренів львівському воєводі Пйотрові зі Спрови [220, s. 38-39], 18 травня заставу було збільшена на 500 флоренів [220, s. 48], а 17 серпня – ще на 600 гривень [220, s. 64]. Протягом наступного року суму королівського боргу було збільшено ще на 900 гривень [220, s. 80-89], і незважаючи на гігантську суму в 2000 гривень, записану на замку в Самборі та прилеглих селах у 1439 р., а також ще двома документами на 3000 і 2000 гривень у 1442 р. [220, s. 54-55, 189-190, 205-206] Вершиною фінансових справ Одровонжів, з огляду на статус міста, були величезні записи на руському старостві, зроблені у тому ж таки 1442 р., суми яких перевищувала 2200 флоренів та 2500 гривень [220, s. 210-211, 224-225]. У такий спосіб молодий король оплачував своє угорське панування за рахунок руських земель Польського королівства.

Такий відступ з прикладами практики застави головних адміністративних центрів, яка панувала у цей час у сусідньому воєводстві, демонструє нам не так винятковість позиції панів з Бучача (імовірно, вони не могли становити конкуренції, як за можливістю залучення готівки, так і статусом на дворі, панам Одровонжам зі Спрови), а насамперед Теодорика, як те, що його та брата Міхала Мужили перевагою був прикордонний статус території наданої йому королем.

Варто зазначити, що претензії панів з Бучача, а отже й Корони Польської, принаймні на Білгород були не такими вже й безпідставними. За угодою від 15 квітня 1412 р. між Владиславом II Ягайлом та Сигізмундом Люксембурзьким, місто Білгород відходило до польського короля та Польського королівства (*Itaque Fayerwar alias Bologrod cum equali medietate pro ipso domino Rege Polonie et corona regni Polonie*), тоді як місто Кілія – до Угорського королівства [140, р. 230]. Прикметною ознакою є поділ порівну території, означеної в документі. Можна припустити, що обом сторонам ішлося про буджацький степ, або територію між дністровським лиманом та дельтою Дунаю. Фіксація у відповідному документі королівського надання причорноморських міст (яке заслуговує на більш ретельне висвітлення в історіографії) поставила Теодорика на перше місце серед королівських урядників не тільки на Поділлі, а й на руських землях загалом. Бо якщо обережно припустити співпрацю Теодорика з генуезькими та венеційськими колоніями у Причорномор'ї, яка без участі або невтручання татар була би проблематичною, тоді зрозумілою є наявність у Теодорика з Бучача значних сум готівки, які він позичає королеві та шляхті [80, с. 181-182].

Те, що охорона цих портів могла бути покладена частково і на подільське зем'янство та найманців із польських земель, видно з листування Владислава II Ягайла із Сигізмундом Люксембурзьким улітку 1420 р. [326, s. 73]

Можливо, певним відголоском прагнення Корони Польської утвердитися на чорноморському узбережжі є фрагмент промови краківського єпископа Збігнева Олесніцького під час коронного з'їзду 27 березня 1446 р. у Пйотркові, на якому йшлося про обрання польського короля. Агітуючи за бранденбурзького маркграфа Фрідріха, він, зокрема, заохочував його, у разі обрання, проводити локацію міст,

упорядковувати морські порти й загосподарювати руські землі та Поділля (*locatione urbium, in portuum maris et terrarum Russie et Podolie provisione instauratorem*) [149, р. 30]. Тут Олесницькому навряд чи йшлося про балтійське узбережжя. Можна припустити, що згадка про руські землі та Поділля разом з портами демонструвала прагнення Корони Польської утвердитися на узбережжі Чорного моря.

Під 1447 р. Ян Длугош фіксує подію, яка демонструє боротьбу не тільки за подільські міста і замки, а й за далекий Караул. Прагнучи забезпечити спокій, Короні і Литві, Казимир IV, який тільки-но об'єднав під своєю владою величезну територію, погодився (за Длугошем, пробачив), на прохання коронних панів, на зміну статусу кількох подільських міст. Отже, ймовірно, у першій половині 1447 р. Теодорик підпорядкував міста Меджибіж, Хмільник, Караул, які були недавно відібрані литвинами разом з подільськими зем'янами (*castra terre Podolie, Myedziboze, Chmyelnik, Karawul que Lithuani noviter occupata detinebat, cum terrigenis Podoliae recuperavit*) [149, р. 52-53]. Наявність Караула у цьому переліку подільських міст, може бути свідченням того, що Теодорик послідовно прагнув реалізувати положення як привілею на генеральне подільське староство, так і наступного за ним документа на причорноморські міста. Сумнів викликає лише чимала віддаленість подільських замків від Чорного моря й неможливість одночасно провести кампанію з їх підпорядкування.

Ця інформація хроніста демонструє нам як прагнення кам'янецького старости до реалізації положень вищезгаданих королівських привілеїв, так і можливості мобілізації місцевого зем'янства, що за старими звичаями було зобов'язане до несення служби верховному володареві, зважаючи ж на його відсутність (мова йде про період міжкоролів'я, адже коронація Казимира відбулася 25 червня 1447 р. [488, с. 91]), цілком підлягало старості – репрезентанту верховного володаря на цій території.

Поєднання головних урядів у Подільському та Руському воєводствах (здебільшого у Галицькій землі), імовірна співпраця з татарами та неабиякий хист родини панів з Бучача зумовили те, що вони стали першими на Поділлі

землевласниками і спромоглися утриматися у цій ролі аж до початку XVI ст., коли роль і значення кам'янецького староства почали поволі зменшуватися (про це див. нижче).

13 серпня 1448 р., за нового володаря, Казимира IV, у Кам'янці місто Червоногород було переведено з польського на магдебурзьке право [91, с. 42-43]. Це було своєрідним продовженням уже відомої на Поділлі практики, яку, ймовірно, принесли сюди Одровонжі. 1444 р. Пйотр Одровонж зі Спрови домігся переведення свого Сатанівського та Зіньківського комплексів на німецьке право та запровадження магдебургії у відповідних містечках [220, s. 292-295] (принагідно зазначимо, що ці маєтки були діничною власністю Одровонжів, на відміну від решти його подільських землеволодінь, що являли собою умовні держання). Така активність Одровонжів щодо «закорінення» на цій території була наслідком малопольської, чи то коронної, практики організації власної волості, яка сягає ще у XIV ст. Її основні механізми, на думку Яна Вронішевського, були такими: а) створення господарського «запліччя» (упорядкування чи підтвердження права власності на цю територію та розвиток осадництва) (про це див. нижче); б) переведення маєтку на німецьке право; в) локація міста; г) побудова замку; г) заснування локальної церковної структури; д) у випадку шляхти – викуп вйтівства і посади сільського старости, тобто підпорядкування собі судівництва [494, s. 26].

У випадку Теодорика з Червоногородом усі пункти програми, здається, були виконані. Єдине, чого бракує, – це матеріалів щодо самого міста і замку. Одна з небагатьох згадок у джерелах про місцевого урядника – інформація щодо Павла з Петрилова, який був означений у 1472 р. червоногородським війським (*gener. Paulus de Petrilow Tribunus Czurwonogrod.*) [116, s. 345; 478, s. 48].

Одним з останніх записів на Червоногороді у XV ст. для панів з Бучача був запис для Міхала з Язлівця 2 листопада 1481 р. [168, s. 72] На жаль, зі збереженого реєстру ми не знаємо про суму, на яку його було зроблено.

Принагідно зазначу, що майже одночасно з Червоногородом, 15 серпня 1448 р. м. Смотрич, перша столиця Коріатовичів, було також переведено з польського

на німецьке право [91, с. 44-45]. Тобто майже усі тогочасні повітові центри Західного Поділля змінили свій юридичний статус. Винятком може бути Летичів, про який, на жаль, не маємо інформації, але який за логікою розвитку подій довкола подібних міст мав би також отримати привілей на магдебургію.

Отже, розлогий маєток у межах Західного Поділля, а після 1434 р. – Подільського воєводства, дав змогу представникам родини панів з Бучача, насамперед Теодорику і його нащадкам, посісти чільне місце у місцевій шляхетській корпорації та впродовж тривалого часу бути на верхньому щаблі місцевої урядницької драбини, що давало, у свою чергу, неабиякі можливості для проведення справ на власну руку. Це і зробило їх некоронованими володарями Західного Поділля у 1430–1470-х рр., коли представники роду завдяки власному хисту створили великий маєток родини і забезпечили безбідне існування нащадкам в наступному XVI ст., коли на ці землі прийшли нові люди (Лянцкоронські, Струсі, Мелецькі тощо) і нові суспільно-політичні практики.

5.3. Служба королю чи собі? Міжнародні справи панів з Бучача у 1430-1460-х рр.

Кордон Польського королівства з Молдавським князівством від кінця XIV до початку XV ст. стабілізувався на правому березі Дністра в околицях м. Снятин, яке стало прикордонним форпостом на цьому напрямку на наступних кілька століть. Сформоване у середині XIV ст. державне утворення під назвою Молдавське князівство шукало протекції в сусідніх християнських володарів. Існування поруч сильного Угорського королівства під владою Анжуйської династії не давало молдавським господарям іншого вибору, як визнати над собою зверхність угорського короля.

Цей стан справ зберігався протягом 50-х – першої половини 80-х років XIV ст. і був пов'язаний з бажанням Людовіка Угорського до гегемонії у цій частині

Європи. Після об'єднання під свою владу ще й Польського королівства зробив вибір молдавських господарів безальтернативним.

Плани щодо цієї території були частково підкориговані у 70-ті рр. братами Коріатовичами, родинна заангажованість яких у справи князівства призвела до появи нового чинника у цих справах – роду Гедиміновичів. Юрій Коріатович, пробувши кілька місяців у 1374 р. господарем у Молдавському князівстві, був отруєний місцевими боярами. Це не завадило, в свою чергу, шлюбіві сестри Коріатовичів Анастазії з молдавським господарем Петром (1375–1391) [458, s. 45-66; 459, s. 188-189].

Смерть Людовіка у 1382 р. підштовхнула молдавських володарів до зміни сюзерена. Ймовірно, що цей вибір був пов'язаний з одруженням королеви Ядвіги з Ягайлом і вибором останнього польським королем.

Одним з перших актів, який засвідчив нову васальну залежність молдавського господаря, був акт від 26 вересня 1387 р. у Львові, яким воєвода Петро присягнув у Львові на вірність Короні Польській та Владиславу II Ягайлові у присутності київського митрополита Кіпріана [97, с. 1-2].

Ця присяга збіглася у часі з двома важливими подіями. Насамперед з підпорядкуванням руського домену короля Ядвігою та Владиславом II Ягайлом і остаточне підпорядкуванням його Короні Польській цієї території, а також шлюбом Сигізмунда Люксембурзького з донькою Людовіка Угорського Марією, сестрою Ядвіги [337, s. 69]. Ще одним фактором, на який, ймовірно, зважав воєвода Петро, було те, що Угорське королівство у той час було огорнуте протистоянням між різними регіонами та угрупованнями, кожне з яких відстоювало свого претендента на престол у Буді. Шлюб Сигізмунда, союзника Тевтонського Ордена, спершу дещо вгамував пристрасті, та до остаточної стабілізації було ще далеко, а ситуація на південно-східному кордоні вимагала особливої уваги. Імовірно, дружина молдавського господаря Анастазія могла певним чином вплинути на цей вибір, адже «свій» Ягайло був ближчим за «чужу» Марію.

Стосунки у цій парі сюзерен–васал були надто хисткими, зважаючи на нетривалість у перебуванні на престолі кожного з молдавських господарів (за винятком декількох осіб), та появу з середини XV ст. нового небезпечного сусіда – Османської імперії. Адже саме в цей час османи змаргіналізували Візантійську імперію до невеликої території довкола Константинополя, підпорядкували собі Болгарське Царство, а влітку 1389 р. на Косовому полі, розгромивши сербські війська, підкоривши собі й цю частину Балкан.

Все це змушувало молдавського господаря шукати протекції в польського короля. Інтереси, які переслідували господарі, різнилися, але формальна зверхність польського короля над Молдавським князівством залишалася впродовж усього XV ст. та більшої частини наступного XVI ст.

Кам'янець, столиця Поділля, як місце принесення васальної присяги господаря королеві з'являється у документах від самого початку XV ст. Вже 1 серпня 1404 р. молдавський воєвода Олександр разом з найближчим оточенням (*панове Воласкыіа и земляны Молдавскыіа*) склав присягу вірності королеві Владиславу і Короні Польській [97, с. 15-16]. Такий самий акт у Львові відбувся 6 жовтня 1407 р. [97, с. 16] Як свідчить укладений Антонієм Гонсьоровським королівський ітінерарій Владислава II Ягайла, в обох цих актах король не був присутній на цих актах [339, с. 45-49].

Ймовірно, було продовжено традицію, яка сягала часу Спиткового володіння Західним Поділлям, коли він прибрав до своїх рук ведення політики Корони Польської до своїх нових васалів – Молдавського та Валаського князівств [334, с. 115]. Про те, що королівські намісники були основними дійовими особами у молдавських справах, свідчить документ (без денної дати) від 1411 р., яким король доручає на той час теребовельському і кам'янецькому старості панові Пйотрові Влодковичу врегулювати давній борг воєводі Олександрові у 1000 карбованців фрязького срібла, де фінансовою гарантією цієї угоди були заставлені королівські міста Снятин, Коломия та уся Покутська волость. Ця прикордонна територія мала перейти у володіння воєводи у разі несплати боргу [97, с. 20-21].

Справа тяглася вже майже 20 років, що свідчить про гострий брак коштів у королівському скарбі, який був виснажений війною з Орденем у 1409–1411 рр.

Довге правління Владислава II Ягайла певною мірою стабілізувало ситуацію на молдавському напрямку, хоча конкуренція з боку Сигізмунда Люксембурзького за вплив на цю частину Європи була відчутною. Та й таке ж тривале правління господаря Олександра I, за яким закріпилося прізвисько Добрий, було одним з найспокійніших в історії васальних стосунків між Польським королівством та Молдавським князівством.

Правління Владислава III з його запальною антитурецькою орієнтацією після прийняття ним угорської корони поставили правлячу верхівку князівства у доволі складне становище. Корона Польська не мала ані людських, ані фінансових ресурсів для ведення активної східної політики, яка на той час уже не концентрувалася тільки на Молдавії, бо мусила зважати на новий у регіоні татарський чинник, який активізувався у 30-х рр. XV ст. Тому досить логічною видавалася передача повноважень для ведення «східної політики» у руки місцевих королівських урядників для ведення східних справ. Прикладом королівської винагороди за прийняття формальної присяги на вірність від молдавського господаря Еліяша (*qui hic solemnitate (h)omagii magnifici Piae woiewodae Moldaviae*) може бути документ від 6 травня 1436 р., яким Теодорик з Бучача, на той час тільки червоногородський староста, отримав запис на Червоногороді й прилеглих селах у 500 гривень [220, s. 12].

Важливим моментом у праві кам'янецьких королівських намісників став привілей Теодорикові з Бучача на кам'янецьке генеральне староство від 29 вересня 1442 р. Одне з його положень покладало на старосту обов'язок сплати упоминків татарському ханові. Згідно з ним, до суми, вказаної вище, король додавав ще 200 гривень на згадані щорічні упоминки ханові «в знак стійкої приязні» (*amicitiae continuandae causa*); після трьох років таких виплат Теодорик мусив сплачувати упоминки власним коштом [49, к. 936] (на це положення привілею звернув свого часу увагу Оскар Халецький [156, s. 20-21]). Як бачимо, що, у цьому конкретному випадку йшлося про перенесення фінансових

забов'язань від короля до компетенції подільського старости на східному пограниччі Корони.

Окремої уваги потребує й ситуація з першим періодом панування Владислава III. Адже у період від 1435 до 1440 рр., коли малолітній володар лише номінально приймав рішення у державних, а тим паче у міждержавних справах, а реальна влада знаходилася у найближчого оточення короля, вирішення тих чи тих справ потребувало, ймовірно, колегіального рішення у Кракові. Подальше поєднання Владиславом III двох престолів у Кракові та Буді перетворило вирішення будь-яких справ на східному кордоні королівства у доволі дивну річ. З одного боку, король, який постійно перебував поза межами Польського королівства, формально вирішував ці справи, з іншого – шлях з Буді на Поділля і назад робив більшість із них беззмістовними. Тому тут усі карти були у руках королівських намісників на прикордонні.

Не дивно, що така ситуація призвела до специфічного розуміння своєї ролі у цих стосунках, які, як це добре видно з номенклатури старостинських урядників, цілком зосереджувалися у цей час в руках братів Міхала Мужили та Теодорика з Бучача, а пізніше – представників родини панів з Ходчі та Одровонжів зі Спрови.

Майже кожен з наступників господаря Петра мусив і приносив васальну присягу польському королеві. Такі акти часто відбувалися у прикордонних містах – Снятині, Кам'янці, Хотині тощо. Поширеною практикою було те, що господар складав присягу не королю, а його представникам, які репрезентували його. Цю місію зазвичай виконували кам'янецький, снятинський, галицький староста, якими у XV ст. найчастіше були представники родини панів з Бучача. Обізнаність у молдавських справах робила їх одними з головних представників польського короля. Цю практику присяги не королеві, а його намісникам приймала й молдавська сторона. У документі господаря Стефана від 13 січня 1434 р. у формулі, де йдеться про спадковість присяги, мова йде про, те що попередні володарі князівства присягали на вірність польському королю, намісникам і Короні Польській (*...олдовали и присягли и записалися пану нашему милостивому,*

пану Владиславоу, Б. м. Кролеви полскому и наместькомъ и коруне его полской...) [97, с. 40].

Тривалі стосунки представників родини панів з Бучача з молдавськими господарями сягають ще часів панування Владислава II Ягайла, коли у 1426 р. галицький староста Міхал з Бучача їздив з посольством до молдавського воєводи Олександра [140, р. 724]. Справа, яку доручив король своєму послові, стосувалася турецької загрози, адже османи, перейшовши чорноморські протоки і залишивши на певний час питання остаточної ліквідації того, що залишилося від Візантійської імперії, спрямували свою експансію на Балкани.

Для Польського королівства одним з важливих на той час аспектів, якому приділялася особлива увага у першій третині XV ст., була й прибутковість торгівлі через місто Білгород. У цьому було зацікавлене і Молдавське князівство [326, s. 68-69; 358, s. 57-61]. Справа, ймовірно, стосувалася майбутньої військової кампанії у Трансильванії, до якої король просив долучитися Вітовту. Адже єдиним контрольованим уже на той час шляхом для ведення торгівлі була дорога, що йшла правим берегом Дністра від міста Тягиня (Бендери) до Сучави, а звідти йшли два розгалуження на Хотин і далі на Кам'янець, а друге – на Чернівці, а потім на Снятин, Коломию і Галич й до Львова. Це робило молдавського господаря ключовою особою у цьому напрямку трансєвропейської торгівлі.

Владислав II Ягайло від кінця 20-х рр. XV ст. багато уваги приділяв легітимізації у питанні наступництва на престолі після своєї смерті не тільки всередині королівства, про що свідчить знана присяга руської шляхти 1427 р., а й за межами країни. Зокрема, молдавські бояри 4 червня 1433 р. у Сучаві присягнули на вірність королеві та його спадкоємцям [97, с. 34-35]. Наступного ж дня аналогічну присягу склав і син Олександра Еліяш [97, с. 35-36]. Ще принаймні два документи від 13 грудня 1433 р. свідчать, що молдавський господар мав бути вірним Короні Польській після смерті Ягайла та його дітям. Окремо зазначено, що вони мають вірно служити королеві з дітьми, з намісниками [97, с. 36-38]. Інший документ, який є угодою коронних єпископів та панів з молдавським господарем Стефаном, подає інформацію, про складання

присяги польському королеві та Короні перед галицьким старостою Міхалом з Бучача. Угода могла бути укладена у першій половині 1433 р., тобто після смерті батька Стефана Олександра.

13 січня 1434 р. у Сучаві галицький староста Міхал з Бучача прийняв присягу воєводи Стефана [97, с. 40-41]. Тут цікаво, що на означення статусу Міхала використано термін «пасований» (*пасанного пана*), що вдруге трапляється у документах цього часу, дотичних до родини панів з Бучача [170, s. 221]. Ще одним підтвердженням того, що уряди у прикордонних старостах були важливим у молдавських справах, є документ воєводи Стефана від 26 серпня 1435 р., де з коронного боку реципієнтами були подільський воєвода пан Пйотр Одровонж зі Спрови (*пан Андроваши*) та подільський староста пан Дерслав Влостовський (*пан Влостовскии*) [97, с. 43]. 26 листопада 1445 р., коли одним з учасників угоди був подільський воєвода Грицько Кірдейович з Помор'ян, галицький каштелян Ян Влодкович з Княгинець та ін. Репрезентував Корону Польську також краківський староста Ян з Чижова, на той час її намісник [97, с. 63].

Наступного разу представники родини панів з Бучача згадуються під час укладання угоди з воєводою Олександром 24 березня 1455 р.; тут з боку коронних панів присутні пан Мужило, на той час снятинський та коломиїський староста, пан Бартош з Язлівця, подільський староста [97, с. 85], серед коронної шляхти зазначені подільський підкоморій Миколай Подолец та кам'янецький земський суддя Зигмунт з Новоселиці та подільський зем'янин Ян Бахавський (*пана Іана Баговского*), який належав до оточення Бартоша і володів селом Баговиця над Дністром [478, s. 92].

Те, що підтримка була надана Стефану, не Еліяшу, котрий як старший син був першим у черзі на вакантне після смерті батька Олександра місце на престолі, ймовірно, й спровокувало тривалу 25-річну боротьбу за владу в Молдавському князівстві. Це виглядає досить дивним, адже Еліяш був одружений на Марії Гольшанській, яка була рідною сестрою дружини польського короля Владислава II Ягайла і, відповідно, тіткою Казимиру IV.

Для прикладу вже у другій половині XV ст. маємо лише опосередковане свідчення про присутність представників родини панів з Бучача у молдавських справах, а саме: участь галицького каштеляна Якуба з Бучача у посольстві до Валахії 1483 р. або на початку 1484 р., за яке він у якості винагороди отримав запис у 10 гривень на с. Литвиновці у Подільській землі [181, № 1659]. Можливо, це посольство було пов'язано з турецькою експансією у Північному Причорномор'ї, а з цим – втратою виходу до Чорного моря для Корони Польської.

Виглядає так, що королівські намісники на східному кордоні Польського королівства, починаючи з початку XV ст., мали своєрідний карт-бланш на ведення східної політики. Особливості перебування того чи того володаря з династії Ягеллонів на престолі практично не змінювали ключової ролі панів з Бучача на веденні східної, насамперед молдавської, політики аж до початку 70-х років – де вони брали активну участь у стосунках (комунікаціях) між Польським королівством та Молдавським князівством. Це здебільшого пов'язано з тим, що впродовж цього часу вони були королівськими намісниками у прикордонних староствах – Кам'янці, Снятині, Коломиї, Червоногороді. Перше місце тут посідав Кам'янець, не тільки як столиця Поділля і воєводства, а через те, що власне на генерального старосту було покладено певні обов'язки по веденню справ у цьому регіоні. Певну конкуренцію з середини XV ст. століття склали Бучацьким пани Одровонжі зі Спрови, а з втратою першими впливових урядів на руських землях у 70-і роки – і пани з Ходчі.

Така практика тривала і надалі, зокрема у XVI ст. кам'янецькі генеральні старости продовжували бути репрезентантами королівської політики на східному напрямку. Прикладом може бути прийняття у 1552 р. присяги молдавського господаря Олександра на вірність польському королеві, яку він склав, за старою традицією, перед кам'янецьким старостою Мацеєм Влодком з Германова у Бакоті [175, s. 27-28], а також активна участь Яна Потоцького у молдавській політиці Яна Замойського наприкінці XVI ст. [469, s. 266]

5.4. Особисті стосунки з господарями. Прихисток політичним емігрантам з Молдавського князівства на Поділлі

Теза про те, що Теодорик з Бучача був добре обізнаний в молдавських справах і знав особисто більшість тамтешніх основних дійових осіб, не підлягає доведенню. Цей стан речей призвів до певного феномену: генеральний подільський староста став ключовою фігурою у цьому напрямку зовнішньої політики Польського королівства. Цьому сприяло кілька факторів. Насамперед – нестійкість влади у самому князівстві, де після певного часу стабільності, пов'язаного з тривалим правлінням Олександра (1400–1432), його сини Еліяш, Стефан та Петро, а також Петро Арон, Олександрел та Богдан тривалий час боролися за право посісти батьківський престол. Так тривало аж до 1457 р., коли почався час найбільшого розквіту князівства, який пов'язаний з майже півстолітнім правлінням Стефана III, прозваного Великим (*Ștefan cel Mare*).

Інтерес до цього напрямку послабився після смерті Ягайла, адже ні малолітній король Владислав III, ані представники малопольського можновладства, за винятком хіба що Одровонжів, що мали широких інтересів і впливів на руських землях Корони, були зосереджені на інших, більш близьких і зрозумілих для них справах. Коронація Владислава III у 1440 р. ще й угорською короною, певною мірою загасила протистояння Польського та Угорського королівств на цьому напрямку, що тривало з кінця XIV ст., а безкоролів'я 1444–1447 тим паче не сприяло відновленню інтересу до свого ленника.

У цій ситуації ключовою особою в молдавських справах стає Теодорик з Бучача. Так, 22 травня 1443 року в Бучачі господар Еліяш записує тому ж таки Теодорикові двір Волховець із млином і два села Герман и Сочевиця за 500 татарських золотих. Ця акція була пов'язана з тим, що кам'янецький староста дав прихисток політичному вигнанцеві [58; 143, р. 325-327]. Зрозуміло, села знаходилися у межах князівства, і Теодорик міг реально їх посісти лише у разі повернення Еліаша. Важко сказати, які політичні або економічні мотиви штовхали Теодорика до втручання у внутрішньо молдавське протистояння, адже,

на відміну від Коріатовичів, він, не будучи князем від народження, навряд чи прагнув посісти господарський престол.

Цей документ, можливо, дає нам головну відповідь на те, чому саме Теодорик з Бучача був так сильно заангажованим у молдавські справи. На початку його господар Еліяш називає його «...*приятель наш милый и кумь, пань Дидрихъ Бучачьскый и Язловскый, староста Подольскый...*», тобто тут виразно подано причину, через яку Теодорик був настільки активним гравцем у цих справах. Пов'язавши себе у зазначений спосіб з Еліяшем, він із королівського намісника у Кам'янці ставав у широкому розумінні «членом родини» молдавських господарів. І тому на правах хресного батька був трактований як шанована синами Еліяша особа вже наприкінці 40-х – на початку 50-х років XV ст.

Про те, що у цих справах здебільшого йшлося про гроші, свідчить кілька документів самого Теодорика стосовно господаря Петра. Останній в одному з них дає зобов'язання, в разі повернення на престол сплатити Теодорикові з Бучача (*пань Детрихъ*) щороку (*у кажьдый годъ*) 1000 турецьких золотих [63], ймовірно, тим самим компенсуючи кошти, які той позичив йому їх для проведення акції на його користь. 3 березня 1443 р. молдавський господар Петро уклав угоду про приязнь і допомогу з Теодориком з Бучача [57]. А вже 23 грудня 1447 р. Петро 400 турецьких золотих відмовляється від попередніх записів, зроблених на користь Теодорика [62].

Наприкінці лютого 1448 р. в Коломиї молдавський воевода Роман за вірну службу та за допомогу для батька господаря Еліяша та матері Марії, надав Теодорикові з Бучача низку сіл на дідичному праві [143, р. 390-391]. Опис цнот і заслуг Теодорика у цьому документі настільки розлогий, що вимагає окремого цитування: «...*уже тотъ истинный нашъ милый втецъ, пань Дидрихъ Боучаскый, старосте Подолскои Земли и Каменскомоу, а то наи пръвы стоя подли моего втѣца, Иліа воеводи, и чинилъ емоу добро многы, а потомъ стоялъ подле моеи маткы, на имя Марене госпожда, а теперь стоитъ подли насъ, и стоитъ в нашемъ доброту, и пріял мя къ его велебности въ място сына, а его милости да ми будетъ въ място втѣца...*» [143, р. 390].

Що Теодорик провадив молдавську політику на власну руку, свідчить наступний документ, виставлений 2 грудня 1449 р. у Сучаві. Згідно з ним, вже наступний господар Богдан, батько Стефана III, укладає перемир'я з тим-таки Теодориком з Бучача, а метою цієї угоди була взаємна допомога проти неприятелів, а насамперед – проти Олександра Еліяшовича, брата Богдана, його матері (яка, як уже зазначалося вище, була тіткою по матері польського короля Казимира IV) та їхніх прихильників [138, р. 40-41]. Самого Теодорика, окрім його урядів, означено *«нашимъ милимъ отцемъ и приателемъ ис паномъ Детрихомъ Боуцацкимъ з Язловца»*. Це означення «отець» не зустрічається навіть у відомих присяжних грамотах молдавських господарів польським короліям, починаючи з 1387 р. і впродовж усього XV ст. Але, як було зазначено вище, господар Роман у 1448 р. прирівнює Теодорика до свого батька Еліяша: *«...а его милости (Романові) да ми будетъ въ място втца...»* [143, р. 390].

За заслуги перед Молдавією Теодорик отримав: чотири турецьких золотих (*чотири златихъ оурецкихъ*) та по десять діжок вина, дві діжки мальвазії (солодкого вина), десять камхи (камха, камка – турецька шовкова тканина з візерунками [103, с. 469]), п'ять куфтери (коштовна турецька шовкова тканина [103, с. 531]) та п'ять *речнихъ*. Важливими є два моменти цієї угоди, які стосуються обов'язків кам'янецького старости на вимогу і потребу господаря приходити на допомогу з усією своєю радою (*исъ оусею своєю радою*) [143, р. 390], що може свідчити про наявність у Теодорика свого власного дорадчого органу з найближчими співпрацівниками. Мова йде, наймовірніше, про раду як дорадчий орган. Адже з тієї ж угоди випливає, що Теодорик має бути посередником у короля та в польської пани-ради (*и оу панов рады Полскои*) [97, с. 43]. Староста також мав би виступити зі своєю родиною та братією (*стати ... съ оусимъ своимъ родомъ и братами*) [139, р. 41], що демонструє нам колективну діяльність панів з Бучача у справах поза межами Польського королівства. Стосовно братії, то у цьому випадку, скоріш за все, йдеться про оточення кам'янецького старости і тих, насамперед рідного брата Міхала Мужилу, кого він би у разі потреби міг мобілізувати на військові дії.

Отже, протягом невеликого проміжку часу (менш ніж сім років), документи демонструють нам, що кам'янецький генеральний староста підтримував стосунки майже з усіма претендентами і головними учасниками боротьби за господарський престол у сусідньому князівстві та у той чи той спосіб впливав на перебіг подій. Упродовж 40-х – першої половини 50-х років XV ст. Теодорик підтримав Еліяша, сина Олександра Доброго, його брата Петра, Романа, сина Еліяша і Богдана сина, Богдана, брата Олександра Доброго. І якщо підтримка Еліяша, який називає Теодорика кумом, може бути пояснена прийняттям кам'янецького старости до князівської родини (мається на увазі родина у її широкому розумінні, включно з хрестними батьками, шваграми, свояками тощо), то, приміром підтримка Богдана у 1449 р. виглядає на перший погляд дивною.

Те, що всі претенденти шукали підтримки у Теодорика, свідчить про його міцні позиції у регіоні не тільки як королівського намісника (хоча король до 1444 р. був далеко, а тривале безкоролів'я до 1447 р. дуже слабо висвітлено у джерелах, що й годі говорити про якісь плани намісника у Польському королівстві Яна з Чижова стосовно Поділля і цієї частини Польського королівства загалом), а й як чи не головного гравця.

Якщо припустити, що головні претенденти на молдавське господарство шукали опіки і допомоги при дворі польського короля, то власне кам'янецький староста мав би, на їхнє переконання, бути таким посередником. Але реальний вплив Теодорика на короля і його близьке оточення у той час поступово зменшується. Це добре видно з тієї кількості привілеїв, які він отримує з рук молодого володаря. Якщо порівняти їх з часом панування Владислава III, то і кількісно, і якісно вони значно поступалися документам з першої половини 40-х років XV ст. Винятком хіба може бути надання магдебурзького права містові Червоногороду у 1448 р., про що йшлося вище.

Чергове протистояння на початку 1450 р. спровокувало військовий конфлікт. Корона Польська, котра змушена була вдатися до військового втручання у Молдавське князівство, і який завершився поразкою для неї. Виглядає так, що, виконуючи зобов'язання від 1449 р., у цій виправі взяли участь

представники родини панів з Бучача. Кам'янецький староста Теодорик з Бучача очолив у ній загін подільської шляхти, який був одним з трьох підрозділів війська. Згідно з інформацією Длугоша, під Кам'янецьким замком з'єдналися три частини війська: валаська частина, загін шляхти Львівської та Перемишльської земель на чолі з руським воєводою Пйотром Одровонжем і сандомирським каштеляном Пшедборем із Конєцполя та власне загоном шляхти Подільської землі (*cum gentibus Podolie*) [149, р. 93].

Додатковим заохоченням для учасників виправи стали документи, виставлені у таборі під Хотиним, у яких шляхті, яка взяла участь у поході, гарантувалася оплата. Зокрема на документі для шляхти Белзьської землі, виставленому 2 серпня 1450 р. біля Хотина від імені Пшедбора з Конєцполя, серед свідків бачимо Теодорика і Міхала Мужилу [139, р. 53; 156, s. 12].

У цьому поході разом з Пйотром Одровонжем загинув 6 вересня Міхал з Бучача, син Міхала з Бучача, старшого брата Теодорика і Міхала Мужили, якого, за інформацією Длугоша, було поховано у Львові (*et Michaelis Buczaczki in Leopoli sepulture mandata sunt cum luctu ingenti*) [149, р. 95], тут Бучацькі мали від 1440 р. приватну каплицю у катедрі [149, р. 410; 330, s. 84-85].

24 березня, найімовірніше 1455 р., у Коломії, Міхал Мужило з Бучача та його племінник, син Теодорика Бартош, уклали угоду з молдавським канцлером (логофетом) Михайлом, на той час політичним емігрантом. Даним документом экс-канцлерові надано на вибір дім, млин і половину мита або у Снятині, або у Коломії, або у Коропці. До цього Бартош додавав два села Новоселиця та Космирин разом зі Сновидівським млином [102, с. 162-163]. Усі зазначені міста на той час перебували під контролем Мужили з Бучача.

Про певну можливість вільно комунікувати з молдавським господарем панами з Бучача свідчить документ від 1 квітня 1457 р. Документ у Коронному архіві було озаглавлено так: *Pacta Petri palatini Moldaviae cum Muzylo Buczacki et Georgio Jaslowieczki*. На початку його сказано: «оже пришли до насъ прятелеве наши милы панъ Мужило Бучацского, староста снетинскы и коломыйской и коропецкы и панъ Бартош (!) изъ Іазловце, староста подолскы...», зі скаргою на

те, що на королівське місто Снятин було здійснено напад якимось Левом, який був покараний. Як видно з тексту угоди, справа стосувалася ще й покарання винних у бандитських нападах з обох сторін. Тобто і панам з Бучача і господареві йшлося про відновлення справедливості.

Наступна проблема, яка була окреслена в угоді, стосувалася мирних стосунків з Бесарабією, Угорщиною і татарами, яких окреслено (*тогтокомановичь*). Мужила визначено головним суддею у цих стосунках: *«а правый покой оучинити и сами оу нашемъ покоя быти оу нашей земли, тогда имаемъ звати до насъ нашего милого отце и пріятеле пана Мужила и оучинити ему правду Божію на тихъ оусихъ, кому имуть они вину дати...»*, а вирішення суперечок покладено з молдавського боку на хотинського та чернівецького старост.

У документі знайшлося місце і для проблема взаємної екстрадиції злочинців, де вдруге Мужило було названо *«нам наш миль отецъ панъ Мужило»*. Прикінцеве положення стосувалося допомоги з боку снятинського і коломиїського старости, яку він мав *«подлугъ своею моци наибольшей»*, а в разі чого надати прихисток йому як з родиною, та панами і слугами у містах Бучачі, Коропцю, Снятині та Коломиї [97, с. 92-95].

Ця угода підтвердила тогочасну, принаймні за наявними у нашому розпорядженні джерелами, практику допомоги господарям у разі небезпеки і закріпила за приватними і підконтрольними Бучацьким містами означення центрів молдавської політичної еміграції у XV ст. Цим вона повторювала майже повністю відповідне положення угоди від 2 грудня 1449 р. між Теодориком з Бучача та господарем Богданом.

Про те, що Бартош з Бучача перейняв від батька роль активного гравця на молдавському напрямку, свідчить документ від 1458 р., виставлений у Кам'янці господарем Петром разом зі своїми панами-радою про те, що кошти, видані на жолд, який він передав Бартошові (*злати и пинези, коториесмы были дали на жолдъ оуруженому паню Бартъшовы (sic!) з Боучача*), повернув йому брат Бартоша Міхал з Бучача, на той час подільський староста [139, р. 98]. Бартоша

уже не було серед живих, адже про нього сказано *добрая памети*, та й старостою названо його брата Міхала. З цього можна припустити, що Бартошеві з Бучача, ймовірно, було доручено зібрати наймане військо, або це була плата йому і зібраним ним, для служби молдавському господареві підрозділам. А сам Кам'янець, з огляду на природні особливості рельєфу і наявність замку, розглядався як надійне місце збереження грошей та коштовностей різних молдавських угруповань, які вели боротьбу за престол господаря. Тут пани з Бучача не тільки виконували роль посередників у найманні війська, а й були своєрідними скарбничими, що давало їм чималі важелі у веденні своєї і коронної політики в Молдавському князівстві. У рішеннях Пйотрковського коронного з'їзду 1459 р. міститься положення про те, що королівські послани до Валахії – львівський та подільський воєводи Анджей Одровонж зі Спрови та Грицько Кірдей мають бути посередниками у поверненні воєводі Петру жолду, ймовірно, притриманого Бучацьким [155, s. 306].

12 квітня 1461 р. Міхал Мужило з Бучача дає молдавському канцлеру Михайлові 50 флоренів (30 угорських і 20 турецьких). У відповідному квітці Міхал називає канцлера своїм братом і приятелем (*fratrem et amicum nostrum*) [97, с. 98]. Підтримка політичних емігрантів давала можливість панам з Бучача, як і королю, мати у своєму розпорядженні угруповання, яке в разі зміни на престолі було б більш лояльним, ніж Стефан III. Прикладом може бути період життя канцлера Михайла та його кілька еміграцій на терени Польського королівства. Про те, що король був зацікавлений у підтримці цих емігрантів, свідчить приязний лист Казимира IV тому ж таки Михайлові від 10 січня 1459 р., у якому висловлено йому усіяку підтримку та обіцяно поінформувати про події з найближчого коронного з'їзду [353, s. 194-195]. Не забув король Міхала і через 23 роки, коли у 1482 р. зробив запис для екс-канцелера на суму 30 гривень на селі Савинці Смотрицького повіту Подільського воєводства [168, s. 89].

У ревізії 1469 р. згадується село Волоське Дворище (*Woloszka Dworzyska*), яким володів на той час Ілля Челищевич або Еліяш (*Ilia Czelyszczewicz alias Elias*) і на якому він мав запис 60 гривень [136, s. 50]. Тут сама назва населеного пункту

промовисто говорить про те, хто був його державцем. А те, що документи на Дворище представив шляхтич з іменем Еліяш, і зазначена форма патроніма Челищевич може бути, наймовірніше, варіантом Еліяшович і свідчити про сина господаря Еліяша котрий посідав цей маєток на еміграції.

Активна політика на молдавському напрямку для панів з Бучача була своєрідною гарантією збереження політичного впливу на сусідній регіон, і цим самим підкреслювалася її незамінність чи то важливість для короля у цих справах. Ситуація докорінно змінюється після вторгненням османів на ці терени у 80-х рр. XV ст. Панів з Бучача ці події змусили по-новому подивитися на свої економічні інтереси і шукати нових можливостей збагачення.

5.5. Слуги і клієнти панів з Бучача

Клієнтарне коло панів з Бучача простягалася на всій території, де були їхні маєтки, де вони посідали земські уряди. Головним чинником для формування та сталого існування цього кола було зосередження у їхніх руках низки прикордонних староств: гродських (Кам'янець і Галич) і не гродських (Червоногород, Снятин, Коломия). Особи, які потрапляли в орбіту впливу панів з Бучача, були різними за своїм соціальним, майновим та етнічним складом. Довге тримання даними панами цих староств було тим капіталом, який вабив до них середню і дрібну шляхту, що намагалася у такий спосіб знайти через них протекцію у верховного володаря аби отримати уряди і земельні надання, а також спробувати зробити урядницьку кар'єру в підконтрольних ним містах, як це, ймовірно, було у Кам'янці протягом 1442–1463 роках.

У цьому параграфі йтиметься не тільки про осіб, які були у сфері впливу Бучацьких на території Подільського воєводства і в сусідній Галицькій землі Руського воєводства, головним чином у Галицькому та Теробовельському повітах. Це зумовлене одного боку відсутністю гродських книг з XV ст. з території Поділля, а з другого – наявністю найдавніших книг галицького гродського суду,

які дають нам інформацію про слуг та клієнтів родини панів з Бучача на руських землях Корони Польської.

Не вдаючись тут до розлогого відступу на тему дефініції терміна «слуга» чи «клієнт» [379, s. 47-124; 398], зазначу, що для початку варто поділити усіх осіб, яких зараховуємо до сфер впливу будь-кого з представників родини панів з Бучача, на вузьке та широке кола. На такий умовний поділ підштовхує згадка у документі молдавського господаря Богдана від 2 грудня 1449 р. Господар звертається по допомогу до кам'янецького і подільського старости Теодорика Бучацького з Язлівця (*и приятелемъ ис паномъ Детрихомъ Боучацкимъ з Язловца, старостию Каменецким и Подольскимъ*). Згідно з цією угодою, укладеною проти Олександра Еліяшовича та його матері, Теодорик мав сприяти Богданові, як сам так і з усією своєю радою (*исъ оусею своєю радою*) [139, р. 40].

Іменник «рада», «радою» часто фігурує у багатьох документах, писаних руською мовою у XIV–XV ст. Здебільшого у королівських чи князівських документах, де на означення оточення короля чи то князя використовується термін «рада», йдеться про найближче оточення володаря [104, с. 184]. Цей термін не завжди є коректним, адже під ним можуть ховатися як дійсно близькі співпрацівники короля чи князя, так і усі присутні на момент списання того чи того документа. Як довела Лідія Корчак, якщо прийняти критерій, що всі, хто згадується в документах і підпадає під означення «рада», то, для прикладу, на угоді Вітовта з містом Дорпадом від 15 травня 1396 р. до господарської ради входили б віленський біскуп, уся капітула та бояри католики. [367, s. 15].

Те, що йдеться не про родину, видно з цитованого вище документа, де кількома рядками нижче читаємо, що Теодорик має прийти на допомогу з усім своїм родом и братами (*имаеть стати нашъ миль приятель съ оусимъ своимъ родомъ и братиями*) [139, р. 41]. Складність полягає в тому, що *братія* може означати рідних чи двоюрідних братів, або родичів, або людей одного суспільного середовища, а також прихильників і друзів [103, с. 120-121]. Тобто в нашому випадку мова може йти як про близьке оточення старости, так і усіх його слуг і клієнтів.

Якщо виходити з цього припущення, то кого ми можемо зарахувати до найближчого оточення панів з Бучача? Поза представниками родини, про що мова йтиметься нижче, до цієї групи варто зарахувати гродських урядників тих гродів, які тримали у своїх руках Бучацькі. Насамперед це грод у Кам'янці – від 1442 р. садиба генерального подільського староства, яке знаходилося у посіданні Теодорика з Бучача та його синів Бартоша та Міхала понад двадцять років. По-друге, грод у Галичі – центрі Галицької землі руського домена короля, а потім Руського воєводства, який пов'язаний з тривалим старостуванням там у 1414–1436 рр. Міхала з Бучача. Далі йдуть центри староств у Червоногороді, Снятині, Коломиї, які впродовж тривалого часу перебували в руках родини. Брак джерел, особливо з Поділля, не дозволяє відтворити бодай у якомусь наближенні, структуру та номенклатуру гродських урядників в XV ст. Збережені найдавніші гродські книги із сусіднього Галича демонструють певну кількість таких урядників: – гродського суду (*iudex castrensis*), підстаросту (*vicecapitaneus, subcapitaneus*), коморника або слугу старости (*camerarius capitanei*), гродського сторожа (*custos castris*) [116, s. 477-479]. Доречно зазначити, що ширшу номенклатуру гродських урядів бачимо у львівському гроді, де окрім гродського судді та підстарости, у цей час фіксуються гродські підсудки, інстигатори гроду, писарі, підписки, регенти та ін. [393, s. 34-82]

КЛІЄНТИ ПАНІВ З БУЧАЧА У XV ст. (вибір)

Гродські урядники

К А М'Я Н Е Ц Ь (1430–1434, 1437, 1442–1464, 1480)

Замковий воєвода (*vaiewoda*)

1444, 7 січня – Миколай Фурман з Мілійовців [67, к. 22-24].

1456, 5 січня – Якуб Яворський (*Jacobo Jarwoski vaiewoda*) [77, с. 21-22].

Гродський суддя (*iudice castris*)

1449, 30 травня – Ян (*Johanne iudice castris*) [56].

Гродський писар

1452 – Сенько (*nobilis Schenkone notary ruthenici generosi Theodrici de Buczacz*) [65].

Б У Ч А Ч

Замковий воєвода (*woyeuoda*)

1401 – Міхал (*Michaele Woyeuoda nostro in Buczacz*) [112, s. 31].

Я З Л І В Е Ц Ь

Замковий воєвода (*burgrabius, woyewoda*)

1441 – Билина бургграф (*Bylyna Burgrabius de Iaszlovyecz*) [116, s. 97]

1445 – Билина воєвода (*Bylina Woyeuoda in Iaslouyecz*) [116, s. 138].

Міські урядники

Б У Ч А Ч

Війт

1401 – Януш (*Ianussio advocato nostro in Buczacz*) [112, s. 31].

Г А Л И Ч

Війт

1418 – Никлес (*Никлесъ воитъ галицекии*) [102, с. 89].

Духовні особи

Я З Л І В Е Ц Ь

Замковий капелан у Язлівці

1467 р. – Зигмунт (*Sigismundo Capellano nostro Castrensi*) [110, s. 197].

Вікарій у Язлівці

1467 р. – Станіслав (*Stanislao Vicario eiusdem Ecclesie*) [110, s. 197].

П Е Т Л И К І В Ц І

Плебан у Петликівцях

1467 р. – Петро (*Petro Plebano in Petlikowcze*) [110, s. 197].

Б У Ч А Ч

Плебан у Бучачі

1399–1421 – Марчин (*plebano ... domino Martino de Buczacz*) [110, s. 69].

1482–1483 – Станіслав Рикала (Рикаля) (*Stanislaw Rykala plebano in Buczacz*) [114, s. 139].

Капелан

1421 – Миколай з (Вишніва) капелан галицького старости (на той час Міхала з Бучача) (*Nicolao de (Wiszniow) capellano capitanei Haliciensis*) [110, s. 69].

М Е Д Ж И Б І Ж

1484 – Єжи (*Georgio plebano in Myedzyboze*) [174, s. 209].

Уряд старости передбачав існування як старостинського судочинства, тобто власне гродського суду, так і власної канцелярії старости, яка щонайменше не могла існувати без писаря. Право кам'янецького генерального старости заставляти маєтки від імені короля на суму до 50 гривень, як це видно з удокоментованої, хоч і фрагментарно, практики від 1442 р., підтверджує існування як канцелярії, так і уряду писаря, що функціонував при ньому постійно. Свідченням цього є оригінальні документи, які збереглися до цього часу [59].

Наскільки функції особистого писаря і писаря гродського суду було розмежовано на той час і чи їх виконувала одна й та сама особа, говорити важко, але у джерелах фіксуються такі гродські писарі: Теодорика з Бучача – шляхетний Миколай, Сенько; Бартоша з Бучача – шляхетний Миколай з П'ящиць, можливо, тотожний з вищезгаданим Миколаєм; шляхетний Симон – особистий писар Катажини з Монастирицьк, дружини Теодорика; Міхала з Язлівця – шляхетний Миколай; Якуба з Бучача – шляхетний Ян.

Як уже зазначалося вище, шляхетний Сенько був руським писарем Теодорика з Бучача, що, скоріш за все, було пов'язано з потребою комунікування із сусіднім Молдавським князівством. Самому Сенькові це, ймовірно, стало поштовхом до кар'єри як руського писаря у королівській канцелярії Казимира IV. Нижче подано у хронологічного порядку інформацію про осіб, які посвідчені у джерелах як писарі панів з Бучача.

Писарі:

1445 – шляхетний Мартин, писар Яна з Бучача (*Nobilis Martinus Notarius domini Iohannis de Bucacz, Martinus Notarius domini Capitanei Trebowliensis*) [116, s. 143-144].

1447 – шляхетний Мартин, писар Міхала з Бучача (*Nobiles Martinus Notarius domini Michaelis de Bucacz*) [116, s. 155].

1450–1452 – Сенько, писар Теодорика з Бучача (*Sienkone notario nostro, nobilis Schenkone notary ruthenici generosi Theodrici de Bucacz*) [65]

1456 – шляхетний Миколай з П'ящиць, писар Бартоша з Бучача (*Nicolao de Piaszczese notario*) [77, с. 21-22].

1461 – шляхетний Симон, писар Катажини з Монастириськ (*nobil. Simon Notarius generose Katherine de Manasturzuska*) [110, s. 197; 116, s. 383].

1466–1467 – шляхетний Миколай, писар Міхала з Язлівця (*Nob. Nicolaus Notarius Michaelis [de Iaszlowiecz]*) [116, s. 316-317].

1475 – шляхетний Ян, писар галицького каштеляна Якуба з Бучача (*Nobil. Iohannes Notarius mfi. Castil. Halic.*), уповноважений над працюючими кметями та усіма людьми (*procurator laboriosorum kmethonum ... ab istis hominibus omnibus*) [116, s. 367, 374].

1482–1483 – Якуб з Дамшка писар вельможного Давида з Бучача (*domino Iacobo de Dampszko protunc Notario magnifici domini Davidis de Bucacz*) [114, s. 139].

Орендарі та адміністратори маєтків

Однією з найчисельніших груп, які були слугами панів з Бучача є орендарі та адміністратори маєтків. Наявність розлогого маєтку дозволяла віддавати в управління та оренду села, які ставали тепер не тільки джерелом готівки чи натурального продукту, а й суспільного капіталу, дозволивши представникам родини сформувати чималу групу слуг на той час.

Теодорика та його дружини Катажини з Монастириськ

1437 – Петро Пристав, слуга (*Magnificus Theodricus per Petrum Przistaw suum familiarem*) [116, s. 20].

1438 – шляхетний Станіслав Сновидовський (*Stanislaus Snowidowsky*) отримує від Теодорика з Бучача за 30 кіп село Чепелів [116, s. 50].

1445 – можливо, Іван з Ляцького (*Iwan de Laczskye*) [116, s. 138-139].

1445–1447 – шляхетний Миколай, слуга Теодорика (*Nobilis Nicolaus familiaris domini Theodrici, Nicolaus actor familiaris domini Theodrici*), представляє його інтереси у справі з львівським арцибіскупом у галицькому земському суді [116, s. 142-155]. Друга згадка про Миколая є гарним прикладом того, що у записках галицьких судів, як земського так і гродського, часто не позначалося шляхетство для осіб, які представляли інтереси своїх патронів у суді.

1453 – шляхетний Лаврентій (Вавжинець), урядник в Ляцькому (*Nobil. Laurencius Officialis ipsius de Laczskye*), представляв у 1453–1454 рр. інтереси братів Теодорика і Міхала Мужили з Бучача у галицькому земському суді [116, s. 228, 235, 237]. За поділом між синами Теодорика у 1469 р. село відійшло Янові (див. вище).

1453 – шляхетний Павло з Петрилова (*nobil. Pa[ulu]s de Petrilov*) представляв інтереси хворого Теодорика з Бучача у галицькому земському суді [116, s. 235].

1458 – шляхетний Лутовенський урядник (*nobil. Luthowensky officialis*) Катажини з Монастириськ, дружини Теодорика [116, s. 258].

1459 – шляхетний Симон, слуга Катажини (*Nobil. Simon familiaris*), представляв її інтереси у галицькому гроді [116, s. 444].

1462 – шляхетний Ян, урядник з Голгоч (*nobil. Iohannes Officialis de Holhocze, Iohannem de Holhocze*) [116, s. 387].

Бартоша з Бучача

1456 – шляхетні Якуб та Станіслав з Белзця, неподілені (маєток) брати (*nobili Iacobo et Stanislao de Belszyecz fratribus germanis et indivisis*). Кам'янецький староста Бартош з Бучача, син Теодорика, поручився перед Міхалом Мужилою за

них. В результаті цього брати отримали у посідання с. Сновидів від Бартоша, яке й було між ними поділено [116, s. 242-243]. Наприкінці року, 2 грудня, цим братам Якубу та Станіславу із Заковичів (*Iacobo et Stanislao de Zacowycze*) було записано від Міхала Мужили під с. Сновидів 100 гривень. Бартош, у свою чергу, записав 100 гривень на с. Медведівцях [116, s. 245]. 1457 р. кам'янецький староста поручився за братів ще раз [116, s. 251].

1456 – шляхетний Дмитро з Підвирпча (*nobili Dmitr de Podwirp[cze]*) отримав запис на 20 кіп грошей та 20 угорських флоренів від братів Бартоша та Міхала з Бучача на с. Корнів у Галицькому повіті [116, s. 245-246].

1457 – шляхетний Мартин з Недзвича (*nobili Martino de Nyedzuiecz*) отримав запис на 100 гривень на с. Войнич у Галицькому повіті від братів Бартоша та Міхала [116, s. 251]. Можливо, він тотожний з посланцем Мартином (див. нижче).

Міхала та Яна з Бучача

1458 – шляхетний Ян з Ненчина (*nobili Iohanne de Nyenczin*) отримав за 60 гривень запис на село Восилів (*Wosilow*) від братів Міхала та Яна з Бучача [116, s. 257].

1458 – шляхетний Ян Чоншкий, державець Товстого (*nobil. Iohannes Czqszky ten. de Tlusthe*) [116, s. 434].

1459 – 21 січня цього року шляхетний Павел Петриловський (*nobili Paulo Petrilowsky*) отримав запис 60 гривень на с. Сновидів та Космирин (*villis Snowidow et Coszmirzyn*) кам'янецького старости Міхала з Бучача. 19 лютого цього ж року він записав ще 100 гривень на цих же селах. У ще одній записці йдеться про суму 100 гривень на два роки на ці села для Павла [116, s. 260-262].

1460 – шляхетний Марко з Вербової (*nobili Marko de Wirzbow*) винен 80 гривень кам'янецькому старості Міхалові з Бучача та записує їх на кордоні с. Вербова (*canunt super bonis Wirzbow*), що межує з Підгайцями [116, s. 266].

1468 – Францішек зі Своша (*nobili Francisko de Swosz*) за 100 кіп монети записав у Міхала та Яна з Бучача с. Соколов (*Sokolow*) [116, s. 319]. 1469 р. під час

ревізії Міхал показав привілей на 300 гривень польської монети на с. Соколов, Пархів та Новосельці [136, s. 63].

1469 – ймовірно, той-таки Францішек, слуга подільського воєводи Міхала Мужили (*Litere Fanczkonis familiaris domini palatini Podolie*), під час ревізії показав записи на 40 гривень на с. Олешківці та 50 гривень на Щепанківцях [136, s. 58].

1469 – шляхетний Зигмунт (*nobil. Sismundus* – так у виданні) показав листи і привілей на с. Устя від братів Міхала та Яна з Язлівця, яке було записано до книг галицького гроду [116, s. 324].

Яна Бучацького з Язлівця:

1472 – шляхетний Ян Щаковський з Белзця (*nobili Iohanni Schakowski de Belszyecz*), адміністратор у Сновидові [116, s. 345-346]. Село Сновидів він тримав ще від Бартоша з Бучача (пом. 1457 р.) тобто щойнайменше 15 років [116, s. 346].

1481–1482 – Вінцентій, урядник Міхала з Язлівця в Мартинові (*per officialem suum in Martinow Wanczencium, officialis Vincensius gsi. Michaelis Iazlowyeczky*) [123, s. 298-302].

Те, що серед їхнього оточення була значна кількість земських урядників, підтверджують роздачі в заставу розлогих маєтків родини або їхня протекція у короля у вирішенні подібних справ. Так, 17 липня 1458 р. до книг галицького гроду було вписано інформацію щодо прохання Міхала Мужили з Бучача до короля Казимира IV про запис 100 гривень на с. Угерники в Галицькому повіті для галицького суду Ігната з Кутищ [116, s. 257].

Роздача в заставу маєтків своїм слугам

Формування клієнтарного запліччя панів з Бучача було різноманітним. Відбувалося це шляхом роздачі в оренду з можливим подальшим призначенням адміністраторами маєтків. Як видно з наведених вище прикладів, маєток родини

панів з Бучача на руських землях Корони Польської був чималим і поступався лише маєткові панів Одровонжів зі Спрови.

Потрапляння до клієнтарного кола могло відбуватися поступово. 1453 р. Павел представляє інтереси Теодорика у галицькому гроді. Вершиною кар'єри Павла з Петрилова є уряд войського у Червоногороді, з яким він згадується у 1472 р. Цей уряд, імовірно, міг мати усі ознаки приватного, адже ні до ні після, а це аж до запровадження урядницької ієрархії у Червоногороді (це наступило згідно рішень сейму аж у 1726 р.) [478, s. 39], у джерелах немає згадок як про війських, так і про інших урядників у цьому повіті.

Приміром, у 1465 р. Міхал Мужило з Бучача, на той час кам'янецький каштелян та снятинський староста, передав своєму слугі Динишові (*Dynysch*) (посвідчений слугою від 1453 р.) та його синові, теж Динишові (*Dynysch familiari suo et filio ipsius Dinisch*), за 100 кіп у доживоття на с. Друнівці, що на р. Рудика у Галицькому повіті, та для шляхетного Франчка (Францішек), свого слуги, с. Джурів у Снятинському повіті на 200 кіп [116, s. 301]. Той таки Франчек отримав 23 грудня 1465 р. у своє розпорядження від Міхала Мужили пустку Волчийовці у Снятинському повіті. Це надання снятинського старости за змістом є тотожним з практикою запису на тіж таки 50 гривень у Подільському генеральному старостві, на підставі привілею Владислава III від 1442 р. [116, s. 306]

Ще одним з джерел готівки, принаймні для тих представників родини панів з Бучача, хто був старостою в Коломиї, були соляні копальні (жупи) або, ймовірно соляні джерела біля Коломиї, де сіль видобувалася способом випарювання із соляного розсолу. Для Міхала Мужила тривале старостування у Коломиї стало джерелом готівки, яку він отримував віддаванням в оренду різних мит у цьому старостві.

Для прикладу, галицький каштелян Ян з Княгинич у 1458 р. отримав запис на 195 угорських флоренів собі і своєму сину Міхалу від Міхала Мужили та його синів Давида та Міхала на м. Коломиї з передмістям та коломийському цілі [116, s. 256-257]. 1459 р. запис на 225 гривень та 320 угорських флоренів, забезпечений

коломийським цлом, жупами та іншими земськими і гродськими поборами, отримав кам'янецький підкоморій Зигмунт Кірдей із Давидківців [116, s. 260]. Враховуючи, що подільський воєвода Грицько Кірдей вдруге одружився з Ядвігою з Бережан, удовою теребовельського старости Яна з Бучача, цей шлюб міг підштовхнути обидві родини до співпраці.

Маємо також приклад передачі подільським воєводою і снятинським та коломийським старостою Міхалом Мужилою в оренду одну з жуп жидачівському іудею Самсону за 200 гривень у 1466 р. [116, s. 313-314] Цей же Самсон у 1469 р. отримав від нього на відкуп і коломийське цло [116, s. 327]. Ймовірно, що така практика була зумовлена постійною потребою готівки, що змушувала Міхала Мужилу вдаватися до таких застав.

Потреба у співпраці з ключовими урядниками штовхала представників родини до застави своїх маєтків. Прикладом може бути передача у 1453 р. за 100 гривень міста Борщів з присілком Дунаїв від Міхала Мужили з Бучача для пасованого (рицаря) Гната з Кутищ, який на той час був галицьким суддею [116, s. 221]. Сам Гнат з Кутищ був земським суддею у 1437–1471 рр., тобто протягом 34 років і відповідно мав авторитет у місцевому шляхетському соціумі [481, s. 62].

Старостування на Покутті давало ще й прибуток або контроль у такій специфічній справі, як право вирубки у королівських лісах, який мав би доглядати староста. У документах, дотичних до Снятина, зустрічаємо інформацію про букові ліси у лісах цього регіону (*fagus alias Buk seu Szyr fructum dederit in silvis Regalibus Napokuczu*) [116, s. 210].

Ще одним місцем прояву співпраці або служби було представлення інтересів родини панів з Бучача у судових справах. Матеріали галицького гроду містять чимало справ, де інтереси того ж таки Теодорика чи його братів Міхала, а особливо Міхала Мужили, представляло ціле гроно довірених клієнтів і слуг. Щодо останньої групи, то не завжди ми можемо ствердно сказати про їхнє шляхетське походження, адже переважно вони фіксуються за іменем і без означення шляхетського статусу. Так само обережно треба ставитися до самого

факту репрезентації в суді, що не може свідчити про клієнтарний зв'язок між репрезентантом і фігурантом справи.

Добрим прикладом різноманітної співпраці з Теодориком з Бучача може бути шляхетний Билина, який посвідчений у джерелах від 1441 р., насамперед, як бургграф, або замковий воєвода у Язлівці, що було місцем проживання самого Теодорика [116, s. 179]. Найімовірніше, він тотожний до державця Лядави Билини із Любнича (*Bilina de Lubnycza*), який отримав низку записів на самій Лядаві у 1440–1441 рр. [49, s. 934-935], а також запис 60 гривень на с. Серебря у 1442 р. [220, s. 222] Зв'язок з Бучацькими підкріплюється й тим, що Лядава за ревізією 1469 р. належала синові Теодорика Міхалові [136, s. 62]. 1441 р. якийсь Билина отримав запис 100 гривень від Яна та Міхала з Бучача, синів Міхала, на с. Конюшки [116, s. 96]. Цей же Билина з Любнича 24 квітня 1444 р. передав на користь Теодорика з Бучача села Лядаву, Кіндинці та Серебряю в Кам'янецькому повіті Подільській землі [64], тобто все, що отримав раніше від короля Владислава III на цій території. Також Билина, без означення уряду чи місцевості, процесував у галицькому гроді в 1446 рр. проти шляхтича Петриловського [116, s. 147-149]. 1451 р. Петро Билина був свідком документа галицького земського суду [116, s. 223].

Отже, для Теодорика з Бучача його клієнти і слуги ставали своєрідним джерелом поповнення власного маєтку. Адже Билина, який був бургграфом у Язлівці, місці приватної резиденції кам'янецького генерального старости, позбувся майже всіх своїх земських маєтків на території Подільського воєводства. Тут виникає лише одне запитання: що він отримав натомість від свого патрона? Навряд чи уряд бургграфа був настільки прибутковим, що міг компенсувати такі його вчинки.

І насамкінець, про свідків документів Теодорика з Бучача. Загалом збереглося 12 документів, які він виставив як генеральний подільський староста за 1442–1455 рр. Не всі вони містять листи свідків. Але ті привілеї, що їх мають, демонструють нам коло осіб, яких можна зарахувати до клієнтів, слуг та шляхтичів, котрі співпрацюють з Теодориком. До цього переліку варто додати

документ від 1436 р., яким Теодорик з Бучача ерегував парафіяльний костел у своєму приватному місті Язловець, а також документи кам'янецького суду за 1444–1449 рр., де розглядалися справи котрі безпосередньо стосувалися старости. Зазначені в них свідки здебільшого представляють його клієнтарне коло.

Свідками ерекційного документа 1436 р. були кам'янецький біскуп Павел з Боянчиць, Домарат зі Шлядкова (*Domatato de Sladkow*), кам'янецький війський Бартоломей з Близньова (*Batholomeo Tribuno Camenecensi de Blisnowa*), Миколай з Познані (*Nicolao de Poznania*), Якуб з Рибич (*Iacobo de Rybicz*), Томаш Котскович (*Thoma Kotskowitz*), Славко з Гурки (*Slawcone de Gorki*), Волеслав з Контрова (*Woleslao de Kontrowo*) [110, s. 196].

Якщо присутність духовної особи є очевидною під час такої акції (враховуючи мізерну кількість католицьких парафій на тогочасній території руських земель Польського королівства), то статус решти осіб демонструє нам доволі строкату картину. Домарат зі Шлядкова був відомою особою на Поділлі. З'явившись тут на початку 30-х років XV ст., він, виходець з ленчицької землі, став одним з перших урядників новоствореного воєводства. 1439 р. він фіксується першим подільським земським писарем [373, s. 112]. Бартоломей з Близньова є єдиною особою з урядом війського упродовж усього XV ст. [478, s. 150] Тобто повторюється ситуація з червоногородським війським Павелом з Петрилова (про це див. вище). Решта осіб не ідентифікується у відомих на сьогодні подільських і галицьких документах.

Ще один документ від 1447 р., згідно з яким брати Станіслав, Грот, Варш, Менцина та Миколай, сини Миколая, заваного Бюдр з роду Равичів, отримували село Тенетники у галицькому повіті, яке їхній батько тримав доживотно за заслуги у боротьбі з татарами [161, s. 33]. Свідками документа є Петро (?) Петриловський (?), Ян Зиргош з Кромідова, Ян Блонд та Пйотр з Гославіц (Гославля) Серед цього переліку осіб привертає увагу патронім Петриловський. Адже Павел Петриловський є клієнтом родини Бучацьких.

Отже, у трьох старостинських документах Теодорика з Бучача фігурують такі свідки:

1450 – шляхетні Павло Неща (*nobilibus Paulo Nieszczza*), Миколай Міхаловський (*Nicolao Michalowski*), Петро Нешович (*Petro Nieszowicz*), Сима Митович (*Symma Mythowicz*), Сенюта Вербовецький (*Suentione Wierzbowiecki*), Сенько писар наш (*Sienkone notario nostro*) [77, с. 18-19].

Якщо писар Сенько посвідчений у джерелах в 1450–1452 рр., то серед інших свідків заслуговують на увагу Павло Неш, Петро Нешович і Сима (Семен) Миткович – представники родин, які, на думку Михайла Грушевського, належали до давнього місцевого подільського боярства. Перші згадки про них сягають часу Вітовтого володарювання на Поділлі [240, с. 189-190], про що свідчить, зокрема, запис 1427 р. на 50 гривень подільських полугрошків Єську Нешевичу на пустці Ярополково дворище [220, с. 233-234]. Свідок Сенюта Вербовецький, можливо, тотожний із Сеньком з Вербівця, який 1439 р. отримав запис на села Вербовець та Літнівці Кам'янецького повіту (*Sienko de Wierzbowcze*) [220, с. 41-42]. Свідка Миколая Міхаловського ідентифікувати не вдалося: ні він сам, ні це прізвище зокрема у тогочасних подільських документах не згадується.

Загалом же серед шести свідків цього документу п'ятеро належали до місцевого боярства. Отже, незважаючи на малу джерельну базу (а маємо ще свідків на старостинських документах Бартоша Бучацького), можна припускати, що Бучацькі оточували себе переважно представниками місцевої шляхти.

1454 – шляхетний Станіслав з Конарова (*nobilibus Stanislao de Konarzow*), Павло (*Paulo ...*), з Потистовець (... *de Potistowce*), Миколай Фурман (*Nicolao Furman*), Станіслав з Волковець (*Stanislao de Wolkowce*), (?) з Пунтровець (?) (*Brigono de Pu[n]otrowce*) [59].

Серед свідків цього документа зустрічаємо знайомого нам Миколая Фурмана, Станіслава з Конарова (*Stanislao de Konarzow*), можливо – родича Яна Фіоля, а також якогось Павла й Станіслава з Вовківців.

Додаткове уявлення про оточення Теодорика з Бучача надає документ кам'янецького земського суду від 1449 р. 30 травня 1449 р. земський суд засвідчує, що Ян із Зерваниці замінив з Теодориком з Бучача, кам'янецьким каштеляном і генеральним подільським старостою, своє дідичне село Поповці

(*villam Popowce in terre Podolie et districtu Czurwonogrodiensi super fluvie Dzurzin*) за село Костельники [56]. Отже, свідками цього документа були Борш з Коціни (*Borschene de Coczina*), Ян Угравський (*Iohanne Ugrawsky*), Домарат з Балина (*Domaratho de Balina*), гродський суддя Ян (*Iohanne iudicae castris*), Марасіо з Сибиловець (Шибилловець) (*Marassio de Sybilowce*) та Ян з Бучини ? (*Iohanne de Bucziny* ?). Серед цих осіб точно до старостинського оточення належав гродський суддя Ян, Домарат з Балина, котрий тотожний з Домаратом зі Шлядкова та Борш з Коціни. Домарата і Борша часто бачимо біля Теодорика.

До осіб, які, ймовірно, співпрацювали з родиною панів з Бучача, можна зарахувати й свідків документа галицького гродського суду від 12 березня 1453 р., яким Гнат з Кутищ суддя та Стибор з Васичина підсудок цього гроду посвідчили, що Теодорик з Бучача віддав за 60 гривень шляхетному Миколаю Троянові з Войтовців села Язловче та Бубеничі у Галицькому повіті. Свідками зазначені: шляхетний Завіша з Гнильча (*Zauissio de Hnilcze*), Станіслав із Завалова (*Stanislawo de Zaualow*), Ян з Бучача (*Iohanne de Buczacz*), Ян Спичнік (*Iohanne Spicznik*), Конрад з Кунашова (*Cunrado de Cunaszow*) [116, s. 223]. За винятком Яна з Бучача, який є сином Теодорика, решта осіб фігурує у документах галицького земського суду 50–70-х рр. XV ст. у справах панів з Бучача.

Аналогічну номенклатуру земських урядників видно із свідків документа сина Теодорика Бартоша з Бучача. Так, 5 січня 1456 р. Бартош записав шляхетному Іллі Чернелевичу 20 гривень на с. Ілляшівцях. Цей документ теж містить перелік свідків: шляхетні Якуб Яворський воєвода (*nobilibus Jacobo Jaworski vaiewoda*), Павел Шуфарський (*Paulo Schufarski*), Миколай з П'ящиць писар (*Nicolao de Piaszczese notario*), Петро з Полистовців (*Petro de Polistowce*), Сахно із Шандрова (*Sachnone de Schandrow*), Грицько, син Оліфера (*Hrynczone Oliphieronis filio*) [77, с. 21-22].

Те, що воєвода і писар входили до клієнтарного кола Бартоша, є очевидним. Щодо Миколая з П'ящиць, то укладачі списку подільських урядників називають його кам'янецьким земським писарем і припускають, що до того він міг бути гродським або особистим писарем старости [478, s. 83]. Зваживши на ту

обставину, що остання згадка про нього як про земського писаря (*notarius terrestris*) походить від 1483 р. [181, № 1592], а як покійний він фіксується у 1491 р. [195, s. 91], більш вірогідним здається припущення про те, що свою кар'єру Миколай таки почав як особистий писар, адже у 1445 р. фіксується якийсь Миколай як особистий писар Теодорика [116, s. 136]. Виходячи з того, що кар'єра у майже 40 років однієї і тієї ж особи є доволі підозрілою, можна припустити, що це дві різні особи.

Іншою важливою обставиною, яка пройшла повз увагу дослідників, є поєднання Миколаєм урядів земського писаря і руського в'їта у Кам'янці в середині 70-х років XV ст., що було досить нетиповим поєднанням (варто пригадати поєднання подібних функцій Миколаєм Гібою (Хебдою) [49, к. 983]), різних його функцій, а також свідчило про ймовірно його руське походження. Так, у кам'янецькій магістратській книзі у 1560 р. був вписаний документ про те, що 25 серпня 1475 р. кам'янецький земський суддя Зигмунт із Новоселиці та підсудок Ян з Боришковець засвідчують, що шляхетний Миколай з П'ящиць, земський писар і в'їт руський у Кам'янці (*nobilis Nicolaus de Pyasnicze notarius terris Camenecen[si] et aduocat[us] iuris Ruthenoru[m] in Camieniecz*), записав Анні, доньці Яна Велюнського, внучці своєї дружина Анни, дім біля П'ятницької церкви [2, арк. 206]. Сахно з Шандрова (*Sachnone de Schandrow*), слід думати, був родичем Юхна з Шандрова, який згадується у переліку свідків присяжного акту подільської шляхти у 1439 р. [373, s. 113]

Також серед свідків документа від 18 вересня 1456 р., яким Бартош з Бучача продавав своє село Хмельову Олександрові або Говоркові, зустрічаємо двох подільських земських урядників, підкоморія Миколая з Новоселиці та ловчого Павла Щуковського, а також Міхала з Гуменців, Єжи з Мокси, Грицька з Оринина, Станіслава з Ливкова та Миколай Фурмана. Принаймні Єжи з Мокси і Миколай Фурман від 40-х рр. входили до оточення Теодорика з Бучача [49, к. 936-937]. Решту свідків можна зарахувати до категорії співпрацівників, які через свій статус, як Кірдей чи Міхал з Гуменець, не були слугами Бартоша.

Наприкінці 1456 р. Бартош за 20 кіп подільських напівгрошків записав Миколаєві Бедрихові з Бедриховець на селах Кузьмин і Новосілка. Свідками цього документа були кам'янецький підкоморій Лащ, Зигмунт Кірдей з Оринина, Грицько Кірдей з Оринина, ... з Оринина, Міхал з Гуменців, Олехно Ярмолинський, Слабош з Вахньовець та Міхал з Подфіліп'я (?) [2, арк. 112].

Можемо припустити, що й інші представники родини панів з Бучача мали аналогічні клієнтарно-служебницькі групи, які використовували на особисті потреби. Нижче наведено короткий перелік клієнтів і слуг представників родини панів з Бучача, а власне – сина Теодорика Яна.

Слуги Яна Бучацького з Язлівця, Підгайців, Монастириськ

1467 – шляхетний Мартин, посланець Якуба Бучацького з Підгаєць на процесі з Катажиною з Гологор, дружиною Анджея з Сенна [116, s. 317].

1468 – галицький стольник Павел з Полячого (*Paulo de Polaiczze Dfo. Halic.*) отримав запис 100 гривень на селах Хотків та Підлісся від Якуба Бучацького з Підгайців [116, s. 325].

1470 – Конрад з Кунашова та Дерслав з Водників (*nobil. Cunrad de Cunaszow et Derslaum de Vodnyky*). Якуб Бучацький посвідчив їхню невинність по оскарженню померлого Петра Бучацького, свого брата [116, s. 334].

Отже, серед клієнтів, слуг та співпрацівників родини панів з Бучача бачимо насамперед земських урядників нижнього щабля, представників середньої і дрібної шляхти та місцевого боярства, котрі шукали протекції в окремих представників роду. Перевагою служби у Бучацьких були чималі ресурси, які полягали у передачі у заставу численних сіл зі своїх розлогих маєтках на території Подільського і Руського воєводства й тримання низки ключових урядів, серед яких перше місце займав уряд Кам'янецького генерального старости.

5.6. Генеалогія роду та родинні зв'язки панів з Бучача

(кін. XIV – поч. XVII ст.)

Якщо спробувати простежити генеалогію Міхала Авданця та його нащадків, то ми побачимо, що, як на реалії другої половини XIV ст., цілком пересічна родина упродовж лише другого покоління стала настільки впливовою, щоб бути в родинних стосунках із нею мали за честь представники найвпливовіших та найзаможніших родин тогочасної Корони Польської. Але головними учасниками шлюбних стратегій, якщо так можна висловитися з огляду на наявну джерельну базу, були середньозаможні та заможні представники шляхти руських земель [333, s. 110].

Тут представлено генеалогію нащадків Міхала Авданця, яка подається далі за гілками його чотирьох синів. Розпис подано, починаючи від старшого сина Міхала і закінчуючи наймолодшим Войцехом. В історіографії прийнято іменувати другого сина Міхалом Мужилою, аби розрізнити його зі старшим Міхалом. Нашадки Теодорика, третього сина, у XVI ст. почали писатися Язловецькими, від головного міста цієї гілки роду.

Отже, Міхал Авданець був одружений з Малгожатою Колянкою. Від цього шлюбу джерела фіксують синів – Міхала, Міхала Мужилу, Теодорика, Войцеха та гіпотетичну доньку, яка, згідно з переказом була одружена з віленським старостою Андрієм Гаштольдом, внаслідок якого родина Гаштольдів була адаптована до гербового братства Абданків. У цьому поколінні є питання лише щодо імені другого з синів Міхала Авданця – Міхала Мужили, якого джерела називають у такий тавтологічний спосіб, аби можна було відрізнити його від старшого брата Міхала. Адже Мужило – це молдавський або волоський варіант імені Михайло, а в нашому варіанті Міхал. Передавання імен представників родини панів з Бучача традиційно пов'язується з їхнім католицьким визнанням, що, у свою чергу фіксується від середини 70-х рр. XIV ст. – фундації Міхалом Авданцем парафіяльного костьола у м. Бучачі.

Лінія Міхала. Пани на Бучачу, Підгайцях, Чешибиші

Дружиною старшого сина Міхала була Ельжбета Княгинська (з Княгиниць) із Підгаєць (пом. після 1441). Їхніми синами були Ян, Миколай, Пйотр, Якуб та Міхал. Ян (пом. після 1448 р.), староста у Теробовлі, був одружений з Ядвігою з Бережан і Божикова [116, s. 294] мав сина Яна (пом. після 1475 р.) та доньку Анну. Про Миколая та Міхала (пом. прибіл. 1450 р. [401, s. 286]) ми не маємо достатньої інформації, аби вести принаймні мову про їхні біографії. Відомо, що Міхал помер під час походу до Молдавського князівства. Ймовірно, що саме Ян і Міхал брали участь у конфедерації Спитка з Мельштина у 1439 р. [410, s. 86] Пйотр, дідич Чешибешів, з незнаною з імені дружиною, мав двох доньок – Анну та Зузанну. Найбільш вдалим серед синів Міхала було одруження сина Якуба з Анною зі Спрови (пом. після 1503 р.). Їхніми дітьми були Ян Анджей, Ян Фелікс, Якуб, Беата й Катажина.

Третє покоління цієї гілки виявилось останнім. Ян, син Яна, не залишив нащадків. Анна була одружена з белзьким каштеляном Дерславом з Говнова (Угновський з Радзанова) [479, s. 32]. Доньки Пйотра були одружені: Анна – із львівським каштеляном та коронним гетьманом Яном Каменецьким [481, s. 116; 442, s. 512-513], а Зузанна (пом. 8 травня 1501 р.) зі Станіславом Шафраньцем з П'яскової Скелі [439, s. 486]. Ян Анджей (пом. 1509 р. [125, s. 44; 165, s. 113-114]) був одружений з Ядвігою з Луковлі. Це подружжя також не залишило по собі нащадків. Син Ян Фелікс (пом. 1507–1509 рр.) був неодруженим. Син Якуб (пом. 1541 р.) зробив успішну духовну ка'єру. Донька Беата (від 1507 р. – пом. перед 1515 р.) була одружена з белзьким каштеляном Єжи Крупським з Орхова [359, s. 418]. Останньою представницею цього покоління нащадків Міхала, була Катажина, котра вийшла за Яна Творовського (пом. 1547 р.) [478, s. 66]. Їхні діти Анджей та Ян писалася вже Творовськими з Бучача, або Бучацькими-Творовськими. Сама ж Катажина, як вдова та остання представниця нащадків Міхала, старшого сина Міхала Авданця, у середині 60-х рр. XVI ст., під час «Ревізії листів» фігурує у джерелах як Катажина Бучацька [77, с. 222].

Лінія Міхала Мужили з Бучача

Міхал Мужило був одружений двічі. Двожачек подає, що ім'я його першої дружини було Ядвіга, а другої – Катажина, (з нею він мав п'ятеро дітей: Міхала, Яна, Давида, Катажину та Малгожату). Старший Міхал був одружений з Зофією із Коморова і не залишив нащадків. Ян був одружений з Барбарою, яка була вдовою по Миколаю з Княгиниць (дружиною дядька Міхала була Ельжбета з Княгиниць). Давид був одружений з Беатою з Опорова. Доньки Міхала Мужили одружилися: Катажина – з Анджеєм Фредром з Плешовиць, котрий був подільським воєводою [478, s. 129], а Малгожата була одружена тричі: вперше – за Миколаєм Кмітою з Дубецька, вдруге – із Станіславом з Яричова, а втретє – з Ярушком, сином львівського міщанина Фредерика, що було явним мезальянсом для представника родини панів з Бучача на другу половину XV ст.

Третє покоління нащадків Міхала Мужили теж виявилось останнім. Мова йде лише про дітей Давида та Беати з Опорова, які мали синів Міхала, Станіслава та Яна (усі померли після 1489 р.) та доньок Катажину, одружену з Пйотром Олеським, Беату – з Анджеєм Прокопом з Гвідзця Гоздського, та Анну – з Яном Сененьським з Гологорів.

Лінія Теодорика з Язлівця, Мартинова, Монастириськ

Найтривалішою в часі виявлялася лінія по Теодорику. Те, що Теодорик був дідичем Язлівця, позначилося на йменуванні його нащадків. Його внуки, аби не виникало плутанини, та й для підкреслення власного статусу, почали писатися з Язлівця Язловецькими та Монастирськими (спадок по Катажині з Мартинова). Сам Теодорик був одружений двічі. Першою дружиною була невідома особа, а другою вже згадувана Катажина з Мартинова, донька Крчона (Krczon) [116, s. 179]. Синами Теодорика були Бартош, Міхал, Ян а доньками – Анна, Ельжбета, Малгожата. Можна припустити, що Бартош та Міхал були синами від першого шлюбу, адже Ян писався з Монастириськ (на яких був запис Теодорика для Катажини), ймовірно, для розрізнення з Міхалом, з яким вони у 1469 р. вчинили поділ батьківських маєтків.

Бартош, загинувши у 1457 р., не мав нащадків. Міхал (пом. 1511 р.) був одружений двічі. Вперше з Єльжбетою з Ходоровставу, доньці жидачівського та стрийського старости Юріші [6], а вдруге (після 1489 р.) з Ядвігою Ходецькою (пом. після 1508 р.). Ян, котрий писався з Монастириськ (пом. після 1471 р.), був одружений з Барбарою Олеською (другий шлюб з Олеськими). Донька Анна вийшла заміж за Менжика Прухницького. Єльжбета була одружена тричі: вперше – із Станіславом з Ходоровставу (другий шлюб з цією родиною), вдруге – з Єжим Хандою з Бартодзеїв, а втретє – з Яном Масловським. Молодша ж донька Малгожата одружилася з Гунцером (*Guncrz*) [116, s. 399], або Гневіком (*Gnyewyuk*) [116, s. 346].

Від шлюбу Міхала та Ядвіги з Ходчі народилися діти Теодорик та Димитр, а Ян та Барбара Олеська мали сина Миколая.

Теодорик, названий на честь діда (пом. після 1518 р.), був одружений з Катажиною Колянкою з Далейова (пом. після 1544 р.) (другий шлюб з цією родиною), мали дітей сина Єжего (пом. у 1542–1543 рр.) та доньку Анну (була одружена з Єжи Давидовським), а Дмитро (пом. 1513 р.) помер, не залишивши нащадків. У Миколая Язловецького, або Монастирського (пом. 1555 р.), з Євою Подфіліпською було троє дітей: син Єжи та доньки Друзяна (за Якубом Потоцьким) та Анна (ймовірно, двічі одружувалася: вперше – із Бжеським, а вдруге – з Цьолком).

Останнє покоління нащадків Міхала Авданця – це діти Єжи Язловецького (пом. 1575 р.) та Єльжбети Тарло. Вони мали синів Міхала, Миколая, Пйотра Анджея, Героніма та доньок Єльжбету, Катажину, Анну та Ядвігу.

Міхал (пом. 1584 р.) був одружений з Катажиною з Ольхівця Свирчувною. Його брат Миколай (пом. 1595 р.) був одружений тричі: першим шлюбом – з Катажиною Гербурт, другим – Анною Сенявською (пом. 1586 р.), і втретє – з Олександрою Тишкевич (пом. після 1595 р.). Пйотр Анджей не залишив нащадків. Найгучнішим шлюбом синів гетьмана був союз молодшого брата Героніма (пом. 1607 р.) з княжною Елеонорою Острозькою, донькою краківського каштеляна Януша. Доньки ж були, відподвіно, одружені: Єльжбета – з Якубом Претвичем,

сином Бернарда; Катажина – з Яном Вольським з Підгаєць, Анна – з Мартином Чурилом, а Ядвіга – з Анджеєм Белжецьким.

Лінія Войцеха

Про те, що у другому поколінні панів з Бучача був ще й четвертий брат Войцех, дізнаємося з акту повторної фундації для костьола у Бучачі, якій було виставлено братами. Він згаданий другим на листі свідків після Прандоти Копичинського з означенням «наш брат Войтко» (*Woythkone fratre nostro*) [112, s. 31]. Щодо нього постає кілька запитань. Чому він тоді не фігурує серед співвистаців цього документа, який виставлено від імені Міхала і Теодорика власників Бучача? Чому його вміщено на листі свідків не на першому місці, де першість віддано Прандоті з Копичинець, який був присутній і під час попереднього акту, зробленого батьком братів? Чи можливо, він ще не був повнолітнім? Адже після нього подано лише урядників з Бучача – Міхала воєводу та Януша війта [112, s. 31]. Ще раз зустрічаємо серед свідків документа, виставленого у Галичі 15 серпня 1418 р. (*Воитоко пана старостинь брат*) братом Міхалом, на той час галицького старости [102, с. 89]. Останнім документом, де згадується Войцех, є власне фундаційний документ костьола у Петликівцях, виставлений ним 14 серпня 1421 р., де він фігурує як дідич цієї місцевості (*Albertus heres de Peklikowcze Oppido nostro*) [110, s. 68].

* * *

Родина панів з Бучача упродовж останньої третини XIV – першої половини XVII ст. зробила карколомну кар'єру в ієрархії шляхетського соціуму на руських землях Польського королівства. Від нікому не знаного рицаря Міхала Авданця, котрий з'являється або «виринає з джерел» на початку 70-х рр. XIV ст. у середовищі, яке походило з оточення князя Владислава Опольського, намісника короля Людовіка в руському домені короля, і до Єжего Язловецького, коронного гетьмана і тестя Януша Острозького.

Посідання ключових урядів на прикордонні зробило представників роду одними з найвпливовіших родів у XV ст. на руських землях Польського королівства. Їхня дієва участь у поверненні Поділля під руку Ягайла у 1430–1431 рр. була гідно оцінена королем. Отриманий Теодориком з Бучача у 1442 р. уряд кам'янецького генерального старости став вирішальним у його домінуванні не тільки в подільському воєводстві, а й у міжнародних справах із сусіднім Молдавським князівством.

Певна «втрата» впливу наприкінці XV ст. позначилася на шлюбах представників роду, коли партнерами виступають служилі шляхтичів – як місцеві, так і прибулі. Ренесансом роду стала позиція нащадків Теодорика з Бучача, котрі у XVI ст. прибирають для себе прізвище Язловецькі і де вершиною кар'єри був уряд польного гетьмана для Єжего Язловецького та шлюб його сина Героніма з Елеонорою, донькою князя Януша Острозького.

РОЗДІЛ 6. ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХТА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

6.1. Подільська шляхетська корпорація у другій половині XV ст.

Довге панування Казимира IV було певним завершенням епохи середньовіччя для руських земель Корони Польської. Навіть якщо спробувати застосувати до Західного Поділля, та й загалом для руських земель Корони Польської, підхід «довгого тривання» середньовічних суспільних практик, який, як видається, був більш доречним для території Волині та Київщини, а також для церковних структур Галицької митрополії [285, с. 414-469; 284], то тут ми бачимо, що друга половина XV ст. є тим періодом, протягом якого місцева шляхта усвідомлює своє становище в нових правових нормах. Поволі, але не без успіху навчається жити у не новому для них королівстві.

За тривалий час правління молодшого сина Ягайла Польське королівство утвердилося у статусі одного з найбільших у тогочасній Європі. Вдалі династичні шлюби як самого Казимира IV з Ельжбета Габсбуржанкою (яка була донькою Альбрехта, імператора Священної Римської імперії, а також угорського і чеського короля та Єлизавети, доньки Сигізмунда Люксембурзького), так і його дітей (Казимир IV від шлюбу з Ельжбетою (тут і далі подаю її ім'я у польській традиції – *В. М.*) мав 13 дітей (6 синів і 7 дочок). Серед них варто відзначити старшого сина Владислава, який від 1471 був чеським, а від 1490 р. – угорським королем. Наступний син Казимир, помер у молодому віці і у 1602 р. був визнаний Святим. Ян-Ольбрахт, Олександр і Сигізмунд, по черзі були польськими королями, а наймолодший кардинал Фредерик був краківським біскупом та арцибіскупом гнезненським. Вдалими з огляду на політичні розклади у тогочасній Центрально-Східній Європі та існування в історіографічній традиції тези про *рарх Jagiellonica* в другій половині XV – першій третині XVI ст. були й шлюби доньок Казимира.

Старша Ядвіґа вийшла за баварського князя, наступна донька Зофья – за бранденбурзького маркграфа, Анна – за поморського князя, Барбара – за саксонського курфюрста і наймолодша Єльжбета – за легніцького князя) [488, s. 204] дали змогу поширити панування династії Ягеллонів і на сусіднє Чеське королівство, де Ягеллонська доба завершилася у 1526 р. [390; 391; 392] і розпочався тривалий процес інкорпорації Чеського королівства до складу монархії Габсбургів.

Очевидним залишається те, що ті процеси і явища, ті форми суспільного життя, що почали активно проникати на ці землі ще з першої половини XIV ст., не щезли з життя місцевої людності. Йдеться про те, що джерела, які дослідник отримує у своє розпорядження у другій половині XV ст., демонструють нам поступову зміну старого устрою, який панував тут. Початок XVI ст. приносить нам цілком інші пріоритети для подільської та всієї шляхти загалом, що населяла руські землі Корони.

Зокрема, якщо подивитися на означення статусу шляхтичів, що отримували земельну власність на території Подільського воєводства, то та барвиста картина, яку ми бачили у другій половині XIV ст., а особливо у першій третині XV ст., спрощується до простої двоїстості. Вже у привілеях Владислава III соціальний статус особи в абсолютній більшості випадків передається словом «шляхетний» (*nobiles*), а для високих урядників – «вельможний» (*magnificus*). Незмінним воно залишається і в подальшу добу, набуваючи лише додаткових означень, як то «зем'янин наш подільський» (*terrigena noster podoliensi*).

У цей час з'являється нова форма служба у війську, яка полягала у несенні служби на кордоні. Поєднання старого з новим і призвело до появи цілком нової спільноти. У свою чергу, саме військова служба стала тим чинником або місцем, де знайомилася переважна більшість шляхти Корони, що у подальшу, пост-ягеллонську, епоху стало вирішальним чинником у житті Речі Посполитої, де завдяки цим приятельським зв'язкам, набутим у війську, та своєму становищу особи на кшталт Миколая Мелецького, Яна Замойського, Станіслава Жулкевського та ін. могли провадити вдалу політику маніпуляції шляхетським

середовищем у східних воєводствах у потрібних для них питаннях [433, s. 9-31, 84-141]. Але саме служба на кордоні стала тим елементом, що невидимими зв'язками об'єднав чималу кількість представників цієї корпорації.

Роздача земель верховними володарями у першій половині XV ст. завершила процес удокументовання східних теренів Корони, зокрема Західного Поділля, привілеями на володіння, на тому чи тому праві, земельної власністю. Проведена коронним підканцером Войцехом з Жихліна у 1469 р. ревізія листів була першою масштабною акцією, яка описала наявний стан землеволодіння на той час. Починаючи з цього часу ми бачимо як місцева шляхта у другому і третьому поколіннях шляхом укладання шлюбів, продажу, обміну та ін. творила елементи того ринку землі на території Подільського воєводства, який через брак актових книг з XV ст. неможливо відтворити навіть у загальних рисах.

Довге перше безкоролів'я у Короні Польській у 1444–1447 рр. та складний вибір королем молодшого сина Владислава II Казимира все ж таки зробили його володарем двох досить відмінних у правовій організації державних утворень. Однією з перших його подорожей (які у перші роки свого правління він спробував відновити практику «мандрівного короля» (*Rex ambulans-a*), яку послідовно провадив його батько [339, s. 44, 46] і якої нехтував в межах Корони його старший брат) була подорож на руські землі.

У серпні 1448 р. король відвідав Кам'янець – головне місто Подільського воєводства, про що свідчить ціла низка привілеїв передусім для місцевої шляхта, яка скористалася цією сприятливою для себе обставиною. Ні до, ні після шляхтичі з Подільського воєводства не отримували такої кількості надань у вигляді записів на певні суми та в дідичне володіння. Вартим уваги той факт, що більшість із цих надань зафіксовані у першій зі збережених книг Коронної метрики, що демонструє роботу королівської канцелярії у подорожах монарха.

У наступні 20 років увага короля була прикута до півночі. Тринадцятирічна війна, внаслідок якої було остаточно ліквідовано загрозу з боку Тевтонського Ордену, забрала величезну кількість людських та матеріальних ресурсів (наприклад, один лише викуп обложених міст становив 436 тис. злотих) [310,

s. 91]. Місцева подільська шляхта була мало залучена до цієї війни, оскільки її завданням залишалася оборона східних кордонів Корони Польської: про це виразно свідчить той факт, що серед бранців битви під Хойніцями, яка була однією з визначальних у цій війні, немає шляхтичів з Поділля [308, s. 88-103].

Політика Казимира IV щодо роздачі або підтвердження документів на земельну власність на Західному Поділлі досить добре задокументована, якщо зважати на час і територію, про яку йде мова. Збереженість книг Коронної метрики, перша з яких починається від 1447 р., збережені й видані судові книги Галицького гроду, а також проведення у 1469 р. ревізії надань для руських земель Корони, яку провадив підканцлер Войцех з Жихліна, дають змогу більш-менш докладно розглянути процес остаточного формування земельної власності на території Подільського воєводства впродовж другої половини XV ст.

Поза увагою джерел залишається той пласт служилої шляхти, яка була приписана до замків Рів, Хмільник, Зіньків, Скала, Сатанів, Меджибіж та ін. і щодо яких джерела цієї доби вкрай скупі на інформацію. Тому, незважаючи на теоретичне і фактичне збільшення кількості джерел, у часі, наближеному до нас, документи на право володіння землею залишаються майже єдиним джерелом для вивчення номенклатури подільської шляхти у зазначений період.

Загалом, довге правління Казимира IV стало тією добою в історії Польського королівства, котра заклала початок домінуванню шляхти у суспільно-політичному житті держави, де першим кроком у цьому напрямку стало прийняття (затвердження) Нешавських привілеїв [426, s. 167-168].

У житті можновладних родин важливу роль відіграють поділи маєтків поміж спадкоємцями першого покоління великих землевласників краю – Теодорика з Бучача, Пйотра Одровонжа зі Спрови й Грицька Кірдея. Дії цих осіб призвели до остаточної інкорпорації Поділля до складу Польського королівства. Вони дають змогу не тільки реконструювати розміри їхніх латифундій, незважаючи на брак комплекту всіх надавчих документів, а й частково, як для панів з Бучача, спробувати відтворити коло їхніх слуг та клієнтів.

Ще однією специфікою розглядуваного періоду якщо вести мову про номенклатуру маєтків, які мала подільська шляхта, є те, що ми маємо справу з уже цілком, як на час і місце, усталеною землевласницькою ситуацією, коли маєтки – міста, містечка, села та їх частини – є не лише об'єктами надань, а й об'єктами обміну та продажу, записами у посаг та вино, тобто стає видимим рух земельної власності всередині самого Подільського воєводства. Свідченням цього є, зокрема, чимала кількість королівських листів із дозволом чи підтвердженням відповідних акцій.

Стосовно самої надавчої політики Казимира IV, то її головною рисою можна вважати припинення застав повітових міст і замків, що широко практикувалося за час панування Владислава III, коли в приватні руки перейшли центри повітів – Червоногород, Смотрич, Бакота, Рів, ба, навіть центр воєводства Кам'янець. Саме за Казимира IV було викуплено з рук родини Бучацьких Кам'янець із замком. Сума, яку зібрала для цього подільська шляхта, була, вочевидь, недостатньою, на що, зокрема, вказує королівський лист про перенесення Міхалові з Язлівця 500 гривень з Кам'янця на Червоногород [86, с. 57-58]. Винятком у згаданій політиці Казимира IV став лише один запис, зроблений у 1490 р. Станіславу Струсю з Коморова: під суму 1000 гривень і 14 флоренів заставлялися місто і замок Хмільник разом із повітом [67, к. 129 v-130].

Тут, імовірно, відбувалися схожі процеси, які у сусідньому Руському воєводстві, що призвели до проголошення львівської конфедерації 1464 р., через невдоволення середньої та дрібної шляхти львівської землі діями королівського намісника Анджея Одровонжа зі Спрови. Щодо Поділля, то той факт, що місцева шляхта, якщо вірити свідченням Длугоша, таки збрала певну суму грошей і викупила з рук кам'янецького старости Яна з Бучача місто і замок Кам'янець, може опосередковано свідчити, що, можливо, і тут була певна акція на кшталт львівської. На таку подібність і часовий збіг цих двох акцій звернув свого часу увагу Юрій Зазуляк, аналізуючи персональний склад львівської конфедерації у 1464 р. [245, с. 402].

Длугош присвятив цьому сюжету окрему увагу, подавши її під таким титулом: *Arx et civitatas Kamyenyecz ex obligatione pecuniali solvitur et murus reficitur*. З королівського боку цю акцію мали контролювати краківський каштелян Ян з Тенчина, сандомирський воєвода Дерслав з Ритв'ян та львівський воєвода Анджей Одровонж зі Спрови. Гроші на це були зібрані у межах Подільського воєводства (про це зазначає Длугош). Подільська шляхта зібрала з кожного лану та від кожного кметя одного бика (*...per militares Podoliae, de quolibet laneo et kmethone unum bovem...*) [148, р. 383].

Те, що у такий спосіб на місці, у прикордонному воєводстві, шляхта реалізовувала рішення з'їзду у Нешаві від 1454 р. про заборону застави гродових міст (*De non obligandis terris et castris principalibus, De obligatione castrorum per regiam majestatem*) [155, р. 273], а тим паче, коли мова йшла про Кам'янець, столицю воєводства, може свідчити про доволі впливову регалістську, або прокоронно, налаштовану «партію» в її середовищі, поборником якої тут могли бути як Кірдеї, так і пани з Ходчі. Варто пам'ятати, що свого часу подільський воєвода Грицько Кірдей не скористався королівським привілеєм на викуп кам'янецького староства, який отримав від короля Казимира IV на Пйотрковському з'їзді 16 січня 1456 р. [85, с. 1-2] Ймовірно, тут королеві йшлося не так про реалізацію положень нешавського статуту (адже відбулася б лише зміна державці гроду і міста), як про усунення Бучацьких з Кам'янця. Рівними їм не стільки за впливом (виходячи з наявних джерел, важко окреслити вплив подільського воєводи на цій території, адже більшість документів пов'язують його діяльність із Красноставом і Теробовлею), як за статусом на теренах Подільського воєводства міг бути лише подільський воєвода Грицько Кірдей. Активний учасник подій 1430–1431 рр., які призвели до приєднання Західного Поділля до Корони Польської. Але через не відомі нам причини, цієї транзакції не сталося.

Серед усіх документів, знаних за період панування Казимира IV, найбільша кількість адресувалася шляхті, яка посідала ті чи ті уряди в Подільському воєводстві. Такі документи становлять дві третини від їх загальної кількості.

Зокрема, найпомітнішу активність тут виявила родина Свирчів – 13 документів, пани Одровонжі зі Спрови – 8, пани з Бучача – 6, Зигмунт з Новоселиці, Миколай Подолец та Ян з Ягільниці [478, s. 52] – по 6, Щуковські – 6, Шаравські – 5, Кірдеї – 2, Струсі – 2, один запис для кам'янецького хорунжого Пехна з Ожка (*Piechno de Orzek vexilliferi Camenecensi*) [49, k. 978].

Варто зазначити, що Одровонжі зі Спрови та Бучацькі, посідаючи величезні володіння насамперед у Руському та Подільському воєводствах, не тільки спромоглися акумулювати у своїх руках величезні кошти готівкою, про що свідчать, власне, суми записів, а й практично отримали у тривале володіння цілі повіти: (Бучацькі – Червоногородський, а Одровонжі – Ровський). І якщо гілка Бучацьких із Язлівця, нащадків Теодорика, могла себе зараховувати до подільської шляхетської корпорації, то ситуація з панами Одровонжами зі Спрови дещо інша. Посідаючи розлогий маєток у центральному пасмі Подільського воєводства, вони тримали найвищі уряди в сусідньому Руському воєводстві, і тому не мали такого урядницького впливу на місцеву шляхту, як пани з Бучача. Але розлогий маєток дозволяв принаймні мати певну кількість клієнтів і слуг, яку за браком джерел важко окреслити хоча б кількісно, як це було зроблено на актових матеріалах Руського воєводства [233, с. 85-148].

Виглядає, що якимось осторонь від подільських справ перебував воєвода Грицько Кірдей, який у XV ст. найдовше тримав цей уряд [478, s. 140-141]. Адже його активна участь у подіях кінця 1430 та у військових діях 1431–1432 рр. була незаперечною. Вже під час облоги Луцька 17 серпня 1431 р. він отримав від короля чотири села в Тербовельському повіті Руської землі [219, s. 334-336]. Історія родини Кірдеїв на руських землях сягає 80-х років XIV ст. Батько Грицька, теж Грицько, виступає в різноманітних справах. Він був старостою Свидригайла у Кам'янці передавав місто вже королівському намісникові з руки короля Владислава II Ягайла у 1402 р.

Він, як і Міхал Авданець з Бучача, мав теж синів, Дмитра зі Шпиклос, Грицька (Івана Грицька) Кірдейовича та Януша Кірдейовича, які свою кар'єру

пов'язали зі службою на боці короля на Руських землях. Старший Кірдей був похований у домініканському костюлі у Львові, де, як виглядає із записів на користь цього костюла, ймовірно, існувала родинна крипта, уфундована батьком і матір'ю, і де, зокрема, був похований і сам воєвода Грицько та його брат Дмитро зі Шпиклос [279, с. 277-279; s. 169-187; 362, 423, s. 423-424].

Варто зазначити, що генеалогія подільсько-руської частини роду Кірдей вимагає окремого ґрунтовного дослідження. Адже лише плутанина з іменем Грицько, бо Іван (Ян) Грицько Кірдей або Кірдейович є причиною чималої кількості помилок як у джерелах так і в літературі. Що стосується іншої гілки роду – волинської, то тут їхня генеалогія представлена у дослідженні Наталі Яковенко [297, с. 140-145, 146-148]. Серед цієї гілки роду прикметною особою був холмський каштелян Ванько Кірдей з Квасилова, ініціатор і спонсор перекладу Віслицького статуту руською мовою [301, с. 22-23]. З наведених прикладів видно, що на Волині Кірдеї посідали помітне становище у тогочасному соціумі, свідченням чого є родинні стосунки з князівськими родами.

Януш Кірдейович у 1431 р. посвідчений у джерелах як скальський староста. Це видно з привілею короля від 14 лютого 1431 р., де його двірський Станіслав отримує запис 30 гривень на с. Пукляки у Скальському повіті Подільської землі, а слуга Махандей – запис 30 гривень на с. Бережани того ж повіту, тобто в межах юрисдикції отриманого у старостування замку в Скалі [219, с. 306]. Це свідчить про його участь у подіях з відібрання подільських замків з рук литовських намісників зі своїми людьми, яким він протегував в отриманні земельних володінь у скальському старостві. Його урядницька кар'єра і маєток здебільшого були пов'язані з Поділлям.

Своєрідну подяку за приєднання Західного Поділля до складу королівства на початку 1433 р. Грицько Кірдей отримав від короля – холмська та любомельська землі. Ці території надавалися йому на чотири роки з усіма містами і селами (: «...*castra cum terris Chelmensi et Lubomlensi cum omnibus oppidis et villis ad ipsa pertinentibus ad quattuor annorum continue se sequentium decursum recepisse tali conditione, quod census in Chelm, Hrubestow, Krasnystaw et Czyniaczyn...*») [217,

s. 342-343]. Прикладом піклування про ці терени може бути той факт, що після сеймика шляхти подільського воєводства 23 червня 1439 р. у Кам'янці він уже 2–4 липня був у Красноставі і свідчив на двох королівських документах, а це понад 400 км у простій лінії [217, s. 401]. Прагнучи забезпечити собі посідання містом Красностав і прилеглими селами, 1 березня 1440 р. він отримав від короля запис 2500 гривень на цих об'єктах [217, s. 415], у такий спосіб наслідуючи практику, якої дотримувалися інші можновладці Корони (на території Поділля, насамперед, Бучацькі). 1444 р. Грицько дістав від короля запис 200 гривень на с. Стриїв у Красноставському повіті [220, s. 287-288], а 1450 р. купив від холмського єпископа садибу і 2 лани городу у самому Красноставі [220, s. 335-336].

Подільський воєвода був одружений двічі. Його першою дружиною була Клара, а другою – Ядвига з Бережан, вдова теребовельського старости Яна з Бучача. Його синами були Ян та Зигмунт, які до 1471 р. спільно тримали теребовельське староство [362, s. 424; 481, s. 96-97]. Повторно королівським намісником у Теребовлі Зигмунт став у 1479 р. і був ним до своєї загибелі у 1498 р., коли загинув під час нападу турецьких військ на родинний маєток у Поморянах [481, s. 97; 299, s. 424].

Наступне покоління Кірдей теж посідало земські уряди на території Подільського воєводства. Януш Кірдей з Оринина був кам'янецьким підкоморієм 1436–1448 рр.; Зигмунт Кірдей з Оринина – кам'янецьким підкоморієм 1458–1460 рр. [478, s. 92, 93, 140-141]

На позір, Кірдеї не вирізнялися активністю у нагромадженні свого маєтку в Подільському воєводстві, свідченням чого може бути відсутність надавчих привілеїв для Грицька Кірдея на території Поділля, хоча той упродовж 1440–1444 рр. постійно перебував в оточенні короля, часто виступаючи серед свідків королівських документів [266, с. 155-160].

Стосовно маєтку Януша Кірдейовича на Поділлі, то збереглося два привілеї на його користь: ідеться про запис 150 гривень на Давидківцях і Чорнокінцях Скальського повіту та Ілляшівцях на р. Дністер у Кам'янецькому повіті [220, s. 90-91]. Другим привілеєм Янушові дозволялося осадити місто й замок на горі

Лехнівці (*monte Lechowcze*) у Скальському повіті, якими від мав володіти пожиттєво [220, s. 136-137]. На думку видавців цього документа, Ірени Сулковської-Курась та Станіслава Курася, йшлося про пізніше містечко Скала. Реєстр димів Подільського воєводства 1493 р. фіксує Лехнівці (*Lechnowcze*) [78, с. 140] як село. Можливо, Лехнівці й стали новим селом біля Скали – центру однойменного повіту і негородового староства, де свого часу старостував сам Януш, але на місто з замком так і не перетворилися, через те що невдовзі після отримання привілею Януш помер (наприкінці 1448 або на початку 1449 р., бо його діти у 1449 р. вчинили поділ батьківського маєтку [116, s. 217-218]).

Зигмунт Кірдей за участь в угорській виправі отримав, імовірно, за протекцією Грицька 6 листопада 1441 р. села Цвіклівці та Устя у Кам'янецькому повіті Руської землі (!) (*villis nostris Czwiklowcze et Uschcze, in terra Russie et districtu Camyenyecensi sitis*) [112, s. 110].

Маєток Кірдеїв у Подільському воєводстві можна реконструювати лише на підставі дільчого акту 16 липня 1449 р., зробленого у Теребовлі подільським воєводою Грицьком Кірдеєм. Зигмунт отримав Давидкіці (*Dawidkowcze*), Шманьківці (*Smankowcze*), Лопотовці (*Lopothowcze*), Чорнокінці (*Czernokuncze*), Савелівці (*Swyelowcze*); Грицько – Оринин (*Orinino*) з присілком Привороття (*przysyolek Przewrocze*); Ян – Устя (*Vscye*), Цвіклівці (*Czwykleyowicze*), Сокіл (*Sokol*) з прилеглими Гриньківцями (*Hrynkowcze*), а молодші брати Миколай, Станіслав та Ян – Підбогородинці (*Podbohwordzicze*), Роствяни ? (*Roczchwany*), Насташів (*Na[s]taszow*) з прилеглими Перемиловим (*Przemylow*), Мишковцями (*Myeszkowcze*), Хростковом (*Chrosthkow*). Свідками цього поділу були Дмитро Спикловський, Петро Романовський, Ян Бучацький, холмський мечник Цьолек, Гектор Чеминецький, теребовельський підстароста Лешко з Довгого та ін. [116, s. 217-218]

Відомо ще два документи для Зигмунта Кірдея з Оринина від короля Казимира IV. Так, у 1456 р. він отримав запис 100 гривень на с. Чорнушовичів Скальського повіту [8, к. 248; 183, № 164], а наступного року він отримав запис на

таку ж суму на селах Рогізна та Тулазів, що у Кам'янецькому та Скальському повітах відповідно [49, к. 996].

З подільської гілки Кірдеїв походив і Ян Кірдей, або Саїд-Бей (близько 1490 – після 1557), шляхтич, що дитиною потрапив у турецький полон під час походу османів у 1498 р. Отримавши мусульманську освіту, він перебував на службі турецького султана, котрий кілька разів доручав йому дипломатичні місії у 1530-ті рр. до рідного йому Польського королівства. Він був сином красноставського і теремовельського старости Зигмунт та його другої дружини Дороти з Сенна Олеської, а також онуком воєводи Грицька [299, s. 424-425].

Не менші зусилля із збільшення родового маєтку доклав Миколай Свирч, званий Бедрихом (з Бедриховець, Нового двору). Родина Свирчів герба Сверчик, згадується на Поділлі ще з кінця XIV ст. Ймовірно, прихід родини на руські землі варто пов'язати з часом панування у руському домені короля князя Владислава Опольського. Батько Миколая, Бедрих з Бедриховець, – це перший з відомих кам'янецьких каштелянів [478, s. 63-64]. Сам Миколай, отримавши 1467 р. кам'янецьке каштелянство, тримав цей уряд протягом 24 років [478, s. 65]. Про розміри маєтку Свирчів у Подільському воєводстві свідчить його поділ у 1496 р. між молодшими синами Миколая – Анджеєм та Міхалом. На кінець XV ст. Свирчам належало 33 села з присілками у північно-західній та північній частині Подільського воєводства [419, s. 470-471] (практично весь Смотрицький повіт), а за розмірами їхній маєток поступався тут лише володінням Буцацьких та Одровонжів.

Важливою з огляду на зміни, які відбулися у ставленні королівської влади до застави повітових замків, є відсутність у згаданому дільчому акті Смотрича. Замок у Смотричі був заставлений у 1440 р. за 400 гривень Миколайові Бедриху [220, s. 88-89]. Очевидно, ця сума виявилася посильною для королівської скарбниці як найменша з-поміж тих, на які заставлялися повітові міста і замки на території Подільського воєводства, і Смотрич було викуплено. Коли саме відбулася ця транзакція, невідомо, але навіть вона не змінила маргінального

становища міста, яке, починаючи з початку XV ст., почало втрачати свій статус на користь більш привабливого Кам'янця і, фактично, зійшло нанівець на початок XVI ст.

Загалом, столичний статус Смотрича для Поділля є доволі дискусійним як з огляду на кількість джерел, у яких він фігурує, так і на те, що, окрім літописних свідчень і заснування там домініканського монастиря князями Коріатовичами у 70-ті рр. XV ст., а також монети князя Костянтина із зазначенням, що він є князем або володарем Смотрича, ми майже нічого не знаємо про саме місто. Поодинокі згадки у джерелах протягом XV ст. не дозволяють ближче висвітлити внутрішнє життя цього міста. Але те, що протягом цього століття у джерелах постійно фігурує смотрицькій повіт, та намагання Миколая з Нового двору акумулювати на ньому чималі суму можуть свідчити про тривання у середовищі шляхти пам'яті про колись столичне місто Поділля. Така сама ситуація, ймовірно, була і з пам'яттю про Бакоту, давню столицю Пониззя ще у XIII ст.

1456 р. генеральний кам'янецький староста Бартош з Бучача, син Теодорика з Бучача, записав Миколаю Свирчу з Нового двору (або Миколаю Бедриху) 50 кіп кам'янецької монети (*monete et nummi in Camyeniecz currentis*) на села Кузьмин [373, s. 111-119] та Новосілку [1, арк. 112 зв.], що розширювало чималий маєтковий комплекс Свирчів у північно-західній частині Подільського воєводства [273, с. 9-17]. Можна також припускати, що самі Свирчі були якщо не у клієнтарних стосунках з Бучацькими (що цілком можливо), то у таких, які можна характеризувати як тісну співпрацю. На це вказує присутність у 1456 році представників іншої гілки цієї родини – кам'янецького хорунжого Пйотра і Яна Свирча з Вахньовець – серед свідків документа Бартоша з Бучача для Яна Бахавського. А ще один представник родини Свирчів, Слабош (*Slubossius*) з Вахньовець, був свідком на старостинському документі для самого Миколая з Бедриховець [419, s. 562].

Миколай, син Миколая Бедриха, теж отримав 1467 р. кам'янецьке каштелянство, і тримав цей уряд протягом 24 років. Такий довгий час тримання уряду в поєднанні з політикою збільшення маєтку в Подільському воєводстві,

може свідчити про неможливість авансу, теоретично на уряд воєводи, або відсутність впливу на королівському дворі, що було свідченням політичної ваги родини. Та й послаблення впливу панів з Бучача після смерті останнього представника покоління Міхала Мужила можна пов'язати з поступовою втратою впливу цієї родини, а для Свирчів – і впливових протекторів.

Щодо формування власної латифундії у північно-західній частині Подільського воєводства, то тут цікавою є «тактика» Миколая Свирча, котра обмежується невеликими сумами – від 20 до 60 гривень і характерна тим, що ці суми майже щорічно додаються до вже наявних боргових зобов'язань королівської скарбниці. Переважно це робилося під час щорічних з'їздів у Пйорткові або Новому місті Корчині. Зрештою на час його ймовірної смерті (перед 1496 р.) набігає досить солідна сума у 450 гривень (якщо зважити, що середня вартість запису для пересічного шляхтича складала 30–40 гривень за одне село), зокрема 180 гривень на селах Яромирка (п'ять записів від 20 до 60 гривень), Плоскирів і Голисін (три записи загалом на суму 120 гривень) та Куялів – три записи на 150 гривень. Варто зазначити, що здебільшого ці записи були зроблені під час участі Миколая Свирча як кам'янецького каштеляна в коронних з'їздах у Новому місті Корчині та Пьотркові.

Свідченням заможності Миколая Свирча є також його фундаційний акт 1479 р. для домініканського кляштору в Кам'янці. Згідно з ним ченці отримували 30 гривень з першого спуску ставу біля села Купин, 3 коня вартістю 3 гривні, 5 корів, 5 мір солонини, 6 мірок пшениці, 3 – жита, 3 – манки, мірку гороху і проса [419, s. 468; 262, с. 771-772]. А одна з доньок Миколая, Ядвіга, внесла своєму чоловікові Зигмунтові з Дедня Дединському [419, s. 470] 300 гривень посагу, про що дізнаємося із запису Сяноцького земського суду від 29 березня 1497 р. [120, s. 277-278]

Фрагментарність джерельної бази не дозволяє простежити докладно обставини формування розлогого маєтку Свирчів на території Подільського воєводства, але дає підстави припускати, що цьому, насамперед, посприяло тривале проживання родини на Поділлі (з кінця XIV ст.), посідання

представниками двох поколінь одного з найвищих земських урядів – кам'янецького каштеляна, співпраця або більш тісний зв'язок Свирчів з Бучацькими та, ймовірно, – вдалі шлюби. Адже значна частина маєтку могла була отримана у вигляді посагу: документів на підтвердження цього не маємо, натомість нам відомо, що Миколай Свирч був двічі одружений і мав п'ятеро синів і четверо доньок [419, s. 470].

В останній третині XV ст. представники родини залучилися до служби у війську. Так, у пописі з 1478 р., списаному у Новому місті Корчині, згадується якийсь Свирч (*Swyrcz*) [28, к. 43], а в 1513 р. під керівництвом Станіслава з Ходчі служив Станіслав Свирч (*Sta[nislau]s Swzwyrcz super eq[uis] 4.*) [31, к. 21].

Ще одним моментом, який демонструє нам претензії родини панів з Бедриховець на власне місце у ієрархії на руських землях, є згадуваний вже документ на Смотрич від 1440 р., де на самому початку зазначені села, котрі кам'янецький каштелян Бедрих отримує від короля Владислава III: Боршов, Угерники, Дунаївці та Чиркашівці у Руській землі в Снятинському і Коломийському повітах (*Borszow, Wherniky, Dunayowcze et Cyrkaszowcze in terra Russie Snatinensi et Colomiensi districtibus*) [220, s. 88-89]. Публікатори цього документа досить дивно локалізують ці населені пункти. Боршов, село у давньому Коломийському повіті, сучасний повіт Снятин. Угорники, село в давньому коломийському повіті, сучасний повіт Тлумач. Дунінов або Дуніюв або Дунаюв, село в давньому коломийському повіті, сучасний повіт Заліщики. Черкавщина, село в давньому коломийському повіті, сучасний повіт Чортків. Не торкаючись передачі назв місцевостей, варто зауважити певне неузгодження старих і нових повітів, як-от Коломийський і Чортківський і Коломийський і Заліщицький, що не відповідало усталеним практикам XV–XVI ст., а походять з 20–30-х років XX ст.

Не менш захоплюючою є історія маєтку Свирчів у XVI ст., коли з вигасанням чоловічої гілки роду він стає предметом тривалих судових суперечок між новими власниками за жіночими лініями: Гербуртами, Потоцькими, Замойськими, Лянцкоронськими, Вишневецькими.

Родина Щуковських герба Гриф, за припущенням Януша Куртики, з'являється на Поділлі за часів володіння Західної частиною Спитком з Мельштина. У своїй хроніці Ян Длугош згадує рицаря Павла Щуковського герба Гриф (...*Paulum tamet Sczukowsky Poloniae militem, genere nobilem de domo Griffonum...*), який брав участь у битві на Ворсклі у 1399 р. і який, за переказом хроніста, звинуватив Спитка з Мельштина у небажанні вступити у бій. Наслідки, за інформацією Другоша, були протилежними, Спитко, як відомо, загинув з гідністю, а Щуковський ганебно втік (...*Spithkoni honesta mors, Sczukowski foeda fuga obtigit...*) [146, р. 528].

Наступного разу Щуковські згадуються у джерелах на Поділлі вже за часів Владислава III. Павел Щуковський (*Pauli Sczukowski*) є на акті присяги подільської шляхти у 1439 р. [373, s. 113, 117] Важко його ідентифікувати з однойменним рицарем, який брав участь у битві на Ворсклі, і якщо на момент походу він був віком 20–25 років, то на час акту присяги його вік становив би щонайменше 60 років. Януш Куртика припускає, що це міг би бути його син [373, s. 117]. Павел Щуковський (*Pauli Sczukowski*) є серед присутніх на рочках львівського гроду 20 жовтня 1446 р., на яких розглядалася справа Міхала Мужили з Бучача та шляхтича Христофора із Сан-Ромуло, на той час митника (збирача податків) у Львові (*nobili dom. Christoforo de s. Romuli Ithalico, Theolonario Leopoli.*) [118, s. 226]. Серед присутніх на цих рочках були руський воєвода і генеральний староста Пйотр Одровонж зі Спрови, подільський воєвода Грицько Кірдей. А 31 грудня 1450 р. король Казимир IV виставив для Павла привілей, силою якого село Чемерівці переводилося у статус міста на магдебурзькому праві [422, s. 119-152].

Кристин Щуковський, імовірно, був споріднений із Павлом, отримавши у 1442–1443 рр. замок Бакоту з прилеглими селами Потеремчем та Бурнаківцями під величезну на той час не тільки за подільські маєтки суму 1600 гривень, і став не лише власником старої столиці Поділля (Пониззя), а й одним із найбільших кредиторів короля зі свого прошарку шляхти, не посідавши на момент цих транзакцій жодного уряду [220, s. 170-171, 253-254]. Те, що Бакота стала об'єктом

застави, означало, що рід пана Немирі втратив уже її на той час, адже йшлося про заставу королівського маєтку [422, s. 130]. Кристин у цей час фігурує у джерелах 1444 р., коли у львівському гроді згадується у процесі, де його представляв Миколай Вільчек з Глинян проти львівського міщанина Пашка [118, s. 147, 157]. Присутній він і серед свідків документа кам'янецького земського суду 16 вересня 1446 р., де посвідчив отримання Іваном (Яном) Бахавським села Кулаківці по смерті брата Петра [54]. Павло і Кристин фігурують серед свідків документа Теодорика з Бучача у 1452 р. [51]

Принаймні від 15 листопада 1464 р. Миколай Кристин був кам'янецьким підкоморієм. З цим урядом він згадується серед свідків документа Станіслава з Ходчі у справі маєтку Ольчедаїв [12, к. 299 v; 478, s. 93]. Певну плутанину вносить згадка про Павла Щуковського з урядом кам'янецького підкоморія у 1469 р., яку упорядники списку подільських урядників пояснюють можливою помилкою писаря львівського земського суду, який міг переплутати Павла з Кристином [478, s. 93-94].

Про те, що Миколай Кристин брав активну участь у політичному житті поза межами подільського воєводства, свідчить той факт, що він є свідком другого торунського мирного договору від 1466 р. [478, s. 93]

За правління Казимира IV Щуковським адресовано 5 записів на суму 200 гривень на села Ушиця, Песець, Кам'яна Куча, Субіч, Теремківці, Кобаківці [67, к. 31-32]. За ревізією 1469 р. Кристин посідав замок у Бакоті та села Борсуківці, Булгаківці, Ольховець, Ушицю [136, s. 54]. Ще один запис 1470 р. передає подільському підкоморію Кристину Щуковському пустки Михайлівка, Суботівка та Яруга у Бакотському повіті на суму 30 гривень [67, к. 59-59 v.]. Локалізація цих об'єктів застави у Бакотському повіті дозволяє зробити припущення, що адміністративний поділ воєводства ще й в останній третині XV ст. залишався неусталеним та архаїчним, а ідентифікація об'єкта надання з тим чи тим повітом залежала від особи, що тримала замок, – центр старого повіту. На доказ популярності такої практики згадаємо привілей Казимира IV для Теодорика з Бучача 1452 р., коли тому надавалося с. Ольчедаїв з 18 прилеглостями у

Кам'янецькому повіті (*in terra Podoliae et districtu Camenecensi sita*) [77, с. 170-173], тимчасом як цей комплекс маєтків розташовувався саме між володіннями Щуковських, що були в 1470 р. ототоженні з Бакотським повітом.

Ймовірно, Миколай Кристин Щуковський був одружений з донькою Яна Бахавського (*Sczukowska, filiae olim Joannis Bahawsky*), згаданою в королівському документі від 1 травня 1474 р., яким село (*Oloszkow*) у кам'янецькому повіті (ймовірно, що Щуковський вже не жив на той час) надавалося за 20 гривень кам'янецькому поборці Миколаєві Костирці [181, № 1173].

Ще одним представником урядницького середовища, яке спромоглося на отримання більших маєтків, був кам'янецький земський суддя Зигмунт із Новоселиці та з Ягельниці герба Домброва (1455–1487 рр.), що сплатив 352,5 гривні заставних сум, понад триста гривень з них було записано на с. Лестківці Кам'янецького повіту [67, к. 1-2]. Згідно з ревізією від 1469 р., маєток Зигмунта складався з Кутковець, Лисовець, Лестківців, Мілейовці та Ягельниці. На останній він представив лист на вічність, писаний руською мовою (*litere ruthenicalis super villam Jahelnycze perpetuam*) [136, s. 51]. Наявність привілеїв, писаних руською мовою, вказує на те, що привілей на Ягельниці був отриманий у часи панування Владислава II Ягайла або Вітовта, тобто не пізніше 1434 р., що свідчить про тривале посідання Зигмунтом цього маєтку. Власне, він присутній на зібранні подільської шляхти у Кам'янці у 1439 р. і означений там як Зигмунт з Новоселиці (*Sigismundi de Nowosielcze*) [373, s. 112, 116]. Януш Куртика припускає, що, ймовірно, він походив з Мазовії [373, s. 116; 203, s. 22].

Зигмунтів син, кам'янецький хорунжий Ян з Ягельниці, 26 жовтня 1481 р. отримав запис 20 гривень на пустці Жениківці на р. Серет у Червоногородському повіті (*Zenykowcze et distr. Czurwonogradensi et fluvio Sereth*). Того ж дня король переніс суму 50 гривень, які були раніше записані на селах Кам'янка та Арзатинка (*Samyomka et Arzatinka*) у Теробовельському повіті Галицької землі, на село Колиндяни (*Colindzary*), що на р. Сарнек у Скальському повіті [168, s. 71-72]. Ці два документи є першою згадкою Яна у джерелах з урядом кам'янецького

хорунжого [478, s. 52]. 1485 р. він отримав ще запис 60 гривень на с. Колиндяни Скальського повіту [181, № 1787].

Родич Зигмунта, Миколай Подолець з Грудкова, кам'янецький підкоморій, згодом кам'янецький каштелян 1456–1458 рр. [478, s. 64, 92-93], перебував у тісному зв'язку з Бучацькими, що видно з його присутності серед свідків угоди між кам'янецьким старостою Бартошем з Бучача та молдавським канцлером [478, s. 93], а також з того, що по смерті Теодорика він зайняв його місце каштеляна.

Іван (Ян) з Боришковець, кам'янецький земський підсудок від 1446 принаймні до 1471 р., мав чималий маєток [478, s. 97]. Востаннє з цим урядом він згадується у 1471 р., а його наступник Зигмунт Сметанка вперше виступає як земський підсудок у 1481 р. Згідно з ревізією 1469 р., він представив документи Княже, Кольчовці, з яких мав нести службу одним вершником і чотирма стрільцями, а також запис 40 гривень на с. Дашкове Дворище, 100 гривень на Білій Криниці та 50 гривень на с. Деревине (*Drzewyne*) яке, ймовірно, за борги отримав від Ясенського [136, s. 59].

Практика накопичення сум на одному маєтку, яку розпочав за Владислава III Домарат зі Шлядкова, була продовжена і його нащадками. І коли суми, що записувалися на Шарівському ключі Домарата, були незначними (80 гривень) [67, k. 175-175 v], то головним успіхом стало переведення Шарівки і сусідніх сіл на німецьке право (практика, яку використала Одровонжі та Бучацькі) [181, № 1626]. Сприйняття ж самого землеволодіння як діличного, а не умовного, відображене вже в іменуванні Домаратового сина Яна: в королівському дозволі 1474 р. на купівлю с. Жилинці його вже названо Домаратом із Шарівки (*Domarathi de Scharawka*) [181, № 1151].

Сам Домарат, який часами писався з Балина (*Domaratho de Balina*), як його зазначили у документі кам'янецького земського суду в 1449 р. [56], зробив добру кар'єру в Подільському воєводстві. Ймовірно, тут мали значення два чинники. Перший – це його співправця з панами з Бучача принаймні від 30-х років XV ст. [110, s. 196], а другий – це служба, починаючи з канцелярії Вітовта, потім

королівського двірського або писаря у Владислава II Ягайла та уряд кам'янецького земського писаря від 1442 р. [478, s. 83] по початок 1447 р.[5]

Те, що місцева шляхта була зацікавлена мати нерухомість в королівському місті Кам'янці, бачимо у ревізії 1469 р. Так власні будинки мали Петро і Беняш з Хрептовичів [136, s. 42], Міхал з Гуменців [136, s. 47], Миколай Бедрих [136, s. 57], Пйотр Заковський (Жаковський) [136, s. 33]. Серед них тільки двоє були земськими урядниками: це кам'янецький каштелян Миколай Бедрих та кам'янецький хорунжий Міхал з Гуменців. Прагнення здобути нерухомість у Кам'янці, ймовірно, виходило насамперед з уявлення і розуміння безпеки, адже принаймні у пізньому середньовіччі нікому не спало б на думку брати штурмом таке особливе, з огляду на природне положення, місто. Вже у XVI ст. кількість шляхетської нерухомості у місті зростає. Це, зокрема, видно на матеріалах Коронної Метрики, де король, маючи у своєму розпорядженні право кадуку, мав чималий фонд нерухомості для винагороди місцевої шляхти.

Завершуючи огляд осинових дійових осіб із середовища подільської шляхти у другій половині XV ст., варто зазначити, що їхні основні зусилля були спрямовані насамперед у закорінені на цій території. Адже для багатьох з них вона було новою. Інвестиційна привабливість об'єктів надання та отримуваних урядів сприяла тому, що більшість з них уже на цей час вважалися місцевими.

Найвпливовіші з цього кола спромоглися сформувавши навколо існуючих тоді укріплених замків, старих центрів ще Подільського князівства з другої половини XIV ст., свої подільські маєтки: пани з Бучача (Кам'янець, Червоногород, Язлівець, Летичів, Хмільник, Меджибіж), Одровонжі зі Спрови (Зіньків, Сатанів, Рів), Кірдеї (Скала), Щуковські (Бакота), Свирчі (Смотрич).

6.2. Феномен Ярмолинських на Поділлі

Чому ніхто з родини Ярмолинських не отримав жодного уряду? Чому родина, яка мала у посіданні два мурованих замки (!) у Ярмолинцях і Сутківцях, а

також оборонну муровану церкву в тих же Сутківцях, не досягла бодай якогось номінального становища в ієрархії місцевої шляхти? Адже для цього часу наявність таких потужних приватних мурованих фортифікаційних споруд є радше винятком, ніж правилом для другої половини XV–XVI ст. не тільки на Поділлі, а й загалом на українських землях. І це для служилої шляхти середньої руки заможності!

Поява у джерелах першого представника родини на території Поділля фіксується 1407 р., коли 8 березня у Кракові Ходко, означений у ньому як слуга короля (*sluze naszymi Chodkowi*), отримав від нього у володіння село Ярмолинці на р. Ушиці [77, с. 3-4; 218, с. 265-266].

Отже, своє прізвище Ярмолинські отримали від наявного вже на час отримання поселення. Можливо, цим документом король зафіксував і тогочасний стан посідання, тобто Ходко вже був власником або засновником цього села. Цей документ містить перелік свідків, де зазначені найвищі урядники на чолі з краківським каштеляном, Яном з Тарнова. Останнім зазначено подільського старосту пана Пйотра (*pan Piotr Bakoth[s]ki stharostha podolski*), якого, за інформацією Яна Длугоша, А. Прохаска та Я. Куртика, ототожнюють з Пйотром Карвацяном з Радоміна і Влощової [478, с. 117-118]. Можливо, це документ було виставлено для Ходка за протекції Пйотра, який був єдиним серед свідків причетним до тогочасного Поділля.

Геральдично-генеалогічна традиція, зафіксована у гербівнику Шимона Окозького, приписує цьому Ходкові хорватське походження: *Chodko Croata de genere Despotorum primus Iarmolinski venit in Regnum Polon. Vladislao Iagel. regnante...* (Ходко хорват з роду Деспотів перший Ярмолинський за правління Владислава Ягайла прийшов до Польського королівства...) [193, р. 444]. Принаймні у попередника Окозького Бартоша Папроцького про родину Ярмолинських маємо лише коротеньку згадку: «*Jarmolińskich dom starodawny i znaczny, był Agis Jarmoliński wieku mego mężem sławnym, który często pogany gramiał, a znacznie, jakoś czytał wyżej przy książętach ruskich, potem w historyi szerzej czytać będziemy*» [405, с. 690]. Власне, кого мав на увазі Папроцький, сказати

важко, адже з таким іменем у середині та другій половині XVI ст. подільські Ярмолинські не фіксуються. Ярмолинські належали до гербового братства Корчак, що може більше свідчити про їхнє руське коріння. Яскравим свідченням можуть слугувати імена перших поколінь родини: Ходко, Олехно, Федір.

Формування свого маєтку на території Поділля Ярмолинські продовжили і за володарювання Вітовта на Поділлі. 29 липня 1428 р. Ходко отримує за заслуги від великого литовського князя Вітовта с. Волків у Смотрицькому повіті [17, к. 40-41 v; 287, с. 48-73]. Особливістю цього надання було те, що зроблено воно була за ініціативи віленського воєводи Гедигольда, котрий до 1422 р. був намісником Вітовта на Поділлі [17, к. 41; 478, s. 119; 476, s. 191; 477, s. 49].

Ярмолинські у наступному поколінні отримали маєтності й поза межами Поділля. Так, Олехно, син Ходка, отримав у 1433 р. с. Ушня та дворище, зване Селище, в Олеському повіті Руської землі (*villa nostra Vschnya et cum hoc Dworziszcze puthka dicta Syedlcze in terra Russiae et districtu Oleschnensi*), на якому король записав йому 60 гривень [219, s. 393]. Ймовірно, що саме він, Олехно, власник Ушні (*Olechno tenutarius villae nostra Vschnya*), у 1436 р. отримав від короля Владислава III запис 40 гривень на цьому селі [220, s. 11-12]. Представники родини також брали активну участь у суспільному житті. Серед шляхти подільського воєводства, що зібралася на сеймик у 1439 р. в Кам'янці, бачимо Олехна (*Olechnonis de Jarmolincze*) [373, s. 113]. 1456 р. він посвідчив документ кам'янецького старости Бартоша з Бучача для Миколая Бедриха на села Кузьмин і Новосільці [2, арк. 112 зв.].

Згідно з ревізією листів 1469 р., Ярмолинські володіли: Федько, який уже писався Сутковським або Гералинським (ймовірно Гермолинський як Ярмолинський) (*Nobilis Fyethko Suthkowsky sire Heralinsky*), представив документ Казимира на с. Сандковичи (*Sandkowicze*), запис від Казимира 100 гривень на с. Вічиниці (*Wiczinicze*) [67, к. 141 v-142], 70 гривень на Хлестновичах (*Hlestnowcze*) та 40 на Гермаківцях (*Hermankowcze*) [136, s. 49]. Дашко Ярмолинський представив запис 40 гривень на Карпівцях (*Carpowcze*) [136, s. 53], привілей, писаний руською мовою на Ярмолинцях [136, s. 64], та неозначений

привілей (*exhibuit literam cum sigillo*) [136, s. 71]. Позиція Дашка у середовищі місцевої шляхти була помітною, адже у 1475 р. він є серед свідків документа кам'янецького земського суду (котрий посвідчили усі вищі урядники воєводства) для земського писаря Миколая з П'ящиць [306, s. 19].

1487 р. Федько Ярмолинський зазначений як власник королівського села Конарева (*Connarowo*) [119, s. 244]. Наступного року він фігурує серед свідків розмежування сіл у львівській землі Руського воєводства [119, s. 569-570]. Ще у 1499 р. він був присутній на засіданнях гродського суду в Буську поруч з генеральним руським старостою Пйотром Мишковським [123, s. 454, 456-457].

1518 р. король Сигізмунд I підтвердив Станіславові Ярмолинському володіння ним селами Горчичани, Гармаки та Карповці в Кам'янецькому повіті за мужність у боротьбі на Руських землях проти татар і дав обіцянки не викупувати ці маєтки окремо [77, с. 43-44]. Вже у 1534 р. Василь, Юхно і Северин Ярмолинські, сини Олександра отримали королівське підтвердження на с. Гермаки у Кам'янецькому повіті, під час якого представили старий привілей короля Владислава II Ягайла без дати для Стахніка Урбановича [77, с. 10-11]. Через чотири роки, 15 квітня 1538 р., король уклав з ними мінову угоду стосовно сіл Гермаки і Напольні Лосковці [77, с. 75-77], де брати Ярмолинські як власники с. Гермаки (*de Hermaky heredibus*) отримували від короля на такому самому праві с. Напольні Лосковці [24, к. 281 v].

11 листопада 1535 р. рідні брати Юхно і Василь Ярмолинські судилися з Абрамом Лосковським у справі юрисдикції над маєтностями (королівським селом Лосковці, державцем якого був Абрам) [87, с. 236-239]. 1541 р. Юхно отримав від Яна Шаравського (сестра Анна була за Щенським Шаравським) село Вербку в Кам'янецькому повіті [158, s. 87].

Можливо, частина роду несла службу на користь барському замкові. Власне, цим можна пояснити привілей королеви Бони, на той час власниці перейменованого Рову, від 22 березня 1542 р., згідно з яким Василь Дахнович Ярмолинський або Сутковський отримував село Ружичну [184, № 6788]. Вже у 1546 р. це село королівським декретом було переведено у статус дідичних

володінь Василя [186, № 22286]. Ще перед 1 листопада 1556 р. Іван Ярмолинський, син померлого на той час Василя, позбувся села Волков, що у Смотрицькому повіті, на користь Марціна Гербурта кам'янецького войського та барського старости [17, к. 40-41 v].

На середину 60-х років XVI ст. земський маєток родини у Подільському воєводстві складався з частини містечка Ярмолинці, яким володів Матвій Ярмолинський [24, к. 256 v-257; 225, s. 197] (другою частиною володів Чолганський [24, к. 255 v-256]), та низки сіл. Так, у 1563 р. Матвійові належала половина с. Савинці, яким він володів разом з Северином Ярмолинським та Адамом Міцовським [24, к. 237 v-238, 248 v-249]. Село Струга у 1563 р. належало Ярмолинським Сутковським (*D[omini] Jarmolinskych Schudkowsky*) [24, к. 255 v]. Що стосується королівщин, то під час проведення ревізії листів у 1564 р. Іван Сутковський представив привілей короля Казимира на 100 гривень на с. Вічинці, доживоття від Сигізмунда II Августа його батькові Василеві, йому і брату Андрію на це саме село та на с. Карпівці [72, s. 258]. Ще він представив на розгляд комісарів доживоття на частину с. Ольховець та Горчичани від того ж короля для себе, батька і сестри [72, s. 258-259; 67, к. 142 v-143]. Це село вони тримали з нащадками Станіслава Лостовського [72, s. 258-259].

Ярмолинські до середини XVI ст. родичалися переважно з представниками родин свого кола. Так, Олехно, син Ходка, був одружений з Богданою (або Деодатою), донькою Дашка Калениковича, волинського зем'янина з крем'янецького повіту. Його діти були одружені: Василь – з Дарною Гаврилівною Лесницькою, Северин – з Ганною Куневською, Юхно – з Марухною (або Малгожатою); а його доньки, відповідно, – Анна з Щенсим Шаравським, Маруша з Федором Ластовецьким і Вератка або Водзя з Петром Сербином [315, s. 242]. Можливо, не всі діти були від цього шлюбу. Так, у 1532 р. Юхно Ярмолинський отримав село Добряни (*Dobrzany*) у Львівському повіті з рук своєї матері Уляни Корнельовської (*de manibus Ulianae Cornelowska, matris eius*) [185, № 16899].

Отже, тримаючи чималий як для не урядницького прошарку шляхти маєток, Ярмолинські не спромоглися дістати протекції для посідання бодай титулярного уряду на теренах Подільського і Руського воєводств, зосередивши свої зусилля на закріпленні статусу своєї земської власності. Можливо, певним поясненням цього «дивного» стану речей може бути те, що впродовж другої половини XV – першої третини XVI ст. вони вели затяту боротьбу за спадок по Калениковичах на Волині [286, с. 135-158].

Служба у війську на початку XVI ст. стала чи не головною справою подільської шляхти. Не оминули цієї участі і Ярмолинські. Вже у 1511 р. Дахно Ярмолинський з 5 кіньми служив у роті Станіслава Лянцкоронського [30, к. 46 v]. З іншого боку, сини Олександра служили у війську в першій половині XVI ст. Так, в обертинській кампанії 1531 р. брав участь Юхно Ярмолинський, котрий служив у роті Анджея Трояновського з почтом у 6 гусарів, 1 стрільця та 1 копійника, що свідчило про його статок [444, s. 233]. Його брати теж служили у війську. Василь і Северин Ярмолинські, кожен з 6 вершниками, посвідчені у пописі роти Мартіна Зборовського у 1539 р. [32, к. 14] У випадку останніх виникає питання: чому вони обрали службу в роті Зборовського, шляхтича з Краківського воєводства? Після тривалої перерви Северин у 1545 р. посвідчений з 8 кіньми у роті барського старости Бернарда Претвича, наступного року він служив у тій самій роті вже 3 кіньми [41, к. 43 v; 42, к. 23 v, 92 v]. У 1546–1547 рр. у роті белзьського воєводи Миколая Сенявського бачимо Костянтина Сутковського з 2 кіньми [42, к. 6 v, 83 v]. Наступним представником родини, котрий служив 6 кіньми у роті Претвича, був Юрій Ярмолинський, котрий 2 жовтня 1550 р. отримав платню на пописі в Шаравці [45, к. 26 v.].

Завершучи цей короткий огляд історії родини Ярмолинських на території Подільського воєводства, складно дати відповідь на поставлені на початку параграфу риторичні питання. Адже з огляду на їхній маєток на цій території, тривалу й мабуть успішну службу у війську (у ротах поточної оборони) представників родини Ярмолинського, важко дати відповідь про причини «нелюбові» або певної сегрегації представників роду у межах хочаб урядницької

групи подільської шляхти. Можемо тільки здогадуватися, що стало на заваді комусь із них зробити навіть титулярну урядницьку кар'єру в Подільському воєводстві, тобто посісти не функціональний уряд (наприклад підчашія або ловчого чи мечника). Можливою, відповіддю на це запитання може бути мое обережне припущення про брак протектора (або ми про це нічого не знаємо через відому ситуація з пізньосередньовічними та ранньомодерними джерелами для Подільського воєводства), котрий би залагодив справи Ярмолинських у короля.

6.3. Служила шляхта. Хто і звідки прийшов на Поділля

Оглянувши у попередньому параграфі урядницькі родини за час панування Казимира IV, ми не знайдемо великої кількості нових прізвищ, ба навіть не знайдемо тих, хто «причаївся», за браком джерел, у тіні і вийде «на світло» лише з початком XVI ст. Це можна пояснити й тим, що з настанням ранньомодерної доби ми маємо справу вже з цілком сформованою спільнотою, яка чітко усвідомлює свої місце у тогочасній системі координат. На перший погляд ця спільнота виглядає жорстко стратифікованою, але, у свою чергу, вона відкрита на прийняття нових членів до своїх лав. Мабуть першими з цієї ситуації (відкритості або еластичності місцевої спільноти) скористалися військові, які несли службу на прикордонні, у ротах поточної оборони.

Перетікання людей між руськими землями Корони Польської (між Руським та Подільським воєводствами) можна пояснити спільним на той час півторастолітнім «історичним минулим» у межах одного державного утворення, великою кількістю родинних зв'язків, а також існуванням великих клієнтарних угруповань, які формувалися протягом попереднього століття довкола найвищих урядників руських воєводств: панів Одровонжів зі Спрови, панів з Бучача, панів з Ходчі та ін., спадкове урядування яких призвело до появи чималого прошарку середньої і дрібної служилої шляхти, яка співпрацювала або була у певній залежності від вищезазначених родин не в одному поколінні. Все це разом

пояснює наявність спільного простору проживання, який можна назвати руським. Адже як буде показано далі, при прочитанні джерел з 60-х років XVI ст. про спосіб уявлення території подільською шляхтою, складається таке враження, що для подолян не існувало кордону на заході, тобто з руським воєводством. Такому сприйняттю цього простору могло посприяти й стале уявлення про територію Теробовельського повіту Галицької землі Руського воєводства, як частини Поділля, який ще наприкінці XIV ст., а саме у 1395 р. був відторгнутий від історичного Поділля є приєднаний до Руської землі, у тогочасному її розумінні.

Що стосується представників урядницької групи, зокрема осіб, що посідали вищі уряди (воєводи, каштеляна та городового старости), то для прикладу, тривале й унікальне поєднання Станіславом із Ходчі кількох важливих урядів на руських землях Корони Польської наприкінці XV – початку XVI ст., настільки вирізняло його серед місцевих урядників, ба навіть серед усіх урядників Корони Польської, що потрібне було особисте втручання королевича Сигізмунда [109, s. 225-226] (майбутнього короля), аби Станіславу залишили всі уряди, які він на той час поєднував.

Для прикладу, в одному з документів у 1502 р. його повна титулатура виглядала так: каштелян і староста львівський, галицький, теробовельський та кам'янецький, а також гетьманом (або очільник війська) Русі та Поділля (*Stanislaus de Chodecz, castellanus et capitaneus Leopoliensis, Haliciensis, Trzebovliensis et Camyenczensis ac Russiae et Podoliae campiductor generalis...*) [183, № 600]. Тобто одна особа сконцентрувала у своїх руках чотири (!) городових староства, львівську каштелянію та очільництво над військовими підрозділами загонами на теренах Руського та Подільського воєводств.

Останній уряд, імовірно, після досвіду, який можна проілюструвати документами, походив з часу Пйотра Мишковського і був тісно пов'язаний з урядом львівського або руського генерального старости. Приклад Станіслава з Ходчі демонструє те, проти чого, власне, й почалася боротьба середньозаможної шляхти у подальші десятиліття. Адже одним з постулатів езекуційного руху, який був на порядку денному майже усе XVI ст., була боротьба проти

перебування в одних руках двох городових староств або будь-яких функціональних урядів. Усе це окреслювалося терміном «інкомпатібілія», від латинського (*incompatibilis, incompatibilitas* – непоєднуваний, непоєднальність).

Ще одним фактором, на який варто звернути увагу, була певна зміна поколінь, що настала у королівському оточенні за наступних володарів, коли на зміну старим співпрацівникам тривалого, понад сорокалітнього, правління Казимира IV прийшла нова група довірених осіб, як-то Амброзій Памповський, староста генеральний великопольський, Пйотр Мишковський, генеральний староста руських земель (1499–1501) [481, s. 151]. Більшість із них, зокрема Памповський, мали досвід перебування на дворі молодих королевичів Яна-Ольбрахта і Олександра і службу в королівській канцелярії [490, s. 24-34].

Власне, за Яна-Ольбрахта оборона східного кордону набуває того вигляду, який вона мала аж до запровадження кварцяного війська у середині 60-х рр. XVI ст. Те, що Пйотр Мишковський отримав у своє розпорядження значні прибутки з львівського староства, разом з прибутками з міст Глиняни, Щерець та ін., давало в руки королівським намісникам певний матеріальний ресурс для ведення військових дій з оборони краю.

Наявність найдавніших актових книг гродського суду в сусідніх із Кам'янцем Галичі, Тереховлі та Львові дозволяє майже повністю розкрити номенклатуру шляхти тієї чи тієї землі або повіту, простежити стосунки між патроном і клієнтом. Тому ситуація з джерелами для Поділля нашоєму на більш песимістичні і менш обґрунтовані висновки щодо персонального складу самої шляхетської корпорації та спроби реконструкції цих кіл на Поділлі, співпраці між різними прошарками шляхти та впливовими родинами. То збереженість списків військової шляхти принаймні дозволяє зафіксувати час появи того чи то шляхтича у військових підрозділах, які несли службу на теренах руських воєводств Корони Польської, насамперед, Поділля, що згодом дає змогу більш предметно вести мову про його долучення до складу подільської шляхетської корпорації.

Шляхи наповнення цієї соціальної групи були найрізноматнішими, й не всі особи, що служили у ротах поточної оборони, були шляхтичами, ба навіть походили з різних територій.

Це дуже добре ілюструє список товаришів роти Бернарда Претвича з 1540 р. Всього у роті разом з почтом було 120 вершників: Мельхіор Семілавський (*Melchiar Semilawski*) – 9 коней; Василь Чорний (*Waszil Czirney*) – 8; Мацей Ковальський (*Mathias Kowalski*) – 3; Гуріель Гневош (*Huriel Gniewosz*) – 8; Йоган Брам (*Joannes Bram*) – 6, Мартин Котовецький (*Martinus Kothowieczki*) – 5; Петер Церб (*Petrus Zerb*) – 6; Іван Копач (*Iwan Kopacz*) – 2; Ян Вельгош (*Joannes Wielgoss*) – 2; Ян Вітинський (*Joannes Vithunski*) – 7; Станіслав Іздепський (*Stanislaus Isdepski*) – 6; Анджей Станіславський (*Andreas Stanislawski*) – 4; Францішек Госліцький (*Franciscus Gosliczki*) – 4; Ян Бадовський (*Joannes Badowski*) – 2; Ян Фрідріховський (*Joannes Fridrichowski*) – 8; Сенько Чечель (*Sienko Czeczcel*) – 3; Кшиштоф Свідер (*Cristopherus Swider*) – 6; Габріель Чішопольський (*Gabriel Czyszopolski*) – 3; Васько Волошин (*Vasko Woloszin*) – 2; Митко Турчин (*Mithko Thurczin*) – 2; Іванко Стрілець (*Iwanko Strzeliec*) – 2; Велічка (*Wieliczka*) – 2; Юрський (*Jurski*) – 2; Гремеч (*Hremecz*) – 2; Іван Ілайович (*Iwan Ilaowicz*) – 2; Пйотр Лісковський (*Petrus Liskowski*) – 4; Пйотр Галенський (*Petrus Galienski*) – 4; козачок з Брацлава (*Kozaczek z Braczlawia*) – 5; Ян Шаравський (*Joannes Sarawski*) – 2 [35, к. 30-36 v].

Жартома можна собі тільки уявити, якою мовою вони розмовляли і як вони розуміли один одного. Якщо кілька осіб з цього переліку походять з німецьких земель або Сілезії (Брам, Церб), ймовірно, з Балкан були Іван Ілайович і Митко Турчин, а Васько Волошин – із сусідніх Молдавського чи Валаського князівств. З цього ж регіону походив і Маніло Мультианин, котрого бачимо у роті Претвича у 1541 р. [40, к. 32], а у 1543 р. серед товаришів роти зазначений Хасан Татарський з 3 вершниками [39, к. 25 v].

Отже з наведених вище прикладів виразно видно, що територія Подільського воєводства, починаючи з останньої чверті XV ст., часу появи перших рот поточної оборони кордону Польського королівства, почитає

мілітаризуватися. А серед шляхти на Поділлі з'являються як представники інших регіональних шляхетських спільнот Корони Польської так і звичайні найманці з різних країв Центральної та Південної Європи.

6.4. Від ротмістра до подільського шляхтича

Поява перших списків служилої на кордоні шляхти, які, починаючи з 90-х рр. XV ст. [366, s. 1; 344, s. 271-27; 28, k. 53-54 v] несуть службу на прикордонні, й наявність у пізніших документах цих прізвищ вже як подільських шляхтичів, у той чи той спосіб пов'язаних з Поділлям (як-то набуття земельної власності, породичання з місцевими родами або служба урядникам, насамперед кам'янецьким генеральним старостам), – усе це сприяло появі нових членів у місцевій шляхетській спільноті. Ці списки переповнені прізвищами дрібної шляхти, прибульців не тільки з інших регіонів Корони Польської, але й з інших країн. Дехто з них отримував у списках означення «подолянин» (*podolita*), як, наприклад, Куропатва, або Крчоновський або якийсь Ханіч (*Chanuiecz*) [29, k. 219, 220; 30, k. 33].

Характерною ознакою у цей час стає служба між молодими шляхтичами із заможних родин, попередні покоління яких займають або займали у цей час чільні уряди в Подільському та Руському воєводствах. У списку роти краківського хорунжого Миколая Фірлея з Домбровиці, списаного у Львові 15 лютого 1499 р., бачимо подільського воєводича Яна [176, s. 24].

Починаючи від 1492 р., маємо майже щорічні переліки ротмістрів та рот, які несли службу на Поділлі. Зокрема, один з перших списків подає нам такі імена та прізвиська офіцерів: Дерслав (*Derslao*), Януш Свирчовський (*Janusch Swirczowsky*), Гинек (*Hunek*), Петро Лонцький (*Petro Lanczky*), Янковський (*Jankowsky*) та Ян Юковський (Юрковський) (*Iohanni Jvkowsky*) із загальною кількістю 1022 вершника [182, № 33]. Вже наступного 1493 року король у Пйотркові найняв на службу Яна Свирчовського з 206 вершниками, а Гинка

Уненського та Янковського – з ротами по 170 осіб [182, № 166]. Цього ж року у Познані Ян Свирчовський отримав кошти за службу вже 212 вершників по 10 угорських флоренів на одного за квартал [182, № 199, 236]. Тоді ж у Познані йшлося і про роти Янковського, Петра Лончського, Гинка, Дерслава і Жуковського [182, № 200, 238]. 1494 р. на службу прийняли Якуба Пуковського з ротою у 100 вершників [182, № 369]. Принаймні двоє з наведених вище перших ротмістрів були пов'язані з цією територією, як то Свирчовський (родина Свирчів фіксується на Поділлі ще з кінця XIV – початку XV ст.) [179, s. 290], або почали закорінення у цей час, як-то Гинек, що походив з ленчицького воєводства. Свирчовський досяг висот в урядницькій кар'єрі, будучи протягом 1507–1526 рр. старостою в Тереховлі [481, s. 97].

Не «відставали» від середньої шляхти і представники заможних та впливових родин панів з Бучача та пани з Ходчі. Зокрема, у 1501 р. подільський воєводич Ян з Бучача мав роту в 200 вершників, львівський каштелян, а також кам'янецький і львівський староста Станіслав з Ходчі мав роту в 300 вершників, а його брат галицький староста Пйотр з Ходчі – 150 вершників [182, № 1465, 1501, 1502]. Цього ж року ленчицький підкоморій Ян Гинек, посвідчений з ротою у 200 вершників з платнею 10 флоренів [182, № 1503]. 1503 р. серед ротмістрів бачимо Петра Колю (180 вершників), Петра Галицького (170), Миколая Жулкевського (200), Хфала (200), Георгія Крупського (162), Петра Олеського (294), Яна Креховського (135), Миколая Крезу (100) та Яна Каменецького з 200 вершниками [182, № 930]. Тобто шляхтичів не тільки із сусідньої галицької землі, як-то Коля, а й із воєводств, розташованих на захід від руських, – Яна Каменецького, Миколая Жулкевського.

Причиною появи «прибульців» могла стати велика виправа посполитого рушення (одного з останніх у цей час) у 1497–1498 рр., яка була пов'язана з походом Яна-Ольбрахта на терени Молдавського і Волоського князівств [335, s. 3-26]. Адже у цьому поході взяла участь чимала кількість шляхти з усієї Корони [108]. Ця кампанія стала певним каталізатором неспокою на південно-східному кордоні королівства, адже невдала виправа короля спровокувала турецький похід

у відповідь, який яскраво продемонстрував нездатність як посполитого рушення, так і нечисленних військових підрозділів протистояти добре організованому і досвідченому турецькому війську.

В свою чергу загопи ногайців більш активно почали «турбувати» прикордонні території, що вже необмежувалося прикордонними територіями на Поділлі [182, № 1267, 1268], а сягало теренів Белзьського воєводства [176, s. 30-31]. Про це свідчить низка листів згадуваного вже Пйотра Мишковського з літа 1499 р., який був уповноважений королем на охорону кордону (*...pro defensione terrarum Russie in capitaneum generalem constituentes.*) [176, s. 24-25].

Така ситуація на неспокійному прикордонні вимагала чималої кількості вояків, а також консервувала практики осадження шляхти на території Поділля, запроваджені тут від початку XV ст. Для прикладу, в 1512 р. король Сигізмунд I записав Лазарю Корачовському на с. Гричовцях 20 гривень під умовою несення усіх повинностей та військової служби, яка здійснювалася через кам'янецького старосту [77, с. 39-40].

Слід наголосити, що життя на неспокійному християнсько-мусульманському прикордонні для пізньосередньовічної і ранньомодерної Європи було звичним. Схожа ситуація простежується на Піренейському півострові, де мусульманський емірат Гранади існував практично до самого кінця середньовіччя. Страх перед потраплянням у полон спонукав до вироблення певних специфічних рис у місцевої людності [395, s. 39].

Небезпека для Поділля походила і з боку сусіднього Молдавського князівства. Про це свідчить повторний привілей 1518 р. на магдебурзьке право для Скали (*...novum privilegium super ius magdemburgens...*), де зазначено, що видається він для міста, яке було знищено внаслідок волоського вторгнення (*...invasionis Valachorum amissum...*) [185, № 11464]. Скальські міщани отримали звільнення від робіт на ремонт замку на два роки (за попередній 1517 р. і за поточний 1518) [185, № 11573].

Ще одним важливим моментом цих подій стало запровадження поточної оборони кордону Польського королівства, що у свою чергу зробило Поділля

місцем військової служби, де шляхта не тільки набувала військових навичок, але, що дуже важливо, знайомилася між собою. Власне, неможливість середньої та дрібної шляхти потрапити на коронні сейми і зробила військову службу тим джерелом знайомств, які й стали їм у пригоді в подальшій військовій та урядницькій кар'єрах на у багатьох воєводства Польського королівства. У цьому випадку військова служба була і певним інтеграційним чинником, що знайомив між собою представників різних регіонів розлогої держави, де місцем знайомства була власне військова служба на далекому Поділлі.

6.5. Зміна соціального статусу. Від міщан до шляхтичів

Одним з джерел поповнення подільської шляхетської корпорації були міщани подільських та руських міст Польського королівства. Хоча сам процес набуття шляхетства міг бути тривалим і навіть цілком безрезультатним, але він дозволяв представникам цієї суспільної верстви кардинально змінити своє становище у тогочасному соціумі. Так вийшло, що у джерелах зафіксовані приклади «роблення» таких кар'єр представниками вірменських та німецьких громад, або як їх можна окреслити – етнічно-правових груп.

Ще у 1439 р. на сеймику в Кам'янці серед підписантів документа подільської шляхти останнім зазначено Петра Вірменина (*Petri Armini*), який, на жаль, не ідентифікується за наявними джерелами [373, s. 113]. Тут цікавим є сам факт присутності особи з таким прізвищем або зазначеним етнонімом серед місцевої подільської шляхти ще у першій половині XV ст. та й ще на такого типу зібранні.

Першим кроком на шляху до зміни свого соціального статусу було набуття землі. Так, у 1482 р. вірменин Івашко отримав королівський дозвіл на викуп від шляхетної Анушки та її сестер сіл Суслів та Поповці у Кам'янецькому повіті Подільського воєводства [86, с. 197]. Ще один вірменин, Дониш Голубейович з Кам'янця, отримав у 1502 р. запис 60 гривень на с. Макарів Татарський

Смотрицького повіту у винагороду за участь у ремонті замку та міських укріплень Кам'янця [77, с. 30-31] (як видно з опису подільських замків 1494 р., вони перебували не в належному стані [84, с. 11-13]). Ці документи цікаві передусім тим, що суб'єктами земельних надання виступають особи не шляхетського стану – кам'янецькі міщани.

Правда, вже у 1513 р. король Сигізмунд I дозволив кам'янецькому старості Станіславу Лянцкоронському викупити Макарів Татарський з рук згадуваного вище Дониша, якого у цьому документі названо Даником (*Danik*) [77, с. 40-41, 46-47]. Дониш, мабуть, не дістав шляхетства, адже, як у 1509 р. (*Donyssz Holubowycz armenus, civis Camenecensis*) [184, № 520], так і в 1517 р. значиться кам'янецьким міщанином, коли його будинок було звільнено від податку. В останньому документі Дониша названо будівничим (*constructa*), а його будинок, який знаходився біля великого муру (*muro magno*), був окрасою міста (*ad ornamentum civitatis*) [185, № 11314].

Ще один приклад володіння представником кам'янецької вірменської громади земською нерухомістю на теренах Подільського воєводства походить вже за панування короля Сигізмунда II Августа. 9 грудня 1556 р. кам'янецький вірменин Керко Голутович (*famati Kierko Holutovicz armeni civitatis Camenecensis*) отримав доживоття на пустці Жабинці (*areae alias sieliscza Szabincze*), що знаходилася біля королівського села (не зазначено якого), та Новосілкою (*inter villas nostras et Novosiolka*) [17, к. 86 v]. Це підтверджує вищенаведену тезу про можливість володіння вірменами-міщанами земською нерухомістю на аналогічних зі шляхтою правах.

Як свідчить практика XV–XVI ст., для вірмен, котрі проживали в містах на руських землях Корони Польської, найчастіше трампліном до шляхетства була служба перекладачами, на потреби королівської канцелярії, що займалася контактами зі східними державами, насамперед Османською Портою.

Так, ще у 1415 р. Григорій Вірменин за участь у посольстві до турецького султана Мехмеда I був нобілітований королем Владиславом II Ягайлом [350, s. 218]. У середині та другій половині XV ст. завдяки перекладацькій службі

отримали шляхетство або були близькі то нього Івашко Вірменин (Тухнович) з Козиць, а вже у 1506 р. – його син Василь Івашкович [350, s. 219].

Ще одним шляхом для міщан, в тому числі й вірмен, отримати шляхетство стала військова служба з охорони кордону. Так, у 1511 р. – якийсь війт Сидір (*Szydor woyth*) ніс службу 1 конем [30, к. 21]. Ймовірно, що вірменином був і Кіркор Асембійович (*Kirkor Assembiowicz*), котрий у 1542 р. служив 4 кіньми у роті кам'янецького старости Єжи Язловецького [38, к. 222 v]. У роті Бернарда Претвича в 1552 р., коли він вже був теребовельським старостою, також служив якийсь війт Андрій (Анджей) з 6 кіньми [48, к. 83]. Тут важко сказати, з якого міста була ця особа: чи з Теребовлі вже, чи ще з Бару (адже після переходу на інше староство стали товариші роти Претвича, за тогочасною військовою традицією, залишилися служити під його командуванням), але наведені приклади демонструють нам відкритість упродовж першої половини XVI ст. служби у ротах поточної оборони для міщан.

6.5.1. Кар'єра Амброзія Ормянчика

В світлі цього цікавою, та свого роду «хрестоматійною» для представників свого кола, є кар'єра Амброзія Ормянчика на теренах Поділля у першій третині XVI ст., який є тотожний з Амброзієм Ормянчиком зі Секержинець герба Задора ротмістром і подільським урядником, знаним нам з джерел у 1520-х роках.

Приклад Амброзія є цікавим, адже, зважаючи на його прізвисько та пізнішу нобілітацію, він походив не зі шляхетського середовища, а, найімовірніше, був членом однієї з міських вірменських громад на руських землях Корони. Власне, тут бачимо той феномен, що особа з міста робить насамперед урядницьку кар'єру в королівській канцелярії, потім у війську, що, у свою чергу, є трампліном до соціального авансу у регіональній шляхетській корпорації, у нашому випадку подільській.

Як Амброзій Ормянчик (*Ambro. Ormyanczyk, Ormyanczyk Ambro.*) він уперше посвідчується у списках ротмістрів що поберають платню за службу в

1508 р., а у 1511 р. він уже служив 11 кіньми [30, к. 24]. Але ще у 1507 р. його окреслено як королівського писаря до справ обслуги поточної оборони [325, s. 244]. Так Вальдемар Хоронжичевський фіксує його у 1507-1509 рр. як королівського писаря у військових справах [325, 102, 114]. Ці згадки можуть нам дати підставу про вій Амброзія на початку своєї писарської чи військової кар'єри. Ймовірно він народився у середині 1480-х рр. Майже паралельні згадки про нього як про військового і писаря королівської канцелярії до справ поточної оборони можуть свідчити про й про його (точніше його родини) заможне становище у відповідній вірменській громаді, а також про його високий рівень освіченості.

Пізніша, після нобілітації, приналежність Амброзія до гербового братства Задоритів може свідчити про адаптацію його кимось із родини Лянцкоронських, яка користувалися гербом Задора. Ймовірно він був адаптований подільським старостою Станіславом Лянцкоронським перед 1511 р. На жаль, два видання, у яких зібрані матеріали, що висвітлюють левову частку нобілітацій у Польському королівстві, не фіксують акту адаптації Амброзія Ормянчика чи його батька у зазначений період [489; 468].

Серед новонобілітованих у цей час зустрічаємо чимало ротмістрів, які служили разом з Амброзієм у цей час на території Подільського воєводства. Так, у 1504 р. був нобілітований до гербового братства Цьолек королівський ротмістр Шимон Кулявий з Бичини (Кульгавий) (*Szymon Kylawy (Kulhawi, Culhawi)*). У 1505 р. був нобілітований королівський ротмістр Єжи Губатий з Піщан (*Jerzy Hybaty (Hubathi)*) та Ян Калуш з Броду (*Jan Calusch*) [468, s. 57, 59].

Щодо Ормянчика, то вже після смерті батька, 1536 р. його син Мацей Секержинський зізнався у кам'янецькому земському суді, що отримав від скальського старости Героніма Лянцкоронського (племінника Станіслава) листи і привілеї, які після смерті Амброзія (1528 р.) були у кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського, батька Героніма. Всього було 23 привілеї, зокрема надання шляхетства і королівських привілеїв на с. Жванець і Рашко (Рашків) і королівський декрет у справі з Пйотрем Гинком [422, s. 135]. Тримання архіву покійного у представників родини яка ймовірно його нобілітувала,

опосередковано може слугувати доказом як на сам факт nobilitaції, так і на існування патронально-клієнтарного зв'язку між Ормянчиком і Лянцкоронським. Ще одним фактором на зберігання документів у скальського старости, а з великою долею ймовірно на замку у Скалі, може слугувати той факт, що Амброзій мав чималу нерухомість, як у Скалі (будинок біля замку) так і набуття ним села Секержинці неподалік від міста, яке він зробив своїм головним маєтком.

Що стосується практик nobilitaції міщан, то принаймні одного разу брати Лянцкоронські були адапторами краківського міщанина Станіслава Шкляжа (Скляра) (*Sczklarz*) з синами у 1518 р. до свого гербового братства Задоритів [468, s. 76]

Вже у 1511 р. король Сигізмунд I посвідчив консенс Амброзія Ормянчика з Завартова (*Ambrosio Ormyenczik de Zwarthow*) на королівських селах Макарів та Глібів у Кам'янецькому повіті Подільського воєводства за суму, яка була записана на цих селах, які король отримав від згадуваного вище кам'янецького вірменина Дониша [184, № 1218]. Проте, що ця справа не пройшла повз увагу тогочасного кам'янецького генерального старости Станіслава Лянцкоронського, свідчить ціла низка справ у кам'янецькому гроді та королівській канцелярії під 1513 р. [184, № 2057, 2064, 2156] Цікавою особливістю є згадка про місцевість Завартов (Завартув), з якої ймовірно міг походити Амброзій Ормянчик. На превеликий жаль, мені не вдалося встановити місцезнаходження цієї місцевість на теренах як руських так і власне коронних воєводств Польського королівства у зазначений час.

1514 р. Амброзій отримав від короля Сигізмунда I пляц у місті Кам'янці біля парцелі кам'янецького войського Миколая Гербурта [184, № 2209]. Цього ж року він отримав і село Печиська у Летичівському повіті. Набуття цієї земської власності є промовистим прикладом того, що військова повинність, яку мала нести шляхта зі своїх маєтків, була обов'язковою, а її невиконання могло стати для посесора фатальним. Адже попередній власник Іван Пасина, званий Іліяш (*nob. Iwan Passyna Ilyas dicti*), був позбавлений її через невідбуття повинності (*ob eius inoboedentiam, absentiam a conscriptione bellica*), яка була закріплена

рішеннями двох коронних сеймів у Познані та Новому місті Корчині, про що нагадувалося в документі [184, № 2215].

Набувши у 1515 р. від Яна Струся село Секержинці на р. Збруч у Скальському повіті за 400 гривень, Амброзій додав назву новонабутої власності до свого йменування [184, № 2436]. Від того часу він найчастіше фіксується у джерелах як Амброзій Ормянчик із Секержинець (*Ambrosii Ormyenczyk de Syekyerznice*).

1523 р. він отримує від короля дім або пляц біля скальського замку (*dom albo pliacz w przigrodki zamku skalskie[go]*) [72, s. 221-222]. Посідання цієї нерухомістю може слугувати ще одним доказом патронарно-клієнтарного зв'язку Амброзія Ормянчика зі Станіславом Лянцкоронським, котрий від 1515 р. був ще й скальським старостою.

Урядницька кар'єра Амброзія почалася для нього вже у досить поважному віці (що й не дивно, з огляду на його не шляхетське походження), коли у 1519 р. він отримав уряд кам'янецького хорунжого, а наступного року авансував на поважний і впливовий у шляхетському середовищі уряд земського судді, на якому перебував до своєї смерті у 1528 р. [478, s. 52, 107] Варто зазначити, що місцеву шляхту він знав і завдяки тому, що в період від 1517 до 1522 рр. був збирачем податків з усього Подільського воєводства [184, № 4232; 212, s. 365, 377].

Поважну позицію Амброзія серед подільської шляхти підтверджує і той факт, що він двічі, у 1523 та 1524/1525 рр., був послом на Коронний сейм від свого воєводства і те, що перед цими сеймами його призначали королівським легатом на місцевий сеймик у Кам'янці [471, s. 240-241, 254]. Ймовірно що тут Амброзій використовував як протекцію свого патрона кам'янецького генерального старосту Станіслава Лянцкоронського так і свої старі зв'язки у королівській канцелярії.

Амброзій був одружений з шляхтянкою Петронелою зі Слупинича (Слупича) (*Petronellae de Slupynucz*), яка була донькою Зофії Щуковської (доньки Миколая Кристина) та Станіслава Домбровського. Шлюб з Амброзієм був для неї другим, першим її чоловіком був Вольський. Спадок по Зофії Щуковській у

1550 р. розподілили між собою Марцін, син Амброзія і Петронели, Дорота Секержинська, та їх природний брат Станіслав Вольський, а також Анна Радецька, сестра Петронели і дружина Станіслава Радецького [422, s. 133]. Тут варто нагадати, що родина Щуковських у першій половині 1440-х років, а саме її представник на Поділлі, Кристин Щуковський, отримав від короля Владислава III розлогі маєтки довкола старої столиці Пониззя Бакоти.

Цей шлюб значно збільшив маєток самого Амброзія. Це видно з матеріалів Коронної Метрики де впродовж 1510–1520-х рр. зустрічаємо чимало королівських документів на різні села не тільки на території Подільського воєводства (с. Баговиця), а й сусіднього Теревовельського повіту, що у Руському воєводстві (мова йде про с. Саволушківці). Останнє село у сусідньому воєводстві у 1516 р. він отримав від кам'янецького підкоморія Пйотра Гинка, його дружини Софії з Горинина, Станіслава Добровського (або П'ясецького) та його доньки Анни. Разом з цим було забезпечене і доживоття самому Амброзію [185, № 10825]. У свою чергу с. Баговиця, разом з доживоттям, було отримано ним по згадуваних Станіславі та Анні, а також Янушові з Цьолковиць [185, № 10826]. Водночас усе було того ж року записано його дружині Петронелі зі Слупинича [185, № 10823]. У цих операціях з отримання від верховного володаря, купівля, дарування, обмін, запис доживоття собі і та дружині, чітко прослідковується той факт, що нобілітація особи, яка має відповідні фінансові ресурси, впливового покровителя та досвід служби у королівській канцелярії, дозволяє швидко набути та збільшити свій маєток.

У 1525 р. Амброзій Ормянчинк був державцем села Жванець на р. Дністер і посланцем з дарами від короля до молдавського господаря, за що й отримав запис на цьому прикордонному селі на 60 польських злотих [184, № 4712].

Пізно, як на реалії свого нешляхетського походження, ставши шляхтичем, Амброзій не тільки зробив карколомну кар'єру (як на людину з міщанського та й ще й вірменського походження), а й, вдало одружившись, збудував міцне підґрунтя для наступного покоління родини на території Подільського воєводства.

6.6. Сілезька діаспора. Іскшицький та Претвич

Поява серед ротмістрів вихідців із Сілезії та чеських земель, традиційного ринка тогочасних військових найманців, засвідчила як брак власних сил для наповнення військових підрозділів по несенню військової служби на кордоні так і потребу у кваліфікованих офіцерах нижнього і середньої ланки, а також і рядових жовнірах. Зокрема, джерела фіксують чималу кількість осіб з іменами і патронімами, які маркують власне вихідців із цих територій: Ян Моравчик (*Joannes Morawczyk*), котрий ніс службу у Перемишлі наприкінці XV ст. [176, s. 28], Бернат Моравський (*Bernath Moravuczky*) та Вацлав Велький (*Waczlaw Vyelky*) з роти Фірлея [176, s. 24]. Вихідці з цього етнічно строкатого регіону у Центральній Європі були не дивиною і на території історичного Поділля. Принаймні поява або перші згадки про на руських землях вихідців із Сілезії фіксується ще від другої половини XIV ст. Це вже згадувані не раз Бедрих з Бедриховець, протопласта родини панів з Нового Двору та Кристин Щуковський, отримувач розлогого маєтку довкола Бакоти та ін.

Цікавим прикладом служби на Поділлі вихідців з цього краю можуть бути два листи від ротмістрів королівської піхоти, яка перебувала у Кам'янці 27 липня 1499 р., писаних королю Яну-Ольбрахту старочеською мовою. Зазначений у цьому листі уповноважений по гроші до короля Ян Калюс (*Jan Kalus*) міг би бути місцевим (зважаючи на існування стародавнього поселення Калюс на території Подільського воєводства), але в іншому документі він поданий як *Johannes Kalwsch*, що може свідчити про його німецьке походження). Зазначений у цьому листі ротмістр Їржі Хомутовський (*Girzik Chomutowski*) явно походив з чеських земель [176, s. 37-38]. Імовірно, цей же Ян Калюс 1505 р. був нобілітований до гербового братства Цьолек з відміною, де було зазначено, що він з угорського міста Брод (*nob. Ioanni Calusch de Brod, civitate regni Hungariae*) [183, № 2435; 468, s. 59].

Другий документ, за підписом десятника Яна Соколовського з роти Лукаша, теж писаний старочеською мовою і стосується вже зловживань з боку ротмістра [176, s. 38]. І якщо ми можемо вести суперечки щодо ідентифікації вищезгаданих ротмістрів, то писар, який писав ці листи, явно походив з чеських земель. Якщо навіть дотримуватися тези про неусталеність власне польської мови станом на кінець XV – початок XVI ст., то вирази на кшталт *Nayiasnieyssy kraly...*, ... *wassi kralowske* є явними чехізмами у цих листах. Приклад листа короля Олександра Станіславові Лянцкоронському, писаний тогочасною старопольською мовою подає такі форми слів, як «король» (*krol*), «королівський» (*krolewski*), «королівство» (*krolesthwo*), що послідовно передаються через літеру *-o-* [167, s. 250-253]. Підтвердженням того, що вихідці з Сілезії, Моравії або Чехії перебували у Кам'янці і писали ці документи є згадки про писаря гродського суду або тогочасного гродського старости Вацлава (*Vatzlav*) у 1510 р. [125, p. 121, 145; 31, k. 43 v, 44 v, 97]

У 1500 р. на Поділлі фіксується ще одна особа з характерним прізвищем із цього регіону, Миколай Сле(н)жак (*Nicolaus Slezak*), отримав у заставу від Анджея з Нового Двору села Бедрихівці та Виселок. Цю транзакцію посвідчив кам'янецький генеральний староста Станіслав з Ходчі [422, s. 153-155]. Тут дивною є застава родинного маєтку, що демонструє нам втрату позиції родини панів з Нового Двора герба Сверчик, котрі завдяки тривалому посіданню в руках родини уряду кам'янецького каштеляна у другій половині XV ст. посіли чільне місце поміж середньозаможної шляхти Подільського воєводства. Окремо варто зауважити і спільний регіон походження – Сілезію, що опосередковано може свідчити про існування родової пам'яті у подільських сілезців, яка можливо ще не згасла на цей час.

Згадуваний вище Ян Соколовський у 1502 р. мав під своїм керівництвом у Кам'янці 200 піхотинців і 4 вершників з платнею відповідно 5 і 10 флоренів на квартал протягом року [183, № 148]. У 1505–1507 рр. у Кам'янці такою ж кількістю війська командував ротмістр Ярош [183, № 2468; 185, № 8432].

Блискуча кар'єра, яку протягом першої половини зробили на Поділлі Анджей з Іскшичина і та більш відомий у історіографії Бернард Претвич, доводить тезу про відкритість місцевої спільноти і можливість досягнути успіху на цій території [425, s. 159].

Зокрема, Миколай Рей з Нагловіц присвятив Бернардові Претвичові такі рядки:

Bernat Pretwic, starosta trebowelski.

Mogliby snadź Ślężacy narodowi swemu,

Sławnemu Pretwicowi, rycerzowi temu,

Dawać dań z jedo sławy, którą sprawu jego

Zawždy mu już nieść muszą do czasu wiecznego.

I Katony tatarskie, chociaj go nie znają,

Wspomniaszy zbite męże, snadź o nim spiewają.

A by ten miał po myśli waleczne przyprawy

Hannibał kartagiński byłby drugi prawy.

Ці два приклади є досить промовистими, коли маловідомі, імовірно, незаможні шляхтичі, з-поза меж тогочасної Корони Польської досягли високого становища – кам'янецького генерального старости у випадку Миколая Іскшицького та барського і теребовельського гродського старости (1552–1561) у випадку Бернарда Претвича [481, s. 98], а син якого Якуб Претвич у 1607–1610 рр. посів вже сенаторський уряд подільського воєводи [478, s. 146].

І якщо барське староство було на той час приватним володінням королеви Бони, то важливе гродове староство у Теребовлі і кам'янецьке генеральне староство були престижними урядами не тільки для шляхти з руських земель. Зокрема у Теребовлі перед Претвичем старостами були представники малопольської можновладної родини брата Тенчинські, Анджей та Станіслав, і також Бернард Мацейовський (перед цим радомський каштелян) [481, s. 98], а старостування у Кам'янці Миколая Іскшицького поклато початок кар'єри на

цьому уряді малознаних, за мірками того часу, ротмістрів, які авансували з військової служби на цей колись ключовий уряд на південно-східного кордоні Польського королівства.

Особи на зразок Якуба Претвича вабили сюди вихідців із Сілезії, яким вони як люди вже осіли на новій для себе території протегували. Пам'ять про службу у Претвича трапляється в документах пізнішого часу, як то у нобілітації Мацей Суліського (Шуліського) з Сульч (Шульч) та його трьох братів. Вони на вальному сеймі 15 квітня 1590 р. отримали шляхетство виводячи свою генеалогію від Шульць, що в Сілезії. Одним з аргументів було те, що їхній батько служив у Бернарда Претвича [23, к. 458 v-460; 489, s. 42; 468, s. 229].

Можливо, будівничий кам'янецької фортеці у першій половині 40-х рр. XVI ст. Йоб Претфус міг бути одним з родичів або кривних Бернарда [196, s. 43]. На вежі кам'янецької фортеці, праворуч від брами, є пам'ятна плита: 1544 | DEVS | TIBI SOLI GLORIA | IOB PRAETFVES | ARCHITECTOR.

Йоб фіксується вже від 1540 р. архітектором Сигізмунда I. Джерала королівського скарбу фіксують Йоба Претфуса (*Prayetfuess, Braitfus, Breitfus, Praitfus, Preiftues, Pretfus*) від 1540 р. як будівничого. Від 1551 р. він опікувався будівництвом у Вільні, що, ймовірно, стало шляхом для урядницької кар'єри. У 1559–1571 р. він був віленським городничим, а у 1568–1571 рр. васильківським та у 1569–1571 рр. тикоцінським старостою. Помер у 1571 р. [338, s. 223; 389, s. 46]. Це може бути одним з пояснень кар'єри Бернарда, як старости у Барі, так і присутності Йоба у Кам'янці.

Особа Бернарда Претвича znana в історіографії насамперед, з його активної діяльності у 1542–1552 рр. у Барі на уряді барського старости та з військової служби, а також з огляду на його «Меморіал...» [210, s. 340-357] в якому він описує свою діяльність на неспокійному прикордонні. Це дало йому змогу на середину XVI ст. бути власником і державцем чималого за розмірами маєтку на території Подільського воєводства, який зосереджувався переважно навколо Шарівки та Ольчедаєва [422, s. 28-30].

Постать іншого сілезця – Миколая з Іскшичина, залишилася переважно поза увагою дослідників цього періоду та території [422, s. 10-11]. Миколай походив з місцевості Іскшичин, що в Цешинській частині Сілезії (сучасна територія Чеської республіки). Його появу на Поділлі джерела фіксують від початку XVI ст.

Як доводить дослідник історії Поділля XVI ст. Леон Бялковський, Миколай походив з родини Чамборів (*Czambor*), яка володіла Іскшичином від 1360 р. [304, s. 88] Вже у 1509 р. він згадується у джерелах як ротмістр, а у 1512–1519 рр. – як двірський або покойовий короля. Починаючи з другої декади XVI ст. Миколай розпочинає свою урядницьку кар'єру на території Подільського воєводства. Упродовж 1512–1530 рр. був кам'янецьким стольником, 1530–1540 – кам'янецьким підкоморієм, 1533–1536 віцестерентом (*vicesgerens*) (що можна порівняти з підстаростою, або заступником старости), а у 1536–1540 рр. – кам'янецьким генеральним старостою, що символізувало вершину його урядницької кар'єри.

Поза територією Поділля він був старостою ольштинським у 1523–1525 рр. [127, р. 131], снятинським 1534–1536, що було пов'язане з королівським доручення з побудови там нового замку для охорони кордону з Молдавським князівством [131, s. 114, 204-205], а також карловським у 1536 р. Помер у 1540 р. [478, s. 95, 130, 135; 441, s. 171-172]

Дружиною Миколая була Катажина з Ягельниці, вдова по Анджею Міляновському. Принаймні від 29 липня 1512 р. її чоловіком фіксується у джерелах Миколай з Іскшичина [185, № 10268].

Завдяки цьому шлюбу, тривалій співпраці з багаторічним кам'янецьким генеральним старостою у 1510–1535 рр. Станіславом Лянцкоронським та коронним гетьманом Яном Тарновським Миколай зміг утвердитися на Поділлі. А його активна участь у військових кампаніях що без перерви тривали у цей час та часте перебуванню на королівському дворі, разом з протекцією свого рідного брата Павла Себастьяна, котрий був писарем підканцлера Кшиштофа Шидловецького, сприяли його стрімкій урядницькій кар'єрі.

Збігнєв Сперальський у біографії про Миколая зазначає ще одного Іскшицького Павела, який у 1521 р. був уповноваженим серадзької воєводини Анни з Курозвенських Ласької. Але ще у 1511 р. Вольфганг з Нового Костьола (*Nowycostel*), конюший цешинського князя Казимира, був нобілітований до герба Кольбаш (сілезький варіант герба Рогаля) братами Миколаєм Чамбором з Іскшичина, на той час королівським двірським і Павелем Себастьяном з Крассова, львівським каноніком і писарем підканцлера Кшиштофа Шидловецького [441, s. 171-172; 468, s. 67; 455, s. 252-253, 260].

Але, ймовірно, що головним протектором Миколая був сам король Сигізмунд I. Як видно з реєстру листа площького біскупа Яна Хойєнського до серадзького воєводи Героніма Ласького, після смерті Станіслава Лянцкорноньського тривала боротьба за цей уряд і саме Миколай став наступним старостою у Кам'янці [131, s. 702]. А такий вибір завжди залежав від волі верховного володаря.

За рішенням варшавського сейму 1529 р. Миколай з Іскшичина був призначений диспенсатором у Подільському воєводстві, тобто відповідальним за збір коштів на потреби війська [213, s. 60]. У конституції того ж таки сейму зазначена і його рота чисельністю у 150 осіб [129, p. 88; 213, s. 61]. У тому ж таки році він разом з руським воєводою Отто з Ходчі був учасником перемовин і підписання «*Пактів і ординації між Польщею і Валахією про справедливість між обома сторонами*» (*Pacta et Ordinatio inter Poloniam et Valachiam de justitia utrimque facienda*). Цей вельми цікавий документ регламентував стосунки між Польським королівством і Молдавським князівством, що у преамбулі дістало назви: «*prawo pograniczne*» [127, p. 90-93].

Влітку 1531 р. він брав участь у знаменитій для того часу битві під Обертином. На той час чисельність його роти становила 300 піхотинців та 12 вершників [184, № 5968]. Здіслав Сперальський, публікуючи список роти Іскшицького, зазначає, що фактичний склад підрозділу під час обертинської кампанії становив 231 піхотинця та 8 вершників [444, s. 251-257].

Принаймні до того часу, як Миколай став кам'янецьким генеральним старостою, він не мав під своєї командою кінної роти. Ще у 1535 р. він посвідчений на чолі пішої роти у 300 вояків [131, s. 296]. У 1539 р. він посвідчений з невеликою ротою у 40 вершників [32, к. 1 а]. А вже наступного, 1540 року в його роті було 100 вершників, 18 з яких він виставив особисто [35, к. 2].

Одружившись із подільською шляхтянкою, Миколай почав формувати власний маєток, який спочатку базувався на земській нерухомості з посагу дружини. Головним містом його маєтку стала Ягельниця. Назву цього містечка Миколай почав додавати до свого прізвища. 1518 р. король Сигізмунд I своїм привілеєм дозволив проведення у місті щорічного ярмарку, який би починався на сьомий тиждень після Великодня [185, № 11543].

1516 р. за заслуги у війні з Московією Миколай дістав дозвіл на загосподарювання порожнього на той час села Лестківці у Кам'янецькому повіті, яке тримала його дружина Катерина (принаймні за панування Казимира IV маємо кілька записів на суму 302,5 гривні монети, зроблені для кам'янецького земського судді Зигмунта з Новоселиці, батька Катажини), зі звільненням на 6 років від сплати податків і стацій [185, № 10820]. 1521 р. кам'янецький староста Станіслав Лянцкоронський посвідчив для Миколая запис 600 флоренів на місці Ягельниця, котрі записала йому дружина Катажина. Цей же документ був підтверджений королем Сигізмундом I у 1523 р [184, № 3888, 4129].

1519 р. він викупив у Станіслава та Яна Свирчів половину містечка Давидківці, й на цій частині дістав запис від короля собі на суму 100 флоренів [184, № 2994, 2995]. Ще 100 гривень монети було записано на цьому ж містечку у 1521 р. [184, № 3922]

Активна участь у військових кампаніях Польського королівства та Великого князівства Литовського та отримане у Пруссії ольштинське староство дозволили Миколаю записати на місці Давидківцях та на селах Висідка, Рогозно та Свидерів у 1525 р. ще 160 гривень. Все це було додано до 800 гривень, які були вже записані на містечку (*pro servitiis 800 marcae prius inscriptae*). Цей останній запис

було підтверджено вже за панування наступного короля Сигізмунда II Августа на відомому усім сеймі в Любліні у 1569 р. [184, № 4650]

Статусним для Миколая з Іскшичина актом було отримання від короля Сигізмунда I нерухомості у столичному воєводському місті. 1513 р. Миколай дістав у дідичну власність (*iure hereditario*) будинок померлого Андрія Шаска (*Andreae Szassko*) у Кам'янці, який розташовувався біля будинків комісара Христофора та Н. Вжоска (*N. Wrzoska*) [185, № 10440].

Про діяльність Миколая як кам'янецького старости маємо кілька свідчень, які походять з Коронної Метрики. Зокрема у 1539 р. він дозволив будівництво бровару для кам'янецького вірменина Грегора Киянина (*Hrehor Kyowyanyun*) і побудову ставу біля м. Смотрич [184, № 6670, 6675; 38, к. 221-221 v]. Брак кам'янецьких гродських книг за XVI ст. унеможлиблює висвітлення його діяльності на цьому уряді.

І насамкінець про родину Миколая. Його донька Анна була одружена із скальським старостою Геронімом Лянцкоронським, племінником кам'янецького старости Станіслава (Геронім був сином старшого з братів Миколая), після чого ця старша лінія малопольського роду Задоритів з Бжезя взяла собі назву Ягельницької [327, s. 314]. Цей шлюб був для Героніма другим (першою дружиною була Катажина Немста з Кщенчиць) і відбувся між 1548–1555 рр. Для Анни це теж був другий шлюб, уперше вона була одружена з Яном Йорданом [327, s. 127, 230-231]

Індикатором впливу та популярності Миколая серед подільської шляхти, як і у випадку з Амброзієм Ормянчиком, було те, що його тричі (і це найбільше серед чотирьох зафіксованих подільських посланців на сеймах у 1506–1540 рр.) обирали послом на сейми 1524/25, 1530 та 1531/32 рр. [471, s. 240-241]. Він же у 1534 р. був королівським посланцем (легатом) на сеймик подільського воєводства [471, s. 255].

Миколай з Іскшичина помер після або близько 12 червня 1540 р., коли востаннє позначений зі своєю ротою у Кам'янці. Наступною ротою у цьому документі зазначено роту Яна Гербурта з характерною позначкою (*Committiu*

d[omini] Joannis Herburt data sibi post mortem magnifici d[omini] Nicolai Iskrziczki
[35, к. 2 а, 7].

6.7. Урядники середньої ланки. Уряди за службу

Важливим елементом престижу було посідання тим або тим шляхтичем земського уряду в межах місцевої регіональної шляхетської корпорації. В цьому параграфі не йтиметься про увесь комплект земських урядів котрі функціонували на території Подільського воєводства у XVI ст., адже більша частина з них носила титулярних характер. Буде розглянуто лише так звані функціональні уряди, посідання яких передбачало виконання важливих для тогочасного шляхетського соціуму функцій – підкоморія, земського судді, земського підсудка та земського писаря.

Підкоморій

Певною цікавинкою в урядницькій ієрархії Подільського воєводства є той факт, що уряд підкоморія, як відомо, пов'язаний з вирішенням справ щодо розмежуванням володінь, упродовж XVI ст., посідали шляхтичі, які мали досвід служби у війську (були ротмістрами). Зокрема це Пйотр Гинек з Унєня (ленчицька земля) у 1510–1527 рр., Миколай Іскшицький у 1536–1540 рр. (див. вище), Ян Гербурт з Фельштина у 1540–1552 рр., Геронім Сенявський у 1553–1569 рр. та Миколай Творовський з Бучача у 1570–1593 рр. [478, s. 94-95]

Ймовірно, що і Анджей Свирч із Нового Двору, підкоморій у 1500–1510 рр., та Міхал П'ясецький були також пов'язані з військом [478, s. 94]. Вирішальну роль у цих номінаціях ймовірно відігравала протекція коронних гетьманів або тих малопольських можновладців, у ротах поточної оборони ці особи несли військову службу.

1503 р. король Олександр зробив запис на суму в 1000 угорських флоренів на місті Смотрич, що у Подільській землі, своєму покойовому Станіславові

Гинку, синові ротмістра Яна і брата майбутнього підкоморія Пйотра [183, № 753]. Це запис дозволив швидко адаптуватися частині цієї родини на новій для себе території і зробити урядницьку кар'єру на Поділлі. Хоча найімовірніше, що у цьому конкретному випадку більшої ваги мало вдале одруження Пйотра із Зофією Кірдеївною, дідичкою Оринина, яка була останньою спадкоємницею родини Кірдеїв, дід якої Грицько був тривалий час у середині XV ст. подільським воєводою [302, s. 150], а його дві доньки двічі одружувалися з місцевими шляхтичами.

Якщо поглянути на перелік подільських урядників упродовж кінця XV – початку 70-х рр. XVI ст. (за винятком урядів старости, каштеляна і воєводи, які належали до найпрестижніших і які посідали переважно за винятком окремих осіб, представники впливових і заможних можновладних родин з теренів Малопольщі та Русі), то лєвова частка номінацій на решту урядів у Подільському воєводстві у XVI ст. була роздана представникам саме військової шляхти, яка на руських землях Корони Польської несла службу.

Земський суддя

Упродовж 1500–1572 рр. кам'янецькими земськими суддями були Якуб Яхимович з Губарова (1499–1520), Абмрозій Ормянчик із Секержинець (1520–1528) (див. вище), Вікторін Подфіліпський (1528–1541), Мацей Радецький (1542–1554), Міхал Костжевський (1554–1560), Мацей Добромірський (1563–1568) та Станіслав Добек Ловчовський (1569–1582) [478, s. 106-108]. Для прикладу розглянемо кар'єри Якуба Яхимовича з Губарова та Вікторіна Подфіліпського, котрі є досить типовими для цього часу.

Для прикладу Якуб Яхимович з Губарова герба Суліма, кам'янецький земський суддя впродовж 1499–1520 рр. У 1501–1504 рр. він був кам'янецьким підстаростою і гродським суддею [478, s. 107]. Принаймні на початку своєї кар'єри він міг поєднувати як земські, так і гродські уряди. 1510 р. король Сигізмунд I дозволив Якубу Яхновичу з Губарова перевести своє дідичне село Ходоровці у Кам'янецькій землі та заснувати і локувати нове місто Підкамінь на

магдебурзькому праві з правом проведення річного ярмарку на святого Якуба (25 червня) [184, № 972]. 1516 р. кам'янецький староста Станіслав Лянцкоронський записує Якубові Яхновичу 60 гривень (ця сума перевищувала дозволена привілеєм від 1442 р. максимальну суму запису на королівщинах, яку мав право робити королівський намісник у Кам'янці) на пустці Бахтин у Кам'янецькому повіті (*loco deserto Bechtin dicto, in rivilo Bechtin in districtu Camenecensi sito*) [77, с. 42-43].

Подфіліпські

Якуб, старший з братів Подфіліпських, досяг у своїй кар'єрі одного з чільних урядів у воєводстві – уряду кам'янецького каштеляна, який тримав від 1506 до 1517 р., перед цим будучи лише кам'янецьким стольником упродовж 1502–1506 рр. [478, с. 66, 135] 1510 р., у Кракові, йдучи за прикладом брата (див. нижче), Якуб підтвердив у короля Сигізмунда I привілей для свого діничного маєтку Подфіліп'я, що у Кам'янецькій землі (повіті) на магдебурзьке право [184, № 967].

Ймовірно, співпраця з Бучацькими (сестра Єва була одружена з Миколаєм Монастирським з Бучача) могла бути добрим трампліном для урядницької кар'єри не тільки Якуба, а й усією родини. Батько Якуба і Вікторіна Міхал з Подфіліп'я (Подфіліпський) фігурують серед свідків документа Бартоша з Бучача у 1456 р. [2, арк. 112 зв.] 1470 р. кам'янецький війський Міхал Подфіліпський (*nobilis Michaelis Pothphylypsky tribuni Camenecensi*) отримав отримав королівський дозвіл на викуп с. Суржа (*Surscha*) у Кам'янецькому повіті від Миколая Свойчина (*nobilis Micolai de Swouczyn*) [61]. Це друга згадка у джерелах уряду кам'янецького військового у XV ст. [478, с. 150] Наступного разу з урядом військового Міхал зазначений серед свідків документа кам'янецького земського суду для Міхала з Бучача 6 червня 1471 р. [6] Це стало першим урядом для родини Подфіліпських на терені Подільського воєводства.

Вікторін Подфіліпський, брат Якуба, розпочавши службу у війську наприкінці XV ст., згодом відійшов частково від військових справ і головну свою

увагу скерував на урядницьку кар'єру. Упродовж майже сорока років він був спершу кам'янецьким підсудком (1502–1528), а потім кам'янецьким земським суддею (1528–1541) [478, s. 98, 107].

1509 р., на сеймі у Пйотркові він перевів свої дідичний маєток Свирковсько (Свирчовсько) на р. Жван, що у Кам'янецькій землі (*de villa ipsius haereditaria Swyrkowsko, in terra Cameneczensi et supra fluvium Swancza sita*), у статус міста і дав йому магдебурзьке право [184, № 598]. Така практика, а також створення економічного підґрунтя для своїх, насамперед дідичних маєтків, у вигляді запровадження ярмарків і торгів набула поширення серед подільської середньозаможної шляхти, яка тримала уряди у воєводстві. Зокрема, у 1518 р. кам'янецький війський Миколай Гербурт з Фельштина отримав підтверджувальний привілей від короля Сигізмунда I на два річних ярмарки у своєму дідичному маєтку Кудринцях Кам'янецького повіту [184, № 2679]. Ці дії повторювали прагнення вищої урядницької верстви подільського воєводства у XV ст.

Ймовірно, Вікторін мав чималий маєток і володів нерухомістю у Кам'янці (або цю частину маєтку принесла у родину його дружина [421, s. 196]). Підтвердженням цього є документ від 1517 р., яким король Сигізмунд I посвідчив документ кам'янецького генерального старости Станіслава Лянцкоронського про те, що донька кам'янецького земського підсудка Вікторіна Подфіліпського, Софія, записала своєму чоловіку Анджейові Черменському 1000 гривень на маєтках Верхні Панівці, Нижні Панівці, Щитнівці, Касперівці, Ольховець, Мельниця і Звиняче у Кам'янецькому повіті та на будинку у вірменській ділянці міста, який знаходиться між будинками вірменина Микулки та Аксантия і навпроти руської церкви Вознесіння (*ex opposito synagogae ruthenicae Wczyssyenyestyckye dictae*) [185, № 11352].

1518 р. Вікторин дістає королівський дозвіл на локацію міста Устя або Пісчатинці на р. Нічлава та село Глубочек (*locare oppidum de villa Huszcie alias Pisczatincze super fluviis Noczslava et Hluboczek terrae Camenecensis*) у Кам'янецькій землі, також дозволялося проведення одного річного ярмарку на

день святого Віта 15 липня [184, № 2719]. 31 грудня 1521 р. на сеймі у Пйотркові він отримав королівське село Стрлківці, що у Скальському повіті, з рук Яна Кемлича, власника Бабинців [185, № 13084].

1532 р. Вікторін передав (продав) своєму синові Янові, який на той час був підстаростою у Зінькові (*vicescapitaneo Zinkoviensi*), село Глібів Кам'янецького повіту [184, № 6137]. Те, що його син був підстаростою у приватному місті Зіньків, яке на той час належало родині Одровонжів зі Спрови, може свідчити про їхню службу цій родині (або принаймні окремих представників Подфіліпських) на теренах Поділля у першій третині XVI ст. Принаймні кілька маєтків Подфіліпських, зокрема Глібів, були розташовані біля Зінькова. З іншого боку, Ян Подфіліпський з 9 кіньми посвідчений у роті Єжи Язловецького у 1539 р. [32, к. 55 v; 35, к. 115], Марчін Подфіліпський з 7 кіньми – у роті Олександра Сенявського [32, 62 v-63; 35, к. 114], Павел Подфіліпський з 3 кіньми – у роті Миколая Іскшицького [32, к. 72; 35, к. 5], Міхал Подфіліпський з 8 кіньми – у роті Мацей Влодка [32, к. 76; 35, к. 23 v]. Тобто старі зв'язки з панами з Бучача, зокрема лінією по Теодорику, залишалися в силі, до того ж, набувалися нові, як з Одровонжами та Сенявськими, а також, імовірно, приятельські стосунки із Миколаєм Іскшицьким та Мацеєм Влодком.

Земський підсудок

Зазвичай новий земський суддя обирався з підсудків, тобто особи, обізнаної у справах, які вирішувалися у земському суді. У період від 1502 р. підсудками у Кам'янці були Вікторин Подфіліпський (1502–1528) (див. вище), Мацей Радецький з Граб'я та Крюкова, перед тим писар кам'янецького старости і кам'янецький гродський суддя (1526 р.) (1528–1542), Міхал Костшевський (1542–1554), перед тим писар земський кам'янецький (див. нижче), Марцін Ормянчик Секержинський (1554–1560) який перед тим був земським писарем (див. нижче), Станіслав Яцимірський, королівський двірський та ротмістр (1566–1570), і Станіслав Закшевський (1571–1581) [478, с. 98-99]. Двоє останніх були типовими як на середину і другу половину XVI ст. шляхтичами, які завдяки війську та

протекції на дворі Сигізмунда II Августа, розпочали урядницьку кар'єру на терені Подільського воєводства.

Земський писар

Залучення колишніх ротмістрів до служби у кам'янецькому земському суді в XVI ст. торкнулося і уряду писаря. Проблема полягає у тому, що чітко встановити послідовність осіб із цим урядом доволі складно. Упорядники списку подільських урядників пропонують зарахувати до цього шеругу Юзефа Зеленцького, який 1505 р. диспонував коштами на ремонт кам'янецького замку як королівський писар (*nuntium hon. Josephi Zelenczki, notarii regii in Kamyenyecz*) [478, s. 83; 183, № 1958]. Це, вочевидь, не свідчить про виконання ним функцій земського писаря [325, s. 240-241].

Наступною особою був Павел Поплавницький, який перебував на цьому уряді від 1510 до 1528 р. [478, s. 83] У роті Станіслава Лянцкоронського він зазначений із 3 кіньми [30, к. 48]. Про те, що Поплавницький був тут чужою людиною і походив із сусідньої галицької землі (*de Poplawnyku ex terra haliciensis, tenitarius in Swyrczkowcze de domo et armis Ossoria*) [302, s. 162], свідчить факт примусу його до посесії в подільському воєводстві, якої мали б дотримуватися всі земські урядники. У підтверджувальному акті короля Сигізмунда I від 1518 р., яким він закріплював комісарські рішення щодо стосунків подільської шляхти з кам'янецьким старостою Станіславом Лянцкоронським, у прикінцевому абзаці говориться про земського писаря, який має бути осілим (*Item notarius antiquus terrestris, si est possessionatus, in officio conservetur, si vero non est possesssionatus, per medim anni hunc debet se facere possessionatum...*) [87, с. 213].

Згадуваний вже Міхал Костшевський був писарем від 1530 до 1542 р., після чого дістав аванс на кам'янецького підсудка [478, s. 84]. Походив із северської землі (*de terra Sewieriensi*), що на західному кордоні краківського воєводства. Шлюб з місцевою зем'янкою Констанцією з Пукляк, співпраця із Станіславом Лянцкоронським (родина Лянцкоронських упродовж XVI ст. тримала у заставі Скалу та негородове скальське староство, у якому знаходилися Пукляки;

кам'янецький староста також дав йому у заставу королівське село Степанівці у 1532 р.) дали змоги йому інкорпоруватися до середовища місцевої шляхти [302, s. 154-155].

Певний хаос у цей перелік вносить історія, пов'язана з наступним писарем Марціном Ормянчиком із Секержинець. Він, як і більшість подільських урядників у XVI ст., розпочав свою кар'єру у війську. Так у 1539–1542 рр. він зазначений у пописі з 6 вершниками у роті Героніма Лянцкоронського [32, к. 28; 35, к. 109 v], що ще раз підтверджує зв'язок з ними ще з початку XVI ст. (див. про Амброзія Ормянчика). У жовтні 1544 р. Марцін склав із себе обов'язки писаря перед воєводою і шляхтою, яка зібралася на рочки у Кам'янці. Оскільки ніхто не хотів бути писарем і жодна з чотирьох кандидатур, обраних на сеймику подільської шляхти у 1545 р., не забажала бути писарем, король своїм декретом поновив функції писаря Марцінові, який і пробув на цьому уряді до 1551 р., коли повторно склав із себе обов'язки писаря [478, s. 84-85].

Упродовж наступного десятиліття від 1551 до 1560 р. писарем був товариш роти поточної оборони (1541–1558) Станіслав Надольський [478, s. 85]. Так, Станіслав у 1541–1542 р. служив у роті Мацея Влодка [36, к. 37]. Його теж змінив досвідчений військовий Станіслав Вольський, який від 1563 аж до 1594 р. був писарем у кам'янецькому земському суді. Виконання функцій писаря не перешкоджало йому бути барським підстаростою у 1566 р. та королівським ротмістром у 1570–1575 рр. [478, s. 85] Це може свідчити про те, що, на відміну від своїх попередників, він став земським писарем у досить молодому віці.

6.8. Прибутковий Хмільник для Струсів, Лянцкоронських, Тарновських, Мелецьких

Розташований на північному сході, Хмільник остаточно увійшов до складу Подільського воєводства після 1447 р., коли ця територія внаслідок виправи кам'янецького генерального старости та каштеляна Теодорика з Бучача, якщо

вірити свідченням Яна Длугоша, була відібрана від князя Свидригайла [149, р. 52-53]. У такий спосіб генеральний подільський староста реалізував положення королівського привілею на кам'янецьке генеральне староство від 1442 р., де серед маєтків старостинського домену і значився цей найвіддаленіший замок.

Упродовж другої половини XV–XVI ст. королівськими намісниками-старостами у Хмільнику були представники впливових, переважно малопольських можновладних родин Одровонжів, Струсів, Лянцкоронських, Мелецьких, Язловецьких. Те, що упродовж цього часу старостами були переважно представники як малопольської, так і місцевої заможної шляхти, може свідчити як про стратегічне значення цієї території, так і про можливість урядницького авансу, який давала служба на неспокійному прикордонні.

Оборона північної частини Подільського воєводства була покладена на місто Хмільник та осілу довкола нього служилу напівзалежну шляхту, яка мала обов'язок військової служби на користь замку. Ще одним фактором, який змушує нас замислитися над питанням привабливості цього староства, є його прибутковість. Якщо поглянути у фінансові джерела вже з XVI ст., то видно, що староство давало чималий прибуток своєму посесору. Зокрема, тодішній хмільницький староста Ян Мелецький, за підрахунками Анни Сухені-Грабовської, впродовж 1539–1557 рр. отримував з Хмільника 1788 злотих річного доходу, що поступалося лише доходам з таких багатих королівщин як Городоцьке і Самборське староства, 5165 і 11626 злотих відповідно [447, s. 159]. На відміну від інших староств, різниця полягала в тому, що скарб не отримав з хмільницьких доходів нічого [447, s. 159]. На жаль, ми не можемо (через відсутність хмільницьких замкових книг), навіть приблизно, прорахувати доходи які давало прикордонне становище Хмільника у цей час.

Сам Хмільник як королівське місто згадується у реєстрі подільських міст у 1453 р. [181, № 192] Можливо саме у цей час місто могло здобути й магдебурзьке право. У 1462 і 1463 рр. Казимир IV записав Анджейові Одровонжові зі Спрови 600 гривень на низці сіл у Подільському воєводстві а також на замках і повітах Хмільник, Рів і Смотрич [49, к. 980], що певною мірою могло бути спробою

позбавити панів з Бучача (а саме синів Теодорика, впливу на цю територію). Одночасно король не бажав нарощувати заборгованість королівського скарбу перед панами Одровонжами на теренах Руського воєводства, де вони були найбільшими кредиторами короля ще із 30-х – 40-х років XV ст. Станом на 1469 р. Хмільник був у триманні Яна Одровонжа зі Спрови [136, s. 40], а в 1473 р. він отримав підтвердження свої застави на цьому прикордонному замку [181, № 1256].

На зміну панам Одровонжам наприкінці століття приходять інші родини, котрі не були настільки заможними і впливовими, але ймовірно завдяки протекції на дворі короля та вдалій службі у війську прагнули отримати соціальний аванс. Так представники родини Струсів, яка походила з холмської землі Руського воєводства, мали чималий досвід служби у війську. Як припускає Ян Билінський, батьком нового хмільницького старости Яна Струся був Станіслав, можливо, це він ще у 1501 згадується на чолі роти, що налічувала 200 осіб [321, s. 462]. Отже, у 1490 р. місто Хмільник разом із замком та цілим повітом повітом (*in castro, oppido et disctrictu Chmielniciensis*) було заставлено Яну Струсю за суму 1000 гривень і 14 флоренів [67, k. 129 v-130].

Певно, і Ян Струсь, згадується серед інших ротмістрів у 1493 р. [182, № 265] Уже наступного року він зі своєю ротою у складі 100 вершників був прийнятий на службу [182, № 368]. 1501 р. кількість вершників підрозділу Яна (*generoso Iohanni Struss*) сягнула 200, а от платня зменшилася до 6 флоренів на особу [182, № 1486]. Кількість вершників роти Струся була незмінною і в 1503 р. [183, № 929]

Від березня 1504 р. Ян Струсь позначається у джерелах як хмільницький староста [183, № 1397], що було очевидним, зважаючи на суму застави на Хмільнику, яку він мав від 1490 р. Отже, маємо справу з фіксацією певної практики, коли сума королівського боргу перед особою є приводом до іменування кредитора старостою. 1505 р. на сеймі у Радомі він був послом від Холмської землі, і король Олександр I записав йому, Янові Струсеві з Коморова, ще 1000

гривень на м. Хмільник, винагороджуючи його у такий спосіб за вірну службу на прикордонні [67, к. 130-130 v].

22 лютого 1515 р. Ян Струсь, як хмільницький державця, разом із своїм сином Якубом, забезпечив собі доживоття на цьому старостві [184, № 2411]. Але 1 березня вже Якуб позначений як хмільницький староста (*Iacobo Strus de Comorow, capitaneo Chmyelnicensi*) у справі маєтків братів Білича, Лук'яна, Лечка, Юнича та Івана Кожуховських [184, № 2432]. Характерно, що це відбувалося під час сейму у Кракові. 3 серпня цього ж року Ян Струсь разом із сином Якубом (*Ioanni Strus de Comorow, capitaneo Chmielnicensi, et filio eius Iacobo*) дістали королівський дозвіл на викуп хмільницького вйтівства з рук вйта Миколай [184, № 2551]. У такий спосіб Струсі намагалися сконцентрувати усю повноту влади у підконтрольному їм місті та повіті. У цих змінах на уряді хмільницького старости бракує лише привілейю для Якуба на Хмільник.

Викликає подив певна плутанина у питанні, хто ж був старостою у Хмільнику, адже важко припустити співстаростування батька і сина, якщо це не помилка королівської канцелярії. Хоча приклад семи братів Ходецьких, які одночасно були старостами у Галичі в останній чверті XV – на початку XVI ст. [481, s. 67-68], демонструє, що на практиці це таки було можливим. Цього ж року, 2 липня, справа маєтку Кожуховських була посвідчена у Братиславі у присутності угорського і чеського короля Владислава Ягеллончика, що може свідчити про участь Якуба Струся у посольстві для участі у відомому з'їзді королів з династії Ягеллонів [184, № 2498].

Про те, що служба на прикордонні була важкою і небезпечною, свідчить низка листів того ж таки хмільницького старости Яна Струся до генерального руського старости Пйотра Мишковського, які він писав з Хмільника. У свою чергу, Мишковський листи Струся пересилав уже далі королеві Яну Ольбрахту [176, s. 57-58]. У листі від 21 вересня 1499 р. Струсь повідомляв про брак грошей, хворобу коней, про татар, яких бачили за 12 миль від Хмільника, і битву з ними під Савраню (окреслювану як далеку за Брацлавом) [176, s. 55-56]. Через тиждень, 28 вересня, Струсь повідомляв, що особисто бачив татар у полі за Хмільником

(...*quia solus propriis oculis vidi Thartaros in campis post Chmyielnyk...*), які йшли Чорним шляхом (*via nigra*), можливо, у напрямку Острога та Луцька або далі до Сокаля і Теревовлі [176, s. 60]. На початку жовтня, як видно з чергового листа Яна Струся, татари були під Житомиром і Полонним, і він укотре скаржитья Мишковському на брак коштів і вояків [176, s. 69-70].

5 травня 1511 р. король Сигізмунд I зробив запис 1 тис. флоренів із сум, записаних на Хмільнику для Пйотра Гинка [184, № 1173]. Про те що Струсі, не надто приязно сприйняли цей акт монарха, свідчить документ від 2 серпня того ж року, яким король зобов'язав Яна Струся виплати 1000 угорських флоренів спадкоємцям Гинка [184, № 1274].

Певним статусним актом для Струсів було набуття нерухомості у Кам'янці. Ймовірно, що це могла стати ще наприкінці XV – на початку XVI ст.. Адже у 1512 р. хмільницький староста Ян Струсь передав свій будинок гнезнинському арцибіскупові Янові Лаському (*Ioannes Strus, capitaneus Chmielnicensis, domum suam in civitate Camenecensi, pro locando factore seu provisore aedificiorum castris Camenecensis, Ioanni archiepiscopo Gnesnensi cedit*), який від 1506 р. опікувався відбудовою кам'янецької фортеці [184, № 1417]. 1515 р. Ян Струсь продав Амброзію Ормянчику село Секержинці у Скальському повіті за 400 гривень (про самого Ормянчика див. вище). Транзакція була забезпечена зарукою на цю ж суму на дідичних селах самого Струся у Красноставському повіті Руського воєводства. Продаж цього села Януш Билінський пов'язує з потребами на будівництво дому в Кам'янці [184, № 2436; 456, s. 219-221]. Тут лише постає одне питання, якого саме дому, адже як видно з наведеної вище цитати, свій будинок Струсь передав (*cedit*) гнезнинському арцибіскупові Янові Лаському. Можливо, що після завершення своєї місії з опіки і звільнення цього будинку, Струсь вирішив його перебудувати. На жаль з відомих на сьогодні джерел про Кам'янець важко сказати про ще якусь нерухомість у місті, яка б належала хмільницькому старості або його родині.

Струсі втратили хмільницьке староство на початку 1520 р., після смерті Якуба. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що йшлося про статус цього міста і замку в структурі генерального подільського старости. Можливо Станіслав

Лянцкоронський «згадав» про привілей на генеральне староство для Теодорика з Бучача і домогся повернення староства під свою руку. Тому ми бачимо у цей час старостами у Хмільнику представників родини Лянцкоронських із Бжезя, зокрема знаного Предслава Лянцкоронського та кам'янецького старосту Станіслава [405, s. 636].

Предслав отримав замок і місто Хмільник 28 жовтня 1520 р., після смерті Якуба Струся [184, № 3485]. В одному з документів, датованому 1 грудня 1522 р., він зазначений як пан Предслав Лянцкоронський, блискучої кінноти староста хмільницький (*...equite aurato capitaneoque chmielniczensi...*) [77, с. 53], що можна потрактувати як наявність під його рукою важкоозброєної кінноти. Одним з останніх актів, де він згадується як місцевий староста, є документ від 3 червня 1530 р., де йдеться про потребу у відновленні усього Хмільницького повіту, що не є чимось надзвичайним з огляду на постійні татарські набіги, які були щорічними на Поділлі [184, № 5689].

Після смерті Предслава Лянцкоронського хмільницьким старостою у 1534 р. став Ян з Тарнова, на той час воєвода Руський та староста Сандомирський. Власне, 11 березня 1534 він отримав доживотній запис від короля на м. Хмільнику і замку [186, № 17481]. За кілька днів то того, 6 березня, він записав 30 гривень Бартоломею Куриловському на локації с. Руссановці, що на р. Буг під Хмільником (*...villam Russzinowicze ad fluvium Boh apud Chmyelnik locare...*). Цей документ у 1539 р. було підтверджено королівським привілеєм [184, № 8284, 6314]. Отже, видається, що королівський намісник мав таке право у Хмільнику, як і генеральний подільський староста. Зберігалася також і процедура королівського підтвердження цього акту.

Старостування у Хмільнику Яна Тарновського, який на той час був великим коронним гетьманом [472, s. 42], може свідчити про постійне або часте перебування на неспокійному прикордонні й спробу створити з Хмільника осередок або центр координації оперативними військовими заходами з оборони кордону на цьому напрямку. Ці функції пізніше остаточно перебере на себе Рів-

Бар, який на той час ще знаходився у володінні іншої можновладної родини – панів Одровонжів зі Спрови.

Про те, що запис для Тарновського не був доживотнім, свідчить той факт, що вже восени 1534 р. (!) хмільницьким старостою джерела фіксують чергового малополянина на Поділлі Яна з Мельця, який зробив запис 20 гривень на локованому с. Іванівці на прохання братів Остапка та Дем'яна з Виниківців. королівське підтвердження датоване аж квітнем 1543 р. [186, № 21058] Тут дивною видається дата 1534 р. Чому власне Тарновського перестало цікавити староство у Хмільнику і старостою став молодий ротмістр Ян з Мельця, у такий спосіб почавши свою урядницьку кар'єру на Поділлі, вершиною якої було надання йому у 1547 р. уряду подільського воєводи [478, s. 145]. Але тільки у 1545 р. король Сигізмунд I записав дожиттєво Хмільницьке староство Янові з Мельця, який уже на той час був віслицьким воєводою [186, № 21941]. Родинні зв'язки Яна дозволили йому, особливо за панування Сигізмунда II Августа (через представників своєї родини він був родичем князів Радзивиллів, а другою дружиною короля була Барбара Радзивілл), шляхом дрібних, на перший погляд, привілеїв, збільшити власний маєток [447, s. 159].

Значні руйнування Хмільника й округи змусили короля повторно 16 червня 1556 р. підтвердити привілей на ймовірно вже третє надання магдебурзького права Хмільнику, яке було надане (скоріш за все відновлене) місту у 1518 р. після спустошливих татарських наїздів (див. для порівняння док. для м. Скала).

2 жовтня 1557 р. Ян з Мельця уступив з хмільницького намісництва на користь свого сина Миколая, якому теж було записано дожиттєве адміністрування ним. У самому королівському привілеї зазначено, що староство надається на повному праві (...*cu[m] om[n]i[um] jure iurisdictione dominio...*) [18, k. 98 v-99 v]. Але як у ситуації з доживоттям Яна Тарновського, тут теж видно, що молодший Мелецький не був пожиттєво старостою у Хмільнику. Ймовірно, основну увагу Миколай зосередив у цей час на впливовій та відповідальній посаді королівського секретаря [101, с. 351].

Певний дисонанс у послідовність королівських намісників у Хмільнику вносить королівський документ від 5 квітня 1552 р., коли у Пйотркові, Сигізмунд II Август підтвердив право вартових брам м. Львова. Серед свідків цього документа фігурує Себастьян Мелецький, якого означено тут віслицьким каштеляном та хмільницьким старостою (*Sebastiano Mieleczki Vislicensi, Chmielnicensique*) [101, с. 351; 482, s. 150]. А вже через рік, 23 березня 1553 р., старостою у Хмільнику знову значиться подільський воєвода Ян з Мельця (...*Nicolao de Myelec capitateo Chmielnicensi, secretariis nostros et eliis quamplurimus...*) [101, с. 326]. Можливо, що у цьому випадку була помилка писаря, котрий сплутав батька і сина.

Струсі повернули знаний їм Хмільник на початку 60-х років. Наприкінці 1561 р. кам'янецький ловчий Станіслав Струсь отримав від Миколая з Мельця хмільницьке староство, і вже на початку 1562 р. отримав від короля доживоття на ньому [188, № 9024, 9035]. Він же був старостою на момент ревізії листів у 1564 р., коли представив цілу низку документів на суми, які заборгував королівський скарб його родині не тільки на Хмільнику чи Хмільницькому повіті, а й на інших селах Подільського воєводства [72, s. 255-257].

Наступним старостою у Хмільнику був представник родини Потоцьких. 1569 р. у справі зі спадкоємцями посесорів с. Сапогів королівським намісником тут позначений Миколай Потоцький [188, № 10137], який отримав це староство після смерті Станіслава Струся. Сини його, Єжи та Якуб, уже 27 травня цього ж року перенесли старі суми у 1514 флоренів, які були записані ще за Казимира IV на села у Теробовельському повіті [188, № 10168].

1571 р. під час укладання інвентаря хмільницького староства намісником тут був Єжи Язловецький [188, № 10606; 26, к. 1, 12], а в 1576 р. – королівський ротмістр Миколай Язловецький [20, к. 149-149 v; 21, к. 54 v-55], а вже наступного року – знову Міхал [22, к. 67-68]. Можливо, писар переплутав синів гетьмана, адже і Міхал, і Миколай були ротмістрами і, теоретично, певний час несли службу у Хмільнику й околицях. Те, що старостою тут не позначений Миколай Бжеський, який упродовж 1572–1586 рр. був кам'янецьким генеральним старостою,

наштовхує на припущення, що король (Сигізмунд II Август, Генріх та Стефан Баторій) не вважав за потрібне передати Бжеському Хмільник, або ж ішлося про фінансові зобов'язання короля перед родиною Язловецьких, які, як це видно з проведеної у середині 60-х років ревізії листі були чималими (див. параграф про ревізію документів на володіння землею для родини Буцацьких-Язловецьких-Творовських).

На початку 80-х рр. Струсі вкотре повернули собі Хмільник з околицями. Від 1583 р. старостою був Якуб Струс [302, s. 166], а після його смерті у битві під Баворовим 1589 р. Загибель Якуба Струся у цій битві, що відбулася 1589 р. породила чималу кількість легенд про мученицьку смерть хмільницького старости. Хоча у своїй реляції до канцлера і коронного гетьмана Яна Замоїського свідок тих подій Ян Потоцький тільки констатує його геройську смерть: *«Sta[rosta] Chmielniczky rotę, który sie ratuiąc ich naprzod dosyć mężnie potkał, starto samego zabito...»* та просить опіки над його дружиною та дітьми *«Wyiqwszy czterech wiezniow ktore nieboszczyk P[an] Staro[sta] Chmielniczky dostał, na zone i dzieci iego osierociałe wszitkę maiętność zawiedziną maiąc i ten folwarczek gdzie mieszkał wninciz spaliono. Prosimy abys W[asz] M[ość] Mcziwy* (йдеться про Яна Замоїського. – В. М.) *wzgliąd mieć raczył, gdisz iako przodkowie iego tak i sam iako mężny rycerz poliegł sluząc Oyczyźnie...»* [50, s. 21-22]. На смерть Якуба Струся відгукнувся віршованим твором і Йоахім Бельський у 1589 р. [307]

Місцева подільська шляхта у 1592 р. долучила до сеймикових інструкцій прохання про королівську ласку до дітей загиблого Якуба Струся [73, s. 219]. Проблема загострювалася ще й тим, що, зі слів синів Якуба – Єжи і Миколая Струсів, документи на розлогий маєток родини у Подільському і частково Руському воєводствах були спалені під час татарського наїзду. Про виставлення нових привілеїв королем Сигізмундом III у 1590 та 1591 р. [209, s. 20] Староство перебрав його син Миколай, який тримав його аж до своєї смерті у 1627 р. (перед самою смертю у 1627 р. він дістав уряд кам'янецького каштеляна [324, s. 69]). Така довга метрика тримання Хмільника, хоча й зі значними перервами, поступалася лише утвердженню в Червоногороді Буцацьких-Язловецьких.

Розташування Хмільника на пограниччі трьох воєводств і його постійна загроза від татар, волохів та «литвинів» [302, s. 107] робили Струсів досить впливовими постатями у Подільському воєводстві [78, с. 334].

Така практика тримання негородових старост впроваджується ще за правління Владислава III, коли Теодорикові з Бучача та Кристинові Щуковському були заставлені, відповідно, міста й замки Червоногород і Бакота разом з прилеглими селами і повітом. І якщо Бакота вже не відігравала особливої стратегічної ролі через руйнацію замку, то Червоногород був своєрідним фінансовим гарантом панів з Бучача та їхніх нащадків, адже після викупу кам'янецького староства саме на це місто із замком були перенесені королівські боргові зобов'язання.

Видається, що у цьому випадку свою роль відіграло стратегічне положення Хмільника та його округів, розташованих, по-перше, на пограниччі з трьома воєводствами Великого князівства Литовського – Волинським, Київським і Брацлавським, а по-друге – на одному з відгалужень татарського Чорного шляху, що перетворювало намісника цього староства й, відповідно, повіту, на одну з ключових постатей в обороні східних кордонів Корони Польської. Про це маємо чимало свідчень з листів самого Яна Струся, згадуваних вище. Впродовж панування двох останніх Ягеллонів старостами у Хмільнику були представники відомих і впливових родин Корони Польської, які також були вправними і досвідченими військовими. І для них цей уряд становив насамперед адміністративний ресурс щодо осадження на неспокійному прикордонні служилої шляхти.

6.9. Шляхта на службі хмільницького замку і старости

Місцева дрібна шляхта, що походила з-під Хмільника, осаджувалася й удокоментовувала свої права на землю протягом усього XV – початку XVI ст., була основним джерелом поповнення тих військових підрозділів, котрі несли

службу на Чорному шляху. Робилося це у XVI ст. на досить архаїчних умовах (див. нижче). У цій справі існував певний конфлікт інтересів між прибутком із самого староства та інтересами людей, осаджених на цій території. Як видно з тексту люстрації 1564 р., вибір старости, зокрема Станіслава Струся робився на користь людей.

Так люстратори зазначили, що, за свідченням місцевих мешканців (насамперед ішлося про місцевих бояр і дрібну шляхту), хмільницький староста пан Струсь убогим людям, котрі змушені часто викупувати своїх дітей та дружин від татар або мають велику шкоду у своєму господарстві, відпускає чинш і данину з огляду на прикордонний стан і загрозу неприятеля. Все це призводить до того, що збір податків не перевищував і половини від усталених показників [177, s. 165-166]. Таке патрімоніальне ставлення старости до місцевої шляхти пояснювалося його побоюваннями щодо їхньої втечі (переселення) на прикордоння, що не узгоджувалося з усталеною на той час концепцією охорони кордону від татарських наїздів.

Осаджувана шляхта закріплювалася за найближчим замком і вважалася королівськими зем'янами. Це видно з листа Яна Струся до короля Яна-Ольбрахта від 21 вересня 1499 р., де згадуються Єлтух (Йолтух) та Тихно, які окреслені як вірні йому, Струсеві, зем'яни наші королівські (*Jolthvch et Tichno prefatis terrigenis serenitatis vestre in manus eorum tradere*) [176, s. 56-57]. У пописі роти Яна Струся від 1501 р. Видно, як місцева служила шляхта була тісно пов'язана зі своїм старостою. Серед них бачимо Войтка Бучайського (*Buczayszky Woythek*), Пилипа Куриловського (*Phylup Curylowsky*), Йолтуха (*Joltuch*), Кожуховського (*Kozuchowsky*) та ін., з-поміж яких виділяються ватаман Нерон (Нирон) ? (*Nyeron watham*) і татарин з Лисогірки (Лисогорський) (*Tatarzyn Lyszohorszky*) [29, k. 41-42].

Згадувані Єлтухи посвідчуються джерелами в околицях Хмільника в останній чверті XV ст., коли кам'янецький генеральний староста Ян Одровонж зі Спрови записує своїм слугам, Тимофію та Георгію Єлтухам, 20 гривень на пустці Ведмежа Лука у Хмільницькому повіті [77, с. 24-25]. Повторно вони згадуються у

1503 р., у підтвердженні Олександра Теофілу (Тимофію) Єлтуху на право володіння с. Дашківці Кам'янецького повіту із записом 50 гривень; така сума записується й на с. Дяківці Летичівського повіту [87, с. 201-202]. Цей же Теофіл (Тимофій) Єлтух забезпечив собі доживоття у 1517 р. на цьому ж селі. У документі зазначено, що його батьком був Георгій [185, № 11232]. Подальша доля частини цієї родини у XVI ст. пов'язана з Ровом-Баром. За інвентарем барського староства 1552 р. двоє братів Єлтухів, зазначені у переліку шляхти староства (*nobilibus capitaneatus*), мають виставити двох коней на потребу війни (*Joltuchi duo fratres tenentur servire equis duobus*) [77, с. 164]. Але статус замкових слуг зберігається за ними впродовж усього XVI ст. Інвентар барського староства 1613 р. містить згадку про Єлтухів, які значаться серед місцевих бояр. Зокрема, вони мають у посесії село Єлтухи («*Tey wsi possessorowie są Joltuchowie za przywileiem K[róla] J[ego] M[ości]. Powinności iako u inszy Boiarowie odprawuią: moze ich na kon wsiesć 16. Ludzi pociągłych 10. Ogrodnikow 6. Onera oprócz czynszu powinni oddawać iako u inszy poddani Boiarsczy. Podymne u prochowe po gr[oszej] 4½ także oddawaią; uczyni to fl[orenów] 2/12.*») [25, к. 239]. Іншим зем'янином, згадуваним у листі, міг бути Тихон Зедранкович, який у 1503 р. отримав від короля Олександра дозвіл на викуп від співдержавців частини с. Гуменці у Хмільницькому повіті [87, с. 202-203].

На прикладі Єлтухів видно переміщення однієї гілки родини служилої шляхти в межах Подільського воєводства без зміни соціального статусу. Адже ті представники, що перемістилися до іншого староства, не змінили своїх обов'язків і місця в суспільній ієрархії. Змінилося лише підпорядкування – від хмільницьких старост Струсів, а пізніше Предслава Лянцкоронського, барському старості Бернардові Претвичу, від якого вони отримали у посесію с. Руда Парубоча, а після с. Гермаки (яке, як відомо, було заставлене на той час Янові Струсеві). Про це ми дізнаємося з підтверджувального акта короля Сигізмунда II Августа та люстрації барського староства 1570 р. [77, с. 177-178, 256] Така зміна патрона і місця служби показує, наскільки мобільною була дрібна шляхта, що жила і служила на прикордонні. Можливо, Бар, порівняно з Хмільником, на 40-ві роки

через зміну власника став більш привабливим і дещо безпечнішим місцем служби та проживання для дрібної шляхти. Або свою роль відіграло те, що, починаючи від середини XVI ст. саме в м. Бар, була ставка очільника поточної оборони Польського королівства, що пізніше перетворило це місто на своєрідну жовнірську столицю.

Певна неусталеність у приналежності того або того села, а відповідно – і місця служби (між Хмільником та Ровом), фіксується у цей час на прикладі с. Куманівці, яке у 1539 р. король Сигізмунд I залишив за хмільницьким замком, а не за Ровським (*non ad castrum Row, sed ad castrum Chmielnik*), що він зробив на прохання шляхетних Гринича і Волош(х)а (*nobiles Hrynyecz et Volosz*) [87, с. 241-242].

Прикладів осадження служилої шляхти біля Хмільника упродовж першої половини XVI ст. маємо чимало. Згадувані вище брати Кожуховські у 1512 р. записали на Кожухові 10 гривень [184, № 1383]. Прикметною є сама сума, яку записали четверо Кожуховських на одному селі. У документі згадано, що у цій акції брати участь і інші родичі державців Кожухова (*ac aliis germanis, tenutariis in Cozuchow*). Це може свідчити про брак готівки у служилої шляхти, яка усіляким способом, навіть записом таких дрібних сум, намагалися забезпечити собі посідання «свого» села. Тільки у 1522 р. п'ятеро Кожуховських (*Nobb. Bunyecz, Lukian, Leczko, Junyecz et Ioannes Koszuchowskye*) забезпечили собі доживоття на Кожухові й Медведовій [185, № 13493].

Так за службу проти татар у 1518 р. брати Сенько та Федір з Загилова, державці села Ігуменці, що у Хмільницькому повіті, отримали доживоття від короля Сигізмунда I [185, № 11376]. 1518 р. Якуб Струсь записав Павлові Конюському (*Paulo Coniuski*) 50 гривень на маєтку Крутньов у Хмільницькому повіті [184, № 2714]. Село Крутнів у 1531 р. перейшло до Яна Чепловського з рук Яна Яновського [184, № 5820]. Небезпечність проживання у Крутньові демонструє факт нової локації сіл Крутньова та Русановець, що було зроблено силою документа Яна з Мельця для Миколая Гославського, який у 1554 р. підтвердив король Сигізмунд II Август. Примітно, що новому посесору

наказувалося насипати новий вали для локації села (*Vallam novam nuncupandam locare et de nova radice eregere*) [15, к. 411-412].

1540 р. Мацей Івладовський отримав від короля Сигізмунда I підтвердження запису 50 гривень на с. Лагодовлі (*Hlaodowle*), зробленого роком раніше [184, № 6720]. Разом зі своїми братами Пйотром та Якубом вони підтвердили тоді кілька цікавих документів, які демонструють процеси формування місцевої шляхти упродовж XV ст. Насамперед, брати Івладовські підтвердили привілей Владислава III від 12 липня 1442 р., яким засвідчувався запис подільського старости Пйотра Поляка від 1440 р., зроблений для шляхетного Миколая з Гіби, писаря міста Кам'янця та хмільницького вйта й підстарости подільської землі (*...nobili Nicolao de Giba notario civitatis Camenicen[si], et Chmielnicen[is] advocato ut t[er]ra Podoliae vicescapita[neo]*) на пустці Думніки, яка знаходиться на р. Буг [184, № 6718; 185, № 11047; 49, к. 969]. Теодорик з Бучача, прийнявши під свою руку Миколая, зробив для нього запис на хмільницькому вйтівстві та Думніках, яке у 1488 р. підтвердив король Казимир IV на прохання тодішнього подільського воєводи і кам'янецького генерального старости Якуба з Бучача. Документ короля Казимира IV стосувався вже Героніма Гіби, або Хебди (*de Chebda*) [184, № 6719; 49, к. 983].

1511 р. до книг Коронної метрики було вписано документ про угоду між хмільницьким вйтом Миколаєм та його сестрами Софією, Барбаро та Анною про передачу ними сіл Куриловці та Ходоровці у Хмільницькому повіті [184, № 1068]. Вже у 1515 р. Барбара, дружина Яна Ссика (?), Софія Філіпа та Анна Леонарда (*Barbara Ioannis Ssyka, Sophia Philippi et Anna Leonardi coniuges*), забезпечили собі на с. Курилівці у хмільницькому старостві доживоття [185, № 10629]. У 1550 р. ціж Куриловці від хмільницького старости Яна з Мельця отримав за військові заслуги шляхетний Степан Воронич на феодалному праві (*iure tamen feudi*) з обов'язком військової служби і сплати 2 грошей податку [13, к. 126-127]. Ймовірно, що той таки Станіслав Воронич, сплатив побор уже за хмільницького старосту Струся у 1566 р. із сіл Йовче, Трибухівці, Овсяники, Думінки [225, s. 201]. Приклад Воронича показує те, що місцева хмільницька шляхта переважно

служила замку, довкола якого проживала, а не була передусім персональним слугами чергових старост, яка як видно з наведених вище прикладів, змінювалися у тут доволі часто.

Ця ретроспектива подій навколо вйтівства у Хмільнику, яке у 1515 р. Струсі викупили з рук вйта Миколая (див. вище), показує, як середньозаможна служила й прийшла шляхта на Поділлі укорінювалася на новій для себе території. Адже Гіба (або Хебда) навряд чи був русином, але його потрійний статус насамперед писаря міста Кам'янця, вйта у Хмільнику і підстарости у Пйотра Поляка з Ліхвіна свідчить про його неабиякий хист. Походив же він, можливо, з родини, яка фіксується у джерелах наприкінці XIV ст., коли якийсь Хебда (*dominus Chebda*) згаданий у судовій справі чховського земського суду краківського воєводства 23 березня 1400 р. у справі Спитка («*Veniens Elizabet sane mentis(s) necnon corpore ad iudicium et tradidit marito suo Spitkoni pecuniam suam, recognouit in iudicio, quod Spitko suis pecuniis, latis grossis, XXXX et duabus marcis et (id) exemit mediam villam sic dictam Wytow, presentibus testibus: Andreas Crzewlinsky, dominus Chebda, dominus Mroczo de Scroszina, Thomas de Trzeczesscz, Jasko de Sandziszouicze, Adreas de Michalczowa*».) [192, s. 969]. Можливо, хмільницький вйт і писар кам'янецького генерального старости Хебда знаний нам принаймні з 40-х рр. XV ст. був нащадком цього малопольського Хебди?

Його син Геронім був одружений з Анною Бучайською, донькою Миколая Бучайського. Матір'ю Анни була Магдалена, донька Стечка Сілезьця з Жоравля (*Steczko Szlęzita de Zorawlye*), який у 1468 р. записав їй с. Владову Гірку над Бугом у Хмільницькому повіті [302, s. 145]. Власне, посідання нащадками хмільницького вйта половини цього села, і спричинило те, що у XVI ст. вони стали писатися вже Івладовськими, припусуючи своєму батькові Миколаю цей патронім або прізвище, а от їхні родичі Бучайські відмовляли їм у цьому праві й називали їх синами Миколая з Лагодовля (*Mikołaj de Lahodowlye*) [302, s. 151]. Суперечка між ними зафіксована в одній зі збережених книг кам'янецького земського суду. Зокрема 1 листопада 1532 р. шляхетні Семко Тихнович

Зедраникович та Пилип Куриловський свідчили у замковому уряді в Хмільнику у справі поділу маєтку Івлдова Гірка [87, с. 234]. А у 1534 р. брати Ян та Миколай Бучайські позиваються до братів Мацей, Петруна, Якуба та сестри Катерини, дітей померлого Миколая з Лагодовлі колишнього хмільницького вїта [2, арк. 2-2 зв.].

Мацей Івлдовський у 1539 р. підтвердив запис 50 гривень на Лагодовлі, який було зроблено ще Казимиром IV у 1452 р. [184, № 6312], який було теж підтвердженням раніше виставленого документа для Миколая Гїби на Лагодовлі за часів Владислава III [186, № 865]. А саме документ Владислава III на Владову гірку та Журавку був, імовірно, підтвердженням привілею князя Свидригайла від 1400–1401 рр. [136, с. 45] Цей приклад показує, наскільки важливими для шляхти були будь-які документи на той чи той населений пункт і як вони намагалися насамперед шляхом підтвердження у чергового верховного володаря зберегти у своїх руках те, що, на їхнє переконання, їм належало по праву. Той же Мацей Івлдовський у 1542 р. записав своїй дружині Барбарі певну суму на частині села Думніки, а водночас отримав від короля Сигізмунда I собі доживоття на ньому [184, № 7120, 7121].

Те, що Хмільник з округою були не надто спокійним місцем проживання, не вирішувало питання осадження шляхти довколо міста. Як уже зазначалося, процес осадження був доволі архаїчним як на реалії XVI ст. Прикладом цього можуть бути акти хмільницького старости Яна з Мельця у 1549 р., у яких право, на якому шляхта отримувала ці надання, зазначено як феодальне (*Donatio iure feudi, iure tamen feudi*), з документа на пустку Бахтин для Войцеха Вінярського або для хмільницького підстарости Кшиштофа Згерського на с. Літинку [12, к. 253-255]. Те, що підстароста отримав у посесію село, є, як і в більшості таких випадків, заслугою старости; навіть у документі на Літинку зазначено, що відбувається це на прохання старости (*...ad intercessionem Ioannis de Mielecz, palatini Podoliae et Chmielniciensis capitanei...*) [12, к. 254 v].

Про те, у який спосіб проводилося хмільницькими старостами осадження шляхти біля Хмільника, свідчить документ від 1551 р., яким тодішній староста Ян

Мелецький надав Олександрові Короткому пустку в Хмільницькій волості (тут ужито архаїчне означення території довкола замку) за умови, що той господарюватиме і нестиме службу на користь замку так, як роблять це й інші зем'яни, які тримають тут королівські села:

«Jan Mielieczki woiewoda Ziem Podolskich starostha Chmielniczki y Grodeczki etc. Ja iako będącz starostha chcącz iego K[rólewskiej] M[óś]czy imyenyе osadzicz we wloszci Chmielniczkiey dayą wolnoscъ Alexandrowi Corothkiemu sadzicz pusthyną we wloszci Chmielniecziey na Horbowczu nad malym Zarczeni gdzie przed thym thesch wyesch byla. A będzie then tho Corothki woliem pozythki sthych liudzy szobyе czynicz yako ynschy Ziemyanye czynią kthorzy Croliewskie wssy dzierzą y bendzie powinyen sluzycz do Zamku Chmielniczkiego sthymy ludzi szwemi kthore osadzy na then pusthyni iako y ynschy Ziemyanye sluzą. A dlia liepszego szwiadoczthwa pieczencz szwą przykladam y ręką szwą podpisuię. Datum in Horozane Usczie Domi[nica] prima post conductum Paschae. Anno domi[ni] millesimo qui[n]g[entesi]mo quinquagesimo primo».

Цей коротенький документ вписано до пізнішого підтвердження, котре відбулося у 1558 р. На сьогодні це єдиний відомий польськомовний документ хмільницького старости з XVI ст. [18, к. 377 v-378].

Часто об'єктом осаджування була пустка, наприклад, для Курила Бухновського, який разом з синами Федором, Борисом та Карпом отримав дозвіл на локацію села на місце урочища Всхохи або Росохи (*pustynya seu uroczyisko Wschochi sive Roszochy*) у Хмільницькому повіті від подільського воєводи Яна з Мельця у 1558 р. [187, № 2165], який роком раніше передав староство своєму синові Миколаю (див. вище). Тут, мабуть, маємо справу з помилкою писаря, який переплутав батька і сина.

Акція відбулася в Красноставі, де протягом липня – початку серпня маємо цілу низку документів, дотичних до Хмільницького староства, з яких видно, що об'єкти, які надавалися місцевій шляхті, були здебільшого пустками або

закладалися на порожньому місці. Така кількість документів є свідченням недавніх знищень цієї території. Про це маємо згадки в люстрації хмільницького староства за 1565 р., а також прагнення короля Сигізмунда II Августа і його урядника якомога швидше осадити тут служилу шляхту, забезпечивши її документами на роздаванні землі.

Так, брати Савка та Іван Кердановські отримали пустку, звану Устя Люте (або замість Люте Болото) Білого Рукава (*Vsczue luto Bialego Rąkawa dicto*) на р. Снітовка біля болота Серет (*luto Seretis*) з правом заснування поселення [67, к. 77 v-78]. Станіслав Следзь Знаміровський отримав право на пустку Кочанівку на р. Митник [67, к. 76 v-77 v]. Федір Кам'янецький (*Fiedor Camieniecki*) окрім пустки Петрова Лука на р. Снітовці біля устя р. Березнички у Хмільницькому повіті, отримав у вічність дім Любановський у місті Хмільнику з усіма правами (*cum omni iure*) [187, № 2168]. Те, що у Хмільнику була певна кількість шляхетської нерухомості видно з інвентаря хмільницького староства за 1571 р., у якому зафіксовано 19 шляхетських домів, які не несуть жодної повинності [26, к. 29 v].

29 липня брати Гнат, Галусин, Лук'ян Черленевські отримали тоді доживоття на с. Черленьовцях у Хмільницькому старостві [187, № 2216]. Того ж дня король підтвердив привілей Яна Мелецького від 1551 р. на локацію села Горбовці й запис 50 гривень монети для Олександра Коротка (Короткого) [187, № 2217]. Тоді ж Остапко та Дем'ян підтвердили 20 гривень, записаних на Іванівцях, за Сигізмунда I і дістали дозвіл на нову локацію села [187, № 2218]. Через кілька днів, 2 серпня, писар Хмільницького замку Пйотр Понговський (*nobilis Petri Pągowski castri n[ost]ri Chmielnicen[si] notary*) отримав запис 50 гривень монети на с. Попрушна [18, к. 387 v-388].

Про те, що знищення татарського наїзду були суттєвим, свідчать два документи для сусіднього міста Летичів, яке отримало звільнення на 10 років від податків, мит, постачання підвод, а разом з тим місту вкотре надавалося (перепідтверджувалося) магдебурзьке право й підтверджувалися ярмарки на свято Пропопія (4 липня) та Ядвіги (15 жовтня) [187, № 2206, 2207].

На сеймі у Пйотркові за протекції хмільницького старости і його батька Яна подільського воєводи (*intercessionem Ioannis de Mielec, palatini Podoliae*) 2 січня 1559 р. місцеві зем'яни отримали у посесію на ленному праві (*iure feudi*) села. Лаврін Білокур із синами Миколаєм, Якубом, Мацеєм та Бартоломеем отримали Углів на р. Боролозна. Бартоломей Куриловський або Русановський, із синами Єжим, Стефаном, Павлом та Пйотром – село Русанівці. Село Маркушовці отримали Єлтух, Павло, Михайло, Мартин та Васько Солтановичи сини Ісаї Шаволі Солтана (*Joltuch, Paulo, Michaeli, Martino et Waskoni Soltanowicze, filiis Issay Szawola Soltan*). А Іван із сином Харитоном дістали с. Куманівці [187, № 2370-2373].

Певною екзотикою на теренах Хмільницького староства були брати Лука, Петро, Георгій та Іван Дукадиновичі з Македонії (*Lucas, Petrus, Georgius, Ioannes Dukadzinowiczi Macedones de terris Graeciae*), які отримали 1552 р. від короля Сигізмунда II Августа пустку Уланів з обов'язком несення служби [14, к. 190-191]. Разом з цим до книг Коронної Метрики був вписаний документ про локацію міста Уланів і проведення двох ярмарків на св. Вознесіння та св. Миколая вищезазначеними братами Дукадиновичами [14, к. 191-193]. Під час ревізії листів 1564 р. власником Уланова вже був руський воєвода Сенявський, який показав комісарам ці два документи й повідомив, що отримав цей маєток від братів, і просив короля аби той залишив його при вічності, яку мали Дукадиновичі [72, s. 257].

Села, приписані до Хмільницького староства, головним чином були осаджені тяглими кметями. Зокрема у Винниківці – 33 тяглих, у Дубовій – 8 тяглих, у Куликові – 15 тяглих, у Трибухівцях – 10 тяглих, у Йовче – 20 тяглих, у Чудинівцях – 8 тяглих. Ще два села, Буцні і Зиноговці, були у державі двох служебників хмільницького старости Струся – у Буцнях, імовірно, Жуковський (у люстрації 1564–1565 рр. пропущено прізвище власника, а прізвище Жуковський подане вже у люстрації 1570 р.), а у Зиноговцях – підстароста Березинський [177, s. 166-170].

Зем'янські села Хмільницького староства за люстраціями 1564–1565 та 1570 рр. демонструють нам як номенклатуру посесорів, так і згадки про ті документи, які вони або їх предки отримувала для володіння ними [177, s. 173-179]. Люстратори зазначили, що села зем'янські на пограниччю тримають на різноманітному праві, на що вказували листи на минулому варшавському сеймі [177, s. 173]. У люстрації 1570 р. біля цих сіл зазначено, що у Подільському воєводстві є пограничні села шляхетські, які тримають на різноманітному праві, зокрема: ленному, доживоттю та ін., на які є декрети Варшавського та Люблінського сеймів щодо ліквідації сум (записаних на них) і про спустошення їх татарами.

*Зем'янські села Хмільницького староства
за люстраціями 1564–1565 та 1570 рр.*

Лисогірці (1564–1565; 1570) – нащадки Василя Стшековича (*potomkowie Wasyla Strzekowicza*); Сенько, Панас, Івашко Лисогорські (*Lissohorsczy Sienko, Panus, Iwasko*).

Гуменці або Івашківці (1564–1565; 1570) – двоє братів Гуменецьких (*Humienieczczy dwa bracia rodzeni*); Івашко та Гришко Гуменецькі (*Iwaszko i Hriczko Humienieczczy*).

Недведзева (1564–1565; 1570) – Пйотр Пеговський (Пенговський), Анджей Пенговський (*Iedrzeu Pęgowski*).

Попрушна (1564–1565; 1570) – Пйотр Пеговський (Пенговський) (*Piotr Pegowski (Pęgowski)*); Анджей Пенговський (*Iedrzeu Pęgowski*).

Засилів (1564–1565; 1570) – пані Згерська (*pani Zgierska*); Томаш Крузельницький (*Tomasz Kruzelniczki*).

Літинка (1564–1565; 1570) – пан Мелецький (*pan Mielieczki*).

Маркушовці (1564–1565; 1570) – Єлтухи (*Ioltuchowie*), Ісай, Савула, Солтан званий Єлтух, Павел, Васько, Петро, Федір і ще троє в орді (*Izai, Sawula, Soltan rzeczony Iolthuch, Pawel, Wasko, Pietro, Phedor a trzech ych yescze szą w ordzie*).

Русановці (1564–1565; 1570) – п'ятеро рідних братів Куриловський (рієć Kurylowskich, bracia rodzeini); Єжи, Стефан, Іван, Павел, Пйотр Русановські (*Gerzy, Stephan, Ivan, Pawel, Piotr Russanowscy*).

Іванівці (1564–1565; 1570) – двоє співвласників (*dwa coheredes*); Остапко, Дем'ян (*Osthawko, Demian*).

Куманівці (1564–1565; 1570) – троє співвласників (*trzej coheredes*); Лук'ян, Каріон, Марко, Гринець, Стицько, Данило, Васько, Андрушко, Івашко (*Łukyan, Cariton, Marko, Hriniecz, Stheczko, Danilo, Wasko, Andruszko, Iwasko*).

Горбовці (1564–1565; 1570) – п'ятеро осілих та Олександр Коротко з синами (*osiadło 5 ... Aleksander Corotko i z synmi swemi*); Олександр, Петрушка, Іакан (*Alexander, Pietruska, Iakan*).

Качанівка (1564–1565; 1570) – Станіслав Сваніровський, званий Следзь (*Swanirowskiego Stanisława, rzeczzonego Sliedz*); Павел, Мацей, Ян сини Станіслава Знамеровського (*Pawel, Macziey, Ian, szinowye Stanisława Znamierowskiego*).

Кожухів Недзведзів (1564–1565; 1570) – тридцятьоро осілих та посесори (*osiadłego człowieka 30 ... Tamże possessores certi sami mieszkają...*); Івашко, Димитр, Федір, Панюта (*Iwaszko, Dimitr, Phedor, Paniuta*).

Углів (1564–1565; 1570) – Лаврін Білокур (*Ławryn Bialokur*); Ярош, Бартош, Мацей, сини Лавріна Білокура (*Iarosz, Barthosz, Macziey szinowye Lavrina Bialokura*).

Чернелівці (1564–1565; 1570) – п'ятеро державців (*dzierżawców tej wsi 5*); рідні брати Гнат, Галусин, Лук'ян Черленевські (*Ihnath, Halissin, Łukyan, Szerleniowszczy bracia rodzeni*).

Пелчинка (1564–1565; 1570) – Лаврин Сковорочич (Сковоронич) з братією своєю (*Ławryn Skowroiczicz swym i braciej swej*); Лаврин, Ісай рідні трати, а третій Гнат у татарському полоні (*Wawrin Skoworoniczicz, Izay rodzoni, a trzeczy w Thatharzech iest – Ihnath*).

Крутнів (1564–1565; 1570) – Якуб Чепловський (*Jakub Czieplowski*).

Куриловці (1564–1565; 1570) – Богдан Куриловський (*Bochdan Kurilowski*); Станіслав Воронич (*Stanisław Woronicz*).

Передзівничка (1564–1565; 1570) – Кердановський (*Kierdanowski*); рідні брати Іван, Абрам, Василь Кердановські (*Iwan, Abram, Wassil Kierdanowscy, bracia rodzeny*).

Березна (1570) – Якуб Чепловський (*Iacob Czieplowski*).

Левківці (1570) – Станіслав Воронич (*Stanislaw Woronicz*).

Буцні (1570) – Ян Жуковський (*Ian Zukowski*).

Думники (1570) – Войцех Лохінський (*Woyciech Lochinski*).

Ходоровці (1570) – Ян та Миколай Жоравенські (*Ian y Mikolay Zorawienscy*).

Уланів (1570) – Рафал Сенявський (*Raphal Szieniawski*).

Прикметною є не тільки зміна кількості зем'янських або шляхетських сіл, посесори яких несли службу у хмільницькому старостві, а те, що їхня кількість, а також персональний склад не зазнали суттєвих змін. Бачимо ті самі родини, які протягом XVI ст. проживали на території староства. Бачимо прибульців з Балкан, які (як-то брати Дукадиновичі з Македонії) з'являються і швидко зникають з теренів Поділля. Інші (Герман Сербин), який отримав він с. Недзведів, і його донька Анна, що була двічі одружена з хмільницькими зем'янами, (вперше за Войцехом Задраниковичем, вдруге – за Пйотром Пенговським, який був замковим писарем у Хмільнику (див. вище)), укорінювалися на цій території. Що може свідчити про певну стратегію, у якій доньки прийшлих зем'ян «використовувалися» для цього укорінення.

Спосіб життя на неспокійному прикордонні та віддаленість від центру воєводства призвели до того, що місцева шляхта на середину 60-х рр. XVI ст. вже ототожнювала себе найперше з Хмільником, а вже потім – з Поділлям. Під час побору 1563 р. представник хмільницької шляхти (*dal pobora od slachty Chmyelnyczkuе*) Анджей Цвикловський або Зембровський сплатив побор із села Засилова пані Згерської, з Куриловець – пані Вороничової, з Лисогорців – панів Лисогорських, Зиноговців – підстарости Березинського, Чудиновців – належних до Хмільницького староства, Жоравна – панів Жоравицький, Високого – пана Івасковського [24, к. 260]. Власне, така колективна сплата податку свідчить про

те, що спільнота шляхтичів, яка проживала у цій частині подільського воєводства і гуртувалася довкола Хмільника, була досить давно сформованою і сталою.

Збільшення кількості зем'ян в одній родині штовхало їх до міграції в межах пограниччя, як це видно на прикладі Єлтухів, адже кількість посесорів на цій території часто переважала кількість тяглих селян у селах, які вони тримали. Потреба у служилій шляхті на пограниччі та можливість отримати у володіння на тому чи тому праві село чи пустку було тим аргументом, що приводив сюди вихідців з різних частин Корони Польської та Великого князівства Литовського, як видно з номенклатури імен і прізвищ, які фіксують дві люстрації староства. А часта зміна королівських намісників у Хмільнику впродовж XVI ст., які, до того ж, були вправними військовими і мали право до роздачі земельної нерухомості, як це видно з наведених вище прикладів, призводила до заселення цих небезпечних територій, з одного боку, військовими, а з іншого слугами-клієнтами кожного зі старост.

Часом брак особи, яка могла би отримати той чи той населений пункт, призводив до повернення його до складу старостинського домену, як це сталося з селом Зимноводці, яке 2 січня 1588 р. на коронаційному сеймі у Кракові отримав хмільницький староста Якуб Струсь. Причиною цього був той факт, що тривалий час це село було порожнім після смерті посесора Яна Бадовського і внаслідок цього передавалося доживотньо Струсеві й поновно приєднувалося до Хмільницького староства [23, к. 210 v]. Ймовірно, це саме село було віддано через півтора роки, 7 квітня 1589 р., Пйотрові Гарбовському за службу у війську за часів короля Стефана Баторія, що отримав доживоття для себе і для своєї дружини, яка перед тим була дружиною померлого Яна Бадовського [23, к. 304-304 v].

На цьому прикладі видно дві тенденції, характерні для всього Поділля. Перша – це староство і, насамперед села, приналежні до нього, є тим капіталом для винагороди заслуженим воякам і способом формування оборони кордону через осадження досвідчених військових і прикріплення їх до того або того замку (в цьому випадку Хмільника). А друга – це одруження з вдовою померлого шляхтича, що давало право до посесії та в такий спосіб залучало нового члена до

шляхетської спільноти передусім у межах повіту. Варто пам'ятати, що більшість цих людей були у той чи той спосіб пов'язані зі старостою у Хмільнику, для якого вони становили важливий соціальний капітал.

У свою чергу місцева хмільницька шляхта, як це видно з наведених вище прикладів, була досить добре сформованою та давно осілою територіальною одиницею. Численні родинні зв'язки, які складно простежити, за браком джерел, імовірно сформували тут ту частину осілого військового зем'янства, яка вже на середину XVI ст. почувалося самодостатньою соціальною групою, що насамперед ідентифікує (прив'язує) себе з цією територією, та спільні інтереси у стосунку до старости й забезпечення своїх маєтків у хмільницькому замковому повіті. Формування шляхом осадження на землі (чи то відповідної документальної фіксації) доквола замку в Хмільнику, а також і тривалого (принаймні трьох поколінь) посідання цієї землі, вочевидь остаточно сформували місцеву шляхетську спільноту на кінець правління Ягеллонів. За збігом обставин, Хмільник не став тією жовнірською столицею, якою, починаючи від середини XVI ст., став Рів–Бар. Саме тому ми можемо бачити тут доволі консолідовану позицію місцевого зем'янства, а численні зміни королівських намісників у самому Хмільнику не дозволяють стверджувати, що особа того чи того старости мала певний вплив на формування цієї групи.

6.10. Рів–Бар. Від східного маєтку Одровонжів до жовнірської столиці

Що стосується Рова, то належність його родині панів Одровонжів зі Спрови, яка, як видно з вищенаведених прикладів, у середині XV ст. тримала й Хмільник, покладала на плечі державців обох замків і повітів чималу відповідальність щодо оборони східного кордону. Доля Рова і подальший його викуп у 1538 р. королевою Боною [77, с. 68-71] перетворили це місто (вже під іншою назвою Бар) насамперед на центр староства, а діяльність тут згадуваного вже Бернарда Претвича – на своєрідну жовнірську столицю Корони Польської, а в пізніші часи

– на ставку польного гетьмана. Уряд барського старости став для багатьох трампліном в урядницькій кар'єрі, як, зокрема, для цілком чужої на Поділлі людини Претвича [481, s. 98].

Передаючи в держання замки на східному пограниччі – Хмільник та Рів, король намагався забезпечити їх належне утримання, а по можливості – у перспективі, й побудову нових замків, таких як у Ольчедаєві. Коли подивитися на східний кордон Подільського воєводства, то стане помітно, що на ньому вирізняються два старі укріплення – у центрі Рів, і на півночі – Хмільник, які, власне, й стали об'єктами королівських надань. Та й більшість населених пунктів тяжіє саме до цих двох замків. Нереалізованим залишився проект побудови замку в Ольчедаєві, що мав би стати третім, південним укріпленням у системі оборони і, ймовірно, покращив би ситуацію з обороною не тільки східного напрямку, а й південного, зважаючи на постійні напади з боку Молдавського князівства.

Рову–Бару неймовірно пощастило в плані висвітлення його історії як в українській так і польській історіографіях. Ще у 1887 р. Казімеж Пуласький опублікував свій розлогий нарис про господарську діяльність королеви Бони на східних землях Польського королівства. Подільська частина цього нарису містить в собі вельми цікаві листи Бони своїм намісникам і довіреним особам у Барі [420, s. 139-156].

В українській історіографії піонерська праця Михайла Грушевського, до того ж, опрацьована двома томами джерел, опублікована 1894 р. і до сьогодні не втратила своєї актуальності. Перевидана у 1996 р. і доповнена розлогими коментарями професора Миколи Крикуна, вона залишається взірцем з огляду як на ширину представленої проблематики, так і на глибину аналізу. Те, що деякі тези виявляють романтично-народницьке бачення Грушевським історії цього регіону, яку він вважав чи не колискою українського козацтва (боярська або шляхетська гіпотеза походження козацтва), зовсім не применшує її наукової вартості й сьогодні.

Польська дослідниця Марія Богуцька у своїй біографії Бони Сфорци зауважила одну важливу деталь. Бона, володіючи розлогим маєтком у

Польському королівстві і Великому князівстві Литовському, була у курсі усіх подій у своїх володіннях і намагалася контролювати чи не найдрібніші справи у цих містах і маєтках [309, s. 224-226].

Остання з робіт про Бону Сфорцу італійського історика Джерардо Чьофарі, на жаль, оминає цю частину її володінь на руських землях, хоча третій розділ і названо «*Le riforme nella Russia occidentale*», а частина його присвячена руським маєткам королеви, але, на жаль, у ній нічого не говориться про Рів-Бар з прилеглими до нього теренами [342, p. 153-220].

Власне, головна увага у цьому параграфі сконцентрована на місцевій барській шляхті, здебільшого дрібній, яка навіть не була у певному значенні повноцінною шляхтою, адже вона була обтяжена службою з охорони кордону, різноманітними повинностями на користь замку, але до того ж, була найчисленнішою групою подільського зем'янства у зазначений час.

Важливо наголосити, що впродовж попереднього XV ст. майже ніхто з представників цієї групи не згадується у джерелах, вони «з'являються на світ» у XVI ст., насамперед у списках військових підрозділів, а потім – у різноманітних документах барських старост Бернарда Претвича та Гербуртів. Реформи, які у земельних справах дістали назву езекуції маєтків, змусили цих зем'ян-бояр, шукати «старих» привілеїв на землю, на якій вони проживали цілими родинними кланами. Те, що дуже часто їхні прізвища збігалися з назвою села, де вони проживали, а поява цих назв саме у XVI ст. може свідчити про досить недавнє їх потрапляння до цього стану. Перші люстрації 1564–1565 і 1570 рр. згадують села, засновані на пустках (часом з назвою), або є новозаснованими батька або тими, хто жив у них час проведення люстрації [77, с. 252].

Тримання королівських замків впливовими можновладцями (як то пани Одровонжі зі Спрови) впродовж більшої частини XV ст. і першої третини XVI ст., а також наявність чималого прошарку дрібної шляхти, яка мала обов'язок служби до свого замку, стало причиною формування того специфічного шляхетського соціуму військових, який викристалізувався протягом XVI ст. Джерела навіть XVII ст. фіксують такі дивні архаїзми в інвентарі Барського замку, як низку

боярських сіл, де посесор Сербиновець боярин Мілош Сербиновський окреслений як польний вождь (*Ten iest wodzem polnym*) [25, к. 242]. Ці ж бояри і у XVII ст. були головним людським ресурсом цих сіл, адже практично у всіх селах кількість бояр, які могли сісти на коня, перевищувала кількість городників і тяглих підданих. Для прикладу, в Поповцях, посесорами яких були бояри Поповські, на коня могло сісти до 70 осіб, а тяглих селян було троє і ще 5 городників [25, к. 238]. Ця ситуація не змінювалася від середини XVI ст., коли у першому з відомих інвентарів староства ревізори зафіксували такий стан справ.

Специфікою Барського староства була наявність чималої кількості осілих тюркомовних вояків, які окреслювалися загальним терміном – чемериси. Перебуваючи на королівській службі та підпорядковуючись барському старості, вони були одним з численних елементів, що впливав згодом до лав подільської шляхти. Маючи певну ієрархію свого середовища, чемериси підпорядковувалися свому старійшині, який фіксується у джерелах як старший (*senior*). Так, чемериський старший Васько Халіmun (*Vaskoni Chalimun, eorundem tartarorum seu czeremissi seniore in eorum genere*) отримав від королеви Бони став та інші угоддя за умови несення служби [77, с. 130-132]. Ще одним свідченням існування такої ієрархії у татарському середовищі біля Бару є привілей від 17 липня 1591 р., яким король Сигізмунд III надав Янові Славінському та його дружині Анні доживоття на королівському с. Радзепівці. У тексті документа, вписаного до Коронний Метрики, зазначено, що цим селом володів якийсь померлий вождь татарів, і що посідав його на підставі прав своїх дітей (*quam olim ductor quidem tartarus vigore iuris liberorum suorum possidebat*) [77, с. 320].

Ревізія барського староства за 1552 р. подає перелік тих шляхтичів, які несуть службу Барському замку, що була пов'язана з прийняттям цього староства новим королівським намісником Яном Гербуртом [25, к. 23-41]. Цей перелік такий: Митко суддя барський, Олександр Корачовський, троє братів Хорушків, Ляшко Поповський, Райтко Мрозовський, двоє братів Козеровських, двоє братів Єлитухів, троє братів Голуських, шістнадцять шляхтичів Волковинських, сімнадцять шляхтичів Радзейовських, двоє Поповських, троє Кудзейовських,

Голотко, троє братів Кунатовських, Ілляшович, двоє братів Водзейовських, Козловський з братом, Андрій Берлинський [77, с. 164-165].

Аналогічна з Хмільником ситуація щодо осадження людей на території староства демонструється й у Барському старостві. Хоча тут кількість населених пунктів є трохи більшою і строкатість місцевої шляхти, фіксують у місці, де починається опис зем'янських сіл.

Села власне Барського староства були осаджені тяглими підданими, котрі платили різні податки. Зокрема у Маніковцях – 11 данників, Слобідці – 13, Біликовці – 7, Головчинці – 9, Лука Присілок – 16, Іванівці – 20. Іншу категорію становили села, з яких брали живність: Карачинці Римові – 19 осілих, Щодрова – 16, Суслівці – 9, Поповці – 10, Деражня Дворецька – 15, Каричинці Підлісні – 11, Лука Деражня – 22, Калінська Деражня – 32, Деражня Висілок – 13, Новосельці – 13, Крутибородинці – 7, Покутинці – 13, Макарів – 25, Нестерівці – 6 [177, s. 180-193]. Тут, на відміну від Хмільницького староства, не було жодного посесора чи то державця, як-то старости або його слуги.

Зем'янські села Барського староства за люстраціями 1564–1565 та 1570 рр. мало в чому відрізняються від сіл із таким самим статусом у сусідньому Хмільницькому старостві (див. вище). Певною відміною, є те, що виразно підкреслена роль барського старости, який ревізорам давав свідчення про обов'язки і виконання служби зем'янами приписаними до барського замку. Подільську специфіку демонструє інформація про с. Подарвану яку тримали у 1564–1565 р. брати Ілляшовичі, та с. Шелехів, де посесорами були брати Шелеховські. Ревізори зазначили, що державці села мають свої двори, побудовані подільським звичаєм (*Sami dzierżawcy, mając swe dworki podolskiem obyczajem pobudowane; ...każdy s nich z osobna ma dworzec swój podolskim obyczajem budowany*) [177, s. 195, 200].

Кожен з посесорів ніс службу на користь барського старости і замку, але люстратори зазначили біля інформації про село Глібів, що піддані Карачовського несли службу замкові і робили це у певні дні року подільським звичаєм (*...na zamek barski do roku pewne dni robią obyczajem podolskim.*) [177, s. 198].

Формування служилого елементу барського староства відбувалося і в спосіб залучення на службу дрібних шляхтичів, які проживали в умовно дідичних маєтках. Зокрема власники Голодьковець апелювали до дільчого акту між Баром і їхнім селом. Те, що це село було пролюстровано у складі староства, є результатом служби братів на вимогу кам'янецького старости проти неприятелів на пограниччю, про що вони зізналися перед ревізорами. При цьому просили, аби їх залишили при старих службах [177, s. 197]. Під час люстрації 1570 р. четверо братів, які були посесорами с. Буцні, показали королівський привілей на осадження пустки і надання її у дідичне володіння (*donat ei titulo haereditario*), але за умови служби барському замку (*ad castrum pertinentibus*) [77, с. 260].

Зем'янські села Барського староства

за люстраціями 1564–1565 та 1570 рр. [177, s. 194-200; 77, с. 251-260]

Голозинці (1564–1565, 1570) – Гринець, Степан Ячковичі та Іван Сенькович Голозинці (*Hrynies, Stepan Iaczkowiczowie i Iwan Sienkowicz Holozinszczi*), Гринець, Степан, Мисько Голозінські (*Riniecz, Stephan, Misko Holozinczi*).

Подарвана (1564–1565, 1570) – Герман та Степан Ілляшовичі та їхній брат (*Herman i Stepan Iliasowiczowie swym i brata swego imieniem*), Герасим Ілляшович та Климент син Германа (*Haraszin Iliaszowicz u Klimunth Hermanow szin*).

Сеняківці (1564–1565, 1570) – Карачовський (*Karaczowski*), Роман Карачовський з батьком Олексієм (*Roman Karaczewsky u z Alexem oiczem szwem*).

Гермаки (1564–1565, 1570) – пані Терліковська (*p. Terlikowska*), Анна Терліковська з доньками своїми (*Anna Therlikowska z dziewczkami szwiemi*).

Шершенівці (1564–1565, 1570) – якийсь Бадовський, що помер 9 років тому (*niejaki Badowski*), Маріана Кориткова (*Mariana Korithkowa*).

Курилівці (1564–1565, 1570) – якийсь Козак звинигородський (*niejaki Kozak zwinogrodecki*), Богдан Звиногородський (*Bogdan Zwinogrodeczky*).

Яковле (1564–1565, 1570) – Анджей Буковський (*Andrzej Bukowski*), драбант Грот (*Groth drabant*).

Верещатинці (1564–1565, 1570) – Сима Миткович (*Siema Mytkowicz*), Малиш Митко (*Malisz Mitko*).

Голодківці (1564–1565, 1570) – зем'яни Нестор, Ілляш і Яцко (*ziemianie Nestor, Iliasz i Jacko*), Нестор, Ілляш, Яцко, Василь Голотковці (*Nestor, Ilias, Jaczko, Wasziel Holothkowczi*).

Берлинці (1564–1565, 1570) – Берлинські (*Bierlinsczi*), рідні брати Степан та Іван Берлинські (*Szupran u Iwan Berlinsczy, bracia rodzeni*).

Кудиївці (1564–1565, 1570) – Кудийовські (*Kudyowsczi*), рідні брати Іван Олішович і Степан (*Iwan Oliszowicz u Sthepan, bracia rodzeni*).

Глібів (1564–1565, 1570) – Карачовський (*Karaczowski*), Роман Карачовський з батьком Олексієм (*Roman Karaczewsky u z Alexem oiczem szwem*).

Макарів Малий (1564–1565, 1570) – Рейтко Морозовський (*Rejtko Morozowski*), Ісай, Федір, Олексій Морозовські (*Isai, Phedur, Olexy Morozowsczi*).

Козеровці (1564–1565, 1570) – Козеровські (*Kozirowsczi*), Дмитро і Лешко Козеровські (*Dimithr u Lesko Kozierowsczi*).

Руда Парубочна (1564–1565, 1570) – Єлтухи (*Ioltuchowie*), Дмитро, Йосько, Рісько, Андрій Єлтухи (*Dimithr, Josko, Risko, Andrei Joltuchowie*).

Добросковці (1564–1565) – Мацей (?) Митко (*Maciej Mythko*).

Шелехів (1564–1565, 1570) – троє Шелеховських (*trzej Szelechowsczi*), Никифор, Андрусь, Васько, Івахно Шелеховські (*Nicefir, Andrus, Wasko, Iwachno Zelechowsczi*).

Лукава Долина (1570) – четверо братів (*sterej bracia*).

Княжа Лука (1570) – Роман Карачовський з батьком Олексієм (*Roman Karaczewsky u z Alexem oiczem szwem*).

Юрківці (1570) – Малиш Митко (*Malisz Mitko*).

Агдашів (1570) – Малиш Митко (*Malisz Mitko*).

Дробишовці (1570) – Малиш Митко (*Malisz Mitko*).

Черешнівка (1570) – Ян Госліцький (*Jan Gosliczky*).

Маличівці (1570) – Ян Госліцький (*Jan Gosliczky*).

Плоскирівці (1570) – Федір та Ілляш Плоскировські та Миколай Карапчовський та ін. співдержавці (*Phedor y Iliasz Ploskirowsczi, a częszcz Mikolai Carapczowski y inszi competitores*).

Радзейовці (1570) – Остафій, Симон, Олександр, Ярмач та багато ін. Радзейовських (*Ostaphiei, Simon, Alexandr, Jarmak y inszych niemalo Radzieiewsczi*).

Внучківці (1570) – ті ж Радзейовські (*czisz Radzieiewsczi*).

Волковинці (1570) – Дахно, Пахно, Юрко, Остапко Волковинські (*Dachno, Pachno, Jorko, Ostapko Wolkowienieczczzi*).

Кунатовці (1570) – троє Семаків (*Siemakowie ktorich iesth 3*).

Яблонівка (1570) – Федір, Грицько Яблоновські (*Phedor, Riczko Jablonowsczi*).

Михоловці або Миколова Лука (1570) – Сенько, Степан, Сенюта, Савка, Василь Михоловці (*Szienko, Stepan, Szieniuta, Szawka, Wasziel Myholowczi*).

Петрановці (1570) – Васько, Петрун, Микита Петрановці (*Wasko, Petrun, Mykitha Petranowczi*).

Буцні (1570) – Федір, Йосип, Семаш, Степан, Лазор рідні брати (*Phedor, Jozip, Ziemasz, Stepan, Lazor bracia rodzeni*).

Тамшина пустиня (1570) – Якуб Незабитовський (*Jakub Niezabitowski*).

Поповці (1570) – Сенько, Федір, Демко, Васько, Дмитро (*Szienko, Phedor, Demko, Wasko, Dimithr*).

Результатом люстрації 1570 р. було значне збільшення кількості шляхетських (зем'янських) сіл, які прикріплювалися до Барського староства. Показовим моментом є і збільшення кількості дрібної шляхти (принаймні у писемних джерелах), яка несла службу на користь барського замку і підпорядковувалася місцевому старості. Більшість населених пунктів, що вперше фіксуються у цій люстрації, були певний час пустками (хоча їх і згадано у джерелах ще від першої половини XV ст., як, наприклад, Внучківці), які через постійні татарські наїзди знищувалися, а з іншого боку – знову осаджувалися служилою шляхтою. Особливо нищівними були, як це видно з люстраційних

текстів, наїзди 1558 та 1567 рр., унаслідок яких більшість сіл було знищено, кількість осілого тяглого населення суттєво зменшилася, та й місцеве зем'янство зазнало значних втрат.

Прикметною ознакою Барського староства є родова солідарність дрібної шляхти, яка через зовнішні обставини та брак грошей вимушена була концентруватися в одному населеному пункті. Це видно з прикладу Радзейовських, частина яких після знищення Внучковець перейшла у родинні Раздейовці (*y inszych niemalo Radzieiewsz, ktori szię zniesli z inszych pustin, z Wnuckowczow wszi, a therasz pustiniei, na Radzieiowcze, a tho dla spokojnego mieszkania z slakow thatharskich*). Уже тоді демографічна ситуація в селі змінювалася на користь зем'янства (*W thei wszi isth therasz szamich panow 30, a poddanich ych 8 czleka*) [77, с. 257-258].

Поступова мілітаризація Бару призвела до певного розшарування у середовищі місцевої шляхти, як свідчить інвентар Барського староства вже з 1613 р. Проте численною групою залишалися архаїчні вже на цей час замкові бояри, які несли службу на шляхах і підпорядковувалися безпосередньо барському старості. Тобто слугували тим важливим військовим елементом, який приймав на себе більшість зовнішніх загроз і серед якого джерела фіксують чималу кількість прийшлого елемента, не тільки з інших регіонів Корони Польської та Великого князівства Литовського, а й з досить віддалених від Поділля Балкан.

6.11. Лянцкоронські. Нове дихання для родини на сході

Присутність серед урядницької шляхти на Поділлі представників малопольської шляхти та можновладства була не новою. Починаючи з кінця XIV ст., часу коли Західне Поділля перейшло у володіння краківському воєводі Спиткові з Мельштина (1395-1399) та першому періодові Ягайлового володіння Поділля (1402-1410) численні вихідці з цього регіону почали шукати кращої долі

для себе та для своїх родин на сході. Для них, руські землі Польського королівства, давали шанс на нові маєтки та на нові уряди. Якщо менш заможні прагнули на королівській службі або під рукою тогочасних можновладців здобути певні бенефіції для себе, то більш заможні – через посідання урядів, насамперед старостинських (як ґродовоих так і неґродових староств), – формували економічні, та клієнтарні групи для збільшення свого статусу.

У цьому контексті, для першої половини XVI ст. постать кам'янецького генерального старости Станіслава Лянцкоронського з Бжезя герба Задора є досить типовою. Його урядницька кар'єра, власне, і демонструє нам такий шлях формування історії цієї частини роду панів з Бжезя, яка, до речі дістала назву Ягельницької від м. Ягельниця на Поділлі та вважалася старшою у роді Лянцкоронських.

Рідний брат Станіслава, заний в українській історії Предслав Лянцкоронський, був заслуженим військовим, в 1520–1530 рр. був хмільницьким старостою. Як і Представ, Станіслава наприкінці XV ст. почитав свою кар'єру зі служби у війську.

1510 р. Станіслав Лянцкоронський досить несподівано отримав кам'янецьке генеральне староство [478, s. 130]. На цьому уряді він змінив Станіслава з Ходчі, котрий був королівським намісником у Кам'янці в 1495-1510 рр. [478, s. 130] Королеві Сигізмундові I ймовірно йшлося про заміну на уряді в Кам'янці, ключовому для контактів із неспокойним Молдавським князівством, особи, яка була налаштована на діалог із сусідньою державою. Пани з Ходчі, вирізнялися різкою антимолдавською позицією, через втрати близьких родичів внаслідок польсько-молдавських військових конфліктів [444, s. 80].

Урядницький досвід Станіслава Лянцкоронського на той час вимірювався лише титулярним і малопомітним у шляхетському середовищі урядом сандомирського чашника або підчашія. Таку неузгодженість дослідники пояснюють неусталеністю йменування цих урядів для XVI ст. у всьому Польському королівстві. Цей титулярний уряд він отримав у 1497 р. від рідного брата Миколая, за королівської згоди [475, s. 190; 482, s. 101]. Єдине, що могло

вирізняти молодого Станіслава Лянцкоронського серед інших носіїв подібних титулярних урядів, що уряд відносився до престижного Сандомирського воєводства, яке було так званим «гурним» (верхнем) воєводством у ієрархії Польського королівства.

Цікавим є той факт, що починаючи від Лянцкоронського, уряд генерального старости у Кам'янці, починають посідати переважно професійні вояки, для яких це була висока королівська нагорода за тривалу службу на кордоні (подільськими старостами у XVI ст. після Станіслава Лянцкоронського були: Миколай Іскшицький з Іскшичина (1536-1540), Єжи Язловецький (1540-1542), Мацей Влодек з Германова (1543-1571), Миколай Потоцький (1571-1572), Миколай Бжеський (1572-1590), Ян Потоцький (1590-1611)) [478, s. 130-132], а не переважно представники можновладних родин панів з Бучача, панів з Ходчі (подільськими старостами у XV ст., починаючи від запровадження уряду генерального подільського старости в 1442 р., були: Теодорик з Бучача (1442-1455), Бартош з Бучача (1455-1457), Міхал з Бучача (1457-1464), Станіслав з Ходчі (1464-1474), Анджей Фредро з Плешовець (1475-1476), Ян Одровонж зі Спрови (1477-1481), Давид з Бучача (1482-1483), Фелікс з Панева (1484-1486), Якуб з Бучача (1486-1492)) [478, s. 126-129].

До отримання уряду кам'янецького генерального старости Станіслав Лянцкоронський у 1503-1504 рр. був виконуючим обов'язки надвального маршалка. Дослідники припускають, що Станіслав Лянцкоронський, Ян Оссолінський та Януш Свирчовський тимчасово й одночасно виконували обов'язки надвального маршалка, у зв'язку з відсутністю Яна Рабштинського з Тенчина, який посвідчений у джерелах з цим урядом від 1501 до 1505 р. [472, s. 86]. У цей час він також виконував різноманітні доручення короля Олександра I [109, s. 287].

З виконанням одного з королівських доручень у 1503 році пов'язаний нетиповий, ба навіть, анекдотичний для того часу факт. У королівському листі (від короля Олександра I) до Лянцкоронського, який був писаний польською мовою, що вже вирізняло його на початку XVI ст. серед решти кореспонденції

королівської канцелярії, натрапляємо на певну зневагу короля до адресату: Лянцкоронський латини не знає (*Lanczkoronski ydioma latinum ignoraret*).

Далі верховний володар дає докладну інструкцію, яку його посланець має донести на сеймиках (за старою традицією вони б називалися провінційними з'їздами) у Новому Місті Корчині та в Колі (традиційного місця для зібрання малопольської та великопольської шляхти на регіональні з'їзди), котрі зібралися напередодні вального сейму в Пйотркові [167, s. 249-253], який відбувся 12 березня – 2 квітня 1503 р.

У цьому посланні чимало уваги приділено й справам на сході. Зокрема, йдеться про перемир'я з турецьким султаном та особливу увагу, яку треба приділяти перекопським татарам, які, як видно з цього листа, не були стороною перемир'я (*o tatarzech o przekopskich, ktorych ze tho turek w pokoju swoy snazd vmyslnye wpissacz nyechczal*) [167, s. 251]. Окремо зазначено про стан руських замків і брак коштів на їх утримання (*o zamkoch o russkich, ktore nyekthore skazone, nyektore zubozone, q szwlaszczq camyenyecz, halicz o ktorych opravyenyue y vchowanye potrzeb yesth radzycz, bo dochodow unych nyemayq*) [167, s. 252]. Родина Лянцкоронських була близька з цією проблематикою. Так брат Станіслава Миколай був у 1501 р. відряджений у якості королівського посланця до Стамбулу задля укладання мирної угоди з Османською імперією. Результатом чого стала угода від 19 липня про мир на п'ять років [165, р. 112].

Як виглядає ще з умов привілею на генеральне староство для Теодорика з Бучача у 1442 р., на кам'янецьких старост покладался обов'язок опікуватися східними справами Польського королівства (Кримський Ханат, Молдавське та Валаське князівства). Прикладом чого може бути участь Станіслава Лянцкоронського у посольстві львівського каштеляна Єжи Крупського до Молдавського князівства у 1517 р. [444, s. 86]

Пани з Ходчі впродовж другої половини XV – першої третини XVI ст. були разом з Одровонжами зі Спрови та панами з Бучача ключовими постатями на руських землях Польського Королівства, тому передача кам'янецького генерального староства Станіславу Лянцкоронському свідчила про довіру

Сигізмунда I до його персони. Адже до цього ніхто з роду Лянцкоронських не посідав жодного уряду ні в Подільському, ні в Руському воєводствах. Це не означає, що ця родина не посідала важливих і впливових земських та надвірних урядів у Короні Польській. Пшедбор з Бжезя в 1366-1370 рр. був краківським підстолиєм, а у 1376-1378 та 1382-1387 рр. – маршалком Польського королівства. Збігнєв Лянцкоронський, у 1394 та 1399-1425 рр. також посідав уряд маршалка, а в 1409-1410 рр. був ще й краківським старостою [475, s. 324].

Отже Станіслав Лянцкоронський мав на 1510 рік досвід у внутрішньому житті королівства. Він фігурує з-поміж кількох осіб, на яких покладалося командування військовими підрозділами з функціями польних гетьманів (*campiductor*) (ухвала люблінського сейму 1506 р., znana як тимчасова конституція). Цими ж функціями були наділені й інші особи, зазначені у тексті сеймової ухвали, як-то Миколай Фірлей з Домбровиці люблінський староста, Миколай Креза, Богунек Чернин: «...istorum vero campiductorum coadiutores Nicolaum Firley de Dambrowicza vexilliferum Cracoviensem et capitaneum Lublinensem, Stanislaum Lanczskorunyski pincernam Sandomiriensem, Nicolaum Creze, Bohunyek Czernyn...» [171, s. 30].

Його поява у новому для себе воєводстві на самому сході Польського королівства змушувала Станіслава попіклуватися насамперед про власний маєток на цій території, де з огляду на його старостування у Кам'янці, він мав би проводити більшість свого часу. Таким фінансовим забезпечення для нього (а в подальшому і для представників роду) стало невелике негородове скальське староство, розташоване на захід від Кам'янця, у відносно безпечній частині Подільського воєводства. 6 березня 1515 р. Лянцкоронський отримав від короля Сигізмунда I у доживотне володіння (*ad vitam possidendum*) місто Скалу разом з приналежними селами (*Oppidum Skala terrae Podoliae cum villis pertinentibus*) [184, № 2464].

Відносна віддаленість від татарських шляхів робила Скалу досить спокійним як для організації власної резиденції, так і для загосподарювання прилеглих територій. Хоча й таке місце розташування Скали, не врятувало її від

нещівного погрому з боку молдавських військ у 1517-1518 рр., в результаті чого король Сигізмунд I змушений був виставити для міста повторний привілей на магдебургію [185, № 11464].

Інші міста і центри негородових повітів і староств, як-то Рів, Червоногород, Хмільник, мали на той час своїх доживотніх посесорів, як-то, відповідно, Одровонжів зі Спрови, панів з Бучача та Струсів. Важливість цього акту полягала ще й у тому, що впродовж XVI–XVII ст. це староство було у розпорядженні представників роду Лянцкоронських та стало джерелом як фінансової стабільності, так і вкорінення на новій для себе території.

Чи не головним клопотом старости у Кам'янці в XVI ст. була постійна загроза нападів татарських та волоських (маються на увазі усі загони, котрі нападали на територію Подільського воєводства з-за Дністра, з території Молдавського князівства) загонів. На цьому постійно наголошувалося у всіх відомих на сьогодні сеймових документах того часу, а також у числених королівських листах до подільського намісника від короля і навпаки [125, р. 124, 157; 126, р. 108-109, 279-280].

Головну ж небезпеку у цій частині Європи становили турки, похід яких наприкінці XV ст. (пов'язаний з невдалою виправою Ян Ольбрахта у 1497 р.) так налякав Польське королівство, що пам'ять про цю виправу ще довго була одним з основних внутрішньополітичних аргументів щодо збереження миру з Османською імперією. З іншого боку, з пропагандистською метою, Сигізмунд I, лякаючи Європу турецькою загрозою, звертався по допомогу до папи Льва X у своєму зверненні під назвою «Опис турецької могутності. Порядок війни проти них. Сигізмунда першого короля Польщі...» («*Descriptio potentie Turcie. Ordinatio belli contra illam. Sigismundus primus, rex Polonie...*») [126, р. 168-181]. З огляду на все це Станіслав Лянцкоронський був у курсі всіх подій східної політики Корони, отримуючи інформацію зі столиці [129, р. 231, 241-242], а також тримаючи у полі свого зору все, що робиться не тільки на кордоні, а й за його межами. Прикладом цього є лист від 30 листопада 1530 р., писаний, імовірно, до гетьмана Яна Тарновського, в якому викладалися справи у сусідньому Молдавському

князівстві, наводилася інформація, отримана від кам'янецьких вірмен, які недавно повернулися з Туреччини [130, р. 381].

Вже 12 липня 1510 р. він зазначений серед членів польсько-молдавської комісії котра зібралася для врегулювання спірних питань [185, № 9613]. З коронного боку участь в комісії взяли практично усі подільські урядники: воєвода Отто з Ходчі, каштелян Якуб Подфіліпський, підсудок Вікторін Подфіліпський, а також Януш Свирчовський та Якуб з Убарова. Важливою була його участь у комісії, котра на прохання короля Сигізмунда I вивчала появу нових незвичайних мит на руських і подільських землях [90, с. 184].

Це на початку свого старостування Станіслава Лянцкоронського не тільки виставлення вояків (вершників), а й очолював хоругву кавалерії. У 1511 р. він є на чолі хоругви у 606 вершників (*Com[m]itiua serviliu[m] mediocru[m] quoru[m] equies decemnarus sczt. Stanislai Lanczcoronski su[n] 20 sextaru[m] vero equites 606...*), у котрій він, як староста, виставив 20 вершників (*Stanislaus Lanczcoronski Camenecen[si] Cap[it]t[aneus] super equis decemnarys 20*) [30, к. 34 v-35]. У цьому військовому підрозділі бачимо чимало шляхтичів з Подільського воєводства: Станіслав Кемлич, Ян Вілковський, Ярош Гарбовський, Павел Подфіліпський, Ян П'ясецький, Дахно Ярмолинський та багато інших [30, к. 35-60]. Його брат Предслав, ймовірно цілком зосередився на військовій кар'єрі, адже у 1513 р. посвідчений з ротою у 141 вершника [31, к. 24 v]. І в подальшому здобув собі славу одного з найвідоміших військових Польського королівства у першій половині XVI ст.

Включення його до переліку козацьких очільників (гетьманів) є певним непорозумінням вітчизняної історіографії, котра виходячи з патріотично-романтичних міркувань другої половини XIX ст. зараховувала до козацьких ватажків усіх, хто уславив себе як у захисті кордону Польського королівства та Великого князівства Литовського, так і в т. зв. «козакуванні» або «виході в Дике поле». Предслав Лянцкоронський, Остафій Дашкевич та ін. були насамперед шляхтичами, військовими, а також королівськими намісниками (старостами) у негородових старостах Хмільнику, Каневі, Черкасах тощо. Посідаючи уряд

старости, вони ймовірно користувалися віддаленістю від верховного володаря (короля і великого князя) і могли часом на свій розсуд вести справи не тільки в межах свого старства, а й далеко за межами умовного кордону як Польського королівства так і Великого князівства Литовського. Але брак документів з цих негородових старост не дозволяє нам висвітлити детальну їхню діяльність у цей час.

Староста ж у Кам'янці мусив таки утримувати або мати при собі персональний військовий підрозділ. Так у постанові сейму 1529 р. Станіслав і Прецлав Лянцкоронські зазначені зі своїми ротами у розділі «Краківські вершники» (*Equites Cracovienses: Stanislaus Lanczkorunski 120, Przecslaus Lanczkorunski 150*) [129, р. 87; 213, с. 61].

Згідно конституції Пйотрковського сейму 1519 р. кам'янецький староста Станіслав Лянцкоронський, з огляду на прикордонний статус Поділля (не тільки з Молдавським князівством), був включений до спеціальної комісії, яка мала на меті, разом з комісарами від Великого князівства Литовського з'ясувати усі кривди, яких зазнали «литвини» на руських землях Польського королівства. До складу цієї комісії з боку Корони входили: руський воєвода Отто з Ходчі, подільський воєвода Марчін з Кам'янця, люблінський воєвода Анджей з Тенчина, белзький староста Єжи Крупський, кам'янецький каштелян Ян Сененський, коронний маршалок та львівський староста Станіслав з Ходчі й Станіслав Лянцкоронський. [212, с. 130].

Через десять років, за рішенням Варшавського сейму 1529 року, він входив до аналогічної комісії, яка мала провести розмежування між Короною Польською і Великим князівством Литовським на подільському відтинку кордону. До складу цієї т. зв. «подільської підкомісії» входили на той час подільський воєвода Марчін Каменецький, кам'янецький каштелян Ян Творовський, староста Станіслав Лянцкоронський та кам'янецький стольник Миколай Іскшицький (*Commissarii de terris Podoliae cum Lithiania. Dominus palatinus Podoliae, Dominus Joannes Tworoswski, castellanus Camenecensis, Dominus Stanislaus Lanczkorunski, capitaneus*

Camenecensis, Dominus Nicolaus Iskrziczki, dapifer Camenecensis) [129, р. 54].

Останній після смерті Станіслава, посів уряд генерального старости у Кам'янці.

Щодо участі Станіслава Лянцкоронського у роботі сеймів, то 1505 р. він був послом від рідного краківського воєводства. Про це відомо з книги рахунків короля Олександра I. 24 травня 1505 р. посол від краківського воєводства Станіслав Лянцкоронський отримав 40 гривень [172, s. 161]. Ймовірно, що справи на неспокійному прикордонні та непосідання сенаторського уряду, не дозволяли йому брати участь у роботі сеймів у 1510-х – 1520-х роках. Принаймні, так виглядає ситуація на початку 1530-х років, коли напередодні битви під Обертином, Станіслав, вже у статусі сенатора (підпис Станіслава під листом до короля Сигізмунда I: *Stanislaus Lanczkorunsky de Brzezic, palatinus Podoliae etc.*) [130, р. 368], як головний інформатор короля про молдавські справи, через загрозу нападу не поїхав на сейм [444, s. 105].

Тривале перебування Станіслава Лянцкоронського на уряді кам'янецького генерального старости залишило помітний слід у різноманітних джерелах, де левову частку якраз становлять документи самого кам'янецького старости, і це з огляду на цілковитий брак кам'янецьких гродських книг, які з XVI ст., на жаль, не збереглися до нашого часу. Цю прогалину певною мірою заповнюють матеріали Коронної Метрики, адже майнові привілеї, особливо право застави королівщин, які виходили зі старостинської канцелярії, за усталеної ще з XV ст. традицією, потребували обов'язкового королівського підтвердження.

Одним з перших документів старостинської канцелярії Станіслава Лянцкоронського, котрий фіксується у Коронній Метриці, є документ від 20 липня 1510 р., яким надає село порожнє село Кудинці, що на річці Буг та локує село Іване на діличному праві (*locum desertum Kudzincze circa fluvium Boh ad locandam villam Iwano Wyelkiczko Wolyniecz iure haereditario*) [184, № 1037].

В 1511 р. староста, для кращого забезпечення кам'янецького замку, забрав у кам'янецького земського підсудка Вікторіна Подфіліпського села Вишневець, що у Смотрицького повіті, і передав його у володіння староства із записом 40 гривень

[184, № 1278]. Прикметно, що згідно поборового реєстру 1563 р. село Вишневець знаходилося у володінні скальського старости Героніма Лянцкоронського [24, к. 284 v]. Того ж таки 1511 року він зробив запис 20 гривень для Якуба Фалібовського королівського писаря у Кам'янецькому повіті, на млин, що на р. Смотрич у Кам'янці. Сам млин було закладено згідно привілею кам'янецького старости Станіслава з Ходчі ще у 1468 р. [186, № 22013]

На перший погляд виглядає дивною акція викупу с. Макарів Татарський у 1513 р. з рук кам'янецького міщанина Даніка. Король Сигізмунд I затвердив акт купівлі цього села кам'янецьким старостою Станіславом Лянцкоронським [77, с. 40-41]. Влітку того ж року шляхетні Івашко та Тишко отримали від старости Макарів Татарський [184, № 2156]. На початку 1514 р. Івашко Невидович (*Iwasko Nyewydowicz*) отримав від короля доживоття на тому ж таки селі [184, № 2213], а через п'ять років у 1518 р. уже король записує 40 гривень на цьому ж селі тому ж таки Івашкові Невиду (*Iwaskone Nyewith*) і гарантує не викупувати цього села протягом двох доживотть [77, с. 46-47]. Цікаво, що Невиди 1513 р. перетиналися ще раз зі Станіславом, коли той викупав з рук Івашка та Тошка (або Івашка [184, № 61]) Невидовичів (*Iwaszkonis et Toszkonis Nyewydowyczu*) село Леснівці [184, № 2155]. Така кількість актів старости і двох Невидів (Невидовичів або з Невидовичів) може свідчити про існування певних клієнтарно-патрональних зв'язків між ними.

Практика гарантій не викупу з рук посесорів королівщин майбутніми володарями протягом двох доживотть була новою і з'являється з початком XVI ст. Ймовірно, що це було спровоковано ситуацією, яка склалася після прийняття статуту Олександра від 1504 р., який загалом забороняв повторну роздачу королівщин, що в той чи той спосіб потрапили до рук короля, а отже, не могли бути надані, заставлені на певну суму або передані доживотньо [212, s. 130]. Виняток робився лише в ситуації, коли в тому була потреба держави. І тут на території Подільського воєводства, з огляду на постійні загрози і потребу постійного осадження шляхти, старости вдалися до практики як просто роздачі королівщин, так і повторної застави з гарантією кількох доживотть. І приклад з

Макаровим є тут не поодиноким. 1532 р. король затвердив викуп с. Деражня Фредериком Калінським і гарантував йому та його сину пожиттєве володіння зі збереженням старої суми в 150 гривень, а Каричинські отримали у 1538 р. на пустці Осова аж чотири доживоття [77, с. 61-63, 73-75].

Трапляються документи, де староста підтверджує межі володінь. Так на прохання Грицька Радзейовського та його сина Семашка він підтвердив у 1530 році межі села Лукава [184, № 5533]. Аналогічні документи він затверджував неоднаразово, як наприклад для Шими Титка з Верещатинців, Івашка Берлинського з Берлинців та Романа Влодовича у тому ж таки 1520 році щодо сіл Радзейовець та Врочища або званого Виселок [184, № 3319, 3390]. І такого типу документів, що повстали зі старостинського канцелярії за 1510-1535 роки ми маємо чимало. Переважно про них ми дізнаємося з Коронної Метрики, зважаючи на відсутність актових книг кам'янецького ґроду.

Лише наприкінці свого життя, Станіслав Лянцкоронський отримав свій перший сенаторський уряд. В 1530 р. він став подільським воєводою, а від 1533 і до самої смерті у 1535 р. він був сандомирським воєводою [478, с. 144; 482, с. 123]. Цей уряд вважався одним з найпрестижніших сенаторських урядів Польського королівства.

Не маючи нащадків по чоловічій лінії, Станіслав домігся передачі негородового скальського староства, котре за час його перебування у Кам'янці, стало центром його подільського маєтку, своєму небожеві Героніму. Згідно з актом від 4 липня 1532 р., Геронім усі свої маєтки віддав у дожиттєве володіння Станіславові. Документ із кам'янецького земського суду виставили земський суддя Вікторін Подфіліпський та підсудок Мацей Радецький з Крюкова. Свідками цієї акції були кам'янецький хорунжий Ян Вілковський, стольник Ян Милянський, поборця податку у Подільському воєводстві Анджей Черменський, Міхал Сум'ярський, Юрій (Єжи) Копичинський та Войцех Чаплінський [52].

Власне, Геронім не спромігся зробити кар'єру земського урядника у Подільському воєводстві і зосередившись переважно на службі у війську, де

впродовж 16 років був ротмістром кінної хоругви на східному кордоні Корони Польської [327, s. 126]. Аби забезпечити собі посідання староства у Скалі, Геронім отримав у 1553 р. королівський привілей, де йому гарантувалося неусунення його звідси і те, що це староство перейде після його смерті синові Станіславу. За це він мав викласти 1000 злотих на будинки, що на території скальського замку. Місто Скала разом зі староством отаточно перейшла Станіславу у 1566 р. [327, s. 125]

Поява на Поділлі осіб на кшталт Станіслава Лянцкоронського, продемонструвала кар'єрні можливості території для представників насамперед малопольського можновладства. Таке кар'єрне зростання традиційно розпочиналося службою молодого шляхтича у військових підрозділах з охорони кордону Польського королівства. Наступним кроком могла стати або отримання уряду (бажано функціонального – судді, підсудка, підкоморія, земського писаря, або як показує приклад Станіслава Лянцкоронського – кам'янецького гродового старости) або одруження з місцевою шляхтянкою, що давало шанс на укорінення на новій для себе території.

6.12. Служба при старості. Приклад кар'єри кам'янецького підстарости Яна Срочицького

«Нові люди» на Поділлі, які з'являються тут наприкінці XV – у першій третині XVI ст., часто-густо були пов'язані з королівськими намісниками – кам'янецькими генеральними старостами, які в свою чергу, користуючись старим правом застави королівщин на суму до 50 гривень, роздавали королівщини своїм клієнтам (слугам), що одночасно могли бути і їхніми військовими підлеглими в очолюваних ними ротах поточної оборони кордону Польського королівства. Будь-хто, ставши кам'янецьким генеральним старостою у цей час, потребував для себе чималої групи гродських урядників (підстаросту, гродського суддю, гродського

писаря, асесора тощо). Адже сама номенклатура цих урядників на XVI ст. стає доволі розлогою.

Основне місце серед них займали ті особи, які були пов'язані з функціонуванням гродського суду. Перше місце належало підстарості, який був головною особою у гродському суді в разі відсутності королівського намісника, а це ймовірно траплялося доволі часто. Наступну групу становили урядники гродського суду та канцелярії: підсудки, писарі, служебники гродської канцелярії, інстигатори, регенти та ін.

До другої групи входили бургграфи замку (або старі замкові воєводи), ключники замку, тобто ті, що опікувалися власне гродом як оборонною і господарською одиницею. Найбільш розлогою на руських землях Корони Польської була ієрархія гродських урядників у Львові, досліджена і опрацьована свого часу Каролем Малєчинським [393, s. 1-21].

Ймовірно, що в Кам'янці могло не бути такої складної структури урядників гроду. На це опосередковано може вказувати перелік урядників теребовельського гроду, укладений тим-таки Малєчинським. Тут бачимо підстарост, гродських суддів, гродських писарів, бургграфів, віце-герентів, гродських інстигаторів, гродських регентів та гродських підписків [394, s. 302-317].

Брак кам'янецьких гродських книг з XVI ст. робить нашу реконструкцію старостинського оточення дуже фрагментарною, але все ж таки дає підстави робити певні припущення щодо їх ролі і місця в кар'єрі посідання цього уряду.

Отже, у 1501–1504 рр. кам'янецьким підстаростою був Якуб Яхимович (Яхнович) із Губарова герба Суліма, одночасно посідаючи уряд кам'янецького земського судді (1499–1520) [478, s. 107]. Зокрема, в актах львівського гродського суду він двічі згадується як підстароста під час засідань 11 червня (*Iacobo Iachnowycz Iudice, Vicepta. Camenes.*) та 21 червня 1501 р. (*Iacobo Iachnowycz Vicepto. Camenes*), на яких був присутній і його патрон Станіслав з Ходчі – на той час львівський і кам'янецький генеральний староста [121, s. 464-465]. Ще одного разу він був присутній на засідання цього ж гроду 1 березня 1504 р. [121, s. 503] Наступним підстаростою, ймовірно, був Миколай Міляновський (*Nicolao*

Myanowski Vicepto. Kamyonecz.), інформацію про якого теж знаходимо в актах львівського гродського суду [121, s. 535].

Першим зафіксованим у фрагментарних джерелах підстаростою в Кам'янці при Станіславі Лянцкоронському був Якуб Осецький (*Jacobo Ossyeczki*), який отримав 3 січня 1514 р. від короля Сигізмунда I село Деражаню в Летичівському повіті, порожні села Криничі та Окнин разом з королівськими селами Вишнівцем та Білою у запис на 60 гривень, а також запис 40 гривень на Чермній [184, № 2210-2212]. Можливо, ще 8 лютого 1513 р. він уже був підстаростою в Лянцкоронського, коли отримав запис на 40 гривень на с. Чермна. Дружиною Осецького була Анна з Балина, яка другим шлюбом була одружена з Мацеєм Радецьким [186, № 23081].

Найдовше підстаростою у Станіслава Лянцкоронського був Ян Срочицький, принаймні від 1521 до 1541 рр. він фігурує у джерелах на цьому уряді [478, s. 130-131]. Про самого Яна, на відміну від його попередників, маємо чимало інформації (див. нижче).

До цього переліку треба зарахувати ще й згадуваних раніше писарів кам'янецького гродського суду: Вацлава, який фігурує в джерелах у 1510–1511 рр. [125, р. 121, 145], та Анджея Черменського у 1521 р. [1, арк. 1, 8] Останній принаймні від 1511 р. був пов'язаний з Лянцкоронським, коли служив у його роті [30, к. 57 v].

Посідання Лянцкоронським негородового староства у Скалі дало змогу йому певною мірою підпорядкувати або вплинути на шляхту, осілу в давньому неродовому Скальському повіті. Зокрема, під 1530 р. зафіксований скальський підстароста Ян Скорошовський, якому король Сигізмунд I дозволив поставити млин у с. Бережани, що на р. Збруч [184, № 5688].

З певним припущенням до старостинського оточення Станіслава Лянцкоронського можемо зараховувати і свідків його документів. Так, 1522 р. свідками старостинського документа стали брат старости Предслав Лянцкоронський, а також шляхетні Анджей Черменський, Ян Срочицький, Ян Чепловський, Павло Конюший, Мацей Радецький, Анджей Бонк, Миколай

Вольський [77, с. 53]. 1535 р. серед свідків документа старости під час локації с. Осова зазначені Фелікс Голаський, Ян Боровський, Єжи Чаплинський, Станіслав Лапка, котрі зазначені тут як слуги старости (*familiaribus nostris*) [12, к. 207 v-208].

Серед низки привілеїв, які дійшли до нас із старостинської канцелярії Лянцкоронського, привертає увагу документ, виставлений у Кам'янці 17 травня 1527 р. для кам'янецького підстарости Яна Срочицького на пляц біля м. Кам'янця [15, к. 462-462 v]. Сам документ відомий нам з копії, яка була вписана до підтверджувального привілею короля Сигізмунда II Августа від 26 лютого 1554 р. у Любліні під час сейму із заголовком *Confirmatio donationis areae capitaneatus Camenecen[si] generoso Stanislao Srociczki* (Підтвердження надання пляцу у Кам'янецькому старостві шляхетному Станіславові Срочицькому).

Власне, документ, виставлений у Кам'янці 27 років перед підтвердженням для підстарости Яна Срочицького, походив зі старостинської канцелярії Станіслава Лянцкоронського, на той час кам'янецького (подільського) генерального старости [478, с. 130]. Це перший з відомих нині привілеїв зі старостинської канцелярії у Кам'янці, писаний польською мовою. За браком ґродських книг кам'янецького суду за XVI ст. ми не можемо достеменно стверджувати, коли польська мова почала проникати в документальний обіг подільського воєводства.

Як уже зазначалося, згідно з привілеєм від 29 жовтня 1442 р., староста, як королівський намісник у Кам'янці, мав право від імені короля заставляти королівську власність, але, як видно з практики XVI ст., не тільки села, а й ділянки та будинки для шляхти за певну суму грошей – до 50 гривень монети у польській лічбі. Документи, виставлені старостою, потребували підтверджувального королівського привілею. Здебільшого це траплялося впродовж одного-двох років.

Тут ми маємо справу з нерухомістю, яка входила до складу старостинського комплексу маєтків і була у повному розпорядженні старости, та й виділялася вона

підстарості, першому помічникові, котрий входив до клієнтарного угруповання С. Лянцкороньського.

Сам документ можна поділити на кілька частин. Інвокаційна клаузула містить інформацію про старосту, від імені якого відбувається надання нерухомості й перелічується його титулатура. Далі йдеться про право надане йому королем, і особа що отримує у своє володіння пляц із зазначенням, що це робиться за численні заслуги під час служби в кам'янецькому гродському суді. Наступна частина документа містить локаційну формулу, де описується місце розташування пляца. Після цього названо обов'язки, які має нести на потребу шляхетний Ян Срочицький, та права, які дає йому володіння цим пляцем. Завершується документ датаційною формулою.

Сам об'єкт надання пляц, у документі локалізується в такий спосіб: *«pliacz pod gorą miasta Camiencza, niedalieko stawu y mlina ormianskiego, ku bronie Ruskie i prawie pod domem pisanczinim, poczawszy od drogi ktora idzi po then dom, asz za rzekę pod skalę wdlus, a na scherzq osmy a dwadzisczia lokiet»*. Серед головних реперів, котрі дозволяють нам припустити його локалізацію були: вірменський млин, Руська брама, дім Пісончиний (?), дорога. Саме тут виникають певні труднощі. Адже серед цих орієнтирів ми можемо з упевненістю вказати лише на один – Руську браму, гідротехнічний оборонний комплекс, який був південними воротами до міста, і який у доброму стані зберігся до наших днів.

Найбільш згадуваним після Руської брами є, звісно, вірменський млин. Але серед наявних у нашому розпорядженні джерел лише план Кам'янця 1672 р., виконаний Кипріаном Томашевичем містить інформацію про нього. Та й він викликає більше запитань, ніж відповідей. У збережених інвентарях Кам'янецького староства, де містяться докладні описи міста й старостинських доходів (а млини були суттєвою статтею доходу староства у той час), також немає переконливої локалізації вірменського млина [27, к. 39]. Отже, жодне з джерел не подає нам чіткої та достовірної локалізації цього об'єкта.

У своїй книзі про Кам'янець Олександр Прусевич, використавши інформацію плану Кипріана Томашевича (1672 р.) та описуючи частину вулиці

Руської біля саду коменданта Вітте, пише, що вірменський млин був поруч з порохом млином, навпроти будинку електростанції (будинок було розібрано 1997 р. – В. М.), де у XVII ст. була вірменська церква Різдва Христового [414, s. 90].

Зокрема, на плані Томашевича вище за течію від руської справді фіксуються два млини. Згідно з експлікацією, вміщеною у нижньому лівому куті, під № 13 і 14 зазначені: *Molendinum Armenicum* та *Molendinum pro conficiendo pulvere nitrato, vulgo Prochownia* [282, с. 43]. Що ж до згадуваного ставу, то, очевидно, малася на увазі р. Смотрич, зважаючи на існування шлюзів у Руській брамі та відповідні канали до кіл млинів. Адже у каньйоні річки довкола міста складно уявити існування ставу. Те, що млин був на старому місці, засвідчує королівський привілей від 23 грудня 1521 р., за яким кам'янецьким вірменам дозволялося збудувати млин на старому місці (*in loco antiquo*) [185, № 13061].

Найбільшу складність маємо з локалізацією дому Пісончиного (у тексті – *domem pisanczinim*). Варіантів для міркування у нас мало, зважаючи, що ми не можемо знати якою мовою спробував передати це писар документа, та й наша інформація походить від пізнішої копії. Це міг би бути і дім мірошника, адже поруч згадуються млини, а латиною мірошник *pistrinarius*. Можливо, йшлося про якогось писаря, адже польською писар – *pisarz*, а похідна від цього писаря – *pisarczyna*. Імовірно також, що йдеться про якесь прізвище чи прізвисько. Очевидно що саме цей пляц згадується у джерелах на початку 80-х рр. XVI ст., коли король Стефан Баторій надає його кам'янецькому ловчому Касперу Вілковському (*area Pisczowska noncupata sub Castro Camenecensi ad fluvium Smotricz sita*), подана тут локалізація досить умовна. Свідченням, що цей терен біля Руської брами був під королівською юрисдикцією, а отже у розпорядженні старости, можуть бути наведені нижчі приклади.

І останній орієнтир з локаційної формули – це дорога (у тексті – *porozqwszy od drogi ktora idzi po then dom, asz za rzekę pod skalę wdlus*), яка іде під вище згаданим домом аж за річку під скелею. Очевидно, мається на увазі вул. Руська, що починається від Польської брами на заході тягнеться правим берегом під

скелею міста Кам'янця вздовж течії р. Смотрич. Тож з огляду на вищенаведені факти, цей пляц міг бути розташований на вул. Руській від місця, де розташований будинок колишніх військових казарм, навпроти якого й існував від другої половини XVIII ст. уже згадуваний вище сад коменданта Вітте, і до Руської брами.

Площа пляцу згідно з привілеєм становила 8 x 20 ліктів. Але, на жаль, не зазначено, яких. Як відомо, 1565 р. було зрівняно лікоть краківський з варшавським, який відтоді стає загальнодержавною мірою [214, s. 169]. Паралельно з ним існують лікті познанський, гданський, підляський, литовський і львівський. Ймовірно, що у Кам'янці користувалися ліктем львівським або краківським. Лікоть львівський мав $1\frac{1}{4}$ ліктя коронного (або 68,77 см) і був найбільшим серед цих ліктів. Відповідно, краківський лікоть становив 54,94 см [484, s. 216]. Отже взявши до уваги ці два лікті, бачимо, що площа ділянки становила 5,5 x 13,35 м за умови використання львівського ліктя і 4,4 x 10,99 м. Площа ділянки коливалася від 73,4 м² до 48,4 м². Зазначення розміру ділянки є досить рідкісним випадком, адже зазвичай у такого типу документах згадуються лише сусідні пляци або будинки.

У вже згадуваному привілеї для Адама Келбовського межі подані досить умовно – «...*possessionationis locorum bonorum desertorum Regalium ... in fossa civitatis circa fluvium Smotricz, inter domos seu areas, providi Vasiko Ruteni ex una, et nobilium Joannis et Stanislai Czermienskich partibus ex altera consistente...*» [16, k. 310 v]. Зважаючи на сучасну стратиграфію вул. Руської в зазначеному місці, складно локалізувати цей пляц на місцевості, де від XVI ст. збереглася тільки Руська брама, а сучасна локалізація вулиці Руської та можливо й р. Смотрич не відповідає тогочасним реаліям.

У наступній частині документа йдеться про права, які має шляхетний Ян Срочицький. Отже, він міг поставити на пляцу гумно для зберігання збіжжя, міг збудувати дім, солодовню, бровар на свій розсуд. Усе це обумовлювалося відсутністю будь-яких зобов'язань перед містом, насамперед у сплаті податку.

Завершується документ коробораційною формулою, де зазначається, що для певності староста скріпив усе це своєю печаткою і підписом. Ця акція відбулася ймовірно на території Кам'янецького замку де була садиба гродського суду і канцелярії, або ж в будинку старости.

Постать реципієнта цього документу, шляхтича Яна Срочицького є цікавою з огляду як на його малопольське походження, а також і на чисельність згадок про нього в подільських джерелах першої половини XVI ст. Ян був одружений від 1521 р. з Констанцією, донькою Павла Поплавницького, кам'янецького земського писаря [185, № 12948].

Про тісний зв'язок Срочицького зі старостою Станіславом Лянцкоронським можуть свідчити декілька фактів. Насамперед – спільне малопольське коріння, адже дідичні Срочиці, знаходяться біля Кракова, де недалеко були розташовані родинні маєтки Лянцкоронських із Бжезя. До того ж, Ян упродовж 14 років був кам'янецьким підстаростою у Станіслава Лянцкоронського, а потім продовжив виконання цих функцій і за його наступника Миколая з Іскшичина. Також саме кам'янецький староста засвідчував йому низку записів від його дружини Констанції та виставив уже відомий нам привілей на пляц [185, № 12948, 12949, 13051, 13060].

Завдяки одруженню з Констанцією Поплавницькою він отримав частину села Княгинина та, ймовірно, с. Кадіївці й частину с. Радіївці у Барському старостві. Він же й посвідчив 1 грудня 1522 р. разом з іншими подільськими шляхтичами волю Лазаря Решки Радийовського про поділ його частки в с. Радіївці між сіном та онуками, дітьми його доньки [77, с. 52-53]. 1536 р. отримав від короля доживоття на с. Княгинин [186, № 18154]. Як підстароста брав участь у засіданнях кам'янецького земського суду [2, арк. 28 зв., 45].

Леон Бялковський у додатку до своєї праці публікує низку документів з кам'янецького земського суду, в одному з них Ян Срочицький позначений власником с. Жванець (документ від 29 квітня 1539 р.) [302, s. 191]. У цьому ж таки 1539 р. отримав у заставу с. Балин та Висек (?) (*villam Balyna cum ejusdem*

vill. Vyssek) від кам'янецького старости Миколая з Іскшичина. Ці маєтності були повернуті Анні, доньці Миколая, Леонардом Срочицьким, сином Яна, аж 1555 р. [422, s. 11].

Окрім уже згадуваних посесій у Подільському воєводстві Ян Срочицький мав у своєму володінні й низку населених пунктів у сусідньому Руському воєводстві, зокрема, у Тербовельському повіті Галицької землі, які він отримав від Павла Цвиклейовського (*Pauli Czwyklyeyowski*) і де згодом заснував два селища, а с. Борек перевів у статус міста і надав йому магдебурзьке право [184, № 5702, 5715]. Всім цим він поступився вже у 1533 р. галицькому підкоморію Миколаю Сенявському [185, № 16775].

Ян Срочицький мав двох синів – Леонарда та Станіслава. Певне неузгодження вносить один документ від 1547 р., коли на Пйотрковському сеймі Миколай Срочицький отримав доживоття на с. Княгинин для себе, своєї дружини та синів Станіслава і Леонарда [184, № 8036]. Власником Княгинина Ян Срочицький був згідно з королівським підтверджувальним привілеєм від 18 серпня 1521 р., яким король підтвердив запис 300 флоренів на половину цього ж села, який зробила йому його дружина Констанція [185, № 12949; 187, № 917]. Леонард як син Яна і Констанції згадується у підтверджувальному привілеї Сигізмунда II Августа 1549 р. про межі між селами Кадиївці, Крогулець та Довжок, зробленому для Яна та Констанції Срочицьких у 1536 р. Про те, що Леонард і Станіслав рідні брати, ми знаємо з документа 1550 р., котрим король дав їм у вічне володіння пустку Крогулець у Кам'янецькому повіті (*...nobilium Stanislai et Leonardi Srociczky fratrum germanorum...*) [13, k. 438].

Ян, можливо, вже не жив перед 28 червня 1544 р., коли його сини Станіслав і Леонард отримали доживоття на с. Княгинин [186, № 21580].

Срочицькі володіли також іншою нерухомістю у Кам'янці. 15 лютого 1525 р. Ян Срочицький отримав у Кам'янці дім вірменина Валігури, котрий втік до Туреччини (*in Turciam profugi*). Сам будинок знаходився біля володінь кам'янецького підкоморія Пйотра Гинка, що у вірменській дільниці поруч із Руською брамою [185, № 14155]. Цей будинок згадується у документі 1554 р.,

коли кам'янецький земський писар Станіслав Надольський отримав від короля порожній пляц у Кам'янці, як зазначено у локаційній клаузулі, біля замку, а точніше – то між будинком достойного Гаспара Голубковича з одного боку та церквою Вознесіння грецької віри і навпроти домів Срочицького та Івана Котляра (...*inter domum hohesti Casparis Holubkovicz ab una, et ecclesiam Ascensionis Domini ritus Graeci ex opposito domorum Srociczki, et Ivanisza Kothliarza iacentem...*) [86, к. 349]. За вже згадуваним планом Кам'янця авторства Кипріяна Томашевича, церква Вознесіння знаходилася у західній частині Вірменського ринку. Тому використання у локаційних формулах словосполучення *біля кам'янецького замку* могло стосуватися до території всього міста, адже замок був символом королівської влади.

Отже документ для Яна Срочицького, який був писаний польською мовою і де об'єктом надання був пляц, принагідно дозволимо собі кілька міркувань щодо термінів. Отже, у латинській термінології пляц або ділянка має кілька відповідників – *area* зі значеннями «незабудований пляц», «міська парцеля», «одиниця ґрунту» тощо та *curiae* – у значенні «двір», «дворище», «виділена парцеля у місті». В свою чергу, термін *area* може бути відповідником будинку.

Наша поінформованість про родину Срочицьких у XVI ст. пов'язана з тим, що насамперед Ян, перебуваючи тривалий час в оточенні кам'янецьких старост (Станіслава Лянцкоронського та Миколая з Іскшичина), мав можливість отримувати і документально підтверджувати права на нерухомість як у межах міста Кам'янця, так і на теренах Подільського і Руського воєводств.

Його син Станіслав зробив блискучу, як на людину його кола, кар'єру. 1542 р. Станіслав Срочицький з 7 кіньми посвідчений на пописі роти скальського старости Героніма Лянцкоронського у Львові [38, к. 22-22 v], а 1543 р. з – 6 кіньми [40, к. 17 v]. Тобто, знову ж таки, простежується тривалий зв'язок двох родин, тепер уже в наступному поколінні.

1551 р. він був серед кандидатів на посаду земського писаря, в 1556–1559 рр. був кам'янецьким коморником, у 1560–1565 рр. мечником, а у 1565–1586 рр. війським [478, s. 78, 151]. 1563 р. був збирачем податку в подільському

воєводстві [24, к. 215]. Він тричі був послом на коронних сеймах у 1553, 1558–1559 та 1566 рр. від подільського воєводства [360, s. 62-63]. Також якийсь Срочицький був у 1567 р. послом короля Сигізмунда II Августа у Молдавському князівстві [141, р. 286]. Наймовірніше, цим послом був Станіслав. Це теж позначилося як на його кар'єрі, так і на кількості документів з королівської канцелярії, які маємо у нашому розпорядженні. Саме про нього відомий геральдик і генеалог XVIII ст. Каспер Несецький у своєму гербовнику написав: «*Станіслав Срочицький кам'янецький війський ... був це муж сильній і служив добре вітчизні...*» [402, s. 472-473].

Ймовірно, що пік його популярності та впливу серед місцевої шляхти припав на перше безкоролів'я, коли в акті глинянської конфедерації шляхти руського та подільського воєводств від 31 липня 1572 р. його разом з Миколаєм Творовським з Бучача визначено представниками від кам'янецької землі (тут під кам'янецькою землею мається на увазі усе Подільське воєводство), обраними від кожної із земель [124, s. 3]. Цікавою характеристикою у цьому документі зазначено причини спільного зібрання двох воєводств: *...ми дигнітарії духовні і світські, урядники, усе рицарство, міста Руського воєводства і також подільського, яке з милості Речі Посполитої і для прилеглості, яке має з воєводством Руським, до Глинян разом добровільно останнього дня липня року Богожо 1752 з'їхалося (...my dygnitarze duchowni i świeccy, urzędnicy, rycerstwo wszystko, miasta województwa ruskiego i także podolskiego, które to z miłości Rzpltej i dla przyległości, które ma z województwem ruskiem, do Glinian społem dobrowolnie ad diem ultimam Iulii in anno Domini 1572 zjechało się...)* [124, s. 2].

З наведених вище прикладів видно, що стратегія укоріннення на Поділлі для шляхти з інших територій Корони Польської полягала, насамперед, у військовій службі в роті місцевого урядника, бажано старости. Наступним кроком було одруження з місцевою шляхтянкою, почасти з удовою, – у такий спосіб набувалося право до певної земельної власності. Після цього або паралельно з цим слід було подбати для себе про уряд (бажано не титулярний, а таким для «чужих» був насамперед уряд підстарости) або виконання певних функцій у

городському суді. Бажаним атрибутом укоріннення було набуття нерухомості у Кам'янці. Але це стосувалося здебільшого урядницької та середньозаможної шляхти, яка могла отримати цю нерухомість через старостинський привілей, або за сприяння свого патрона, отримавши документ від самого короля, який, користуючись правом кадука, мав у королівському місті Кам'янці певний фонд нерухомості у вигляді будинків і пляців. Усе це давало ефект того, що в другому поколінні діти прибулого на Поділля шляхтича могли претендувати й отримувати земські уряди й були учасниками шлюбних стратегій місцевої шляхти. Тобто бути цілком укорінненими членами подільської шляхетської корпорації у XVI ст.

* * *

Упродовж другої половини XV – першої половини XVI ст. подільська шляхетська корпорація пройшла тривалий шлях трансформації від рицарів-землевласників, місцевих панів, зем'ян до повноцінних шляхтичів Польського королівства та бояр котрі жили зі служби по охороні неспокоїного східного кордону Корони Польської. Власне, у XVI ст. виринають з «пільми» ті властиво подільські, руські родини шляхти (котрі ймовірно проживали тут постійно, але за браком джерел ми нічого не знаємо про них у XIV-XV ст.), що зосереджувалися довкола Рова–Бару та Хмільника й несли службу на шляхах і в постійних дрібних сутичках з татарами та волохами.

Завдяки масовим джерелам цієї доби можемо побачити, як часто змінювалася номенклатура прізвищ на теренах Подільського воєводства і як новоприбулі шляхтичі (або просто військові) швидко адаптувалися до місцевих умов, нобілізувалися, одружувалися з місцевими шляхтянками, швидко ставали своїми у середовищі цієї еластичної спільноти. Саме у цей час пріоритетною стає військова служба, завдяки котрій стає можливою й урядницька кар'єра на теренах воєводства.

Служба у військових підрозділах для охорони кордону ставала першим етапом у соціальному авансі для вихідців з міських етнічно-правових спільнот (насамперед вірмен). Яскравим прикладом може бути кар'єра Амброзія

Ормянчика з Завартова, котрий вступивши на службу до королівської канцелярії, пройшовши військову службу у роті Станіслава Лянцкоронського, був ним нобілітований та на схилку свого життя отримав один з головних функціональних урядів у Подільському воєводстві, уряд земського судді.

Служба на Поділлі стало важливим етапом у кар'єрах багатьох вихідців не тільки з руських земель Корони Польської але й з поза її меж. Наведені приклади двох сілезців – Миколая з Іскшичина та Бернарда Претвича яскраво доводять тезу про еластичність або відкритість місцевої шляхетської спільнота котра приймала до своїх лав прибульців з далеких країв.

Прослідкована у двох параграфах історія Хмільницького староства та осілої довкола дрібної шляхти, показує нам спосіб функціонування таких малих локальних спільнот в умовах несення військової служби на одному з так званих «татарських шляхів» (в цьому випадку йдеться про знаменитий Чорний шлях). Цікавою особливістю Хмільницького староства є номенклатура старост. Це досить відомі й впливові особи у Польському королівстві Струсі, Лянцкоронські, Тарновські, Мелецькі. Важливим аспектом є спостереження стосунків між старостами і осілою хмільницькою шляхти, котрі за збереженими джерельними згадками виглядають доволі архаїчна як на реалії XVI ст.

Спостереження над боярською групою осілою довкола Рова-Бару показують нам строкатість цієї спільноти, де окрім місцевих, питому руських родин, ми можемо зустріти вихідців з багатьох регіонів Центральної та Південної Європи, а також вихідців зі Сходу. Цікавинкою цієї групи була наявність у кожній з етнічних спільнот свого очільника, який окреслювався терміном вождь (*wodź*).

Наведений у розділі приклад творення кар'єри на території Подільського воєводства у XVI ст. представниками родини Лянцкоронських з Бжезя герба Задора, можна вважати певною мірою типовим для того часу. Показано як представника строї малопольської родини, отримавши один з ключових урядів у цій частині Польського королівства – уряд кам'янецького генерального старости, змогли збудувати на новій для себе території підвалини для подальшого існування та доброту родини. Таке перенесення місця діяльності призвело до того, що

старша гілка роду Лянцкоронських почала себе йменувати як Ягельницька, від міста на території Подільського воєводства, котре стало для них на певний час центральним маєтком.

Наведені в останньому параграфі розділу приклади про співпрацю та творення кар'єри в межах старостинського клієнтарно-патронального кола у Кам'янці в XVI ст. певною мірою можуть бути використані як модель для реконструкції. Адже прихід на Поділля представника малопольської шляхта, у нашому випадку Станіслава Срочицького, демонструє нам певну схему укорінення на новій для себе території. Насамперед це наявність впливового патрона, в цьому випадку ним виступає кам'янецький генеральний староста Станіслав Лянцкоронський. По-друге – одруження з місцевою шляхтянкою, донькою впливового земського урядника. По-третє – набуття земської нерухомості як в місті Кам'янці (про що докладно див. вище) так і на теренах усього воєводства. По-четверте – активна участь у суспільному житті місцевої шляхетської корпорації протягом 1510-1540-х років.

РОЗДІЛ 7.

ПОДІЛЬСЬКА ШЛЯХЕТСЬКА КОРПОРАЦІЯ ЯК РЕГІОНАЛЬНА СПІЛЬНОТА

На 60-ті роки XVI ст. місцева шляхта викристалізувалася у своєрідну регіональну корпорацію, яка, пройшовши впродовж останніх двох століть кілька етапів трансформації та переукомплектації, стала своєрідною військово-землевласницькою спільнотою, якою вона й перейшла у наступну епоху – добу елекційних монархів і тріумфу шляхетського парламентаризму. Свого часу Януш Куртика у своїй англomовній публікації вжив термін «змінне прикордоння» [372, р. 119-187], який досить влучно передає зовнішній стан речей або погляд ззовні.

Але коли ми спробуємо подивитися на цю ситуацію зсередини, то це вже не виглядатиме як змінність чи плинність. Адже сама сама шляхта, що проживала у Подільському воєводстві, досить безболісно, за винятком історії з присягою Вітовтові, приймала до своїх лав нових членів, котрі змогли посісти ключовий з функціональних урядів на території воєводства – уряд генерального старости, який тривалий час посідали представники можновладних родин. Саме вони ще від першої третини XV ст. заангажувалися у справи на руських землях Корони Польської (пани з Бучача, Ходчі, Одровонжі зі Спрови). Також шляхта приймала до свого кола й не шляхтичів, які завдяки підтримці можновладців посідали поважне становище у її лавах, як це видно на прикладі Амброзія Ормянчика. Походження з іншої території, навіть з-поза меж Польського королівства, не мало, ймовірно, жодного значення, як це добре видно з урядницької кар'єри Миколая з Іскшичина. Все це наводить на думку, що специфіка місцевого життя (загроза зовнішнього нападу з боку невеликих загонів татар, насамперед ногайців, та волохів була постійною) виводила не перший план військовий елемент життя. Це, ймовірно, і призводило до втрат серед представників місцевої людності, де відчувався брак чоловіків. Це добре видно на прикладі того, що подільські урядники здебільшого зробили свою кар'єру завдяки одруженню з доньками і

вдовами місцевих шляхтичів. Разом з тим, вочевидь такий перебіг подій і став причиною еластичності місцевої спільноти щодо прийняття нових членів.

У цьому розділі буде розглянуто кілька явищ життя подільської шляхетської корпорації станом на 50-70-ті рр. XVI ст., коли вона остаточно сформувалася в регіональну спільноту. По-перше прослідкуємо уявлення самої шляхти про територію проживання. По-друге, на прикладі для можновладної для Поділля родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських, прослідкуємо перебіг ревізії документів на право володіння земською власністю у 60-ті рр. XVI ст. під час апогею ексекційного руху у Польському королівстві. По-третє, окреслимо парафіяльну структуру православної церкви на території Подільського воєводства за поборовими реєстрами 1563 та 1565 р., де шляхта під час сплати податку зі своїх володінь, вказувала кількість православних храмів у своїх селах. По-четверте, на прикладах, розглянемо її соціальну структуру, використавши для цього поборові реєстри з середини 60-х років XVI ст., де шляхта власноруч зазначала свій статус при сплаті податку на землю.

7.1. Означення подолянами своєї території в 60-ті рр. XVI ст.

Питання про те, як шляхта сприймала територію, на якій проживала, в українській історіографії загалом не поставало як дослідницька проблема. Винятком може слугувати розвідка Наталі Яковенко, присвячена життєвому простору та ідентичності руського шляхтича XVII ст. Йоакима Єрлича. У ній дослідниця особливу увагу звертає на Єрличеву ідентичність, проаналізовану через призму сприйняття ним території, на якій проживав він та його велика родина. Джерелом таких висновків для дослідження послужила «Кронічка..», написана самим Єрличем [295, s. 494-497].

Складність із таким географічним, історичним та адміністративним утворенням, як Поділля (Подільська земля, Подільське князівство, Подільське воєводство), полягає в тому, що, фактично, складно означити його межі.

Для прикладу, Ян Длугош у своїй «Хроніці» описуючи природу Польського королівства у розділі «Гори Руської землі» (*Montes terrae Russiae*), подає інформацію про Крем'янець, який знаходиться на високій горі у Подільській землі (*Item Krzemyenecz, mons altus in terra Podoliae*) [145, р. 44]. Наскільки це було помилкою хроніста, який у когось запозичив цю інформацію, відповісти складно, але значна частина Руського воєводства (а саме Теробовельський повіт Галицької землі) фактично, до початку XVII ст. часто навіть у Коронній Метриці подавалася у складі Подільського воєводства [209, s. 136]. Все це було пов'язано з уявленням про Теробовельський повіт як частину старого Поділля, що лише 1395 р. була приєднана до руського домену короля, а після 1434 р. стала городовим повітом у Галицькій землі.

Цікавою виглядає ієрархія руських земель, яку зазначено у документі від 1436 р., виставленому 10 липня на з'їзді шляхти руських земель, що відбувся між Вишнею та Родатичами [139, р. 550-551]. Отже, шляхта (ймовірно, зазначені усі категорії тогочасного привілейованого стану, з огляду на публікацію документа з пізнішої копії: *proinde nos barones milites proceres ... terrigene*) земель руських, а саме Львівської, Подільської, Перемишльської, Сяноцької, Галицької, Холмської та Белзької (*terrarum Russiae, videlicet Leopoliensis, Podolie, Premisliensis, Sanocensis, Haliczensis, Chelmensis et Belzensis*), зав'язала конфедерацію для збереження своїх прав і вольностей. Подільська земля, була зазначена другою після Львівської серед «руських земель» Корони Польської на той час. Цікаво, що Галицька земля була зазначена не поруч, а також і те, що серед цих територій була й Белзька земля, яка на той час становила ленну територію мазовецьких князів і останню отримала статус воєводства.

Отже, під місцевим подільським регіоналізмом (мається на увазі територія Подільського воєводства) розумію усвідомлення шляхтою власної територіальної окремішності, яка склалася внаслідок специфіки проживання на прикордонні, і, відповідного сприйняття самої території сформувало цю спільноту. Для Поділля це має ще й особливе значення, адже події першої третини XV ст. призвели до

поділу історичного Поділля (колишнього Подільського князівства) на дві адміністративно-територіальні одиниці – власне Подільське воєводство у складі Польського королівства і Східне Поділля, або Брацлавщину, яка відійшла до Великого князівства Литовського. Така ситуація була певною мірою подібна до ситуації з кордоном між Володимирським повітом і Холмською землею.

У місцевої шляхти ще від першої чверті XV ст. простежується відчуття певної окремішності, що виявляється у вже цитованій відмові присягати на вірність Вітовтові у 1414 та 1418 рр. Як вже згадувалося вище, тільки з другої спроби, у 1418 р., Ягайлові вдалося вмовити подолян на омаж новому володареві (король у своєму мандаті таким чином звертався до подільської шляхти – *ad nobiles Podolie: universis et singulis nobilibus, terrigenis, civibus et quibusquenque terre nostre Podolie*) [140, р. 427-428]. Ймовірно, таке ставлення до Вітовта, хоч і тимчасового володаря цієї території, було притаманно тій частині шляхти, що була прийшлою на цій території, хоча цілком імовірно, що це відбувалося не без підтримки місцевих. До того ж, не варто нехтувати присягу на вірність Владиславові II Ягайлові, якій вони, як слуги короля, мали би бути вірними.

Зі смертю Вітовта й після військових кампаній 1431–1432 рр. подільська шляхта була поділена на власне подолян, тих, хто мешкав у новоствореному Подільському воєводстві, й теж подолян, які проживали на Східному Поділлі. Як це видно з писаних руською мовою документів молдавської канцелярії та матеріалів Литовської Метрики, мешканці Східного Поділля йменувалася теж подолянами.

Для прикладу, безпосередні сусіди з-за Дністра використовували на означення шляхти Подільського воєводства термін «кам'яничани». Зокрема, у листі молдавського господаря Стефана III до короля Казимира IV, він скаржиться на кам'янецького біскупа Мацея зі Старої Ломжи (*Матьяса*), мовляв, він (господарь. – *В. М.*) має велику шкоду від кам'яничан (*имаемъ велми великую щкоту отъ каменьчанъ*) [173, р. 98]. Це, ймовірно робилася, аби відрозняти їх від зем'ян-шляхти Східного Поділля.

В XVI ст. у джерелах спостерігаємо певну уніфікацію щодо окреслення Поділля і подолян, яка не завжди була послідовною. Так, великокнязівська канцелярія називала підданих Східного Поділля за географічними ознаками двох найбільших замків – Брацлава і Вінниці. Для прикладу, в листі до волоського воєводи від 11 липня 1541 р. їх названо «*подданымъ нашимъ тамошнимъ браславскимъ и веницкимъ*» [98, с. 121].

Певною зміною у сприйнятті Поділля з боку Молдавського князівства у середині XVI є використання означення «на тій Україні» (*na tey ukraynie*). Те, що мова йде саме про Подільське воєводство, засвідчує згадка про кам'янецького старосту, якого звинувачують у пияцтві [141, р. 75].

Отже, на Поділлі (йдеться про велике Поділля) сформувався своєрідний внутрішньоетнічний кордон, який добре промарковано проведеним переписом по розмежування Корони Польської та Великого князівства Литовського 1546 р. [251, с. 9-11] Для нас особливо важливим є розмежування кордону між Подільським воєводством і Східним Поділлям (Брацлавським воєводством ця територія стала 1566 р.). 11 жовтня під час розмежування біля устя р. Руминівки повідомили комісарів: «И повелили, ижъ въ тое дороги и рубежовъ отъ давныхъ часовъ и отъ предковъ ихъ о злодейство и о всякіе кривды яко зъ *сель Лядскихъ* такъ зъ *сель* великого князства повету Кіевского, права собе дають», а 24 жовтня при розмежуванні землі Петра Братковича комісари з боку Великого князівства Литовського зазначили «... Напервей грани почонъ отъ земли Верхняцкое пошла Братковская земля зъ *Лядскою землею...*» [76, с. 122, 125]. Тут під лядськими селами треба розуміти села Подільського воєводства. Для характеристики територій з обох боків використовувалася повітова приналежність (хмельницький, кам'янецький повіти з одного боку, вінницький та брацлавський – з другого) [76, с. 122-126].

Яскравим прикладом для ілюстрації уявлень про територію, на якій проживала місцева подільська шляхта, є Комісарські свідчення під час ревізії, що відбулася від 4 грудня 1563 до 21 березня 1564 р. за постановою сейму в Пйотркові 1562–1563 рр. [214, с. 104] Власне, після запеклих дискусій на

наступному сеймі у Варшаві 1563–1564 рр., де шляхта руського і подільського воєводств домагалася вирішення земельного питання на свою користь, проведена в цей час ревізія стала основою для визначення статусу королівських володінь.

Отже, цілком імовірно, що на час укладання «Ревізії» подільська шляхетська корпорація цілком усвідомлювала як свою регіональну окремішність, так і своє значення, яке вона використовувала у боротьбі за посідання королівщин упродовж другої половини XVI – першої чверті XVII ст.

Тут слід згадати ще один момент, вартий уваги. Як сприймали Поділля або, точніше, Подільське воєводство в Короні Польській. Часом ця територія не сприймалася як окреме воєводство. Принаймні у запеклій дискусії на варшавському сеймі 1564 р., коли посла руського та подільського воєводств наполягали на тому, що тільки особисто перед королем покладуть свої привілеї для проведення ревізії. Цікавою була ремарка холмського біскупа, у який він попросту не розрізнив для себе (або взагалі не розрізняв) ці воєводства: «*Ich m. panowie rady koronne są nas tu posłali ku W. K. Mci prosząc za pany posły województwa ruskiego i podolskiego, aby W. K. M., nasz Miłościwy Pan, to województwo rewidować raczył sam osobą swą, gdyż oni na to nie zwolili i owszem ku W. K. Mci osobami swemi chodzili i im to W. K. M. pozwolić raczył tego...*» (курсив мій. – В. М.) [361, s. 478]. І хоча можна припустити, що цей казус є випадковим, але традиційне ігнорування усталеного начебто ще від XV ст. адміністративно-територіального поділу Руського і Подільського воєводств призводило до «традиційного» вже зарахування Теробовельського повіту Галицької землі до Подільського воєводства.

Сама «Ревізія листів...» у Короні відбулася від 4 грудня 1563 до 21 березня 1564 р. за постановою вже сейму в Пйотркові 1562–1564 рр. Як видно з комісарських свідчень під час ревізії листів у подільському воєводстві, ця акція тривала з 31 січня до 20 березня 1564 р. і була передумовою проведення першої люстраційної акції 1564–1565 рр. [177, s. xiii] Ці свідчення є певним додатком або юридичним коментарем до тих документів, котрі шляхта, посесори королівщин

надавали під час ревізії. Зібрання копій цих документів було вписано до окремого фоліанту, що зберігається у Головному архіві давніх актів у Варшаві [67, к. 1-224].

Географія населених пунктів, поданих у «Комісарських свідченнях» до розділу «PALATINATUS PODOLIÆ», охоплює насамперед територію Подільського воєводства. Але трапляються документи, що стосуються сіл, розташованих у Галицькій землі Руського воєводства. Насамперед ідеться про Тербовельський повіт [72, s. 225, 253, 256].

З подальшого розгляду комісарських свідчень видно, що для шляхти з Подільського воєводства наче не існує кордону своєї території з Руським воєводством. Це було для них досить очевидним на той час явищем. Адже численні міграції шляхти на терени Подільського воєводства спричинили усунення цієї уявної лінії, якої для них уже давно не існувало.

Звісно, аналізуючи лексику цього вельми цікавого документа, слід пам'ятати, що документ не фіксує прямої мови осіб, що свідчили перед комісарами, до того ж нам невідомі ані імена комісарів, ані імена писарів, що укладали і переписували цей документ. Хоча можна припустити, що вони були місцевого походження, принаймні з руських земель Польського королівства. Тож, імовірно, маємо справу з уявленнями про територію Поділля ширшого кола шляхти, яка, втім, не виходила за межі руських воєводств Корони.

Наперед зазначу, що ревізована територія сприймалася шляхтою на різних рівнях – від загальних («край», «Поділля», «прикордоння») до окремих частин воєводства, які окреслювалися «кутками».

Під «краєм» розумілося не тільки Поділля, Подільське воєводство, а й загалом територія на сході. Коментуючи представлені Ормянчиком (сином або внуком Амброзія) документи, комісари написали, що він має дім у підгородді Скальського замку, адже «у цьому краї» шляхта повинна мати біля замків двори (*A ktemu powiadaiaq, zeby tham w them kraiu byla potrzeba slachczie przy zamczach dwori mieszcz.*) [72, s. 222]. Так само вони прокоментували документи Яна Черменського, який представив привілей на порожній пляц біля Кам'янця (... *Isz tham snacz w thym craiu potrzebna, aby sliachcziczÿ mieli przy zamczach pliacze i*

domu.) [72, s. 225 a]. Цим словом означувалися й села, де шляхта була посесорами. Територія їхнього розташування окреслювалася словосполученнями: *в тому краї, з тамтих країв* (*A crol Ie[go] M[ość] pothem, iz w thantem Craiu na revisiq, ... s tamtych kraiw...; ...y ne s tamtych kraiw...*) (с. Вербка і Крутнів Якуба Чепловського) [72, s. 242, 273], *тамтого краю* (*...tham tego craiu...*) (с. Левківці Щенної Вороничової) [72, s. 254], *тамтих країв* (*... thant tych kraiw.*) (с. Багринівці Чеклінських) [72, s. 255], *в тому краї подільському* (*...w thantem craiu podolskiem...*) (с. Ростсяни Станіслава Струся) [72, s. 255].

Іншим означенням території, яким користувалися комісари, було *Поділля* в кількох варіантах – від старого і вживаного від середини XIV ст. словосполучення *подільська земля* до офіційної назви *подільське воєводство*, яке від середини XVI ст. починає витісняти в документах стару назву. В кількох випадках використовуються варіанти *на Поділлі* та *в Поділлі*. Подільська земля згадується у свідченнях Катажини Буцацької на с. Кужельова, Присілок та Песець (*...w ziemi podolskiej, a powiecie samienieczkiem...*) [72, s. 222], Яна Черменського на с. Мельниця, Звиняч і Волковці (*... w ziemie podolskiej, a samienieczkiem powiecie liezczich...; ...w ziemi podolskiej a powiecie haliczkiem liezczei pod zameczkiem pustem Swiniacze nad Niestrem...*) [72, s. 226, 225 a], Станіслава Струся на сумах, записаних йому на м. Хмільнику та с. Ростсяни (*... w ziemi Podolskiej liezczich*) [72, s. 255], та в авантюрній спробі Кшиштофа Лясоцького «повернути» собі усю Подільську землю (*...na ziemie Podolską*) [72, s. 271]. На противагу цим варіантам комісари лише один раз використали нову назву *подільське воєводство*, а саме – біля документів Івана Сутковського на с. Ольховець і Гірчична (*... w wojewocztwie podolskiem liezczze...*) [72, s. 258]. «На Поділлі» – позначені були свідчення Ядвіги, дружини покійного Кшиштофа Псарського, на с. Чуково і Домброва, які він отримав за службу проти турків та татар (*...za sluzby ktore na Podoliu czyniwal, przeciwko turkom y tatarom...*) [72, s. 224], хоча тут ішлося про місце служби Псарського. Про пустки на Поділлі йдеться біля справ Мацея Вілковського на Внучківці (*Isz pustinia na Podoliu...*) та Йолтуха на с. Маркушовці (*Iz pustinia na Podoliu...*) [72, s. 249]. Лише один раз використано варіант «в Поділлі» біля

свідчень Героніма і Балтазара Залеських на с. Окунів та Воєводинці (...w *Podoliu et districtu bacotensi iezączych*) [72, s. 227].

Зважаючи на прикордонний статус Подільського воєводства, варто було очікувати і появи такого означення, як *на пограниччю* або *на кордоні*. Біля документів Миколая Вілковського на Криничинці було позначено, що це надання було зроблене старостою для Каспра Вілковського, який ніс службу *на пограниччю* (...*starosta Casprowi Wilkowskiem, za służbi ie[go] ktore na pograniczu czynił...*) [72, s. 227]; там слово «кордон» мало кілька маркерів. У справі Станіслава Струся комісари зазначили, що с. Руда і ліс Рашків знаходяться на самому *валаському кордоні* і під самим Хотином (... *na samei graniczy wałaskiej pod samet Choczimem*) [72, s. 256]. А пустка Уланів, яка належала на той час руському воєводі Миколаю Сенявському, знаходилася за дві милі від Хмільника *на татарському кордоні* (...*dwie milie za Chmielnikiem, na graniczy tatarskiej iezącze[go]*) [72, s. 257]!

Наступним рівнем регіональної ідентифікації виступають різні частини Подільського воєводства, які в комісарських свідченнях позначаються словом «куток» з різноманітними відтінками. Так, служебні бояри барського замку Берлинські позначили місцезнаходження с. Берниці «*в тому кутку*» (*Iz tam w them kączie, a są snacz słuskowie Barowie potrzebni*) [72, s. 236]. Біля свідчень уже згадуваного Якуба Чепловського на с. Крутнів комісари зазначили, що воно знаходиться у *небезпечному кутку* або ж *в тому пустому кутку і небезпечному* (*A wsakże iz tez w temtam kączie nieprzespiecznem...; ...w tamthem pustem kączie i nieprzespiecznem...*) [72, s. 242]. У свідченнях скальського старости Героніма Лянцкоронського щодо м. Давидківці та с. Рогозна і Свидерів було сказано, що *куток*, у якому вони знаходяться, *подільський* (*A wsakże iz w tamthem kączie podolskiem...*) [72, s. 251]. А от у свідченнях Пйотра Понговського про с. Попрушна зазначено, що воно знаходиться у *хмільницькому кутку* (*A wsakże iz tez tam w them kączie chmielniczkem...*) [72, s. 254].

Ймовірно, що означення «кут» і похідне від нього *куток* є віддзеркаленням старої традиції означувати невеликі території *кутками*. Для прикладу, в

сусідньому Молдавському князівстві у документах, писаних руською мовою, у локаційних формулах привілеїв вживали слово «кут»: 1436 «...*вбе чясти куті, и на Тутове, где есть Микля втѣ Бахна, и повыше, на оустіє Стрѣмбѣ ... колко възможетъ собе села и прикутки...*» [143, р. 231]; 1438 «...*подли прикоутъковѣ Хрѣловскыхъ, да си осадить село*» [143, р. 264]; 1439 «...*и за Прутомѣ, противъ Подолень, обе коуты ... и на оусты Студенца, Темешещи где были, оба коуты...*» [143, р. 271].

Служила шляхта Хмільницького староства під час побору 1563–1564 рр. послала на сплату податку свого представника Андрія Цвикловського або Земброського, аби той від імені хмільницької шляхти (*od slachty Chmyelnyeczkye*) сплатив побор з цілої низки сіл староства [24, к. 260]. Тобто вже тоді шляхтичі, які проживали і несли службу довкола Хмільника, отожднювали себе з цією невеликою територією Поділля. Подібна ситуація повторилася з хмільницькою шляхтою і 1565 р., коли побор від значної частини сіл староства сплатив вїйт Хмільника Ян Тшемеський [225, s. 182-183].

Паралельне використання кількох географічних означень водночас демонструють приклади родин Пłosкировських та Снітовських. Село Лодижинці, на яке комісарам представили документи Пłosкировські, було зазначене у летичівському повіті, а от службу його власники мали нести вже старості барському (... *wies Lodizincze, w powiecie liaticzowskiem liezącą. Stą conditią, zeby czasu wtargnienia nieprzyacielskie[go], albo w ynnich wsitkich potrzebach Rzeczypolithej i czasu ruszenia pospolite[go], był się powinien starosczie barskiemu przilączicz...*) [72, s. 244]. Наявність Барського повіту фіксується у цьому документі неодноразово. Снітовські ж несли службу кам'янецькому замку, а при цьому село Снітовка розташовувалося у летичівському повіті (... *na wios Sniethowkę w powiecie liaticzowskiem liezącą s zachowaniem służby ku zamku camienieczkiemu*) [72, s. 266]. В останньому прикладі Кам'янець ймовірно був головним маркером, зважаючи на приналежність Летичева до Кам'янецького генерального староства, що видно з люстрацій та інвентарів за другу половину XVI – початок XVII ст.

Ще одним прикладом є справа Єжи Язловецького, який подав документи про заміну сіл, розташованих у Короні Польській, кам'янецькому та коломиїському повітах і у Великому князівстві Литовському – брацлавському та вінницькому староствах. Останні були зазначені як прикордонні (*...w camienieczkiem i colomyjskiem powieziech leżące...; ...wsi w bracławskiem... w winiczkiem starostwach leżące; ... wsziam swem litewskiem..., ...wsi Xżięstwa Litewskie[go]...; ... tych starostw pogranicznych...*) [72, s. 262-263].

Тож, як видно із зазначених прикладів, територія Подільського воєводства мала кілька варіантів назв: від загального «край» до «Подільська земля», «Подільське воєводство». Хоча слово «край» у польській мові у XVI ст. означає країну або державу, тобто Польське королівство. Саме воєводство уявлялося як територія, що поділяється на повіти, прив'язані до замків (що відображає старий волосний поділ ще з пізнього середньовіччя, періоду переходу цієї території від ординської зверхності під владу князів Коріатовичів у середині і другій половині XIV ст.), та менші території, що звалися кутками. «Кутки» свідчать про існування на той час серед шляхти уявлення про територію свого персонального проживання та місця або терену несення військової служби з охорони шляхів і кордону. Великою мірою такий спосіб конструювання та уявлення простору Подільського воєводства у середовищі місцевої шляхти саме й був пов'язаний з прикордонним статусом території та несенням військової служби в ситуації постійної загрози з боку татар і волохів.

7.2. Ревізія документів на володіння землею для родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських як приклад реформування фінансового стану Польського королівства у 60-ті роки XVI ст.

Період великих змін, що припав у Польському Королівстві на початок 1560-х рр., можемо сміливо назвати переломним для подальшої історії розлогої держави під панування останнього представника династії Ягеллонів. Потреба у змінах, про

котрі говорили протягом усього правління Сигізмунда I і першу половину правління його сина Сигізмунда II Августа, були давно на часі. Корона Польська під владою останнього Ягеллона входила в нову епоху архаїчною і не модернізованою державою. І хоча, якщо подивитися на неї з боку, виглядала вона цілком здатною дати відсіч зовнішнім небезпекам, але була цілковито безпорадна до врегулювання внутрішніх суперечок, котрі виникали власне через брак цієї ж таки модернізації.

Проблема, яка гостро постала перед Польським королівством на цей час, була насамперед пов'язана з наведення порядку у державних фінансах. На думку шляхти, король, як один з найбільших землевласників (формально він ним і був), мав би, з прибутку, котрий він отримував з королівщин, оплачувати державні видатки. В першу чергу потрібно було фінансувати армію.

Процеси, котрі розгорнулися упродовж бурхливих дебат, стали квінтесенцією тривалої боротьби середньозаможної шляхи Корони з королівською владою. В історіографії вони отримали назву езекуційного руху. Серед цього руху дослідники виділяють кілька основних напрямків політичної боротьби, де земельне питання, а саме езекуція (повернення) маєтків, котрі колись не правильно, були отримані шляхтою від короля, стала наріжним каменем протистояння шляхти Руського і Подільського воєводств на сеймах упродовж 60-х рр. XVI ст. Ба, навіть доленосний сейм 1569 р. у Любліні, більше уваги приділив вирішенню земельних питань, ніж питанням унії Польського королівства з Великим князівством Литовським.

Для того, аби провести певні дії щодо цих володінь, треба було визначити їхню кількість, статус, власників, прибутковість тощо. Для цього, згідно рішення езекуційного сейму вирішено було провести «Ревізію листів», тобто усіх тих привілеїв, на підставі яких шляхта мала у своєму розпорядженні королівщини. На території Польського Королівства ця акція відбулася від 4 грудня 1563 по 21 березня 1564 р. згідно рішення зазначеного у конституції Пйотрковського сейму 1562-1563 рр. [214, s. 24-42] На той час це була найбільша подібна акція з часів

ревізії надань на руських землях, проведеної ще у 1469 р. коронним підканцлером Войчехом з Жихліна [136, s. 1-72].

Отже, чому Бучацькі-Язловецькі-Творовські? Не буду оригінальним, якщо скажу, що представники цієї родини у першій половині XV ст. були «некоронованими володарями» Поділля. Саме їхня дієва участь у подіях 1430-1431 рр. призвела до приєднання, а радше повернення Західного Поділля до складу Польського Королівства. Сини Міхала Авданця – Міхал, Міхал Мужило і Теодорик були ключовими постатями не тільки у внутрішній, а й у зовнішній політиці, насамперед молдавській і татарській, трьох володарів – Владислава II Ягайла, Владислава III та Казимира IV.

Розмір їхньої латифундії на руських землях Корони, котра почала формуватися в 70-х рр. XIV ст., на початок XVI ст. був настільки розлогим, що деякі повіти, як наприклад Червоногородський, були під цілковитим контролем представників родини. А заборгованість королівського скарбу перед ними дозволяла їм ігнорувати проведення люстрацій на підконтрольних їм територіях [96, 148-149].

Головним джерелом формування такого великого маєткового комплексу було тривале тримання представники родини ключових урядів на руських землях. Насамперед це стосується Кам'янця, Снятина, Коломиї, Галича, де Міхал, Міхал Мужило і Теодорик були королівськими намісниками – старостами. Поєднання їх з найвищими земськими урядами у новостворених воєводствах на руських землях, ще більше збільшило їхні маєтки.

Одним з важливих джерел готівки (яка особливо за панування Владислава III стане вирішальною у збільшенні маєтку шляхом надання королеві позичок, а взамін, отримування чималої кількості сіл у Подільському воєводстві), був контроль над торговими шляхами зі Сходу та видобутком солі в околицях Коломиї. Додатково Бучацькі отримували прибутки як з передачі своїм клієнтам і слугам права збирання мита, вирубки букових лісів на Покуття, передачі в оренду (суборенду) своїх сіл тощо.

Вершиною цієї діяльності, стало надання 29 вересня 1442 р. Теодорикові з Бучача уряду кам'янецького генерального староства з дуже розлогими повноваженнями королівського намісника не тільки в межах цього староства чи Подільського воєводства, а й загалом на усьому східному кордоні Польського королівства.

Отже, повертаючись до теми нашої розвідки, звернемо увагу на ті фрагменти у «Ревізії листів» у Подільському воєводстві, котрі стосуються родини Бучацьких. Першою особою з цієї родини, котру бачимо на сторінках рукопису є Катажина Бучацька, дружина покійного Яна Бучацького-Творовського. Вона, або скоріше її уповноважені, представили чотири пакети привілеїв на села Кужельова, Присілок, Писець на яких були записано 100 гривень у польських монеті силою привілеїв короля Владислава II Ягайла. Рішення комісарів було позитивним – старі добрі суму (*Stare summi dobry*). Доживоття від Сигізмунда I було вже тільки для неї, адже її чоловік помер у 1557 р. [72, s. 222]

Наступним документом, котрий вона представила, був привілей Владислава III від 1442 р. на села Велике Біле, Білий Потік, Биковці, Угельці, Лопушно, Тудорів, що на річці Серет у Теробовельському повіті, котрі надавалися Міхалові Мужилі з Бучача, на той час теробовельському старості. Комісари віднесли це до старих документів, із позначкою, що це ленно, і що не має тут спадкоємця по чоловічій лінії. Але на ці ж села виголосив свої претензії кам'янецький каштелян Єжи Язловецький, аргументуючи це тим, що він є нащадком згадуваного вище Міхала Мужили (*zarazem prithem okazowaniu prawa the[go] opowiedzial się bycz ieszcze własnem pothomkiem męskiem przerzeczzone[go] Muziła*) [72, s. 225].

Якщо подивитися у привілей від 1442 р., то згідно його положень, власник цього комплексу маєтків мав виставити на потреби короля одного вершника і двох стрільців. Щодо претензій Язловецького, то він хоч і походив з цієї родини, але був нащадком брата Міхала Мужили – Теодорика. На жаль ні комісари, ні король не висловилися з цього питання на час списання цього документа.

Останнім пакетом документів від Катажини було доживоття на село Біла і половину села Субіч від Сигізмунда I. Рішення комісарів. На Білій було – голе (*Bedziei vinna nieczo do skarbu Ie[go] Cr[ólewskiej] M[ości] dawacz*), це означало, що мусить щось заплатити до королівського скарбу. Що ж стосується Субічі, то вона показала старі записи від короля Владислава III на селах Петликівці та Новосельці, які були пізніше, за панування Казимира IV, перенесені на Субіч та Єремікіці. Рішення комісарів – добра стара сума і доживоття на половині Субічі не голе (*Dobra summa stara i dozywoczcie zaniq, na tych tho pul Subecz niegołe*) [72, s. 230].

Після Катажина Бучацької-Творовської, перед комісарами представив свої документи Єжи Язловецький, на той час кам'янецький каштелян, майбутній подільський воєвода і великий гетьман коронний. Спершу він представив підтвердження акту викупу міста Кам'янця — під час якого показав комісарам вічність на Ольчедаїв, який був на той момент у заставі. Була то стара справа викупу міста і замку Кам'янця на початку 60-х років XV ст. з рук молодшого сина Теодорика з Бучача та проект і зобов'язання представника родини панів з Бучача збудувати замок в Ольчедаєві, який міг би стати важливою ланкою, разом з Хмільником і Ровом (Баром), в обороні східного кордону Польського Королівства.

Далі кам'янецький каштелян представив ціле гроно документів на володіння 10 сіл в різних повітах подільського воєводства на суму в 300 гривен польської монети і 60 флоренів. Всі ці села родина тримала на підставі привілеїв Владислава II Ягайла та його двох синів, Владислава III та Казимира IV.

Поважною була сума заборгованості на замкові і містові та повітові Червоногород. Становила вона на момент проведення ревізії 1972 гривні у польській монеті, і була це стара сума, акумульована великою кількістю листів від королів Владислава III та Казимира IV (*niemalo listow, od Wladzislawa i Cazimierza crolow, na summi wlasnie przodkom ie[go] dziedziczom s Buczacza, a dzierzawczam Czerwonogrodu zapisane*). Для комісарів це були добрі старі суми, та й доживоття

від короля Сигізмунда I, записана для його батька Миколая Язловецького, було добрим (*dobrze zawarte jemu ma iść*) [72, s. 264].

В цьому випадку маємо справу з цікавою, як на реалії середини XVI ст. ситуацією, коли цілий повіт разом з містом і замком (символом королівської влади) залишався у заставі в руках родини Бучацьких-Язловецьких. І хоча ця сума не виглядала астрономічною, король не мав її у своєму розпорядження, аби здійснити викуп.

На сам кінець кам'янецький каштелян представив документ від 1442 р. згідно якого Теодорик з Бучача отримував запис 3000 гривень на причорноморських містах Черногород, Качебіїв та Караул. І хоча важно собі було уявити реальну реалізацію планів Владислава III з опанування цих теренів у 60-ті роки XVI ст., але для комісарів і короля Сигізмунда II Августа це було легітимним зобов'язанням королівського скарбу перед родиною Бучацьких-Язловецьких [72, s. 264].

Але найважчим для комісарів був пакет документів представлений як „*Com[m]utatio wsi polskich Szerszeniowcze, Thłuste, Kulakowcze i Kossowo za litewskie*” з сумою застави 200 гривень у польській монеті. Ця справа вимагала від комісарів значною вправності у різноманітних тонкощах правових норм як Польського Королівства так і Великого князівства Литовського. Тут не йшлося про просте підтвердження зобов'язань короля по старим боргам, а треба було правильно і рівноцінно здійснити обмін «польських» сіл за села «литовські» [72, s. 262-263].

Другою проблемою тут був привілей князя Свидригайла, який 31 серпня 1424 р. надав Максимові або Владу Дрогошеневичу права на с. Косів. Цей документ також входив у пакет привілеїв з обміну. Тут комісари відіслали ці документи до короля, а король відкладав його до наступного сейму (*Tedi około listow Swidrigala i Witulta trudna ieszcze na then czas cognitia. Odklada Ie[go] Cr[ó]lewska] M[ość] do drugiego seimu.*) [72, s. 263]

Опрацювання цих документів розпочалося з того, що Язловецький представив лист від Сигізмунда II Августа, на фримарк (обміну) сіл Шершенівці,

Товсте, Кулаківці та Косів в кам'янецькому та коломийському повітах. Решта сіл, була у Великому князівстві Литовському, брацлавському та вінницькому староства.

Головна проблема була в тому, що для Корони Польської вони були «за кордоном», у Великому князівстві Литовському, та ще й знаходилися у прикордонних староствах і не могли бути відділені від них (староств) без шкоди для охорони кордону. Тому й король мусив зробити цей обмін з Язловецьким. Ускладнювався обмін і тим, що не всі села були королівським (насамперед в Короні) тому під час обміну Язловецький не все й отримав. Адже Косів був діничним володіння (*Bo Kossow dziedziczny. Dostał go od pewnych ziemian, i ukazował nań listh wieczny dziedziczny, od Swidrigala xziążęczia czernihowskie[go]*). Інше села, такі як Шершенівці були старим ленним володіння, а на Товстому і Кобаковці були записи старих сум [72, s 262-263]. Королівське рішення було таким. Що стосується ленна на Шершенівцях то це добрий старий лист. Це саме стосувалося й с. Товсте. А от з Кулаковцями були ускладнення. До справи доклали ще документ з 1446 р.

Підсумовуючи результати «Ревізії листів...» для родини Буцацьких-Язловецьких-Творовських, можемо зазначити що минула вони для їхнього подільського маєтку (маються на увазі королівські села, які вони тримали на підставі старих записів сум на них) практично без втрат. Адже брак готівки та вільних королівщин для заміщення потенційних втрат на Поділлі, не дозволяв королю викупити або замінити своє подільські села. Складна, з огляду на представлені документи, справа обміну сіл які знаходяться у Короні Польській та Великому князівстві Литовському, вимагала від комісарів чималих зусиль, адже в гру входили документи щонайменше за 150 років, тобто за час панування семи королів з династії Ягеллонів та двох великих литовських князів – Вітовта і Свидригайла.

7.3. Шляхта і православні парафії Подільського воєводства у 60-ті роки XVI ст. за матеріалами поборових реєстрів

У 19-му томі «*Źródła dziejowe*», котрий побачив світ 1889 року, Олександр Яблоновський опублікував низку поборових реєстрів XVI ст. з Подільського воєводства. Ним були опубліковані реєстри за 1530 та 1542, 1565, 1566, 1569, 1573, 1578, 1583 роки [225, s. 159-307]. Ці реєстри слугують нам чи не єдиним достовірним джерелом про кількість православних парафій у XVI ст. для території руських земель Польського королівства які знаходилися у приватних шляхетських володіннях.

У розлогій вступній частині Яблоновський виділив це питання в окремий підпункт «*Парохи грецького обряду (poni)*» («*Parochowie greckiego obrzadku (pori)*») (s. 48-51). Його висновки, котрі базувалися на підрахунках останніх, та опублікованих ним реєстрах з XVI ст. за 1578 та 1583 року, демонструють нам 160 православних священиків на 650 сіл у Подільському воєводстві. Але загальний висновок автора був доволі несподіваним як на історіографічні уявлення кінця XIX ст. Згідно його зіставлень, у Подільському воєводстві було більше священиків грецького обряду ніж у більшому за розмірами та ймовірно й за кількістю населення Волинському [225, s. 51]. Так само він не міг пояснити того факту, що у володіннях князів Острозьких (маючи ймовірно на увазі Костянтина-Василя Острозького), яких він називає «затятими благочестивцями» («*gorliwcami blagoczestya*»), православних парохів було менше ніж у володіннях латинських єпископів на Волині (тут ймовірно авторові йшлося про розлогіий маєток луцького католицького біскупа) [225, s. 50].

Перший зі збережених з XVI ст. поборовий реєстр Подільського воєводства датується 1530 р. і засвідчує не тільки кількість парохів, але й подає їхні імена. Так у 15 містечках зафіксовано 18 священиків. Найбільше їх було у Меджибожі – 4, Язлівці – 3, Скалі – 2. Фіксуються вони і деяких містах – центрах повітів – Летичів та Хмельник. Реєстр 1542 р. додає до цього переліку ще 4 містечка [225, s. 174]. Села подільського воєводства нараховували на 1530 р. 39 церков у яких

бракувало лише двох священиків – в Дяковцях та Кулявах. Реєстр 1542 р. додає ще 21 храм, з яких вакантними, або необсадженими було 10 [225, s. 175].

Наступний поборовий реєстр з 1563 року є першим з такого типу фіскальних документів, у якому зафіксовано таку велику кількість приватних населених пунктів Подільського воєводства [24, к. 215-287]. Це було пов'язано з намаганням впорядкувати фінанси Польського королівства згідно рішень Пйотрковського сейму 1562-1563 року, котрий увійшов до історії як «Екзекуційний». Мету, котру переслідував король і шляхта, а саме впорядкування скарбу, прагнули здійснити наведенням розмежування приватних і королівських володінь, для чого було проведено побор у 1563 р., а після нього акцію під назвою «Ревізія листів», де шляхта мала довести своє право посідання королівщин.

Результатом «Ревізії листів» у Подільському воєводстві, є рукопис копій документів на право володіння королівщинами, котрий охоплює період з кінця XIV – поч. XVI ст. [67]. Особливістю цього поборового реєстру є той факт, що шляхтич-власник особисто, або через своїх друзів, слуг, клієнтів або просто знайомих мав не тільки сплатити побор, а й власноруч (якщо вмів писати) написати розписку і поставити свій підпис. Все це скріплювалося печаткою власника. У реєстрі не зафіксовано оподаткування міст, а отже ми не маємо переліку міських православних храмів, котрі звісно ж були. Достатньо поглянути на кількість православних храмів у столичному воєводському місті Кам'янці, де джерела виразно фіксують щонайменше 5 православних парафій.

Для нашої теми важливим є згадка про оподаткування православних церков у цих приватних шляхетських селах, котрі окреслені у цьому поборі латинським терміном *synagoga*. На те, що йдеться власне про православну церкву, направляємо якраз у вищезгаданих розписках, котрі здебільшого писалися вже польською мовою. В польськомовних розписках одна *synagoga* позначалася як «з церви однієї» (*czerkwyę yednei, z czerkwie yedny*) [24, к. 235, 236] або просто «з церкви» (*z czerkwyę 1*) [24, к. 257].

Оподаткування православних храмів у Польському королівстві не було новим явищем. Принаймні чи не у кожній з сеймових конституцій у середині

XVI ст. натрапляємо на постанову про їхнє оподаткування. Для прикладу на сеймах за панування Сигізмунда II Августа таке постанови є в конституціях 1552, 1553, 1556-1567, 1562-1563, 1563-1564, 1565, 1567, 1569, 1570 років [214, s. 33-299].

Для прикладу розглянемо кілька сеймових конституцій, у яких сформульовано принцип оподаткування православних храмів (сюди також зараховувалися вірменські храми). В конституції Пйотрковського сейму 1552 р. зазначено, що руські попи сплачують з однієї церкви один злотий, протопопи або намісники одну копу (*«Sacerdotes rutheni qui popones dicuntur ex singulis sinagogis unum florenum grossorum. Protopopones vero alias namieśnicy, per unam sexagenam in moneta, et similiter popones Armeni pro integro anno sub poena dupli solvent»*) [214, s. 37]. Практично аналогічне формулювання зустрічаємо у конституціях Краківського сейму 1553 р. (*«Item sacerdotes Rutheni, qui popones dicuntur, ex singulis ecclesiis et sinagogis unum florenum grossorum. Protopopones vero alias namiesnici, per unam sexagenam in moneta, et similiter popones Armeni, pro integro anno sub poena dupli solvent»*) [214, s. 58] та Варшавського сейму 1556-1557 років [214, s. 82].

На Пйотрковському сеймі 1562-1563 років, котрий назвали «екзекуційним», шляхта прагнула змусити духівництво нести військову службу з земських володінь (*posłowie ziemscy, aby panowie duchowni z gruntow ziemskich wyprawę woienną byli powinni*) разом зі шляхтою Речі Посполитої (*z innym rycerstwem Rzeczypospolitej*), але саме рішення відклали до наступного сейму до ревізії листів, покликаючись на свої привілеї та вольності, що позбавляли їх від участі у виправах (*na przywileie swoje i na wolności, ktore od takowej wyprawy mieć się powiadają*) [214, s. 105].

У поборовому універсалі того ж сейму від 20 березня 1563 р. на православні та вірменські храми накладався традиційний податок, як і попередні роки [214, s. 115]. Окремо були згадані й руські та вірменські єпископи, на котрих теж накладався податок (*«Item episcopi Armeni et Rutteni wladicae, de censibus suis pecuniariis nudis, quibuscumque solvent ad octoginta marcis decemocto florenis, alias*

secundum quantitatem census a qualibet marca usuali sex grossos et medium») [214, s. 115].

Варшавський сейм 1563-1564 років лише підкреслив безкомпромісність короля у справі наведення ладу в державних фінансах. На старост покладался обов'язок контролю побору, і що важливо, вони не повинні були приймати жодної апеляції (*A starostowie wedle statutu postąpić przeciw nim maia, apellacyjej żadnej miejsca nie dawając*) [214, s. 125]. У поборовому реєстрі цього сейму були традиційні пункти про накладання податків на руські та вірменські церкви (*pori ruscy, z każdej cerkwie swojej płacić będą powinni iako i tak rok, po kopie*), намісники руські і вірменські, повинні були віддавати по 4 золотих монети (*namiestnicy ich także i ormiańscy, każdy po cztery złote monety*) а єпископи вірменські та руські зі своїх чиншів повинні були віддати до Скарбу від кожної гривні по півсьомої грошу (*z czynszow swoich pieneznych gołych i iakichkolwiek, od każdej grzywny po półsiodmu groszu*) [214, s. 149].

Визначався і кінцевий термін сплати таких податків. В цьому році він припадав на св. Іоанна Хрестителя (*do święta świętego Jana Krzyciela blisko przyszłego, w tymże roku niniejszym*) тобто на 24.VI.1564. Аналогічні положення щодо церков і єпископів містили поборові універсали прийняті на Пйотрковському сеймі 1565 року [214, s. 187].

Наступні сейми 1567, 1569 та 1570 років скасували податок з руських церков (*Porі ruscy z cerkwi swych płacić nic nie będą powinni*), але їхні піддані з мають плати 20 грошів з ріллі (*gdyż poddani z rol po dwadzieścia groszy płacić będą*) (в 1569 та 1570 рр. ця сума була зменшена до 10 грошів). Підкреслювалося, що вони, піддані, не сплачують десятини (*chocia dziesięciny nie daią*). Єпископи вірменські і руські мають сплачувати аналогічні суму, як і у попередні роки [214, s. 207, 258, 291]. Згідно положень поборових реєстрів 1569 та 1570 років намісники на той час не повинні були сплачувати жодних податків (*Namiestnicy ich na ten czas nic płacić nie będą*) [214, s. 258, 292].

Отже в нашому реєстрі 1563 років зазначено 125 населених пунктів у котрих фіксуються 126 православних храмів. Лише в с. Сеньків зазначено дві церкви (*Sinagoga 2*) [24, к. 282]. Згідно побору 1565-1566 років у Сеньків також зафіксовано 2 православних священики (*pop 2*) [225, s. 196]

Поза цим поборовим реєстром, з невідомих причин, залишилися міські православні храми, як руські так і вірменські. Поборовий реєстр 1565 року містить про інформацію про збирання побору з міських храмів, як вірменських так і руських. В Кам'янці податок сплатили 4 вірменських священики (*poronibus armenicis 4*), руський протопоп 4 золотих (*protopopone rutenico flor. 4*), 7 руських попів 14 золотих (*poronibus rutenicis 7 flor. 14*) [225, s. 177].

Серед міст Подільського воєводства у цьому поборовому реєстрі, де фіксуються православні (або вірменські) священики є: Скала (*por. 4*), Хмільник (*por. 3*), Летичів (*por. fl. 2*), Смотрич (*por. 2*), Червоногород (*por. 1*), Чорний Острів (*por. 1*), Пилипківці (*por. 1*), Гусятин (*por. 1*), Кудринці (*por. 1*), Оринин (*por. 1*), Гриньківці або Пробожнистав (*por. 1*), Криків або Бабшинці (*por. 1*), Ступинці або Шатава (*por. 1*), Давидківці (*por. 1*), Чемерівці (*por. 1*), Чернокозинці (*por. 1*), Сатанів (*por. 1*), Завале (*por. 1*), Ягільниця (*por. 2*), Шарівка (*por. 1*) [225, s. 177-179].

Другий реєстр з 1565-1566 р. демонструє нам дещо відмінну картину сплати податку з православних храмів Подільського воєводства (див. *Таб. 2*). Загальна кількість населених пунктів, де зазначені храми скоротилася до 109. Так само, як і під час попередньої фіскальної акції, у с. Сеньків було 2 парохі (*Pop 2*). Ще одне село котре мало двох попів – с. Потеремці (с. Теремці, К-П., р-н., Хмельн. обл., існувало до поч. 1980-х рр.). Село мало двох власників Вольського і Радецького, і у кожній з частин зазначено (*Pop 1* та *Pop flor. 1*).

Цей реєстр демонструє нам і брак священиків у парафіях. Причини цього могли бути різні, і здебільшого нам невідомі, але трапляються й пояснення. Отже бракувало настоятелів: у с. Баговиця (*Pop deser[ta]*), с. Фридрівці (*Pop deser[ta]*), с. Зіньківці (*Pop des[erta]*), с. Ольховець Старий (*Pop deser[ta]*), с. Панівці Нижні (*Pop desert[a]*), с. Березанка (*Pop desert[a]*). Не зазначено кількості парохів, що

може свідчити як про їхню відсутність так і описку писаря або видавця: с. Бабинці, с. Машкатівці, с. Слобідка. А у с. Капустинці ймовірно згоріла церква, бо в ревізії зазначено, що *Pop combustus*.

Не вдаючись у з'ясування конфесійної приналежності кожного з власників населених пунктів, де зафіксовані православні храми, варто зазначити, що левову частку склали католики. Так, за побором 1563 у маєтках кам'янецького католицького єпископа було 6 православних храмів, у руського воєводи Миколая Сенявського – 6, у скальського старости Героніма Лянцкоронського – 12, барського старости Марціна Гербурта – 10, кам'янецького старости Мацея Влодка з Германова – 15. Серед осіб, котрі походили не з руських етнічних земель бачимо представників родини Свирчів (вони зазначені як нащадки Свирча [273, с. 9-17]) – 5, хмільницького старосту Струся з Коморова – 4, Станіслава Яцимірського – 3, дружину Бернарда Претвича (Претвичова) – 2, братів Бонків (родичів Лянцкоронських) – 2 та ін. Тільки наведених прикладів вистачить, аби побачити, що православні храми на терені Подільського воєводства знаходилися переважно під патронатом католицьких власників. Певною плутаниною тут можуть становити села, котрі у поборі 1563 р. зазначені як такі, що належать кам'янецькому старості Мацею Влодку, а у поборі 1565-1566 рр. – як такі, що належать староству. Це не змінює попередніх висновків, адже староста – намісник верховного володаря (короля).

Згідно побору 1565-1566 рр. у селах практично не змінилися власники, що видно з відповідних колонках *таб. 1* і *таб 2* (див. додаток № 1 і № 2). А якщо спробувати об'єднати ці дві таблиці, то загальна кількість храмів у селах Подільського воєводства буде становити 143. І це без урахування міських православних храмів. Адже, як видно з наведених вище прикладів, тільки у Кам'янці побор сплатили 7 парохів, а у містах і містечках Подільського воєводства, ще 27. Отже загальна кількість храмів становила 177. Ця цифра є досить умовною, зважаючи на стан нашої поінформованості про структуру православної церкви у XVI ст. на українських землях. Але спроба з'ясувати парафіяльну сітку для кожного з адміністративно-територіальних утворень

Польського королівства, є першим кроком для дослідження цієї теми у вітчизняній історіографії.

7.4. Структура подільської шляхетської корпорації (60-ті рр. XVI ст.)

Леон Бялковський у своїй книжці про історію Поділля XVI ст. пішов досить простим і прогнозованим як для себе, так і на час написання роботи шляхом. Усіх шляхтичів, яких він записав до подільської шляхти, він поділив на дві групи: руського та польського походження. Етнічна приналежність виявилася настільки зручним критерієм для істориків, що позбутися такої класифікації досить складно і сьогодні. Хоча як і на чому можна достеменно простежити етнічну приналежність того або того подільського шляхтича у XVI ст., ймовірно, так і залишиться нерозв'язаною проблемою для дослідників.

Все це змушує поставити кілька простих запитань. Шляхта, яка проживала на території Поділля в середині 60-х років XVI ст., була руською чи польською? Чи приналежність до будь-якої етнічної спільноти була визначальною у кар'єрі на Поділлі? Чи кар'єра залежала від заможності роду? Чи конфесійна приналежність мала якесь значення?

Адже окрім православної та римо-католицької конфесій у XVI ст. з'являється протестантський чинник. І хоча нелегко окреслити коло тогочасних подільських протестантів, варто принаймні пам'ятати про їхню присутність.

Проаналізуємо список подільської шляхти за коротенькими родинними розписами, виконаними Леоном Бялковським на підставі, насамперед, опрацьованих актових книг кам'янецького земського суду. До руської частини подільської шляхетської корпорації у XVI ст. він зараховує такі родини: Білокури, з Білої, Борзяковські, Буцні, Берлинські, Харзовські, Ходейовські, Черленевські, Дяковські, Галузинські, Голодки, Гуменецькі, Ілляшовські, Ярмолинські, Єлтухи, Карачовські, Карачинські, Кердановські, Кірдеї, Коцюжинські, Коротки, Козеровські, Козловські, Кудуйовські, Кумановські, Кунатовські, Гальчинські,

Куриловські, Лойовські, Ластовські, Лошковські, Лисогорські, Маличовські, Маркушовські, Михоловці, Морозовські, Митки, Верещатинські, Невиди, Петрановські, Печарні, Пілятовські, Плоскировські, Поповські, Проскури, Провороські, Передзвінецькі, Радзейовські, Сахни, Сковродки, Снітовські, Степанковські, Стрековичі, Сутковські, Свечинські, Свиньовські, Свирчковські, Торські, Васильковські, Васютинські, Велички, Волковицькі, Волковинські, Володийовські, Ворони, Вороничі, Забранковські, Звиногородці [302, s. 134-143]. Разом 68 родин.

Кількість ця є досить умовною, адже родини у другому чи третьому поколінні змінювали свої прізвиська, закріплючи за ними нові форми, як це видно на прикладі родини Ярмолинських, одна з частин якої ще від середини XV ст. почала йменувати себе Сутковськими, від назви сусіднього з Ярмолинцями села. На загал, більшість із цього переліку прізвищ мають топонімічне походження від подільських населених пунктів і відображають посідання представниками попередніх поколінь тих населених пунктів, з якими вони посвідчувалися довгий час у джерелах.

Чи всі з них на другу половину XVI ст. були русинами або, тим паче, православними, дати відповідь складно, але те, що певні особи, згадувані вище у цьому переліку, як-то Івахно Дяковський (*Ивахно Дияковский рука власна*) [24, к. 232], Назарій Пілятовський (*Назарій Пилатовский наместник каменецькій рукою власною*) [24, к. 233], Адам Міщовський (*Адам Мищовский руку власну, Адам Мыщовский рукою власною*) [24, к. 238, 249, 256, 257] та Федір кам'янецький митник і слуга кам'янецького старости (*Пан Федор мытник й дворянин старосты камянецкого*) [24, к. 287], використовували для зізнання сплати податку кирилицю. Причому двоє останніх відсутні у переліку Бялковського.

Щодо іншої, за класифікацією Бялковського польської групи подільської шляхти, то її кількість становить 217 родин, що перевищує кількість руських родин у майже 3,2 раза [302, s. 143-172]. Тут варто зазначити, що цей поділ є досить умовним, адже зараховані до руських родин Кірдеї, ймовірно, вже на другу половину XV ст. були католиками, а у XVI ст. їхній рід вигас. А відома у

наступному столітті завдяки художній майстерності Генрика Сенкевича родина Володийовських, про конверсію котрої говорить Бялковський, використовуючи актові матеріали кам'янецького земського суду, подавалася в українській історіографії як взірцева ілюстрація покатоличення руських родин на Поділлі у середині XVI ст.

Репрезентативним джерелом для певних узагальнень є два поборових реєстри з Подільського воєводства, які відбулися у 1563 та 1565 роках (див. нижче). Якщо побор 1565 р. був виданий Олександром Яблоновським ще у 1889 р. [225, s. 177-202], то побор 1563 р. був лише використаний для сфрагістичної студії Віктором Віттигом.

7.3.1. Вищі урядники

Вища урядницька група подільської шляхти у XVI ст. пережила значну трансформацію порівняно з попередньою епохою. Поява нових людей, які походили з-поза Поділля, а часом і з-поза меж Корони Польської, є яскравим прикладом того, що місце «під подільським сонцем» здобувалося завдяки протекції можновладців на королівському дворі, вдалим родинними зв'язками, насамперед, одруженням з місцевими шляхтянками, та особистій вдачі і сприятливим умовам для її виявлення.

Якщо вище йшлося про функціональні уряди судді, підсудка, земського писаря та підкоморія, то тут мова піде про сенаторські уряди подільського воєводи та кам'янецького каштеляна, які хоч і втратили своє первісне функціональне значення порівняно з попередньою епохою, але найголовнішим було те, що вони давали місце у сенаті, зобов'язували брати участь у сеймах і були етапом кар'єри для одних або її вершиною для інших. Власне, сенат у XVI ст. є місцем, звідки стартують приголомшливі кар'єри нових можновладців, які в останній третині XVI ст. та у наступному XVII ст. стають магнатами. Це, насамперед, Замойські, Собеські, Жулкевські, Оссолінські, Потоцькі тощо.

Прикметною виявилася поява нових родин, для яких Поділля стало тим краєм, завдяки якому слава роду піднялася на найвищі щаблі. Насамперед це

Лянцкоронські, Потоцькі і Влодки. Перші, від початку XVI ст. завдяки посіданню уряду кам'янецького старости протягом першої третини століття укорінилися на новій території. Другі ж, розпочавши кар'єру в середині століття, досягли сенаторських урядів уже після 1572 р., але уряд королівського намісника у 1570–1571 р. був першим з поважних урядів для цієї родини.

Воєводи

Упродовж XVI ст. подільськими воєводами були: Павел Коля з Далейова (1502–1509), Отто з Ходчі (1509–1515), Марцін з Каменьця Каменецький (1515–1530), Станіслав Лянцкоронський (1530–1533), Ян з Тенчина (1533–1535), Станіслав Одровонж зі Спрови (1535–1542), Ян Творовський з Бучача (1543–1547), Ян з Мельця (1547–1561), Ян Стажеховський (1562–1567), Єжи Язловецький з Бучача (1567–1569), Миколай з Мельця (1569–1585) [478, с. 144–145].

З цього переліку видно, що стара подільська родина панів з Бучача, хоч і втратила вплив і становище, який мала у XV ст., все одно була представлена серед найвищих урядників воєводства. Ймовірно, уряд подільського воєводи для Отто з Ходчі та Станіслава Одровонжа зі Спрови був продовженням діяльності родини на руських землях Корони. Поява представників шляхти як із сусіднього руського воєводства (Ян Коля з Далейова), спорідненого з Бучацькими, так і малопольських можновладців, насамперед панів з Тенчина, з Каменьця (Малопольща. – *В. М.*) та Мельця, є спробою розширення діяльності у східних землях Польського королівства. Для Станіслава Лянцкоронського уряд воєводи був, імовірно, винагородою за тривале старостування у Кам'янці протягом 1510–1535 рр., але так і не став вершиною його урядницької кар'єри, яким для нього був більш престижний уряд сандомирського воєводи. Принагідно зазначимо, що впродовж тривалого часу він посідав лише скромний титулярний уряд сандомирського чашника.

Присутність серед цих осіб Яна Стажеховського, на перший погляд, може виглядати дивною, зважаючи на його попередню урядницьку кар'єру в

сусідньому Руському воєводстві. 1548 р., він отримав дрогобицьке староство, в 1548–1556 р. уряд самбірського войського, а в 1556 р. – перший сенаторський уряд – перемишльського каштеляна, на якій перебував до 1561 р. [481, s. 250, 202] Наступного року він авансував на уряд подільського воєводи, на якому і був до 1567 р. Принагідно у 1564 р. він отримав дуже прибуткове самбірське староство, котре було у той час чи не найбагатшим у всьому Польському королівстві. Своєю кар'єрою він завдячував насамперед батькові, котрий був першим ровським (барським) старостою після викупу Рову з прилеглими володіннями королевою Боною з рук Одровонжів зі Спрови.

Каштеляни

У XVI ст. каштелянами у Кам'янці були: Ян Домарат зі Шлядкова (1505–1506), Якуб Подфіліпський (1506–1517), Ян з Сенна і Гологор (1518–1519), Ян Творовський (1519–1543), Миколай Язловецький (1543–1559), Єжи Язловецький (1563–1567), Геронім Сенявський (1569–1575) [478, s. 66-67].

Порівняно з переліком подільських воєвод, тут впадає в око те, що спочатку ми бачимо осіб з грона середньозаможної подільської шляхти, яка принаймні у другому поколінні проживає на цій території, а її поява тут, як-то з предком Яна Домарата, датується початком 30-х рр. XV ст., а предок Подфіліпських фіксується у подільських документах принаймні від середини минулого століття. Цей факт складно пояснити збігом обставин, начебто більш впливові родини з Поділля та інших регіонів Корони Польської втратили на початку століття інтерес до кам'янецької каштелянії та залишили цей уряд для представників середньозаможній шляхти.

І хоча, на перший погляд, певний дисонас у цей перелік вносить особа Яна з Сенна, але й вона є теж прикметною. Шлюб Яна з Анною, донькою подільського воєводи Давида з Бучача, приніс йому розлогі мастки на Поділлі та можливість претендувати на уряд у новому для себе і родини воєводстві [363, s. 181]. І хоча перебування на цьому уряді було нетривалим, через похилий вік Яна, воно добре ілюструє тезу про вдалий шлюб з представниками місцевої шляхти для

укоріннення і отримання уряду. Час для родини Сененських на Поділлі настане аж наприкінці XVI ст., коли Ян Сененський з Сенна стане подільським воєводою (1588–1597) [478, s. 146].

Наступний каштелян був теж пов'язаний з родиною панів з Бучача, адже остання представниця старшої гілки Катажина Бучацька була дружиною Яна Творовського, кар'єра якого була пов'язана з тривалою службою у війську, де він упродовж 1509–1520 рр. очолював поточну оборону [478, s. 66]. Йому першому з-поміж каштелянів XVI ст. вдалося авансувати на більш престижний у шляхетському середовищі уряд подільського воєводи. Наступними двома каштелянами були представники родини Язловецьких (лінія Теодорика з Бучача пана на Язлівці) цілком пасують до цього сенаторського уряду з огляду на походження роду і певний ренесанс, який ця гілка переживала від середини XVI століття.

1563 р., отримавши цей уряд, Єжи Язловецький виїхав на чолі посольства до турецького султана [141, р. 246-249]. Результатом цієї місії було аднаме султана, виставлене у Стамбулі в жовтні 1564 р. [165, р. 255-259] Геронім Сенявський, син коронного гетьмана Миколая, перед тим як стати сенатором від подільського воєводства, був тривалий час кам'янецьким підкоморієм (1553–1559) [478, s. 95].

Старости

Серед кам'янецьких генеральних старост у XVI ст. бачимо насамперед військових, які мали досвід служби у війську на кордоні, участі у тогочасних військових кампаніях – як оборонних, так і походах за межами країни. Старостами після Станіслава з Ходчі, який, нагадаємо, поєднував водночас чотири гродові староства у Кам'янці, Львові, Галичі і Тереховлі, були: Станіслав Лянцкоронський (1510–1535), Миколай з Іскшичина (1536–1540), Єжи Язловецький (1540–1542), Мацей Влодек з Германова (1542–1570), Миколай Потоцький (1571–1572) [478, s. 130-131]. Та й сам уряд старости у ранньомодерну добу набув нових ознак. Зокрема подільському старості, за традицією з

попередньої доби, доручалося вести або опікуватися молдавськими справами, але головну увагу звертали на збереження спокою на кордоні й виконання поліційних функцій [141, р. 53].

Часом королівські намісники виглядали у цих стосунках у досить непривабливому світлі, так 1542 р. в інструкції для чернівецького старости Абрама Баніловського, наймовірніше, кам'янецького генерального старосту Єжи Язловецького охарактеризовано як людину, що не стоїть на боці права, людину яка «не чинить справедливості», та названо пияком. Висновком, який міститься на прикінці інструкції є промовистий заклик, ймовірно до польського короля Сигізмунда I, аби староста у кам'янецькому замку був завжди тверезим (!) з огляду на важливість і коректність стосунків Корони Польської з Молдавським князівством [141, р. 75].

Серед цього переліку (про Станіслава Лянцкоронського, Миколая з Іскшичина див. вище) окрім Єжего Язловецького (через нетривалість його перебування на цьому уряді та належність до роду панів з Бучача, гілка по Теодорику) привертають уваги дві особи: Мацея Влодка з Германова та Миколая Потоцького. Не тільки через те, що обидва були останніми старостами у Кам'янці за Ягеллонської доби, а й через численні родинні зв'язки між двома родинами [443, s. 513-514], завдяки яким Потоцькі досить комфортно змогли почуватися своїми у подільській шляхетській корпорації.

Якуб Потоцький, батько Миколая, розпочав службу у війську ще на початку XVI ст., коли у 1513 р. він з 3 кінями його було посвідчено у пописі війська [31, к. 37]. Його служба тривала понад 25 років, коли він, як ротмістр поточної оборони, фіксується у джерелах ще у 1539 р [32, к. 1 а]. Головним здобутком перебування на Поділлі для Потоцьких стало одруження Якуба із Друзяною (пом. 1544 р.), донькою кам'янецького каштеляна Миколая Язловецького [333, s. 110], що значно підняло престиж останнього в очах місцевої шляхти. Незважаючи на те, що у першій половині XVI ст. Бучацькі не посідали впливових урядів на теренах Подільського і Руського воєводств, їхній рід, ймовірно, сприймався як один з найдавніших і найзаслуженіших на цих землях.

Якщо перший заслуговує на окрему увагу, то особа Миколая цікава не стільки самим фактом старостування у Кам'янці наприкінці правління останнього Ягеллона, як через те, що він був першим представником родини Потоцьких герба Пилява, які, вкорінившись у середині XVI ст. у Подільському воєводстві, почали посідати впливові уряди на новій для своєї родини території. Старт кар'єри у якості королівського двірського від 1543 р. та виконання посольських доручень на дворі молодого Сигізмунда II Августа, а також тривала, від 1549 р., служба у війську на прикордонні були тим підмурком, на якому Миколаєві вдалося досягти економічної потужності роду на Поділлі [407, s. 103-105; 338, s. 49, 55, 189]. Співпраця з братом Анджеєм, який був королівським двірським від 1562 р. та кам'янецьким хорунжим (1565–1572) [406, s. 768-769; 338, s. 189], а також одруження з Анною Черменською сприяли цьому.

Адже наприкінці XVI ст. і аж до турецької окупації Поділля у вересні 1672 р. аж 6 представників родини Потоцьких були генеральними подільськими старостами у Кам'янці [478, s. 132-133], а власне згадуваний вище Миколай, як кальвініст, був похований у мурованому стовпі на території кам'янецького замку, між костелом св. Станіслава та церквою Покрова Богородиці, у який було поховано, наймовірніше, подільського князя Олександра Коріатовича [272, с. 106-107].

Принаймні це єдине знане нині у джерелах старостинське поховання на території кам'янецького замку. Ймовірно, що цей мурований стовп був уфундований сином Миколая, тодішнім кам'янецьким генеральним старостою Яном Потоцьким, який був досить впливовою людиною не тільки на Поділлі, а й у всій Речі Посполитій, зважаючи на його протестантське віровизнання (кальвінізм) та посідання уряду польного писаря. Варто зазначити, що саме за час старостування Яна Потоцького було проведено ретельну реконструкції усіх споруд кам'янецького замку та замкового мосту, котрий з'єднував власне місто Кам'янець із замком і був однією з артерій міста, що розташовувалося на півострові, утвореному каньйоном річки Смотрич.

Мацей Влодек з Германова

Найдовше у XVI ст., 27 років, був на уряді кам'янецького генерального старости Мацей Влодек [478, s. 131]. Про нього Миколай Рей з Нагловіц у своєму «Звіринці...» писав, що Гектор (ототожнючи його з відомим античним героєм) ніколи не був суддею і підсудком, як справжній вояк, давав швидку відповідь, яка лякала його супротивників. Влодек був для нього уособленням справжнього шляхтича воїна, який, не будучи досить спритним у праві (*Acz nie dba, aby w prawie był jakim doktorem*), зате вправно і добре володів шаблею [425, s. 158].

Військова кар'єра Влодка з Германова герба Суліма, що у львівській землі, розпочалася від середини 20-х років XVI ст. Попис військо, зроблено у Баворові у 1526 р., фіксує серед ротмістрів, двох Влодків [366, s. 10]. Вже у 1527 р. серед попису військо Мацей Влодек зазначений як очільник роти з белзьського воєводства, наступного року від руського воєводства Мацей і Марк Влодки доводили підрозділами по сто вершників [366, 10-11]. Під час кампанії 1531 р. Мацей мав під командуванням хоругву у 200 коней і в битві під Обертином прославився під час оборони табору від нападу молдавських військ [444, s. 186, 223]. Ймовірно 1534 р., за заслуги отримав уряд кам'янецького хорунжого, який тримав до середини 60-х рр. [478, s. 52-53] Цей уряд залишився єдиним земським урядом у його кар'єрі. Тридцять років (1526–1556) Влодек посвідчується у джерелах як королівський ротмістр [366, 12-27]. Під час битви з волохами на річці Серет 1 лютого 1538 р. його було взято у полон (*solus Wlodek rothmagister captus*), а з його роти загинули Уханський, Маковський та Грумковський [328, s. 8]. Вже у наступному 1539 р. у він зазначений з ротою з Холмської землі і Белзьського воєводства, яка налічувала 149 вершників, а сам Влодек виставив 30 коней [32, k. 1 a]. Кількість вершників у його роті зменшилася у 1540 р., коли під час попису він виставив особисто 24 коней зі 100 [35, k. 44].

Фактично, кожного року він посвідчений у джерелах з ротою вершників. Певним винятком є власноручно засвідчений у липні 1547 р. в Кам'янці список роти з 60 піхотинців [43, k. 55-56].

За період його старостування маємо значну кількість осіб з урядом підстарости: це Кшиштоф Псарський (1548–1550) [12, к. 197-197 v; 13, к. 440 v-441 v], Якуб Неліський (Неложський) (1551–1552), вдруге Кшиштоф Псарський (1553) [15, к. 43-44], Каспер Вілковський (1560). Найдовше підстаростою у Влодка був Єжи Суліма, який посвідчується у джерелах з цим урядом у 1565–1570 рр.

Про те, як сам Влодек ставився до своїх старостинських обов'язків, і перекладав їх на своїх підстарост, знаємо з інструкції молдавського господаря для свого посла Абрама Баніловського, котрий їхав до короля Сигізмунда I наприкінці 1546 р. На переконання господаря, Влодек не «чинив справедливості» щодо його, господаря, підданих, а їздив по своїх маєтках. Замість себе залишав у кам'янецькому гроді свого підстаросту, якого тут названо злодієм [141, р. 132]. Звісно, супротивна сторона, бачила ситуацію дещо в іншому світлі.

У своїй відповіді молдавському господарю король Сигізмунд I зазначив, що Влодек їздить як з наказу короля, так і у власних потребах, а якщо є якась несправедливість, то король дізнається про все й каратиме винних [141, р. 136]. Цим «злодієм», який так дратував молдавського господаря, ймовірно міг бути Кшиштоф Псарський.

З цього всього уряд старости у Кам'янці міг бути певним винятком серед аналогічних урядів на руських землях Польського королівства, адже коли «прості» вояки, як Мацей Влодек з Германова, отримували його від верховного володаря, то це може свідчити про їхній безпосередній контакт з королем Сигізмундом I.

Ще однією причиною такої кар'єри Мацея міг бути шлюб з Ельжбетою Каменецькою – донькою ротмістра поточної оборони Яна і Анни з Косцелецьких (її батько був ленчицьким воєводою) [443, s. 514]. Тут вкотре бачимо, що шлюби шляхти яка прибуває і служить на Поділлі, відбуваються насамперед у колі родин, що служать у війську або проживають на теренах Подільського воєводства.

7.4.2. Середня і дрібна шляхта та їхні слуги

Потреба реформування системи функціонування королівського скарбу, а разом з тим визначення прибутковості королівщин, що впливала на розмір війська, змусила короля Сигізмунда II Августа і шляхту до впровадження люстрацій королівщин. Але інформація, вміщена у них, повідомляє лише про власників королівщин, які за певну суму грошей тримають конкретний населений пункт. Ще одним важливим джерелом для з'ясування землевласницької ситуації, а водночас і складу дідичів подільського воєводства є вже не раз згадувані поборові реєстри з 60-х років XVI ст.

Найцікавішим є побор від 1563 р., вчинений, імовірно, напередодні або паралельно з люстрацією королівщин. Цінність цього документа полягає в тому, що шляхта власноруч підписувала та скріплювала свої свідчення (кількість плугів, млинних кіл, храмів у власних маєтках, які, нагадує не були королівськими) печатками, що ні до, ані після цього побору (за наявними джерелами) не простежується. Проведений через два роки на межі 1565–1566 рр. наступний побор фіксує практичну таку саму ситуацію і лише додає нові імена осіб до тих самих груп шляхетської корпорації. Мала відстань у часі між цими реєстрами не дозволяє на якісь ширші узагальнення, але принаймні дозволяє підтвердити і закріпити наявну у поборі 1563 р. інформацію.

З цього документу можемо виокремити такі основні групи подільської шляхти: землевласники, які особисто або через родичів чи приятелів сплатили побор і засвідчили актуальний стан посідання; клієнти і слуги заможної та урядницької шляхти, які у поборі окреслюються різними означеннями від «управляючий» (*factor, administrator, provisor*), або навіть «старший на урядниками» (*starsy nad urzednykami*) до «слуга» (*familiaris*).

Іншу, кількісно меншу, групу становили замкові слуги, переважно з-під Бару. У джерелах їх означено як васалів барських (*vasalus Barensi*) або слуг барського старости (*nobilem ad capitaneum Barensi*). Також згадано бояр скальського замку, який не так часто, як Бар чи Хмільник, фігурує в тогочасних джерелах.

Клієнти, приятлі, слуги

Вельми цікавою є присутність з-поміж клієнтів середньозаможної шляхти осіб, що сплачували побор, – слуг. Вони здебільшого, як це видно з наведених нижче прикладів, займалися господарськими справами. Серед них трапляються й такі, для яких, це, мабуть, було основним родом занять і яких можна було назвати досвідченими управляючими з огляду на кількість маєтків, якими вони опікувалися. Прикладами можуть бути Станіслав, який опікувався численними маєтками Лянцкоронського, Ян Ясенський, Миколай Незабитовський, Ян Луб'ятовський – у барського старости Марціна Гербурта й Міхал Слупський, якого зазначено як старшого над урядниками Єжи Язловецького.

Майже всі особи з урядницького середовища Подільського воєводства мали у своєму розпорядженні шляхтичів, що управляли їхніми маєтками. Це одразу вирізняє їх від малозаможної шляхти, яка мусила особисто сплачувати побор, аби користуватися послугами приятелів або сусідів.

Група слуг, яку ми бачимо під час сплати поборів, переважно не посідала маєтків на території воєводства. Серед них ми можемо виокремити тих, які були тільки управляючими маєтку або групи маєтків, і тих хто був урядником у гроді: Ян Кольбус, кам'янецький гродський суддя; Миколай Вроновський, писар замку в Зінькові; Станіслав, писар замку в Скалі; Ян Токарський, підписок кам'янецького земського писаря Станіслава Вольського; урядником старости – Ян Бжовський; писар кам'янецького старости, Каспер Гусовський; писар скальського старости; або взагалі шляхтича – Анджей, писар ротмістetra Миколая Потоцького.

З-поміж осіб цієї групи можна виокремити Станіслава Добека-Ловчовського, який 1563 р. сплатив побор з маєтку Вишнівець, що належав скальському старості Геронімові Лянцкоронському, і самого Станіслава Добека-Ловчовського було окреслено управляючим [24, к. 285]. Тут цікавим прикладом є те, що Станіслав, на відміну від більшості осіб, які зазначені управляючими, мав земельну власність у воєводстві. Так, під час ревізії листів він надав комісарам документи на с. Летове Дворище, від якого відмовився у 1552 р. Геронім

Лянцкоронський [67, к. 11 v-12 v]. 1559 р. він фіксується у джерелах як підстароста у Скалі [302, s. 149].

Вершиною його урядницької кар'єри став уряд кам'янецького земського судді, який він посів 1569 р. [478, s. 108-109] і, що цікаво, був одним з тих, хто поставив свій підпис на акті Унії 1 липня того ж року в Любліні (*Stanisław Dobek Łowczowski sędzia kamieniecki*) [132, s. 334]. Для нього це був третій поспіль сейм, на який його було обрано послом від шляхти подільського воєводства. 1566 р. Станіслав був послом на сеймі у Любліні у 1567 р. – у Пйотркові, 1569 р. – у Любліні [365, s. 13-14, 16; 360, s. 62-63].

Одним з найцікавіших прикладів, які рідко можна застосувати до Подільського воєводства у цей час, є тестаменти заможної шляхти. Приміром тестамент барського старости Марціна Гербурта, укладений 3 квітня 1570 р. у Львові, в якому зазначено чимало його слуг, серед яких є знані особи з Поділля. Так, своїм слугам він заповів одноразові виплати (*Summa infrascriptis famulis suis singulariter singulis modo infrascripto*): Станіславові Єдлецькому (*Stanislawo Jedleczki*) 30 флоренів, Войцехові Чацькому (*Alberto Czaczky*) 20, Миколаєві Незабитовському (*Nicolao Niezabytowski*) 20, Філіпові барабаннику (*Philippo Tympanistae*) 50 [19, s. 501]. Серед його його слуг зазначений ще Пйотр Клоницький (*Petrum Kloniczki*), а присутніми окрім духовних осіб та міщан, були Ян Вроницький (*Ioanne Wroniczki*), Ян Бочковський (*Ioanne Boczkowski*), Ян Домброський (*Ioanne Dambroski*) та Якуб Незабитовський (*Jacobo Niezabitowski*) [19, s. 502-503]. На листі свідків бачимо теж слуг: Яна Забицького (*Ioanne Zabiczki*), Адама Добжинського (*Adamo Dobrzinski*), Петра Сухорабського (*Petro Suchorabski*), Бартоша Залеського (*Bartholomeo Zaleski*), яких і означено «наші слуги» (*familiantis n[ost]ris*) [19, s. 504].

Серед зазначених осіб Войцех Чацький і Незабитовські були клієнтами барського старости Марціна Гербурта впродовж 60-х років XVI ст., що виразно видно з нищенаведених прикладів, коли вони сплачують побор за свого патрона. На жаль, таких прикладів, які виразно означили б клієнтарну залежність дрібної шляхти, у нашому розпорядженні мало.

Слуги, що сплатили побор за своїх патронів у 1563–1570 рр.

Вавжинець Вільчопольський, управляючий (*factor*) Наталії Подфіліпської у Піщатинцях, Стрільківцях, Верхняківцях [24, к. 215 v].

Мацей Борковський, управляючий (*administrator*) Наталії Подфіліпської у Крикові, Суходолі та Поросяткові, Вербці, Михалківцях [24, к. 236, 239; 225, s. 199].

Марчін Верзейський, управляючий (*provisor*) Яна та Флоріана П'ясецьких у Ступинцях, Ріпинцях, Климківцях, Водичках, Юхимівцях, Бачаловцях, Гричовцях, Санах, Данюках, Осташках, Мартині, Війтівцях, Педосах, Лозовій, Тимків, Літнівцях, Чернокінцях [24, к. 219, 220, 264, 265, 268, 275]. 1565 р. платив побор від імені барського старости с. Попівці, Щодрова [225, s. 187].

Андрій Стогнєв, управляючий (*factor*) руського воєводи у Тисуловцях [24, к. 219].

Ян Будзишовський, сплатив за руського воєводу побор із с. Іваніківці [24, к. 246].

Марчін Следзьовський, управляючий (*factor*) та слуга (*familiari*) Анни Радецької – вдови Мацея Радецького з Крюкова, кам'янецького земського судді, у Нетечинцях та Женишковцях [24, к. 221, 265].

Войцех Найк, управляючий (*factor*) Пйотра Бонка в Калині, Княжому та Дерев'янах [24, к. 220 v]

Станіслав Ванявський, урядник Миколая Чурила у Блищанівцях, Воніковцях [24, к. 222].

Станіслав Порожинський, слуга Яна Поляновського у Почапінцях [24, к. 222].

Єжи Горецький, управляючий (*factros*) Єжи Струся у Гаврилівцях, Борисківцях, Війтківцях, Руді [24, к. 223 v-224; 225, s. 194].

Ян Бжовський, писар кам'янецького старости [24, к. 232, 250, 252]. Ймовірно, був адміністратором у маєтках Мацея Влодка.

Анджей Славожеський, управляючий (*factor*) кам'янецького старости в Кулявах, П'ясечній, Чорниводі [24, к. 248].

Миколай Вроновський, писар замку в Зінькові (*notarius castri Zinkowiensi, pissarz groczki Zinkowski*) [24, к. 233, 234].

Войцех Гробський, пахолок Каспра Вілковського [24, к. 235].

Станіслав Жераковський, управляючий (*provisor*) П'ясецьких у Бакоті [24, к. 239].

Станіслав, писар замку в Скалі та управляючий (*provisor*) маєтків Героніма Лянцкоронського Ярослав, Кочубіїв, Пудлівці, Глибочек, Лоянівці, Жилинці, Звяглівці, Зозулинці, Залісся, Сілець, Росохатець, Іляшківці, Шманьківці, Швайківці та маєтків, прилегих до староства [24, к. 240, 283, 284; 225, s. 186].

Валентій Бужинський, управляючий (*provisor*) Поляновського у с. Курилівцях та Борсуківцях [24, к. 256]. Від свого патрона Яна Поляновського отримав 1568 р. запис 100 злотих (*centum flor[eno]s*) на с. Бережани [3, арк. 94-95].

Томаш Лончський, управляючий (*provisor*) руського воєводи Миколая Сенявського в с. Чехи, Аркадіївці, Печища, Ходаківцях [24, к. 262; 225, s. 182].

Ян Вітовський, слуга (*familiari*) хмільницького старости Єжи Струся [24, к. 263].

Ян Токарський, підписок (*vicenotarius*) кам'янецького земського писаря Станіслава Вольського [24, к. 263].

Ян Золчинський, управляючий (*factor*) барського старости в Крутибородинцях [24, к. 264]. За вірну службу отримав від Миколая Гербурта запис 300 злотих на частину села Олешківці або Жичківці разом із ставом і млином Безрадківським на р. Смотрич (*...ticentus flor[enos] ... sorte sua ville Olesskowcze al[ias] Zuczkowcze una cu[m] piscina et molendino Bezradkowsky ... in fluvius Smotrycz iacent[is]*) [3, арк. 78-79].

Ян Ясенський, управляючий кам'янецького підкоморія Героніма Сенявського у Речинцях, Западинцях, Дещовцях, Буяловцях, Грабовцях, Іллятці, Тележинцях, Іванівцях, Русановцях [24, к. 266, 267].

Миколай Незабитовський, управляючий (*provisor*) барського старости Марціна Гербурта з Фельштина у маєтках староства [24, к. 266, 269, 270, 272, 275, 276, 282, 283; 225, s. 189, 190].

Марцін (Мартин) Поплавський, управляючий (*factor*) Язловецького в Ольхівці Напольному, Чубарівцях [24, к. 272].

Ян Луб'ятовський, управляючий (*provisor*) Гербуртів та Свирчів у Купині, Скіпчях, Сервачинцях, Яромирці, Трісчинцях, Олексинцях, Коритній, Жучках, Іваровцях, Остапківцях, Жоравинцях, Андрониківцях, Сяглівці, Скотиничах, Кузьмині, Кременній, Новосілці [24, к. 273, 274]. 1565 р. був посесором села Гербуртів Купин [225, s. 195].

Міхал Слупський, старший над урядниками (*starsy nad urzednykami*) кам'янецького каштеляна Єжи Язловецького з Бучача [24, к. 278-280]. 1577 р. дістав від Язловецьких у посесію с. Хорошовці [302, s. 166].

Станіслав Добек-Ловчовський, управляючий (*provisor*) у Скалі, сплатив побор з маєтку скальського старости Героніма Лянцкоронського с. Вишнівець [24, к. 285].

Анджей, писар ротмієстра Миколая Потоцького, сплатив побор із с. Криків [24, к. 286].

Федір, митник кам'янецький (*слуга* – так у тексті кирилицею. – В. М.) кам'янецького старости [24, к. 287].

Семен Івановський, слуга (*servitor*) Творовського, сплатив побор з Шманьківців і Швайківців [225, s. 183].

Каспер Гусовський (*notarium suum, famulum*), писар та слуга скальського старости Лянцкоронського, сплатив побор із сіл Лояновець, Загукова та Вишнівця [225, s. 184, 197].

Ян Кольбус, кам'янецький гродський суддя (*judicem castrensem Camenecensem*) сплатив побор з Яниковоць, Копистина, Колибань, Свинної, Перегінки за Претвичову [225, s. 184, 186, 192].

Якуб Виржиковський, управляючий (*factor*) кам'янецького ротмієстра Яцимірського у с. Ущиця сплатив побор [225, s. 187].

Чацький, управляючий (*factor*) барського старости у с. Ольховець, Новосілка, Кудринці [225, s. 191].

Ян Вольський, управляючий (*factor*) Подфіліпської у Піштинцях, Стрілківцях [225, s. 192, 193].

Бартодзейський, слуга (*servitor*) Потоцького, сплатив побор із с. Михалків [225, s. 196].

Пйотр Білоскурський, управляючий (*factor*) Іванової Свирчовської у її частині с. Свирчовці [225, s. 198].

Бенедикт (Беняш) Скотницький, слуга (*famulus*) кам'янецького каштеляна Миколая Язловецького, сплатив побор із цілої низки сіл у Подільському воєводстві [225, s. 199-200].

Хоментовський, управляючий (*factor*) руського воєводи (Сенявського) в Іваниківцях, Тисуловцях [225, s. 201-202].

Слуги замкові

Нижчий щабель у суспільній ієрархії становили замкові слуги [296, с. 243-251]. Як видно з наведених нижче прикладів з люстрації Хмільницького староства, не всі вони могли бути шляхтою або навіть напівшляхтою, боярами. Але те, що їх вирізняло від селян-підданих, – це абсолютна свобода від сплати будь-яких поборів, і те, що частина з них несла кінну службу як старості, так і посесорові маєтку.

На середину XVI ст. найбільшу кількість замкових слуг, завдяки люстраціям 1564 та 1570 рр., бачимо довколо Бара та Хмільника. Також поборові реєстри та люстрація 1569–1579 рр., фіксують аналогічні групи, що несуть службу Скальському замку.

Про орієнтовну кількість бояр або замкових слуг, які були приписані до Барського староства можна побачити в люстрації 1564-1565 рр. Так в тексті зазначено, що в місті 16 мешкає слуг, які служать старості й не сплачують чиншу (*Natdo służków jest 16, którzy nic nie dają, tylko p. staroście służą*) [177, s. 180]. Менша кількість слуг у місті Бар, порівняно з віддаленою Скалою, пояснюється

двома чинниками. Насамперед тим, що майже в кожному із сіл, приписаних до староства, які не мали посесора, люстрація фіксує певну кількість слуг: Слобідка – 6, Головчинці – 1, Лука присілок – 4, Іванівці – 7, Карачинці Римові – 2, Деражня Дворецька – 3, Лука Деражня – 3, Деражня Калінська – 5, Покутинці – 5, Макаров – 3 [177, s. 180-192]. До того ж, було чимало осаджених на різному праві шляхтичів, зем'ян або бояр на пустках і землях, що належать Барському староству. І якщо кількість цих сіл і осіб у 60-ті рр. XVI ст. була порівняно незначною, то інвентар барського староства за 1613 р. демонструє нам значне збільшення кількості сіл, які було поділено в ньому вже на дві частини – шляхетські й боярські [25, к. 231 v-242 v].

Цікавою та важливою з огляду на зміст терміна *служка* (*služka*) є інформація з люстрації Хмільницького староства за 1569–1570 рр. Отже, у місті Хмільнику було зазначено 46 домів, які належать служкам, що несуть службу на користь замку й серед яких є й ремісники, пушкарі, а також ті, хто кінно служить. З цього роз'яснення, яке зробили люстратори, виходить, що не всі служки, які підпадали під цю категорію, були шляхтою або й навіть напівшляхтою – боярами. Адже важко зарахувати до шляхти ремісників та пушкарів. Особливу увагу привертає група, яка служить кінно й проживає у самому місті, а не в селах староства. Можливо, представники цієї групи виконували різноманітні кур'єрські доручення старости або його урядників. Поряд із цією групою в місті зафіксовано 14 шляхтських будинків, які не сплачують нічого, тільки несуть службу із старостою, якщо на те є потреба.

Аналогічно окреслені функції слуг, які проживали в містечку Шарівка в 1564–1565 рр., де таких домів зафіксовано 31. Частина слуг несла ремісничу службу замкові, а друга частина кінно служила панові Претвичові [177, s. 211]. Після жахливого для Шарівки татарського наїзду в 1567 р., їхня кількість зменшилася, але наступна люстрація зазначає, що ці слуги несли кінну службу в цьому випадку посесорові, хоча містечко було приписане до Кам'янецького староства. Про те, що вони могли бути вищого статусу, ніж селяни й ремісники, є інформація люстрації 1569–1570 рр., де в описі містечка Шарівка зазначено, що в

разі виступу проти непрятеля вони стають «вождями», ймовірно, очолюють невеликі підрозділами з місцевих жителів. Така ситуація може пояснюватися тим, що від 1546 р. [177, s. 210] Шарівкою володів Бернард Претвич і саме він міг осадити там певну кількість досвідчених слуг, які в разі потреби очолювали невеликі підрозділи.

Наприклад поборовий реєстр 1563 р. згадує ще кількох осіб, які входять до цієї соціальної групи: Федір та Павлик Харчовські, бояри скальського замку (*boyari ad castrum Skalensi*), сплатили 1563 р. побор зі свого села Харчовці [24, к. 252]; Дмитро Козеровський або Верхладинський васал барський (*nobiles Dmytr Koziarowsky, Dmytr Werchladinsky vasalus Barensi*), сплатив у 1563 р. побор зі свого села Верхладинів або Козеровці [24, к. 265 v., 266]; Іван, Степан, Гринець Голузинські служили шляхтичі Барського старости (*Iwan, Sthepan, Hriniecz Holuzinskych nobilium ad capitaneum Barensi servicium*), хоча побор із Голузинець 1563 р. сплатив за них старостинський урядник Миколай Незабитовський [24, к. 281]; Герман, Степан, Гарасим (*Herman, Stepan, Harasym*), служили шляхтичі Барського старости, сплатили 1563 р. побор із села Ходаки [24, к. 282]; Нічин та Яким (*Niczin et Jakim*), служили шляхтичі Барського старости, 1563 р. сплатили побор з Новосілки або Срачинців (*Nowosiolka alias Sraczinczi*) [24, к. 282].

Прикладом особливого статусу ремісника, прив'язаного до замку, може слугувати привілей кам'янецького старости Мацея Влодка, виставлений у Кам'янці 1 червня 1569 р. для слюсаря кам'янецького замку Іванка [399, s. 532-533]. Цей приклад цікавий тим, що особа нешляхтського походження, яка є ремісником і виконує послуги на користь кам'янецького замку, отримує під ним, замком, пляц. Усе це оформлюється як стандартна процедура застави королівської нерухомості, що було у компетенції кам'янецьких старостів ще від XV ст. Сума запису становила 20 гривень і була підтверджена відповідним королівським привілеєм вже за Стефана Баторія 1578 р. Свідками цього акту є земський урядник та найближче оточення старости – кам'янецький війський Станіслав Срочицький, підстароста Єжи Суліма, гродський суддя Вавжинець Мілеський, Марек Островський, старостинський слуга Адам Місчовський.

Отже, тут маємо справу з досить широким розумінням вживаних у люстраціях і документах термінів «слуга», «служба», під якими можуть бути «сховані» особи від дрібного шляхтича, який кінно служить старості або посесорові (приклад служби у Шарівці для Якуба Претвича), до замкової служби і ремісників (приклад слюсаря Іванка). Всі ці особи були не обтяжені жодними поборами. Присутність цих осіб у поборових реєстрах дає змогу з великою долею ймовірності зараховувати їх до шляхти.

Інші

Ймовірно, що до цієї групи можна зарахувати і вїттів числених містечок, статус яких вимагав запровадження такого уряду. Прикладом особи, яка, як і інші слуги, сплатила побор за свого господаря, є Федір, вїт у м. Язлівець, він це зробив за Миколая Монастирського [478, s. 67], якого у документі помилково означено кам'янецьким старостою (*capitanei camenecensi*) [24, к. 269 v].

Ще однією особою є Блажей, бакалавр мистецтв та ректор кам'янецької школи (*artium bacalaureum seu rectorem scholae Camenecensis*). Він зазначений як слуга скальського старости Лянцкоронського, що сплатив побор із с. Цигани, Залісся [225, s. 189]. Цей приклад цікавий з огляду на можливий патронат Лянцкоронськими над школою у Кам'янці [302, s. 100], адже керівником зазначено їхнього слугу, і у посесію він отримав село, приписане до Скальського староства, яке впродовж XVI ст. знаходилося в руках цієї родини.

* * *

Подільська шляхетська корпорація на кінець панування династії Ягеллонів у Польському королівстві стала повноцінним елементом серед інших подібних собі регіональних угруповань. Зважаючи на певну специфіку проживання на південно-східному кордоні Корони Польської вона вирізнялася певними специфічними якостями, що вирізняли її від подібних суспільних груп насамперед у коронних воєводствах.

Вона досить чітко уявляла територію свого проживання, і як це видно з наведених вище прикладів, це уявлення відображало певною мірою той спосіб життя і ті повсякденні практики, котрі були властиві саме їй.

Ревізія листів, і відповідні акції, що відбувалися упродовж середини і другої половини 60-х років посприяли усвідомленню своєї регіональної окремішності. Сама акція на території Подільського воєводства пройшла під гаслом боротьби за збереження того способу і системи землеволодіння, що склалася тут починаючи з середини XV ст.

Наведені приклади ревізії документів на право володіння землею для родини Бучацьких-Язловецьких-Творовських засвідчують як складність проведення таких акцій, де в розрахунки входили документи різних володарів, так і неможливість королівського скарбу виплатити колосальні суми заборгованості, що накопичилися ще з початку XV ст.

Проведенні у цей час побори з дідичних володінь подільської шляхти дозволити вперше прослідкувати кількість і структуру православних парафій на території Подільського воєводства. Цікавою особливістю у цей час було те, що більшість православних парафій концентрувалося у західній частині воєводства, а більшість сіл у яких вони розташовувалися, належали представникам шляхти котра походила з поза меж Поділля.

З побіжного огляду наведених прикладів щодо структури самої шляхетської верстви на території Подільського воєводства видно, що фактично, будь-який середньозаможний шляхтич, який не посідав навіть жодного земського і гродського уряду, мав у своєму розпорядженні певну групу залежних слуг, шляхетського походження.

Шляхта активно вдавалася до використання родинних, сусідських та приятельських стосунків у залагодженні публічних справ (або їх так окреслювали ті, хто сплачував побор, чи урядники відповідальні за його проведення). Ймовірно, за умови кращої збереженості актових книг ми краще бачили б вияви суспільного життя, взаємодопомоги та взаємозамінності у справах.

ВИСНОВКИ

Період від середини XIV ст. і до 1572 р., тобто до кінця панування Ягеллонської династії у Польському королівстві, «подарував» нам історичне Поділля. Мало знана земля (мається на увазі під такою назвою), опинившись у володінні братів Коріатовичів від середини XIV ст., стала об'єктом боротьби між кількома державними утвореннями у Центрально-Східній Європі. Кінець татарського панування на цій території, про котру ми, на жаль, мабуть, ніколи не дізнаємося нічого, окрім самого факту його існування, зробив з колишнього Пониззя ласий шматок, за який змагалися Велике князівство Литовське, Польське та Угорське королівства.

Така увага до Поділля, ймовірно, була пов'язана з його стратегічним положенням, з огляду на контакти зі Сходом. Володіючи Поділлям, можна було контролювати, а головне мати чималий прибуток з торгівлі, яку, до того ж, можна було вести у різних напрямках. Генуезька присутність у XIV–XV ст. в Північному Причорномор'ї давали величезний прибуток тим, хто тримав контроль над торговими шляхами.

Огляд історіографії проблеми засвідчив недослідженість подільської шляхти як регіональної станової корпорації в українській та зарубіжній історіографіях. Такий стан речей був зумовлений відсутністю комплексних досліджень Поділля до 60-х років XX ст. Сучасні дослідження історії краю розпочалися лише наприкінці 90-х років XX ст. і в силу об'єктивних обставин не дали ще всеохоплюючої панорами історії Поділля.

Соціальна структура оточення князів Коріатовичів не ставала предметом зацікавлень істориків, хоча документи в яких представлено найближчих співпрацівників володарів Поділля, відомі дослідникам ще з середини XIX ст. На підставі аналізу усіх збережених на сьогодні документів князів Коріатовичів, в яких подані листи свідків, вдалося реконструювати біограми 34 осіб, котрі ймовірно входили до найближчого грона князівського оточення. Аналіз їхніх біограм та уряди з якими вони згадаються, дозволив реконструювати структуру

привілейованої верстви на Поділлі у цей час. На верхньому шаблі знаходилися князі та князі що залежали від Коріатовичів, на другому – пани, а на третьому зем'яни. Також прослідковується намагання Коріатовичів сформувати власну систему управління краєм котра спиралася на старост, князівських намісників у центрах волостей.

Важливим для дослідження теми є з'ясування змін зверхності над територією Поділля упродовж 1395-1430 р. Ліквідація Подільського князівства, та розподіл Поділля на кілька частин призвели до того, що у подальшому історія краю протікала в цілком інших політико-правових умовах. Передача Західного Поділля краківському воєводі і старості Спиткові з Мельштина розпочала процес вестернізації цієї частини краю. Його смерть і передача Поділля в управління молодшому братові короля Свидригайлові у 1400-1402 рр. не призвела до якихось змін. Втеча останнього до Тевтонського Ордену змусила короля приєднати Поділля до своїх власних володінь – руського домену короля, і управляти цією територією через своїх найближчих співпрацівників – малопольських можновладців. Власне в цей час спостерігаємо процес удокоментування права власності на землю для шляхти на Поділлі. Де сама шляхта є особистими слугами короля.

Після битви під Грюнвальдом, Владислав II Ягайло передає Поділля у пожиттєве володіння Вітовтові. Об'єднавши востаннє під однією владою Поділля, Вітовт запроваджує тут новий спосіб роздачі земельної власності, який ґрунтується на передачі в заставу, за певну суму грошей, землеволодінь шляхті. Саме в цей час посилюється значення намісника володаря у Кам'янці, котрий називає себе генеральним подільським старостою і роздає в заставу маєтності шляхті.

Повернення краю під владу польського короля у 1430 р. з одного боку не змінило статусу шляхти, що проживала на Поділлі, а з іншого продовжило практику Вітовта у заставі маєтків. Усі ці процеси супроводжувалися приходом шляхти з поза меж Поділля (переважно з сусідніх Галицької та Львівської земель) так і з поза української етнічної території.

На прикладі історії роду панів з Бучача герба Адбанк прослідковано історію формування великого комплексу маєтків на території Поділля, а від 1434 р. подільського воєводства. Такий процес концентрації поземельної власності в руках однієї родини пов'язаний з прокоролівською орієнтацією другого покоління роду від 1430, коли упродовж 30-х років XV ст. брати Бучацькі посідали основні старостинські уряди на південно-східному кордоні Польського королівства. Це дало їм змогу взяти під контроль прибутки з транзиту східної торгівлі, котрі були інвестовані у нарощування власного маєтку шляхом збільшення заборгованості королівського скарбу перед ними. Така тактика призвела до того, що столиця краю Кам'янець був заставлений королем і аж до середини 60-х років XV ст. залишався в руках панів з Бучача.

Привілей короля Владислава III від 1442 р. яким він надав Теодорикові з Бучача кам'янецьке генеральне староство та право застави королівщин на суму до 50 гривень польської монети, зробив останнього найвпливовішою особою не тільки на Поділлі, а й усього регіону. Персональні зв'язки з молдавськими господарями та особиста заангажованість у справи сусідньої держави, зробили кам'янецького старосту ключовим гравцем у східній політиці Польського королівства.

Простежено шляхи формування та регіональні особливості подільської шляхетської корпорації у другій половині XV – першій половині XVI ст. Прикордонний спосіб життя місцевої шляхти призвів до того, що місцева шляхта набула своєрідних ознак. Ці ознаки можна звести до такого означення, як *еластична спільнота*, тобто спільнота відкрита для прийняття нових членів, нових правил гри, нових обставин життя; спільнота, яка швидко реагує на виклики, що приходять як із Заходу, так і зі Сходу; спільнота, в якій формуються нові соціальні групи, такі, як професійні вояки. Для них контактна зона кордону давала шанс на успіх в соціалізації, і в банальному збагаченні.

Показовим прикладом може бути те, що особи з не шляхетського стану, такі як Амброзій Ормянчик з Завартова, завдяки військовій службі на Поділлі нобілізувалися, а згодом отримували один з ключових урядів у місцевій

шляхетській ієрархії – уряд земського судді. Так само особи з поза меж не тільки руських земель, а й з поза меж Польського королівства, завдяки військовій службі отримували уряд генерального подільського старости, як то Миколай Іскшицький з Іскшичина що в чеській Сілезії. А тривале старостування Станіслава Лянцкоронського у 1510-1535 р. призвело до укорінення на Поділлі представників цього малопольського роду, старша гілка якого прибрала собі назву Ягельницької від міста Ягельниця.

Одним з основних факторів, що вплинув на формування подільської шляхетської корпорації, стало запровадження з 1470-х років практики охорони південно-східного кордону Польського королівства від татарських нападів, відомого як поточна оборона. Постійна присутність значного контингенту війська та брак місцевої шляхти, призвів до укорінення прийшлих шляхтичів на Поділлі шляхом набуття земельної власності та одруженням з дівчатами та вдовами з місцевих родин.

Виокремлено типологічно особливості притаманні життя подільської шляхти протягом другої половини XIV – 70-х роках XVI століття, які можна поділити на три періоди.

Перший від середини XIV ст. до першої третини XV ст. Характеризуються формуванням місцевої регіональної шляхетської корпорації та запровадження перших урядів – старост, як представників верховного володаря. Разом з тим на подільську шляхту сильний вплив справили процеси, котрі відбувалися у сусідніх руських землях, насамперед тих, що знаходилися у 1371-1378 рр. під владою князя Владислава Опольського.

Другий від 1430-х років і до кінця XV ст. має ознаки завершення формування шляхетської спільнота на засадах коронного права, після поширення на цю територію положень Єдльнінського привілею. Цей період характеризуються й завершенням удокументування права власності на землю та формуванням місцевої земської урядницької ієрархії.

Третій від поч. XVI ст. і до 1570-х років, завдяки набагато ширшій джерельній базі, дозволяє прослідкування внутрішнє життя подільської шляхти.

Простежити творення особистих кар'єр як на регіональному так і загальнодержавному рівнях.

Подільська шляхта упродовж двох століть пройшла шлях від особистих слуг володарів Поділля (другу половина XIV – перша третина XV ст.) до самостійної регіональної спільноти у межах Польського королівства, відрізняючись від інших подібних місцевих корпорацій такою ознакою як еластичність.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Таблиця 1. Приватні села Подільського воєводства згідно поборового реєстру 1563-1564 років в котрих зафіксовані православні храми¹.

№ n/n	Село (згідно побору)	Сучасна локалізація	Кількість храмів	Власник	Посилання
1	Piszathincze	тепер с. Устя, Борщ., Терн. обл.	Sinagoga 1	Наталія Подфіліпська	[24, к., 215 v.]
2	Torskie	с. Торське, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Волковиський званий Козак, Миколай Торський, Раецький	[24, к., 216 v.]
3	Hinkowcze	с. Гиньківці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Марціан Володийовський званий Костюк	[24, к., 216 v.]
4	Sokol	с. Сокіл, К.-П. р-н, Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Анджей Чвікловський	[24, к., 217 v.]
5	Fredrowcze	ймовірно тепер с. Залісся Перше, К.-П. р-н., Хмельн. обл.,	Sinagoga 1	[Наталія] Подфіліпська	[24, к., 217 v.]
6	Berezincze alias Wasilkowcze	тепер с. Юрківці, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Павел, Івашко, Кузьма, Тимко, Єндрух, Ілько Васильковські	[24, к., 218 v.]
7	Hroschewa	с. Горошова, Борщ. р-н, Терн. обл.	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 219 v.]
8	Usczie	частина с. Устя, Борщ. р-	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 219 v.]

¹ Скорочення використані у таблиці: Бар. – Барський, Борщ. – Борщівський, Бучач. – Бучацький, Вінн. – Вінницька, Віньк. – Віньковецький, Город. – Городоцький, Гусят. – Гусятинський, Дераж. – Деражнянський, Дунаев. – Дунаєвський, Заліщ. – Заліщицький, К.-П. – Кам'янець-Подільський, Крас. – Красилівський, Летич. – Летичівський, Літин. – Літинський, м.- місто, Новоуш. – Новоушицький, обл. – область, р-н. – район, с. – село, сел. – селище, Старос. – Старосинявський, Терн.- Тернопільська, Хмельн. – Хмельницька, Чемер. – Чемеровецький, Чортків. – Чортківський, Яромл. – Яромилинський.

		ну, Терн. обл.			
9	Nietheczincze	с. Нетечинці, Вінк. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Анна Радецька	[24, к., 220 v.]
10	Kalinie	с. Калиня, К.- П., р-н. Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Пйотр Бонк	[24, к., 220 v.]
11	Wonykowcze	м. Вінківці, Хмельн. обл.	Sinagoga	Миколай Чурило	[24, к., 221 v.]
12	Paniowcze	с. Панівці, К.- П., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Зеленецьких, Вітальчовських, Єзьорковських	[24, к., 221 v.]
13	Piatniczani	с. П'ятничани, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Корицький	[24, к., 222 v.]
14	Wroblowcze	с. Врублівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Зеленецький, Єзьорковський, Вітальчовський	[24, к., 222 v.]
15	Lietowe Dworziscza	не ідентифіковано	Sinagoga 1	Станіслав Добек Ловчовський	[24, к., 222 v.]
16	Hawrilowcze	с. Гаврилівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Струсь	[24, к., 223 v.]
17	Boriskowcze et Woytkowcze	сс. Боришківці, Вітківці, К.-П., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Струсь	[24, к., 223 v.]
18	Nowosielcze	с. Новосілка, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Костюкова або Володийовська	[24, к., 223 v.]
19	Lastowcze	с. Ластівці, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga vacat[ur] per d[omin]i Kosytkowa	Угеницький, Ластовський, Костюкова	[24, к., 224 v.]
20	Kniehinin	с. Княгинин, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Карапчейовський, Срочицький	[24, к., 224 v.]
21	Ussicza	снт. Стара Ушиця, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Карапчейовський, П'ясецькі	[24, к., 225 v.]
22	Jezierzani	с. Озеряни, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	[вигоріли чорнила]	[24, к., 226 v.]
23	Babincze	с. Шидлівці,	Sinagoga	Мацей	[24,

	Niznie alias Szydlowcze	Чемер. р-н., Хмельн. обл.		Добромирський	к., 227 v.]
24	Babincze alias Krzikow	с. Криків, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Добромирський	[24, к., 227 v.]
25	Ostrowczincze	с. Острівчани, К.-П. р-н., Хмельни. обл.	Sinagoga 1	Хоцимирська	[24, к., 227 v.]
26	Czercze	с. Черче, К.-П., р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 228 v.]
27	Niehinya	с. Нігин, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 228 v.]
28	Zaliesie	с. Залісся, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 228 v.]
29	Schostowcze	с. Шустівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	єпископ кам'янецький	[24, к., 228 v.]
30	Kulczeiowcze	с. Кульчіївці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Валентій Бонк	[24, к., 229 v.]
31	Olchowiecz Stary	с. Вільховець, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	нащадки Свирча	[24, к., 229 v.]
32	Laskowicza	с. Збруч, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 229 v.]
33	Snytowka	с. Снітівка, Летич. р-н. Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Снітовські	[24, к., 230 v.]
34	Diakowcze	с. Дяківці, Літин. р-н., Вінн. обл.	Sinagoga 1	Д'яковські	[24, к., 231 v.]
35	Pilatowcze	с. Пилатківці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga	кам'янецький протопоп Назарко	[24, к., 232 v.]
36	Babincze	можливо с. Бабине, Старос. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	-	[24, к., 232 v.]
37	Vuzukowcze	ймовірно с. Божиківці,	Sinagoga 1	Анджей Місковський	[24, к., 232 v.]

		Дераж. р-н., Хмельн. обл.			
38	Kolodropka	с. Колодрібка, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Каспер Вілковський	[24, к., 234 v.]
39	Chodiowcze	с. Хотьківці, Крас. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Василь Ходийовський	[24, к., 234 v.]
40	Kierdanowcze	нині не існує	Sinagoga 1	Сава Кердановський	[24, к., 235 v.]
41	Holeniszczow	с. Голенищеве, Летич. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 235 v.]
42	Subocz	с. Субіч, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Станіслав Добек Ловчовський	[24, к., 236 v.]
43	Podffilipie	с. Підпилип'я, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Потоцька	[24, к., 236 v.]
44	Bahawicza	с. Баговиця, К.-П., р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Ян Кольбус	[24, к., 237 v.]
45	Hluboczek	с. Глибочок, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Геронім Лянцкоронський	[24, к., 239 v.]
46	Loianowcze	с. Ланівці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Геронім Лянцкоронський	[24, к., 239 v.]
47	Zozulincze	с. Зозулинці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Геронім Лянцкоронський	[24, к., 239 v.]
48	Liaskowcze	йомвірно с. Лисківці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Ян Міляновський	[24, к., 240 v.]
49	Jowcze	с. Івча, Літин. р-н., Вінн. обл.	Sinagoga 1	хмільницький староста	[24, к., 241 v.]
50	Winnikowcze	с. Вінниківці, Літин. р-н., Вінн. обл.	Sinagoga 1	хмільницький староста	[24, к., 242 v.]
51	Holieniszczow	с. Голенищеве, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Геронім Лянцкоронський	[24, к., 244 v.]
52	Milieiowcze	с. Милівці,	Sinagoga 1	Дітрихова,	[24,

		Чортків. р-н., Терн. обл.		дружина Яна Мілянського	к., 245 v.]
53	Iwanykowcze	ймовірно тепер не існує	Sinagoga 1	воєвода руський	[24, к., 245 v.]
54	Humiencze	с. Гуменці, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Калиновські	[24, к., 245 v.]
55	Wolkowcze	можливо с. Вовківці або с. Дністрове, Борщ., р-н. Терн. обл.	Sinagoga 1	Калиновські	[24, к., 245 v.]
56	Kasparowcze	с. Касперівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Станіслав Яцимирський	[24, к., 246 v.]
57	Maschkatowcze	с. Мушкатівка, Борщ., р-н. Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян Борщовський	[24, к., 246 v.]
58	Kuliawi	ймовірно с. Соснівка, Ярмол. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 247 v.]
59	Olchowiecz	с. Вільхівці, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Шудковських, Ластовських	[24, к., 247 v.]
60	Borziakowcze	тепер с. Бурдяківці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Сирмяновський, Панас та Ігнат Борзяковські	[24, к., 247 v.]
61	Zalieszcze	м. Заліщики, Терн. обл.	Sinagoga 1	Залеських	[24, к., 248 v.]
62	Lissiecz	с. Лисець, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Талафусів	[24, к., 249 v.]
63	Kopistin	с. Копистин, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Претвичова	[24, к., 249 v.]
64	Manaster	с. Монастирок, Ярмолин. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Претвичова	[24, к., 250 v.]
65	Hlibow	с. Глібів, Новоуш. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Олекса Карачовський	[24, к., 250 v.]
66	Charczowcze	нині не існує,	Sinagoga 1	Федір і Павлик	[24,

		існувало біля с. Збриж, Чемер. р-н., Хмельн. обл.		Харчовські	к., 251 v.]
67	Holischin	с. Олешин, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 251 v.]
68	Buczaia	с. Бучая, Новоуш. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Станіслав Закшовський	[24, к., 252 v.]
69	Pirohowcze	с. Пирогівці, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	воєвода руський	[24, к., 254 v.]
70	Chreptiow	с. Хребтіїв, Новоуш. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Станіслав Яцимірський	[24, к., 254 v.]
71	Kapuszcincze	с. Капустинці, Чортк. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Щепановська	[24, к., 255 v.]
72	Jarmolincze	сmt. Ярмолинці, Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Ярмолинські	[24, к., 256 v.]
73	Malieiwczе	с. Маліївці, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Малейовський	[24, к., 256 v.]
74	Schudkowcze (Suthkowcze)	с. Сутківці, Ярмол. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Сутковська	[24, к., 258 v.]
75	Jaroslawka	с. Ярославка, Летич. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	воєвода руський	[24, к., 258 v.]
76	Masiowcze	с. Масівці, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	воєвода руський	[24, к., 258 v.]
77	Holoskow	с. Голосків, Летич. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	воєвода руський	[24, к., 258 v.]
78	Arkadeiwczе	с. Аркадіївці, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Сенявський	[24, к., 261 v.]
79	Kozuchow	с. Кожухів, Літин. Р-н., Вінн. обл.	Sinagoga 1	Хмільнецьке староство	[24, к., 261 v.]
80	Nowosiolka	с. Новосілка,	Sinagoga 1	староста	[24,

		Дераж. р-н., Хмельн. обл.		барський	k., 267 v.]
81	Seworohi	с. Сивороги, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 268 v.]
82	Tarnawa	С. Тернова, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 268 v.]
83	Dunaiowcze Wisnye	м. Дунаївці, Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 269 v.]
84	Usczie	с. Устечко, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga	Миколай Монастирський	[24, k., 269 v.]
85	Lissowcze	с. Лисівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Монастирський	[24, k., 269 v.]
86	Pomorcze	с. Помірці, Бучач. Р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Миколай Монастирський	[24, k., 269 v.]
87	Derazinska Luka	частина м. Деражня, Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 271 v.]
88	Olchowicz Napolny	с. Вільхивчик, Гусят. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	нащадки Свирча	[24, k., 271 v.]
89	Czubarowka (Czabarowka)	с. Чабарівка, Гусят. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	нащадки Свирча	[24, k., 271 v.]
90	Jaromirka	с. Велика Яромірка, Город. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	нащадки Свирча	[24, k., 272 v.]
91	Trisczieniecz	с. Тростянець, Город. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	нащадки Свирча	[24, k., 272 v.]
92	Mukarow	с. Мукарів Пільний, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.,	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 274 v.]
93	Hriniowcze	ймовірно частина с. Пробіжна, Чортків. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Давид П'ясецький	[24, k., 274 v.]

94	Czarnokuncze	с. Великі Чорнокінці, Чортків. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян і Флоріан П'ясецькі	[24, к., 274 v.]
95	Kariczincze Rimowe	с. Коричинці, Дераж. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, к., 275 v.]
96	Zinkowcze	с. Зінківці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Ян органіст	[24, к., 276 v.]
97	Mielnicza	сmt. Мельниця-Подільська, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян Черменський	[24, к., 276 v.]
98	Wladkowcze	тепер с. Латківці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян Черменський	[24, к., 276 v.]
99	Olchowiecz	с. Вільховець, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян Черменський	[24, к., 276 v.]
100	Paniowcze	с. Панівці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Ян Черменський	[24, к., 276 v.]
101	Krzywce	с. Кривче, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мілеський	[24, к., 277 v.]
102	Bielcze	с. Більче-Золоте, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 277 v.]
103	Biedrzichowcze	с. Бедриківці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 277 v.]
104	Dubrowliani	с. Добрівляни, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 277 v.]
105	Grodek Kulakow	с. Городок, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 277 v.]
106	Iwany	с. Іване-Золоте, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, к., 277 v.]
107	Chmieliowa	с. Хмелева,	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24,

		Заліщ. р-н., Терн. обл.			k., 278 v.]
108	Lietacze	с. Литячі, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, k., 278 v.]
109	Beremiona	с. Берем'яни, Бучач. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, k., 278 v.]
110	Duliby	с. Дуліби, Бучач. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, k., 278 v.]
111	Popowcze	с. Попівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, k., 278 v.]
112	Hrihorowcze	нині не існує, існувало біля с. Кошилівці, Заліщ. р-н. Терн. обл.	Sinagoga 1	Мацей Влодек	[24, k., 278 v.]
113	Dluzek	с. Довжок, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	кам'янецьке староство	[24, k., 280 v.]
114	Joltuschkow	с. Ялтушків, Бар. р-н., Вінн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 281 v.]
115	Pokutincze	с. Покутинуці, Вінк. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 281 v.]
116	Slobodka	ймовірно с. Слобідка, що існувало біля с. Лука Барська Барського р-ну Вінницької обл.	Sinagoga 1	староста барський	[24, k., 282 v.]
117	Sienkow	с. Синьків, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 2	староста скальський	[24, k., 282 v.]
118	Zalesie	ймовірно с. Залісся Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Лянцкоронський	[24, k., 283 v.]
119	Siolko	не	Sinagoga 1	Лянцкоронський	[24,

		ідентифіковано			k., 283 v.]
120	Smanykowcze	с. Шманьківці, Чортк. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Лянцкоронський	[24, k., 283 v.]
121	Balina	сmt. Балин, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Лянцкоронський	[24, k., 283 v.]
122	Wisniowicz	с. Вишнівчик, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Sinagoga 1	Лянцкоронський	[24, k., 284 v.]
123	Chartanowcze	с. Хартонівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Марцинковська (зі своєї частини села)	[24, k., 284 v.]
124	Czigani	с. Цигани, Борщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Геронім Лянцкоронський	[24, k., 285 v.]
125	Uhrinkowcze	с. Угриньківці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Sinagoga 1	Дашко Лостовський	[24, k., 286 v.]

Додаток № 2

Таблиця 2. Села Подільського воєводства згідно поборового реєстру 1565-1566 років в котрих зафіксовані православні храми

<i>№ п/п</i>	<i>Село (згідно побору)</i>	<i>Сучасна локалізація</i>	<i>Кількість храмів</i>	<i>Власник</i>	<i>Посил ання</i>
1	Kierdanowcze	нині не існує	Рор 1	Савка Кердановський	[225, s. 182]
2	Kozuchow	с. Кожухів, Літин. Р-н., Вінн. обл.	Рор 1	Кожуховський	[225, s. 183]
3	Holieniszow	с. Голенищеве, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	староста скасський	[225, s. 183]
4	Hlibow	с. Глібів, Новоуш. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Карачовський	[225, s. 183]
5	Hluboczek	с. Глибочок,	Рор 1	Лянцкоронський скасський	[225, s. 184]

		Борщ. р-н., Терн. обл.		староста	
6	Loianowcze	ймовірно с. Ланівці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Лянцкоронський скальський староста	[225, s. 184]
7	Piethniczani	с. П'ятничани, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Корицький	[225, s. 184]
8	Laskowicza	с. Збруч, К-П. р-н, Хмельн. обл.	Pop 1	кам'янецьке староство	[225, s. 185]
9	Czarnokoncze	с. Великі Чорнокінці, Чортків. р-н., Терн. обл.	Pop 1	П'ясецький	[225, s. 185]
10	Holieniszczow	с. Голенищеве, Летич. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	кам'янецьке староство	[225, s. 185]
11	Miliowcze	с. Милівці, Чортків. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Дітрихова	[225, s. 186]
12	Pilatowcze	с. Пилатківці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	кам'янецький протопоп руський	[225, s. 186]
13	Kopistin	с. Копистин, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Претвичова	[225, s. 186]
14	Czigani	с. Цигани, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	скальський староста	[225, s. 186]
15	Zaliesie	ймовірно с. Залісся Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	скальський староста	[225, s. 186]
16	Ussycza	сmt. Стара	Pop 1	частина Карапчовського	[225, s. 187]

		Ушиця, К.-П. р-н., Хмельн. обл.			
17	Manastyr	с. Монастирок, Ярмолин. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Кендзерський	[225, s. 187]
18	Olexincze	С. Олексинці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Домбровський	[225, s. 187]
19	Chodorowcze	с. Ходоровці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	частина Секержинського	[225, s. 187]
20	Subocz	с. Субіч, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	частина Добка Ловчовського	[225, s. 187]
21	Letowodworzyszcze	не ідентифіковано	Pop 1	Добек Ловчовський	[225, s. 187]
22	Bahawicza	с. Баговиця, К.-П., р-н., Хмельн. обл.	Pop deser.	Кольбус	[225, s. 187]
23	Charzowcze	існувало біля с. Збриж, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Андрій та Ігнат Харчовські	[225, s. 188]
24	Chreptiow	с. Хребтіїв, Новоуш. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Яцимірський	[225, s. 188]
25	Kalinie	с. Калиня, К.- П., р-н. Хмельн. обл.	Pop 1	Пйотр Бонк	[225, s. 188]
26	Borziakowcze	с. Юрківці, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Борзяковських	[225, s. 188]
27	Kulczeiowcze	с. Кульчіївці, К.-П. р-н.,	Pop 1	Валентій Бонк	[225, s. 188]

		Хмельн. обл.			
28	Lyssiecz	с. Лисець, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Талафус	[225, s. 188]
29	Karuszczincze	с. Капустинці, Чортк. р-н., Терн. обл.	Pop combustus	Щепановська	[225, s. 188]
30	Phydrofcze	с. Залісся Перше, К.-П. р-н., Хмельн. обл.,	Pop deser	Подфіліпська	[225, s. 188]
31	Roziczna	ймовірно с. Ружичанка, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Сутковська	[225, s. 189]
32	Suthkowcze	с. Сутківці, Ярмол. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Сутковська	[225, s. 189]
33	Poteremcze	с. Теремці, К- П., р-н., Хмельн. обл. (існувало до поч. 1980-х рр.)	Pop 1	частина Вольського	[225, s. 189]
34	Tarnawa	с. Тернова, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	барський староства	[225, s. 189]
35	Sevorohi	с. Сивороги, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	барський староства	[225, s. 190]
36	Sokol	с. Сокіл, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Чвікловський	[225, s. 190]
37	Chartanowcze	с. Хартонівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Марцінковська	[225, s. 190]

38	Kumanow	с. Куманів, Город. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Талафусова	[225, s. 190]
39	Solopkowcze	с. Солобківці, Ярмол. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Карапчовський	[225, s. 191]
40	Vasilkowcze alias Berezincze	с. Юрківці, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Павло, Івашко, Кузьма, Тимко, Єндрух Васильковські	[225, s. 191]
41	Diakowcze	с. Дяківці, Літин. р-н., Вінн. обл.	Pop 1	частина Івана Д'яковського	[225, s. 191]
42	Mielnicza	сmt. Мельниця- Подільська, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Чірмінський	[225, s. 191]
43	Ostrowczincze	с. Острівчани, К.-П. р-н., Хмельни. обл.	Pop 1	Хоцимівська	[225, s. 191]
44	Volkowcze	можливо с. Вовківці або с. Дністрове, Борщ., р-н. Терн. обл.	Pop 1	Хоцимівська	[225, s. 191]
45	Piszatincze	тепер с. Устя, Борщ., Терн. обл.	Pop 1	Подфіліпська	[225, s. 192]
46	Humincze	с. Гуменці, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Хоцимівська і Калиновська	[225, s. 192]
47	Nahorzani	с. Нагоряни, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	частина Міляновського	[225, s. 192]
48	Laskowcze	с. Лисківці, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Міляновський	[225, s. 193]

49	Olchowiecz	с. Вільхівці, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Частина Сутковського і Лостовського	[225, s. 193]
50	Chodiowcze	с. Хотьківці, Крас. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Василь Ходийовський	[225, s. 193]
51	Hinkowszcze	с. Гиньківці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Марціан Володийовський	[225, s. 193]
52	Jezirzani	с. Озеряни, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Леонард Ольшовський	[225, s. 193]
53	Kuliawi	с. Соснівка, Ярмол. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	частина П'ясецького	[225, s. 193]
54	Dłuzek	с. Довжок, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	кам'янецьке староство	[225, s. 193]
55	Pomorcze	с. Помірці, Бучач. Р-н., Терн. обл.	Pop 1	Миколай Монастирський	[225, s. 193]
56	Lissowcze	с. Лисівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Миколай Монастирський	[225, s. 193]
57	Nowosielcze	с. Новосілка, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Костюкова	[225, s. 194]
58	Hawrylowcze	с. Гаврилівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	хмільницький староства Струсь	[225, s. 194]
59	Voithkowcze et Boriskowcze	с. Боришківці, Вітківці, К.-П., Хмельн. обл.	Pop 1	Струсь	[225, s. 194]

60	Koraczincze	с. Коричинці, Дераж. р.-н., Хмельн. обл.	Pop 1	барське староство	[225, s. 194]
61	Trzczeniecz	с. Тростянець, Город. р.-н., Хмельн. обл.	Pop 1	двох Гербуртів	[225, s. 194]
62	Usczie	с. Устечко, Заліщ. р.-н., Терн. обл.	Pop 1	Миколай Монастирський або Язловецький	[225, s. 194]
63	Wroblowcze	с. Врублівці, К.-П. р.-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Зеленецький, Єзьорковський, Вітальчовський	[225, s. 195]
64	Babincze	с. Бабине, Старос. р.-н., Хмельн. обл.	pop	частина Кемличової	[225, s. 195]
65	Maskatowcze	с. Мушкатівка, Борщ., р.-н. Терн. обл.	pop	Борщовський	[225, s. 195]
66	Olchowiecz	с. Вільховець, Борщ. р.-н., Терн. обл.	Pop 1	частина Яна Чірмінського	[225, s. 195]
67	Poteremcze	с. Теремці, К- П., р.-н., Хмельн. обл. (існувало до поч. 1980-х рр.)	Pop flor. 1	частина Радецького	[225, s. 195]
68	Snietowka	с. Снітівка, Летич. р.-н. Хмельн. обл.	Pop 1	Снітовські	[225, s. 196]
69	Pothphilipie	с. Підпилип'я, К.-П. р.-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Потоцька	[225, s. 196]
70	Sienkow	с. Синьків,	Pop 2	Лянцкоронський	[225, s. 196]

		Заліщ. р-н., Терн. обл.			
71	Maleiowcze	с. Маліївці, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Малейовський	[225, s. 196]
72	Paniowcze Wysnie	тепер. с. Панівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Чірмінський	[225, s. 196]
73	Czerncze	с. Черче, К.-П., р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 196]
74	Zalieszcze	м. Заліщики, Терн. обл.	Рор 1	частина Залеських	[225, s. 196]
75	Holisin Stary	с. Олешин, Хмельн. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	кам'янецький староста	[225, s. 196]
76	Zwiniacze utraque Wysnie et Srednie	с. Дзвиняч, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Рор 1	Чірмінський	[225, s. 197]
77	Wladkowcze	с. Латківці, Борщ. р-н., Терн. обл.	Рор 1	Чірмінський	[225, s. 197]
78	Rossochaczecz	с. Росохач, Чортк. р-н., Терн. обл.	Рор 1	Лянцкоронський	[225, s. 197]
79	Wisniowiecz	с. Вишнівчик, Чемер. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Лянцкоронський	[225, s. 197]
80	Neteczincze	с. Нетечинці, Віньк. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Срочицький	[225, s. 198]
81	Kniehinin	с. Княгинин, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Рор 1	Срочицький	[225, s. 198]
82	Mikitincze	с. Микитинці,	Рор 1	частина Гербурта	[225,

		Ярмол. р-н., Хмельн. обл.		і також Лянцкоронського	s. 198]
83	Nihinia	с. Нігин, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 198]
84	Zaliessie	с. Залісся, Борщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 198]
85	Sostowcze	с. Шустівці, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 198]
86	Hrossowa	с. Горошова, Борщ. р-н, Терн. обл.	Pop 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 198]
87	Usczie	с. Устя, Борщ. р-ну, Терн. обл.	Pop 1	єпископ кам'янецький	[225, s. 198]
88	Mukarow	с. Мукарів Пільний, Дунаєв. р-н., Хмельн. обл.,	Pop 1	барське староство	[225, s. 199]
89	Zinkowcze	с. Зіньківці, К.- П. р-н., Хмельн. обл.	Pop des.	Стіл єпископа кам'янецького туната Яна органіста	[225, s. 199]
90	Biedrzychowcze	с. Бедриківці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
91	Dubrowliany	с. Добрівляни, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
92	Grudek Kulakow atque Koscielniki	с. Городок, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
93	Iwan	с. Іване-	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]

		Золоте, Заліщ. р-н., Терн. обл.			
94	Chmielowa	с. Хмелева, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
95	Letacze	с. Литячі, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
96	Duliebi	с. Дуліби, Бучач. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
97	Popowcze	с. Попівці, Заліщ. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
98	Kossilowcze et Hrihorowcze	с. Кошилівці, Заліщ. р-н.,	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
99	Olchowiecz Stary	с. Вільховець, К.-П. р-н., Хмельн. обл.	Pop deser.	спадкоємців Свірча, тенута Язловецького	[225, s. 200]
100	Olchowiecz Napolny	с. Вільхивчик, Гусят. р-н., Терн. обл.	Pop 1	спадкоємців Свірча, тенута Язловецького	[225, s. 200]
101	Vachnowcze	можливо с. Вахнівці, Новоуш., р-н., Мельн. Обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
102	Czubarowka	с. Чабарівка, Гусят. р-н., Терн. обл.	Pop 1	Язловецький	[225, s. 200]
103	Ziancze, Bubnowka, Martinkowcze	ймовірно с. Зайчики, Волоч. р-н, Хмельн. обл., сс. Бубнівка, Мартинківці, Город. р-н.,	Pop 1	Лудзіцький	[225, s. 201]

		Хмельн. обл.			
104	Jaromirka	с. Велика Яромірка, Город. р.-н., Хмельн. обл.	Pop 1	Гербуртів та спадкоємків Свирча	[225, s. 201]
105	Slobothka	ймовірно с. Слобідка, що існувало біля с. Лука Барська Барського р-ну Вінницької обл.	pop	барське староство	[225, s. 201]
106	Iwanikowcze	ймовірно тепер не існує	Pop 1	воєводва руський	[225, s. 201]
107	Paniowcze Nizne	тепер с. Панівці, К.-П. р.-н., Хмельн. обл.	Pop desert.	Яцимірський	[225, s. 202]
108	Kasparowcze	с. Касперівці, Заліщ. р.-н., Терн. обл.	Pop flor. 2	Яцимірський	[225, s. 202]
109	Brzezanki	с. Бережанка, Борщ, р.-н., Терн. обл.	Pop desert.	Яцимірський	[225, s. 202]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК України)

Ф. 37. Кам'янецький земський суд. – Оп. 1.

1. Спр. 1. Актова книга 1521–1545. – 412 арк.
2. Спр. 2. Актова книга 1543–1545. – 239 арк.
3. Спр. 8. Актова книга 1566–1577. – 511 арк.

Ф. 39. Кам'янецький городовий магістрат. – Оп. 1.

4. Спр. 3. Актова книга 1554–1563. – 306 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАЛ України)

Ф. 181. Ляцкоронські. – Оп. 2.

5. Спр. 1649. Документ кам'янецького земського суду від 24 січня 1447 р.
6. Спр. 1653. Документ кам'янецького земського суду від 7 червня 1471 р.

Головний архів давніх актів у м. Варшава (Archiwum Główne Akt Dawnych)

Metryka Koronna.

7. Sygn. 10. – 142 k.
8. Sygn. 11. – 570 k.
9. Sygn. 12. – 215 k.
10. Sygn. 14. – 374 k.
11. Sygn. 23. – 430 k.
12. Sygn. 77. – 444 k.
13. Sygn. 78. – 474 k.
14. Sygn. 82. – 662 k.

- 15.Sygn. 84. – 490 k.
 16.Syng. 86. – 462 k.
 17.Sygn. 89. – 486 k.
 18.Sygn. 90. – 442 k.
 19.Sygn. 107. – 576 k.
 20.Sygn. 114. – 462 k.
 21.Sygn. 115. – 478 k.
 22.Sygn. 117. – 474 k.
 23.Sygn. 133. – 608 k.

Archiwum Skarbu Koronnego

Dział I.

- 24.Sygn. 45. Rejestry poborowe, rachunki i inwentarze królewskich wójtów podolskich. – 652 k.

Dział LVI.

- 25.Sygn. B-5/I. – Inwentarz i Lustracje starostwa Barskiego. – 260 k.
 26.Sygn. C-2/I. – Inwentarz i Lustracje starostwa Chmielnickiego. – 86 k.
 27.Sygn. K-4/I. – Inwentarz i Lustracje starostw: Kamieniec Podolskiego i Latyczowskiego. – 90 k.

Dział 85

- 28.Sygn. 1. – 42 k.
 29.Syng. 6. – 56 k.
 30.Sygn. 11. – 127 k.
 31.Sygn. 12. – 100 k.
 32.Sygn. 36. – 89 k.
 33.Sygn. 37. – 43 k.
 34.Sygn. 38. – 103 k.
 35.Sygn. 39. – 167 k.

- 36.Sygn. 40. – 96 k.
- 37.Sygn. 41. – 56 k.
- 38.Sygn. 42. – 318 k.
- 39.Sygn. 44. – 68 k.
- 40.Sygn. 48. – 38 k.
- 41.Sygn. 49. – 58 k.
- 42.Sygn. 50. – 102 k.
- 43.Sygn. 51. – 56 k.
- 44.Sygn. 52. – 57 k.
- 45.Sygn. 55. – 70 k.
- 46.Sygn. 56. – 64 k.
- 47.Sygn. 57. – 47 k.
- 48.Sygn. 58. – 139 k.

Archiwum Zamoyskich

- 49.Sygn. 32. Rejestr Archiwum Koronnego. – 996 k.
- 50.Sygn. 688. – Listy do Jana Zamoyskiego od Potockich. – 170 k.

Zbiór dokumentów pergaminowych.

- 51.Syng. 5850. (1452 p.).
- 52.Sygn. 6097. (1532 p.).
- 53.Syng. 6106. (1419 p.).
- 54.Sygn. 7301. (1446 p.).
- 55.Sygn. 7306. (1449 p.).
- 56.Sygn. 7307. (1449 p.).
- 57.Sygn. 7311. (1443 p.).
- 58.Sygn. 7312. (1443 p.).
- 59.Sygn. 7314. (1454 p.).
- 60.Sygn. 7319. (1458 p.).
- 61.Sygn. 7334. (1470 p.).

- 62.Sygn. 7322. (1447 p.).
 63.Syng. 7379. (1442-1455 pp.).
 64.Sygn. 8245. (1444 p.)
 65.Sygn. 8506. (1452 p.)
 66.Sygn. 8832. (1421 p.);

Tak zwana Metryka Litewska.

Dzial. IV B.

- 67.Sygn. 17. – 282 k.

Zespół 420. Nabytki Niedokumentowany.

- 68.Sygn. 030. – K. 1–91 Inwentarz Kromera; K. 92–287 Inwentarz Lubienskich.

**Львівська наукова бібліотека Національної академії наук України ім.
 В. Стефаника. Відділ рукописів.**

- 69.Ф. 141. – Оп. 1. – Спр. 2250/III. – 31 арк.

**Міська і воєводська бібліотека м. Бидгощ (Biblioteka Mejska i Wojewódzka
 w Bydgoszczi)**

Zbiory Specjalne.

- 70.Sygn. 1219 III «Autografy królewski». – № 3.

**Бібліотека Польської академії наук в Кракові (Biblioteka PAN–PAU w
 Krakowie)**

- 71.Materiały do V-go tomu Kodeksu dyplomatycznego Małopolski. – Teka F. –
 № 9.

**Бібліотека Чарторийських у Кракові. Відділ рукописів (Biblioteka XX
 Czartoryskich w Krakowie. Dział rękopisów)**

- 72.Syng. 1725/IV. – 209 k.

73. Sygn. 2723/IV. – 650 s.

Опубліковані джерела

74. Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Типография 2-го отделения Собственного его императорского величества канцелярии, 1846. – Т. 1 (1430–1506). – 419 с. разд. паг.
75. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Издание археографической комиссии, 1863. – Т. 1. (1361–1598). – 2+301+15 с.
76. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси, издаваемый при управлении виленского учебного округа. – Вильна, 1867. – Т. 1. – X+410 с.
77. Архив Юго-Западной России издаваемый комиссиею для разбора древних актов состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. VIII. – Т. I. Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты барского староства XV–XVI в. / Изд. М. Грушевский. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1893. – 2+II+126+374 с.
78. Архив Юго-Западной России издаваемый комиссиею для разбора древних актов состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. VIII. – Т. II. Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты барского староства XV–XVI в. / Изд. М. Грушевский. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1894. – 268+498 с.
79. Брун Ф. Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'or, Seigneur de Santes, Willerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahégnies. 1399–1450. Mons, typ. d'Em. Ployois, 1840, in 8, 140 стр. съ картою / Феликс Брун // Записки одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1853. – Т. III. – С. 443–465.

80. Галенко О. Крим у 1438 р. (Подорожні нотатки Перо Тафура) / Олександр Галенко // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1996. – Вип. VIII. – С. 176–190.
81. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – 400 с.
82. Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. Пешак. – К.: Наукова думка, 1974. – 256 с.
83. Груша А. Невядома грамота Фёдара Карыятавіча за 1391 г. / Аляксандр Груша // Беларускі гістарычны агляд. – Мінск, 2001. – Т. 8. – Сш. 1–2. – С. 132–133.
84. Грушевський М. Опис Подільських замків 1494 р. / Михайло Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т. VII. – Кн. 3. – С. 1–18.
85. Грушевський М. Королівський дозвіл на викуп Камінецького староства 1456 р. / Михайло Грушевський // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. XX. – С. 1–2 (miscellanea).
86. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530) / Михайло Грушевський // ЗНТШ. – Львів, 1905. – Т. LXIII. – С. 1–94.
87. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530); Серія друга (ч. 81–132) (1531–1574) / Михайло Грушевський // Грушевський М. Твори: У 50 томах / Т. 7. Серія. Історичні студії та розвідки (1900–1906). – Львів, 2005. С. 140–299.
88. [Документ Владислава Ягайла Сеньку Волосу на Лядаву из трансумпта короля Сигизмунда-Августа от 5 июля 1780 г. из собрания Гурского Владислава] // Подольские епархиальные ведомости, № 46 (14 ноября) 1887 р. – С. 1073–1078.

89. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 / Упор. Я. Дашкевич, Л. Проценко, З. Хомуцька. – К.: Наукова думка, 1971. – 184 с.
90. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / Упор. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К.: Наукова думка, 1972. – 676 с.
91. Книги польской коронной метрики XV столетия / Изд. В. Граничный, А. Мысловский. – Том 1: Книга № 10 1447–1454 гг. – Варшава: Типография Петра Ляскауэра, 1914. – XXXIII+284 с.
92. Куник А. А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червоной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов / А. А. Куник // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, сообщенных О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Л. Пташицким и И. Режабком. – СПб, 1907. – 113–197 с.
93. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів, 2004. – 1284 с.
94. Купчинський О. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. / Олег Купчинський // ЗНТШ. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 333–359.
95. Літопис руський за Іпатським списком / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
96. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Уклала Р. Майборода. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1999. – 316 с.
97. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV – XV вв. / Собр. В. Уляницкий // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при

- Московском университете. 1887 год. – Кн. 3 / Под заведыванием Е. В. Барсова. – М., 1887. – С. 1–224.
98. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28. – Менск, 2000 / Да друку падрыхтавалі В. Мянжынскі і У. Свяжынскі. – 312 с.
99. Памятники дипломатического и судебного-делового языка русского в древнем Галицко-Володимирском княжестве и в смежных русских областях в XIV и XV столетиях / Изд. Я. Головацкий. – Львов: В типографии Ставропигийского Института, 1867. – 68 с.
100. Полное собрание русских летописей. – Санкт-Петербург, 1907. – Т. 17. Западнорусские летописи. – XIV+652 с.
101. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.
102. Розов В. Українські грамоти / Віктор Розов. – К., 1928. – Т. 1. XIV в. і перша половина XV в. – 182 с.
103. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 1. А–М. – 632 с.
104. Словник староукраїнської мови. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 2. Н–Ф. – 592 с.
105. Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. Т. I (А–Ж). – К., 1907. XLIV+494 с.
106. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1965. – 164 с.
107. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 1064 с.
108. Acta expeditionum bellicarum palatinatus Calissiensis et Posnaniensis in Valachos et in Turcas a. 1497–1498 in Archivo Regio Posnaniensi asservata / Ed. M. Bobrzyński. – Cracoviae, 1882. – XVI+192 p.

109. Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego i t. d. (1501–1506) / Wyd. F. Papée // Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – T. XIX. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1927. – XVII+624 s.
110. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1870. – T. II. – VIII+286 s.
111. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1872. – T. III. – VIII+316 s.
112. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1875. – T. V. – VI+294 s.
113. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1876. – T. VI. – VI+302 s.
114. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1878. – T. VII. – VIII+326 s.
115. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1884. – T. X. – VIII+544 s.
116. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1887. – T. XII. Najstarsze zapiski sądów halickich 1435–1475. – XIV+552 s.
117. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1888. – T. XIII. Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego 1436–1468. – XIV+730 s.

118. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1889. – T. XIV. Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456. – XVII+636 s.
119. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1891. – T. XV. Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich od r. 1457 do 1500. – XIII+720 s.
120. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1894. – T. XVI. Najdawniejsze zapiski sądów sanockich 1463–1552. – XVIII+1581 s.
121. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1901. – T. XVII. Najdawniejsze zapiski Sądów grodzkich przemyskich i lwowskich 1469–1506. – LVIII+660 s.
122. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1903. – T. XVIII. Najdawniejsze zapiski Sądu ziemskiego przemyskiego 1469–1506. – XLIII+702 s.
123. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1906. – T. XIX. Najdawniejsze zapiski Sądu ziemskiego przeworskiego 1458–1506. – XXXIV+856 s.
124. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1909. – T. XX. Lauda Sejmiku generalnego wiszeńskiego 1572–1648. – L+640 s.
125. Acta Tomiciana. – T. I / Ed. T. Działyński etc. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1852. – 8+237+2+53+2 p.

126. *Ibidem.* – T. III / Ed. T. Działyński etc. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1853. – 6+450+25+2 p.
127. *Ibidem.* – T. V / Ed. T. Działyński etc. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1855. – 4+416+23+1 p.
128. *Ibidem.* – T. VI / Ed. T. Działyński etc. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1857. – T. VI. [4], 362+1+19+1 p.
129. *Ibidem.* – T. XI / Ed. Z. Celichowski. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1901. – 6+355 p.
130. *Ibidem.* – T. XII / Ed. Z. Celichowski. – Poznaniae: Bibliotheca Kornicensis, 1906. – 6+435 p.
131. *Ibidem.* – T. XVII. / Collegit V. Pociecha. Suppleverunt et ediderunt V. Urban et A. Wyczański. – Wratislaviae-Cracoviae-Posnanie: Instituti Nationalis Ossoliniani, 1966. – XII+904 s.
132. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1932. – LVI+572 s.
133. Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783 / Wydał Andrzej Janeczek. – Poznań–Warszawa, 2005. – T. I. – LXIV+452 s.
134. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. T. I (ab Anno 1400 ad Annum 1489). – Cracoviae: Typis et Impensis Universitatis Jagellonicae, 1887. – XII+294 p.
135. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Opr. Z. L. Radziwiński i in. – Lwów, 1887. – T.I. 1366–1506. – XXX+204 s.
136. Bona Regalia onerata in terris Russiae etc. Lustratio 1469 r. // Źródła dziejowe. – T. XVIII. – Cz. 1. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. VII. – Cz. 1. Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1902. – S. 1–72.

137. Codex epistolaris saeculi decimi quinti ex antiquis libris formularum corpore Naruszeviciano / Collectus opera A. Sokołowski, J. Szujski. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1876. – LXXII+158 s.
138. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – T. II. Collectus opera Dr. Anatoli Lewicki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1891. – LXXVII+1+531+1+5 s.
139. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – T. III. Collectus opera Dr. Anatoli Lewicki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1894. – LXXXII+666 s.
140. Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430 / Collectus opera A. Prochaska. – Cracoviae: Sumptibus Academiae Literarum Crac., 1882. – CXVI+1114.
141. Corfus I. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea / I. Corfus. – București, 1979. – XXII+420 p.
142. Cromeri M. Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo 1578 / Wyd. W. Czermak. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1901. – XIV+160 p.
143. Documenta Romaniae historica. A. Moldova. – Vol. 1 (1384–1448) / Vol. Întocmit C. Cihodaru, I. Caproșu și I. Șimanschi. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975. – LVI+606 p.
144. Dokumenty Polskie z archiwum dawnego Królestwa Węgier / Wyd. i opr. S. A. Sroka. – Kraków: Societas Vistulana, 1998. – T. I. (do 1450 r.). – XXVIII+152 s.
145. Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / Instruxit J. Żegota Pauli. – T. I. – Libri I–IV // Długosz J. Opera omnia / Cura A. Przewdziecki. – T. X. – Cracoviae, 1873. – VIII+XII+565 p.
146. Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / Instruxit I. Żegota Pauli. – T. III. – Libri IX–X // Długosz J. Opera omnia / Cura A. Przewdziecki. – T. XII. – Cracoviae, 1876. – 595 p.

147. Długossii J. *Historiae Polonicae libri XII / Instruxit I.Zegota Pauli.* – T. IV. – Libri XI–XII // Długosz J. *Opera omnia / Cura A. Przedziecki.* – T. XIII. – Cracoviae, 1877. – 733 p.
148. Długossii J. *Historiae Polonicae libri XII / Instruxit I.Zegota Pauli.* – T. V. – Libri XII (XIII) // Długosz J. *Opera omnia / Cura A. Przedziecki.* – T. XIV. – Cracoviae, 1878. – 702 p.
149. Długossii J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* – Liber duodecimus 1445–1461. – Cracoviae: Polska Alademia Umiejętności–PWN, 2003. – 562 p.
150. Długosz J. *Dziejów Polskich ksiąg dwanaście / Przekład Karola Mecherzyńskiego.* – T. III. – Ks. IX–X // Długosz J. *Dzieła wszystkie / Wyd. A. Przedziecki.* – T. IV. – Kraków, 1868. – 558+XXIII s.
151. Długosz J. *Dziejów Polskich ksiąg dwanaście / Przekład Karola Mecherzyńskiego.* – T. V. – Ks. XII // Długosz J. *Dzieła wszystkie / Wyd. A. Przedziecki.* – T. VI. – Kraków, 1870. – 662+XXIV s.
152. *Invenrarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur per commisarios a Sacra Regia Majestate et Republica ad revidendum et connotandum omnes scripturas in eodem Archivo existenetes deputatos confectum / Ed. E. Rykaczewski.* – Lutetiae Parisorum, 1862. – XV+484 p.
153. *Johanns von Posilge, Officials von Pomesanien. Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419) // Scriptorum Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft / Herausgereren von T. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke.* – T. III. – Leipzig, 1866. – P. 13–464.
154. Jureczko A. *Dokument lokacyjny Kamieńca Podolskiego / Andrzej Jureczko // Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. F. Kiryka.* – Kraków, 2000. – T. I. – S. 61–66.

155. Jus Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis / Ed. J. V. Bandtke. – Warszawa, 1831. – XXIV+484 p.
156. Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inventarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku / Oskar Halecki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1917. – 76 s.
157. Karwasińska J. Sto trzynaście zaginionych dokumentów z Collectio autographorum Biblioteki narodowej / Jadwiga Karwasińska // Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych / Red. P. Bańkowski. – T. III. Biblioteki. – Warszawa: PWN, 1955. – S. 65–103.
158. Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu narodowego im. Ossolińskich / Opr. A. Fastnacht. – Wrocław, 1953. – Cz. I. Dokumenty z lat 1507–1700. – VIII+328 s.
159. Katalog dokumentów i listów królewskich ze zbioru Kazimierza Kierskiego / Opr. J. Eis. – Bydgoszcz, 2005. – 208 s.
160. Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie / Opr. W. Szelińska, J. Tomaszewicz. – Kraków, 1975. – Cz. I. Dokumenty z lat 1148–1506. – XIV+398 s.
161. Katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu / Opr. J. Tomaszewicz, M. Zdanek. – Kraków, 2004. – XXII+290 s.
162. Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506 / Wyd. i przypisami objasnił dr. F. Piekosiński. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1879. – LXXX+370 s.
163. Kodes dyplomatyczny Małopolski / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków: Nakładem Akameii Umiejętności, 1887. – T. III. 1338–1386. – XXXII+480 s.
164. Kodeks dyplomatyczna Małopolski / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1905. – T. IV. 1386–1450. – X+LIX+634 s.
165. Kołodziejczyk D. The Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Othe Documents / Dariusz Kołodziejczyk // The Ottoman Empire and its Heritace. Politics, Society and

- Economy / Ed. By S. Faroghi and H. Inalcik. – Vol. 18. – Leiden, Boston, Köln, 2001. – XVIII+722 p.
166. Krawczuk W. Sumariusz Metryki Koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkiver sygnatura Skokloster E[nskilda] 8636 / Wojciech Krawczuk. – Kraków, 1999. – 136 s.
167. Kryński A. A., Kryński M. Zabytki języka staropolskiego z wieku XIV-go, XV-go i początku XVI-go / A. A. Kryński, M. Kryński. – Warszawa, 1925. – 8+480 s.
168. Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483 ze spuścizny Antoniego Prochaski / Wyd. G. Rutkowska. – Warszawa: Instytut historii PAN, 2005. – 206 s.
169. Inwentarz Metryki Koronnej: Księgi wpisów i dekretów polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795 / Opr. I. Sułkowska-Kurasiowa i M. Woźniakowa. – Warszawa–Łódź: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 312 s.
170. Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. / Janusz Kurtyka // Rocznik Przemyski. – R. 40. – Zesz. 4. Historia. – Przemyśl 2004. – S. 127–269.
171. Kutrzeba S. Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku / Stanisław Kutrzeba. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1937. – XLII+372 s.
172. Liber quitantiarum Alexandri regis ab. a. 1502 ad 1506 // Teki A. Pawińskiego. – Warszawa, 1897. – T. I. – IV+221+XXVI s.
173. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4. / Parengė: Lina Anužytė. – Vilnius: : Vilnius Mokslo ir enciklopediju leidyka, 2004. – 286 p.
174. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506): Užrašymų knyga 5 / Parengė: E. Banionis. – Vilnius: Vilnius Mokslo ir enciklopediju leidyka, 1993. – 404 p.

175. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 530 (1566–1572). Viešuju reikalų knyga 8 / Parengė: D. Baronas, L. Jovaiša. – Vilnius: , 1999. – 118 p.
176. Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta spisane przez ś. p. Adolfa Pawińskiego / Wyd. A. Lewicki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1898. – 90 s.
177. Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Belskiego 1564–1565 / Wydali K. Chłapowski i H. Żytkowicz. – Cz. I. – Warszawa–Łódź: PWN, 1992. – XLVII+284 s.
178. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku / Wyd. Dr. A. Prochaska. – Lwów: Nakładem J. S. hr. Dunina Borkowskiego, 1890. – VIII+212 s.
179. Materiały do dziejów pospolitego ruszenia z lat 1497 i 1509 / Zebrane w części przez Adolfa Pawińskiego, uzupełnił i wydał Stanisław Kutrzeba / Archiwum komisji historycznej. – T. IX. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1902. – S. 235–388.
180. Materiały do regestów dokumentów Władysława Warneńczyka króla Polski i Węgier 1434–1444 / Opracowali Wojciech Krawczuk, Karol Mieszkowski, Zbigniew Perzanowski, Stanisław Sroka // <http://argo.hist.uj.edu.pl/WARN/Index.htm> – Kraków, 2000.
181. *Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars I. Casimiri IV regis tempora complectens (1447–1492). – Varsoviae, MCMV. – IV+192 p.*
182. *Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars II. Iohannis Alberti regis tempora complectens (1491–1501). – Varsoviae, MCMVII. – VIII+192.*
183. *Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit*

- T. Wierzbowski. – Pars III. Alexandri regis tempora complectens (1501–1506). – Varsoviae, MCMVIII. – III+304 p.
184. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars IV. Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Volumen 1-um. Acta cancellariorum 1507–1548. – Varsoviae, MCMX. – VII+480 p.
185. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars IV. Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Volumen 2-um. Acta vicecancellariorum 1507–1535. – Varsoviae, MCMXII. – IV+478 p..
186. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars IV. Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Volumen 3-um. Acta vicecancellariorum 1533–1548. – Varsoviae, MCMXV. – II+440 p.
187. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. – Pars V. Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). – Varsoviae, MCMXIX. – VIII+245 p.
188. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski / Contexuit Josephus Płocha, Antonius Rybalski, Irena Sułkowska / Moderande Jacobo Sawicki. – Pars V. Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). – Varsoviae, MCMLXI. – Vol. 2. Acta vicecancellariorum 1548–1572. – XVI+384 p.
189. Matricularum Regni Poloniae summarus, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit M. Woźniakowa. –

- Pars VI. Henrici Valesii regis tempora complectens (1573–1574). – Varsoviae: DiG, MVMXCIX. – X+2+115+10.
190. Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski / Wyd. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – T.II. – XXVI+998 s.
191. Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Wydał Aleksandr Czołowski // Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. – T. I. – Lwów, 1892. – 152 s.
192. Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie. – Cz. II. Od r. 1394–1400 / Wyd. B. Ulanowski // Starodawnego prawa polskiego pomniki. – Kraków, 1886. – T. VIII. – Cz. II. – S. 4+II++365–982.
193. Okolski S. Orbis Polonus / Stanisław Okolski. – T. I. – Cracoviae 1641. – 580 p.
194. Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne / Franciszek Piekosiński // Studja, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego. Kraków, 1907. – T. VII. – S. 18–138.
195. Pohorecki F. Catalogus diplomatum bibliothecae Instituti Ossoliniani nec non bibliothecae Pawlikowianae ubde ab anno 1227 usque ad annum 1505 / Felix Pohorecki. – Leopoli, 1937. – VI+151 p.
196. Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie / Pod. red. W. Drelicharza. – T. 4. Kamieniec Podolski / Opr. P. Rabiej. – Kraków: Societas Vistulana, 2009. – 144 s.
197. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysiołków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów / Zebrał i opr. W. Pobóg Górski. – Kraków: Drukarnia Czas, 1902. – 346 s.
198. Semkowicz W. Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych / Władysław Semkowicz // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – Zesz. 3–4. – S. 845–847.
199. Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów

- / Zebrał i w treści opisał I. Daniłowicz. – Wilno: W drukarni A. H. Kirkora, 1860. – T. I. – VIII+392 s.
200. Słownik języka polskiego / Przez S. B. Linde. – Warszawa, 1809. – T. II. – Cz. 2. P. – X+602–1286 s.
201. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa, 1880. – T. I. A–Der. – 960 s.
202. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa, 1881. – T. II. Der–G. – 928+XVI s.
203. Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu / Opr. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska. – Wrocław, 1971. – VI+82 s.
204. Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu / Opr. S. Kuraś // Dzieje lubelszczyzny. – Warszawa: PWN, 1983. – T. III. – 320 s.
205. Spieralski Z. Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiařiusz Jana Łaskiego (około 1505). Część pierwsza / Zdzisław Spieralski // Studia Źródłoznawcze. – R. XXIV. – Warszawa-Poznań, 1979. – S. 109–137.
206. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa. T. II Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego MK 133 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie lata 1587–1595 / Opr. A. Kot, W. Krawczuk, M. Kulecki i in. / Pod red. W. Krawczuka. – Kraków, 2001. – 224 s.
207. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria nowa. T. III. Księga wpisów podcaclerza Wojciecha Baranowskiego MK 134 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie lata 1587–V. 1588 / Opr. W. Krawczuk, M. Kulecki i in. / Pod red. W. Krawczuka. – Kraków, 2004. – 204 s.
208. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria nowa. T. IV. Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z okresu marzec 1588 – grudzień 1590. MK 135 z Archiwum Głównego akt Dawnych w Warszawie / Opr. W. Krawczuk. – Warszawa: DiG, 2010. – 482 s.

209. Sumariusz Metryki Koronnej. Seria nowa. T. V. Księga wpisów podkaclerzego Jana Tarnowskiego MK 136 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1591 / Opr. K. Chłapowski. – Warszawa: DiG, 2009. – 280 s.
210. Tomczak A. Memoriał Bernarda Pretwicza do króla z 1550 R. / A. Tomczak // Studia i materiały do historii wojskowości. – T. VI. – Cz. 2. – Warszawa, 1960. – S. 340–357.
211. Vitoldiana. Codex privelegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430 / Zebrał i wydał J. Ochmański. – Warszawa–Poznań: PWN, 1986. – 208 s.
212. Volumina constitutionum / Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – T. I. 1493–1549. – Vol. 1. 1493–1526. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 498 s.
213. Volumina constitutionem / Do druku przygotowali W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka. – T. I. 1493–1549. – Vol. 2 1527–1549– Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 370 s.
214. Volumina Constitutuonum / Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. – T. II. 1550–1609. – Vol. 1. 1550–1585. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. — 516 s.
215. Zaborowski S. Traktat w czterech częściach o naturze praw i dóbr królewskich oraz o naprawie królestwa i o kierowaniu państwem / S. Zaborowski / Z języka łacińskiego przełożył Henryk Litwin i Jerzy Staniszewski. Opracował Henryk Litwin. – Kraków, 2005. – LXXVIII+346 s.
216. Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. IV. Dokumenty z lat 1211–1400. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1969. – XXXII+332 s.
217. Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. V. Dokumenty z lat 1401–1440. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1970. – XXXVI+450 s.

218. Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. VI. Dokumenty z lat 1386–1417. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1974. – XXXIV+496 s.
219. Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. VII. Dokumenty z lat 1418–1434. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1975. – XXXI+438 s.
220. Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Cz. VIII. Dokumenty z lat 1435–1450. Uzupełnienie: Dokumenty z lat 1286–1442. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1975. – XL+400 s.
221. Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece Hr. Przezdzieckich w Warszawie / Wyd. A. Chmiel. – Kraków, 1890. – XIX+160 s.
222. Źródła do dziejów polskich wydane przez M. Grabowskiego i A. Przezdzieckiego. – T. I. – Wilno, 1843. – VIII+224 s.
223. Źródła dziejowe. Lustracje królewsczyzn ziem Ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1877. – T. V. – C+228 s.
224. Źródła dziejowe. – T. XVIII. – Cz. 1. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. VII. – Cz. 1. Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1902. – 10+252+XLVIII+XVIII+72 s.
225. Źródła dziejowe. – T. XIX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym // T. VIII. Ziemie Ruskie. Wołyn i Podole / Opisane przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1889. – II+307+XLVI s.
226. Wincentego de Dominico listy o Polsce pisane do senatu genueńskiego r. 1483–1484 // Biblioteka Ossolińskich. Pismo historyi, literaturze, umijetnościom i rzeczom narodowym poświęcone. Poczet nowy. – T. 2. – Lwow, 1863. – S. 338–350.

227. Wolf A. Zniszczone dokumenty biblioteki ordynacji Krasińskich / Adam Wolf // Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych / Red. P. Bańkowski. – T. III. Biblioteki. – Warszawa: PWN, 1955. – S. 143–231.

Монографії, статті

228. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410 г.) / А. Барбашев. – СПб, 1885. – XVI+166 с.
229. Барбашев А. Витовт. Последнее двадцать лет княжения. 1410–1430 / А. Барбашев. – СПб, 1891. – VIII+342 с.
230. Білецька О. «Казус Спитка»: до історії вивчення середньовічного Поділля (друга половина XIV – перша половина XV ст.) / Ольга Білецька // Київська старовина. – 2005. – № 2. – С. 23–30.
231. Боряк Г. Ревізії та люстрації українських староств кінця XV – середини XVI ст. (в аспекті історико-географічної джерельної цінності) / Геннадій Боряк // Географічний фактор в історичному процесі. – К., 1990. – С. 145–154.
232. Бялковський Л. Поріччя Мурахви в XV–XVI століттях / Леон Бялковський. – Кам'янець на Поділля: Друкарня Кам'янець-Подільського Державного Університету, 1920. – 21 с.
233. Вілямовський М. Надвірна familia Пьотра та Анджея Одровонжів зі Спрови, воєвод та старост руських / Мачей Вілямовський // Молода нація. – К.: Смолоскип, 2001. – № 3. – С. 85–148.
234. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века / Михаил Владимирский-Буданов // Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч. VII. – Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича; Введение М. Ф. Владимирского-Буданова. – С. 1–85.
235. Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація / Леонтій Войтович //

- ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. Львів, 1998. – С. 153–168.
236. Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.) / Игорь Греков. – М. Наука, 1975. – 522 с.
237. Грушевский М. Этнографические данные о Барской околичной шляхте до конца XVIII в. / Михаил Грушевский // Чтения исторического общества Нестора-Летописца. – К., 1892. – Т. VI. – С. 15–16.
238. Грушевский М. Организация старостинского и околичного управления в Барском старостве / Михаил Грушевский // Чтения исторического общества Нестора-Летописца. – К., 1895. – Т. IX. – С. 34–35.
239. Грушевський М. Prohaska A. Podole lennem Korony. 1352–1430. – Kraków, 1895. Рец. на книгу: Prohaska A. Podole lennem Korony. 1352–1430. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895. – 24 s. / Михайло Грушевський // ЗНТШ. – Львів, 1896. – Т. XIII. – С. 8–14.
240. Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / Михайло Грушевський. – Львів: Інститут українознавства, 1996. – 624 с.
241. Дашкевич Я. Кам'янець-Подільський XVI–XVIII ст.: місто трьох гербів / Ярослав Дашкевич // Міста та містечка в герабах, прапорах і печатках. – Львів, 2003. – С. 75–94.
242. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Дмитро Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – XXX+258 с.
243. Еманов А. Г. Развитие торговых связей Кафы в XIII–XV веках / Алексей Еманов // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI веках / Отв. ред. Г. А. Федоров-Давыдов. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1989. – С. 17–24.
244. Зазуляк Ю. Застава як елемент роздавничої політики Ягеллонів у Галицькій Русі в XV ст. / Юрій Зазуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 43–57.

245. Зазуляк Ю. Львівська конфедерація 1464 року: спроба прозопографічного дослідження її учасників / Юрій Зазуляк // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2000. – Т. ССXL. – С. 396–415.
246. Зазуляк Ю. Навколо полеміки про феодалізм на Галичині XIV–XV ст. / Юрій Зазуляк // Ruthenica. – Вип. 5. – К., 2006. – С. 170–193.
247. Заяць О. Умови та процес надання львівського міського громадянства у XV–XVIII століттях / Орест Заяць // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2008. – Т. ССLVI. – С. 113–141.
248. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів, 2003. – 440 с.
249. Кордт В. Материалы по истории русской картографии. Вып. I. Карты всей России и южных ее областей до половины XVII века / Вениамин Кордт. – К., 1899. – 16+42 с.
250. Котляр М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / Микола Котляр. – К.: Наукова думка, 1981. – 240 с.
251. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел / Микола Крикун. – К., 1993. – 186 с.
252. Крикун М. Важливе джерело для вивчення історії міст і сіл України (люстрація Подільського воєводства 1665 р.) / Микола Крикун // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – 1963. – № 3. – С. 19–29.
253. Крикун М. Народонаселение Подольского воеводства в XVII–XVIII вв. / Микола Крикун / Автореф. дисс. канд. историч. наук. – Львов, 1965. – 22 с.
254. Крикун М. Подимні реєстри XVII ст. як джерело / Микола Крикун // Третя Республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни. – К., 1968. – С. 69–98.

255. Крикун М. Населення Подільського воєводства в першій половині XVII ст. / Микола Крикун // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 115–135.
256. Крикун М. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях / Микола Крикун // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 42. Історія зарубіжних слов'янських народів. – Львів: Світ, 1990. – С. 24–41.
257. Крикун М. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV–XVI ст. Перспективи джерелознавства історичної географії України / Микола Крикун // Український археографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – С. 157–178.
258. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII ст. / Микола Крикун // ЗНТШ. – Т. ССXLIII. – Львів, 2002. – С. 374–521.
259. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик / И. И. Лаппо. – Юрьев: Типография К. Матшена, 1911. – XIV+624+192 с.
260. Михайловський В. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським / Віталій Михайловський // Укр. іст. журн. – 2010. – № 4. – С. 4–15.
261. Михайловський В. Велика земельна власність на західному Поділлі у XV ст. (на прикладі документів для Шафранців і Одровонжів) / Віталій Михайловський // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. F. Kiryka. – Kraków, 2005. – Т. 2. – S. 89–98.
262. Михайловський В. Джерельні згадки про Проскурів у XV ст. / Віталій Михайловський // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ–Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 771–772.
263. Михайловський В. Західне Поділля під володіння Вітовта у 1411–1430 роках: надавча політика у світлі документів / Віталій Михайловський // До

- джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ–Львів, 2004. – Т. II. – С. 110–128.
264. Михайловський В. Земельні надання Владислава II – джерело до історії Поділля в першій третині XV ст. / Віталій Михайловський // Молода нація. – К.: Смолоскип, 2000. – № 1. – С. 246–264.
265. Михайловський В. Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 р. / Віталій Михайловський // Вісник львівського університету. Серія історична. – Т. 45. – Львів, 2010. – С. 521–544.
266. Михайловський В. Матеріали до *itineraria* подільських воєвод, каштелянів і старост у XV ст. / Віталій Михайловський // Молода нація. – К., Смолоскип, 2001. – № 3. – С. 149–168.
267. Михайловський В. Надавча поземельна політика володарів Західного Поділля (1402–1506 рр.) / Віталій Михайловський / Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – К., 2004. – 16 с.
268. Михайловський В. Надання земельної власності у Подільському воєводстві за панування Владислава III (1434–1444) / Віталій Михайловський // Український археографічний щорічник. – Київ–Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 227–265.
269. Михайловський В. Початки уряду Кам'янецького генерального старости (1431–1446 рр.) / Віталій Михайловський // Київська старовина. – 2001. – № 3. – С. 163–169.
270. Михайловський В. Роздача земельної власності на Західному Поділлі за Владислава II Ягайла (1402–1413, 1431–1434) / Віталій Михайловський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 38. – Львів, 2003. – С. 596–630.
271. Михайловський В. Спільне правління братів Коріатовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення / Віталій Михайловський // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 34–47.

272. Михайловський В. Описи кам'янецького та летичівського замків 1613 р. / Віталій Михайловський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки. – Т. 18. На пошану проф. В. С. Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 98–116.
273. Михайловський В. Формування латифундії Миколая Бедриха з Бедриховець у Подільському воєводстві у другій половині XV ст. / Віталій Михайловський // Університет. – 2006. – № 6. – С. 9–17.
274. Молчановський Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г: преимущественно по летописным источникам / Никандр Молчановский. – К., 1885. – 390 с.
275. Пашин С. С. Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование / С. С. Пашин. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2001. – 172 с.
276. Петров А. О подложности грамоты князя Феодора Кориатовича 1360 г. / А. Петров // Материалы для истории Угорской Руси. – СПб, 1906. – Т. III. – II+32 с.
277. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / Микола Петров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – 384 с.
278. Пламеницька О. Кам'янець-Подільський / Ольга Пламеницька. – К.: Абрис, 2004. – 256 с.
279. Площанский В. М. Кердеи и Кердеевичи XIV–XV в. (По данным историков и суд. акт. книг) / В. М. Площанский // Труды Десятого Археологического съезда в Риге 1896 / Под. ред. гр. Уваровой. – Т. I. – М., 1899. – С. 277–289.
280. Погорілець О. Саввов Р. Монета подільського князя Костянтина / Олег Погорілець, Ростислав Саввов // Нумізматика. Фалеристика. – 2004. – № 3. – С. 24–29

281. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики / Станіслав Пташицкий. – СПб, 1887. – VIII+ 280 с.
282. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Ефим Сецинский. – Киев, 1895. – 248 с.
283. Сіцинський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (Історико-археологічні нариси) / Юхим Сіцинський. – Київ, 1928. – 100 с.
284. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / Ігор Скочиляс. – Львів: Вид-во УКУ, 2010. – XXIV+832 с.
285. Скочиляс І. Територіальне розміщення організаційних структур Галицької (Львівської) православної єпархії на Поділлі / Ігор Скочиляс // Історичне картознавство України. Збірник наукових праць. – Львів – Київ – Нью-Йорк, 2004. – С. 414–469.
286. Собчук В. Боротьба Сенют за Спадщину Калениковичів (з історії поземельних відносин на Волині в першій і другій третині XVI ст.) / Володимир Собчук // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2010. – Вип. 9. – С. 135–158.
287. Собчук В. Проблема достовірності текстів двох привілеїв великого князя литовського Вітовта 20-х рр. XV ст. (у контексті спорів за межі маєтків у верхів'ях Случі й Полтви) / Володимир Собчук // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Т. 19. (у 2-х кн.). Тематичний випуск: «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Книга I. – К., 2009. – С. 48–73.
288. Сулковска-Курасева И. Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки) / Ирена Сулковска-Курасева // Исследования по Литовской метрике. Сборник научных трудов. – М., 1989. – Вип. II. – С. 264–335.
289. Фоменко И. К. Образ мира на старинных портоланах. Причерноморье. Конец XIII–XVII в. / Игорь Фоменко. – М. Индрик, 2007. – 408 с.

290. Шабульдо Ф. Литовська „Задніпрянина”: незнаний аспект синьоводської проблеми / Фелікс Шабульдо // Шабульдо Ф. М. Синьоводська проблема: Можливий спосіб її розв’язання. – К., 1998. – С. 5–50.
291. Шабульдо Ф. Кондомініум в українських землях XIV століття / Фелікс Шабульдо // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССІІ. Праці Історично-філософської секції. – С. 7–22.
292. Шостопал А. Монети XIV ст. карбовані на Поділлі / Анатолій Шостопал // Нумізмати́ка. Фалеристика. – 2007. – № 3. – С. 24–26.
293. Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) / Павел Юсяк // Вісник львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 81–93.
294. Яблоновський О. Барське староство / Олександр Яблоновський // Молода нація. – 2004. – № 4. – С. 34–44.
295. Яковенко Н. Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII ст. (на прикладі Яна/Йоакима Єрлича) / Наталя Яковенко // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. пр. на пошану пам’яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упоряд: Л. Довга, Н. Яковенко. – К., 2005. – С. 475–509.
296. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Наталя Яковенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 416 с.
297. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2008. – 442 с.
298. Abraham W. Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim / Władysław Abraham // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza. – Lwów, 1912. – Т. I. – S. 1–39.

299. Abrachamowicz Z. Kierdej Jan – Said bej (ur. ok. 1490, zm. Po 1557) / Zygmunt Abrachamowicz // PSB. – T. XII. – Wrocław, etc. 1966–1967. – S. 424.
300. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana / Michał Baliński, Tadeusz Lipiński. Wydania 2 poprawione: Warszawa, 1885. – T. 1. – VIII+888+VIII s; Warszawa, 1885. – T. 2. – 985+X; Warszawa, 1886. – T. 3. – 535+VIII.
301. Bardach J. Ruskie przekłady polskich statutów ziemskich XIV i początku XV w. / Juliusz Bardach // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. – Łódź, 1999. – T. III. – S. 7–24.
302. Białkowski L. Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze / Leon Białkowski. – Warszawa, 1920. – 232 s.
303. Białkowski L. Na rubieży polsko-ukrainnej (w. XVI–XVII) / Leon Białkowski // Kwartalnik Historyczny. – R. XXXIX. – Lwów, 1925. – S. 587–615.
304. Białkowski L. Ród Czamborów-Rogalów w dawnych wiekach / Leon Białkowski // Rocznik towarzystwa heraldycznego we Lwowie / Pod red. Prof. W. Semkowicza. – Kraków, 1923. – T. VI. – R. 1921–1923. – S. 81–115.
305. Białkowski L. Urzędnicy ziemscy podolscy wieku XVI i początku XVII / Leon Białkowski // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie / Pod red. W. Siemkowicza. – Lwów, 1928. – T. VIII. R. 1926–1927. – S. 174–180.
306. Białkowski L. Ze wschodu i zachodu / Leon Białkowski. – Lublin, 1929. – 33 s. [Odbitka z «Pamiętnika Lubelskiego» Towarzystwa przyjaciół nauk w Lublinie. T. I.].
307. Bielski J. Pamiętka P. Iakvbowi Strusowi, Staroście Chmielnickiemu od Ioach: Bielskiego nie biez żalu napisana / J. Bielski. W Krakowie MDXXXIX. – 7 s.
308. Biskup M. Spisy jenców polskich z bitwy pod Chojnicami / Marjan Biskup // Przegląd Historyczny. – 1965. – Z. 1. – S. 88–103.

309. Bogucka M. Bona Sforza / Maria Bogucka. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Załad Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – 312 s.
310. Bogucka M. Kazimierz Jagiellonczyk i jego czas / Maria Bogucka. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998. – 300 s.
311. Bogucki A. O pasowaniu na rycerza i grupach prawnych / Ambroży Bogucki // Roczniki Historyczne. – Poznań, 1999. – R. LXV. – S. 195–210.
312. Bogucki A. Polskie nazwy rycerstwa w średniowiecz. Przyczynki do historii ustroju społecznego / Ambroży Bogucki. – Włocławek, 2001. – 200 s.
313. Bogucki A. Rycerz i panosza w źródłach polskich XIV–XV wieku / Ambroży Bogucki // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów. – Warszawa, 1996. – T. VII. / Pod. Red. S. K. Kuczyńskiego. – S. 165–200.
314. Boniecki A. Herbarz Polski / Adam Boniecki. – Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1904. – T. VII: Grabowscy – Hulkiewiczowie. – 6+408+IV s.
315. Boniecki A. Herbarz Polski / Adam Boniecki. – Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – T. VIII: Humańscy – Jelonek. – Warszawa, 1905. – 4+396 s.
316. Boniecki A. Herbarz Polski / Adam Boniecki. – Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1906. – T. IX: Jelowscy – Kęstowiczowie. – 4+400 s.
317. Boniecki A. Herbarz Polski / Adam Boniecki. – Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1907. – T. X: Kęstowscy – Komorowscy. – 4+394+IV s.
318. Buczek K. Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny / Karol Buczek. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1963. – 120 s.
319. Bukowski W. Salomonowie herbu Łabędź. Ze studiów nad patrycjatem krakowskim wieków średnich / Waldemar Bukowski // Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiego w

- sześćdziesiątą piątą rocznicę urzdzun i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków, 1995. – S. 113–146.
320. Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy / Opr. W. Bukowski. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1999. – 112 s.
321. Byliński J. Struś Jan z Komorowa h. Korczak (zm. ok. 1518) / Jan Byliński // PSB. – T. XLIV/3. – Zesz. 182. – Kraków, 2006. – S. 462–463.
322. Cetwiński M. Jak pisać rozprawy genealogiczne? / Marek Cetwiński // Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia / Pod. red. W. Zawitkowskiej i A. Pobóg-Lenartowicz. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 9–19.
323. Chłapowski K. Realizacja reform egzekucji dóbr (1563–1665). Sprawa zastawów królewskich małopolskich / Krzysztof Chłapowski. – Warszawa, 1984. – 250 s.
324. Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce 1565–1668 / Krzysztof Chłapowski // Społeczeństwo staropolskie. – T. 4. – Warszawa, 1986. – S. 105–178.
325. Chorążyczewski W. Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych / Waldemar Chorążyczewski. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007. – 312 s.
326. Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku / Iłona Czamańska. – Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 1996. – 370 s.
327. Cynarski S. Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego / Stanisław Cynarski. – Warszawa–Kraków: PWN, 1996. – 342 s.
328. Dąbkowski P. Miscelanea archiwalne 1431–1816 / Przemysław Dąbkowski // Pamiętnik historyczno-prawny. – Lwów, 1930. – T. X. – Zesz. 2. – VI+98 s.

329. Dembińska A. Polityczna walka o egzekucję dóbr królewskich w latach 1559/64 / Anna Dembińska // Rozprawy historyczne towarzystwa naukowego warszawskiego. – Warszawa, 1935. – T. XIV. – Zesz. 2. – 220 s.
330. Dörflerówna A. Buczacki Teodoryk / Anna Dörflerówna // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – T. III. – S. 85.
331. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin, 2004. – 244 s.
332. Dunikowski J. O rodzie Świerczków na Rusi w wieku XV i początkach rodziny Dunikowskich / Jerzy Dunikowski // Miesięcznik Heraldyczny. – 1931. – № 9. – S. 202–210; № 10. – S. 217–227.
333. Dworzaczek W. Genealogia / Włodzimierz Dworzaczek. – Warszawa: PWN, 1959. – 182 s.
334. Dworzaczek W. Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa Małopolskiego wiek XIV–XV / Włodzimierz Dworzaczek. – Warszawa: Instytut wydawniczy PAX, 1971. – 352 s.
335. Falc L. Turecka wyprawa odwetowa na terenach Rusi Czerwonej w roku 1498. Zarys problemu / Lucjan Falc // Roczniki Przemyski. – 2005. – T. XLI. – Z. 1. Historia wojskowości. – S. 3–26.
336. Fałkowski W. Elity władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellonczyka (1447–1448). Studium aspektów politycznych / Wojciech Fałkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Fundacji "Historia pro Futuro", 1992. – 208 s.
337. Felczak W. Historia Węgier / Waclaw Felczak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1983. – 416 s.
338. Ferenc M. Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie / Marek Ferenc. – Kraków: Historia Iagiellonica, 1998. – 312 s.
339. Gąsiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434 / Antoni Gąsiorowski. – Warszawa: PWN, 1972. – 122 s.

340. Gąsiorowski A. Kariera Piotra Polaka z Lichwina (1428–1441) / Antoni Gąsiorowski // *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*. – Poznań, 1980. – XIV. – Z. 1 (t. 27). – S. 31–45.
341. Gąsiorowski A. Piotr Polak / Antoni Gąsiorowski // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1981. – T. XXVI. – S. 378–380.
342. Cioffari G. O. P. Bona Sforza donna del rinascimento tra Italia e Polonia. In *Appendice Monika Wernel L'immagine di Boba Sforza nella letteratura italiana del cinquecento* / Girardo Cioffari. – Bari: Levante editori, 2000. – 424 p.
343. Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarca Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378 / Aleksy Gilewicz. – Lwów, 1929. – 36 s.
344. Górski K. Historia jazdy polskiej / Karol Górski. – Kraków, 1894. – VI+368 s.
345. Górski K. Ród Odrowazów w wiekach średnich / Karol Górski // *Rocznik Heraldyczny*. – R. 8. – 1926–1927. – 210 s.
346. Górski K. Wojciech z Żychlina / Karol Górski // *Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. – Poznań, 1936. – T. IX. – Zesz. 1. – 48 s. [odbitka].
347. Jabłonowski A. Podole u schyłku wieku XV / Aleksandr Jabłonowski // *Ateneum*. – T. II. – S. 525–545; T. III. – S. 87–105, 328–351.
348. Jabłonowski A. Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów. *Archiw jugo-zapadnoj Rossii, cz. VII. t. II. Budanow-Władimirski M. Akty o zasiedleniu jugo-zapad. Rosii. Kijew. 1890. Рец. на: Владимирський-Буданов М. // Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II. / Aleksandr Jabłonowski // Kwartalnik historyczny. – 1893. – R. VII. – S. 50–65.*
349. Jabłonowski A. Starostwo barskie. Hruszewskij M.: Barskoje Starosto. *Istoriczeskije oczerki. Kijew. 1894. Рец. на: Грушевский М. Барское староство. Исторические очерки (XV–XVIII в.) – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1894. – VI+404 с. / Aleksandr*

- Jabłonowski // *Kwartalnik historyczny*. – Lwów, 1897. – R. XI. – Z. 1. – S. 64–73.
350. Janeczek A. *Tłumacz lwowski. Z zagadnień komunikacji językowej w wieloetnicznym mieście późnego średniowiecza* / Andrzej Janeczek // *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych. Studia ofiarowane Pani Profesor Marii Boguckie* / Red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz. – Warszawa: DiG, 2010. – S. 203–222.
351. Janeczek A. *Udział szlachty w kolonizacji Rusi Czerwonej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.). Próba ujęcia syntetycznego* / Andrzej Janeczek // *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia* / Pod. red. W. Zawitkowskiej i A. Pobóg-Lenartowicz. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 59–91.
352. Jawor G. *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu* / Grzegorz Jawor. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. – 224 s.
353. Jaworski R. *Michała kanclerza mołdawskiego związki z państwem Jagiellonów. Na marginesie publikacji nieznanego listu Kazimierza Jagiellończyka* / Rafał Jaworski // *Молода нація*. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 169–195.
354. Józwiak S., Kwiatkowski K., Szweda A., Szybkowski S. *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411* / Sławomir Józwiak, Krzysztof Kwiatkowski, Adam Szweda, Sobiesław Szybkowski. – Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2010. – 846 s.
355. Jurek T. *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku* / Tomasz Jurek. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1998. – 452 s.
356. Halecki O. *Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego* / Oskar Halecki // *Miesięcznik heraldyczny*. – 1935. – R. XIV. – № 7–8. – S. 97–111.

357. Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i spraw Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka / Oskar Halecki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915. – VIII+316 s.
358. Hryszko R. Z Genui nad Morze Czarne. Z kart genueńskiej obecności gospodarczej na północno-zachodnich wybrzeżach Morza Czarnego u schyłku średniowiecza / Roman Hryszko. – Kraków, 2004. – 330 s.
359. Kaniewska I., Wdowiszewski Z. Krupski Jerzy h. Korczak (zm. 1534) / Irena Kaniewska // PSB. – T. XV. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1970. – S. 418–419.
360. Kaniewska I. Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572 / Irena Kaniewska // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. CCCLI. Prace historyczne. Zesz. 48. – Warszawa–Kraków, 1974. – 196 s.
361. Kaniewska I. Sprawa posłów ruskich (Uzupełnienie do diariusza sejmu warszawskiego 1563/1564) / Irena Kaniewska // Studia historyczne. – 1985. – R. XXVIII. – Zesz. 3. – S. 437–473.
362. Kiryk F. Kierdej Jan (Hryćko) z Pomorzan (zm. 1462) / Feliks Kiryk // PSB. – T. XII. – Wrocław, etc. 1966–1967. – S. 423–424.
363. Kiryk F. Sieniński Jan z Sienna i Gologor h. Dębno (zm. po 1526) / Feliks Kiryk // PSB. – Warszawa–Kraków, 1996. – T. XXXVII/2. – Zeszt. 153. – S. 181.
364. Klimecka G. Czy rzeczywiście «doradcy Władysława Jgiełły?» / Grażyna Klimecka // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów. – Warszawa: PWN, 1990. – T. IV. – S. 214–235.
365. Kolankowski L. Posłowie sejmów Zygmunta Augusta / Ludwik Kolankowski. – Kraków, 1928. – 20 s. [Odbitka z «Reformacji w Polsce»]
366. Kolankowski L. Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 r. / Ludwik Kolankowski // Ziemia Czierwińska. – T. I. – Zesz. 2. – Lwów, 1935. – S. 141–174.

367. Korczak L. Litewska rada wielkoksiążęca w XV wieku / Lidia Korczak. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1998. – 120 s.
368. Korczak L. Monarcha i Poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim / Lidia Korczak. – Kraków: Historia Iagiellonica, 2008. – 208 s.
369. Kosman M. Kancelaria wielkiego księcia Witolda / Marcei Kosman // *Studia Źródłoznawcze*. – Warszawa–Poznań: PWN, 1969. – S. 91–118.
370. Krzyżanikowa J., Ochmański J. Władysław II Jagiełło / Jadwiga Krzyżanikowa, Jerzy Ochmański. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2006. – 372 s.
371. Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku // *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu* / Janusz Kurtyka / Pod red. F. Kiryka. – Kraków, 2000. – T. I. – S. 9–59.
372. Kurtyka J. Podolia: the „Rotating Borderland” at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period / Janusz Kurtyka // *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600 – An der Grenze des lateinischen Europa. Integration und Segregation in Rotreussen, 1350–1600* / Eds. Th. Wunsch, A. Janeczek. – Warsaw 2004. – S. 119–187.
373. Kurtyka J. Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439 / Janusz Kurtyka // *Roczniki Historyczne*. – Poznań, 2000. – R. LXVI. – S. 83–120.
374. Kurtyka. J. Wstęp / Janusz Kurtyka // *Urzednicy Podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy* / Opr. E. Janas, W. Kłoczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998. – S. 7–28.
375. Kurtyka. J. Nadanie starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza z r. 1442 (z dziejów królewskiej na Podolu w XV i XVI wieku) / Janusz Kurtyka // *Księga jubileuszowa profesora Feliksa Kiryka (Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Wydanie specjalne, Folia 21: Studia Historica III 2004)* – Kraków, 2004. – S. 69–102.

376. Kurtyka J. Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400–1402 / Janusz Kurtyka // *Roczniki Historyczne*. – Poznań, 2001. – R. LXVI. – S. 149–168.
377. Kurtyka J. Odrodzone królestwo. Monarchia Własysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań / Janusz Kurtyka. – Kraków: Societas Vistulana, 2001. – 272 s.
378. Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały / Janusz Kurtyka / Opr. M. Wilamowski // *Maiestas. Potestas. Communitas*. – Kraków: Societas Vistulana, 2011. – T. IV. – 640 s.
379. Kurtyka J. Problem klientelli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej / Janusz Kurtyka // *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej* / Pod red. A. Radziwińskiego i J. Wroniszewskiego. – Toruń, 1999. – S. 47–124.
380. Kurtyka J. Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437 / Janusz Kurtyka // *Historia vero testis temporum*. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin, red. J. Smolucha, A. Waśko, T. Graff, P. S. Nowakowski. – Kraków 2008. – S. 675–714.
381. Kurtyka J. Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych «szlacheckich» i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) w Kijowie / Janusz Kurtyka // *Rocznik Krakowski*. – R. 71 – 2005. – S. 93–114.
382. Kurtyka. J. Z dziejów królewsczyzn i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI w. (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.) / Janusz Kurtyka // *Rocznik Przemyski*. – T. 43. – 2007. – Z. 1. Historia wojskowości. – S. 3–52.
383. Laberschek J. Wyprawa zbrojna króla Władysława Jagiełły na krakowsko-wieluńskie posiadłości księcia Władysława Opolczyka w 1391 r. / Jacek Laberschek // *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*. Zbiór studiów. – Warszawa, 1996. – T. VI. – S. 149–160.

384. Leszczyńska-Skrętowa Z. Czulice / Zofia Leszczyńska-Skrętowa // Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu. – Cz. I. – Z. 3. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1985. – S. 399–618.
385. Lewicki A. Powstanie Świgrzygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną / Antoni Lewicki. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1892. – 340 s.
386. Lipski A. Potocki Jan h. Pilawa (ok. 1552–1611) / Andrzej Lipski // PSB. – T. XXVIII/1. – Z. 116. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1984. – S. 24–28.
387. Lithuania on the Map / By A. Bieliūninė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė. – Vilnius, 2002. – 220 p.
388. Łowmiański H. Polityka Jagiellonów / Henryk Łowmiański / Do druku przyg. K. Pietkiewicz. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. – XII+674 s.
389. Łoza S. Słownik architektów i budowniczych polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących / Stanisław Łoza. – Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. J. Mianowskiego, 1931. – 496 s.
390. Macek J. Jagelonský věk v českých zemích (1471–1526) / Jozef Macek. – T. 1. Hospodářská základna a královská moc. – Praha, 1992. – 344 s.
391. Macek J. Ejusdem. Jagelonský věk v českých zemích (1471–1526) / Jozef Macek. – T. 2. Šlechta. Praha, 1994. – 230 s.
392. Macek J. Jagelonský věk v českých zemích (1471–1526) / Jozef Macek. – T. 3. Města. – T. 4. Venkovský lid. Národnostní otázka. – Praha, 2002. – 600 s.
393. Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783 / Karol Maleczyński. – Lwów, 1938. – 240 s.
394. Maleczyński K. Urzędnicy grodzcy trembowelscy 1403–1783 / Karol Maleczyński // Ziemia Czerwińska. – R. II. – Lwów, 1936. – S. 302–317.
395. Malinowski M. Najnowsza historiografija hiszpańska na temat pogranicza chrześcijańsko-muzułmańskiego na półwyspie Iberyjskim w XIII–XV wieku / M. Malinowski // Acta Universitatis Lodzianis. Folia historica 72. Studia z

- historii Polski i powszechnej XIII–XVIII wieku / Pod red. J. Szymczaka. – Łódź, 2001. – S. 27–41.
396. Marzec A. Urzędnicy Małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370) / Andrzej Marzec. – Kraków: Societas Vistulana, 2006. – 400 s.
397. Matuszewski J. Obowiązek służby wojskowej zastawników królewskich w piętnastowiecznej Polsce / Jacek Matuszewski // *Czasopismo prawno-historyczne*. – Poznań, 1982. – T. XXXIV. – Zesz. 1. – S. 101–113.
398. Mączak A. Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej / Antoni Mączak. – Wrocław, 2003. – 498 s.
399. Michałowski W. Nużny człowiek. Szkic do dziejów starostwa kamienieckiego / В. Михайловський // *Historia vero testis temporum*. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzin / Pod. red. J. Smołuchy etc. – Kraków: Societas Vistulana, 2008. – S. 527–533.
400. Mickunaite G. Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania / Gedre Mickunaite. – Budapest: Central European University Press, 2006. – 338 p.
401. Mrozowski P. Polskie nagrobki gotyckie / Przemysław Mrozowski. – Warszawa: Zamek królewski w Warszawie, 1994. – 352 s.+135+17 ilustr.
402. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych / Wyd. J. N. Bobrowicz. – Lipsk, 1841. – T. VIII. – IV+582 s.
403. Nowak T. Własność ziemska w ziemi Łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły / Tadeusz Nowak. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003. – 612 s.
404. Pal E. Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526 / Emre Pal. – London, 2001. – XIX+452 p.
405. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego / Bartosz Paprocki / Wyd. K. J. Turowski. – Kraków: Nakładem wydawnictwa Biblioteki polskiej, 1858. – 964+CLXII+14 s.

406. Plewczyński M. Potocki Andrzej h. Pilawa (zm. 1575) / Marek Plewczyński // PSB. – T. XXVII/4. – Z. 115. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1983. – S. 768–769.
407. Plewczyński M. Potocki Mikołaj h. Pilawa (zm. 1572) / Marek Plewczyński // PSB. – T. XXVIII/1. – Z. 116. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1984. – S. 103–105.
408. Plewczyński M. Rotmistrz zaciężny na urządzie ziemskim w XVI w. / Marek Plewczyński // Kultura. Polityka. Dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremic Macieszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin. – Warszawa: PWN, 1990. – S. 298–319.
409. Polska Jana Długosza / Red. H. Samsonowicz. – Warszawa: PWN, 1984. – 598 s.
410. Prochaska A. Konfederacja Spytka z Melsztyna / Antoni Prochaska. – Lwów, 1887. – 90 s.
411. Prochaska A. Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu / Antoni Prochaska. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1901. – 30 s.
412. Prochaska A. Podole lennem Korony. 1352–1430 / Antoni Prochaska. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895. – 24 s.
413. Prokop K. R. Biskupi kamienieccy od średniowiecza do współczesności. Szkice biograficzne / Krzysztof Prokop. – Biały Dunajec–Ostróg, 2007. – 404 s.
414. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny / Aleksandr Prusiewicz. – Kijów–Warszawa, 1915. – 130 s.
415. Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina: Obrazy miejsc i czasów / Aleksandr Przedziecki. – Wilno, 1841. – T. I. – 418s. ; T. II. – 386 s.
416. Przyboś K. Fredrowie herbu Bończa domus antiqui moris virtutisque cultrix / Kazimierz Przyboś // Rocznik polskiego towarzystwa heraldycznego. – Nowej serii T. III (XIV). – Warszawa: DiG, 1997. – S. 75–116.
417. Przybyłowicz O. M. Elżbieta Granowska: trzecia żona Władysława Jagiełły. Życie codzienne królowej / Olga Przybyłowicz // Kwartalnik historii kultury materialnej. – R. XLV. – 1997. – № 1. – S. 3–13.

418. Purc J. Itinerarium Witolda Wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 – 27 października 1430 roku) / Jerzy Purc // Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. – 1971. – Historia. Z. 11. Studia z dziejów Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. – S. 71–115.
419. Pułaski K. Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej / Kazimierz Pułaski // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1902. – R. XXX. – S. 43–52, 145–154, 247–256, 345–353, 464–472, 554–564, 658–666, 734–744, 833–840, 936–944, 1024–1033, 1134–1142.
420. Pułaski K. Gospodarka królowej Bony na kresach / Kazimierz Pułaski // Szkice i poszukiwania historyczne. Kraków, 1887. – S. 131–188.
421. Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Wołynia, Podolia i Ukrainy / Kazimierz Pułaski. – Warszawa: DiG, 2004. – T. II. – 310 s.
422. Pułaski K. Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej / Kazimierz Pułaski // Ibidem. Serya Trzecia. – Kraków, 1906. – S. 1–168.
423. Pułaski K. Ród Kierdejów podolskich, monografia historyczno-genealogiczna / Kazimierz Pułaski // Ibidem. – S. 169–194.
424. Quirini-Popławska D. Włoski handel czarnomorski niewolnikami w późnym średniowieczu / Danuta Quirini-Popławska. – Kraków: Universitas, 2002. – 324 s.
425. Rey M. Zwierzyniec. 1562 / Mikołaj Rey / Wyd. W. Bruchnalski. – Kraków: Nakładem Akameii Umiejętności, 1895. – XVIII+348 s.
426. Roman S. Przywileje niezawskie / Stanisław Roman. – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1957. – 204 s.
427. Samsonowicz H. Jeszcze o pasie rycerskim, giermkach i klientach / Henryk Samsonowicz // Roczniki Historyczne. – Poznań, 1999. – R. LXV. – S. 211–214
428. Samsonowicz H. Struktura społeczna późnego średniowiecza Polski w badaniach historycznych / Henryk Samsonowicz // Społeczeństwo Polski

- średniowiecznej. Zbiór studiów. – Warszawa, 1996. – T. VII. / Pod. Red. S. K. Kuczyńskiego. – S. 267–282.
429. Sepiał M. Zastaw na dobrach ziemskich i dochodach królewskich w okresie panowania Władysława III Warneńczyka na Węgrzach (1440–1444) / Macej Sepiał // Zeszyty naukowy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczny. – Kraków, 1998. – Zesz. 125. – S. 36–48.
430. Sękowski R. Udział rycerstwa śląskiego w rządach i kolonizacji Rusi Czerwonej przez Władysława Opolczyka – problemy genealogiczne i rozeznanie wstępne / Roman Sękowski // Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci / Pod red. A. Pobóg-Lenartowicz. – Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2001. – S. 115–135.
431. Semkowicz W. Ród Awdańców w wiekach średnich / Władysław Semkowicz. – Poznań, 1920. – 418 s.
432. Semkowicz W. Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVII w. / Władysław Semkowicz // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. – T. III. 1911–1912. – Lwów, 1913. – XXXII+356 s.
433. Sokołowski W. Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605 / Wojciech Sokołowski. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1997. – 204 s.
434. Sperka J. Borschnitzowie na Rusi Czerwonej w XIV–XV wieku / Jerzy Sperka // Miasta, ludzie, instytucje, znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75 rocznice urodzin / Pod red. Z. Piecha. – Kraków: Societas Vistulana, 2008. – S. 247–262.
435. Sperka J. Działalność polityczna Piotra i Jana Szafranców w okresie rządów Władysława Jagiełły / Jerzy Sperka // Genealogia – Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. – Toruń, 1996. – S. 93–128.

436. Sperka J. Faworyci Władysława Jgiełły / Jerzy Sperka // Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku / Pod red. K. Markiewicza i R. Skowrona. – Kraków, 2006. – S. 41–59.
437. Sperka J. Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą / Jerzy Sperka. – Katowice: : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. – 478 s.
438. Sperka J. Stan badań nad rodami rycerskimi w średniowiecznej Małopolsce / Jerzy Sperka // Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia / Pod. red. W. Zawitkowskiej i A. Pobóg-Lenartowicz. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 42–58.
439. Sperka J. Szafrancowie herbu Stary koń. Z dziejów kariery i awansu w późnosredniowiecznej Polsce / Jerzy Sperka. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001. – 592 s.
440. Sperka J. Urzędnicy Władysława Opolczyka na Rusi (1372–1378) / Jerzy Sperka // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów / Pod red. S. K. Kuczyńskiego. – Warszawa: DiG, 2004. – T. X. – S. 83–102.
441. Spieralski Z. Iskrzycki Mikołaj h. Rogala (ok. 1480–1540) / Zdisław Spieralski // PSB. – Wrocław etc., 1962–1964. – T. X. – S. 171–172.
442. Spieralski Z. Kamieniecki Jan h. Pilawa (ok. 1463–1513) / Zdisław Spieralski // PSB. – T. XI. – Wrocław etc., 1964–1965. – S. 512–513.
443. Spieralski Z. Kamieniecki Jan h. Pilawa (1524–1560) / Zdisław Spieralski // PSB. – T. XI. – Wrocław etc., 1964–1965. – S. 513–514.
444. Spieralski Z. Kampania obiertyńska 1531 roku / Zdisław Spieralski. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962. – 308 s.
445. Stadnicki K. Wspomnienie o Abdankach, Konopkach, Buczackich i Jazłowieckich jako pierwszych kolonizatorach Podola / K. Stadnicki // Rozprawy i sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności. – T. 7. – Kraków, 1877. – S. 123–146.

446. Strzelecka A. Melsztyński Spytek (Spytek z Melszyna) h. Leliwa (zm. 1399) / Anna Strzelecka // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975. – T. XX. – S. 412–415.
447. Sucheni-Grabowska A. Badania nad elitą władzy w latach 1551–1562 / Anna Sucheni-Grabowska // Sucheni-Grabowska A. Wolność i prawo w staropolskiej koncepcji państwa. – Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2009. – S. 117–183.
448. Sucheni-Grabowska A. Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny. Cz. I: Geneza egzekucji dóbr / Anna Sucheni-Grabowska. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974. – 302 s.
449. Sułkowska-Kurasiowa I. Dokumenty królewski i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów. 1370–1444 / Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Warszawa: PWN, 1977. – 286 s.
450. Sułkowska-Kurasiowa I. Doradcy Władysława Jagiełły / Irena Sułkowska-Kurasiowa // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów– Warszawa. – T. II. – S. 188–220.
451. Sułkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506 / Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1967. – 184 s.
452. Sułkowska-Kurasiowa I. Rewizje nadań królewskich na przełomie XV/XVI wieku / Irena Sułkowska-Kurasiowa // Kwartalnik Historyczny. – 1967. – R. LXXIV. – Zesz. 2. – S. 289–297.
453. Szczur S. W sprawie sukcesji andegawieńskiej w Polsce // Roczniki Historyczne / Stanisław Szczur. – Poznań–Warszawa, 2009. – R. LXXV. – S. 61–104.
454. Szulc T. Z badań nad egzekucją praw. Podstawy ustawodawcze egzekucji dóbr, ich interpretacja i nowelizacja na sejmach za panowania Zygmunta II Augusta / Tadeusz Szulc. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000. – 198 s.

455. Szymański J. Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku / Józef Szymański. – Warszawa: DiG, 2001. – 360 s.
456. Tafiłowski P. Jan Łaski (1456–1531) kanclerz koronny i prymas Polski / Piotr Tafiłowski. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007. – 474 s.
457. Tęgowski J. Dokumnty Koriatowiczów władców Podola w XIV wieku. Tendencje kulturowe Podola za Koriatowiczów / Jan Tęgowski // Tekst źródła. Krytyka. Interpretacja. Pod red. B. Trelińskiej. – Warszawa, 2005. – S. 227–237.
458. Tęgowski J. Powiązania genealogiczne wojewodów mołdawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV–XV wieku / Jan Tęgowski // Genealogia. – Poznań–Wrocław, 1993. – T. 3. – S. 45–66;
459. Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów / Jan Tęgowski // Biblioteka Genealogiczna. – Poznań–Wrocław, 1999. – T. 2. – s. .
460. Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku / Jan Tęgowski // Teki krakowskie. – T. V. – Kraków, 1997. – S. 155–176.
461. Tęgowski J. Wydarzenia na Rusi w drugiej połowie 1382 r. / Jan Tęgowski // Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiego w sześćdziesiątą piątą rocznicę uradzu i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków, 1995. – S. 301–305.
462. Trajdos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434) / Tadeusz Trajdos. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1983. – T. I. – 330 s.
463. Trajdos T. Kościół katolicki na Podolu (1340–1434) / Tadeusz Trajdos // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod. Red. F. Kiryka. – Kraków, 2000. – T. I. – S. 129–157.
464. Trajdos T. Parafie katolickie w miastach królewskich średniowiecznego Podola / Tadeusz Trajdos // Scriptura custos memoriae. Prace historyczne / Pod red. D. Zydorek. – Poznań, 2001. – S. 103–120.

465. Trajdos T. Parafije katolickie fundacje szlacheckiej na średniowiecznym Podolu / Tadeusz Trajdos // Ludzie, Kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna). – Warszawa, 2001. – S. 225–236.
466. Trajdos T. Parafie katolickie na średniowiecznym Podolu / Tadeusz Trajdos // Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів і до кінця XVIII ст.) – К., 2003. – Вип. 3. – С. 101–116.
467. Trawka R. Z dziejów migracji na Wschód. Stan i kierunki badań nad szlachtą Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu i wczesniej epoce nowożytnej / Renata Trawka // Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia / Pod. red. W. Zawitkowskiej i A. Pobóg-Lenartowicz. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 92–130.
468. Trelińska B. Album armorum nobilium Regni Poloniae XV–XVIII saec. Herby nobilitacji i indygenatów XV–XVIII w. / Barbara Trelińska. – Lublin, 2001. – 878 s.
469. Tygelski W. Klientela: więzi społeczne – grupa nacisku / Wojciech Tygelski // Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa, 1989. – S. 261–282.
470. Tygelski W. Listy. Ludzie. Władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji / Wojciech Tygelski. – Warszawa: Viator, 2007. – 512 s.
471. Uruszczak W. Sejm walny Koronny w latach 1506–1540 / Wacław Uruszczak // Studia nad historią państwa i prawa. – Seria II. – T. XVI. – Warszawa: PWN, 1980. – 274 s.
472. Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. K. Chłapowski, S. Ciara, L. Kądziała i in. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992. – 220 s.
473. Urzędnicy grodzcy i ziemscy Lwowscy w latach 1352–1783 / Zestawił K. Maleczyński // Zabytki dziejowe. Lwów, 1938. – T. VI. – Zesz. 1. – S. 34–82.

474. Urzędnicy łączycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy / Opr. J. Bieniak, A. Szymczakowa. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1985. – 194 s.
475. Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy / Opracował J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. K. Wojciechowski, B. Wyrozumska. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – 378 s.
476. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – T. I. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wieku / Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk przy współpracy U. Jemialianczyka i A. Macuka. – Warszawa: DiG, 2004. – 764 s.
477. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – T. IV. Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wieku / Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk. – Warszawa: DiG, 2003. – 412 s.
478. Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998. – 244 s.
479. Urzędnicy województwa belzkiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. H. Gmiterek, R. Szczygieł. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992. – 282 s.
480. Urzędnicy województwa podolskiego XV–XVIII wieku (powiaty Czerwonogrodzki, Kamieniecki, Latyczowski). Spisy / Opr. K. Przyboś. – Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – 214 s.
481. Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie Halicka, Lwowska, Przemyska, Sanocka). Spisy / Opr. K. Przyboś. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987. – 416 s.
482. Urzędnicy województwa sandomierskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1993. – 226 s.

483. Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2007. – 190 s.
484. Wierzbowski T. Vademecum. Podręcznik dla studjów archiwalnych / Teodor Wierzbowski / Wyd. drugie. Zmienione i poszerzone po śmierci autora przez K. Tyszkowskiego i B. Włodarskiego. – Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas, 1926. – VIII+254 s.
485. Wilamowski M. Familia dworska Piotra i Andrzeja Odrowążów Sprowskich, wojewodów i starostów ruskich / Macej Wilamowski // Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu, red. K. Ożóg i S. Szczur. – Kraków: Societas Vistulana 2000. – S. 273–322.
486. Wilamowski M. Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola. Z dziejów elity politycznej Polski pierwszej połowy XV wieku / Macej Wilamowski // Rocznik Historyczne. – Poznań, 1998. – R. LXIV. – S. 105–128.
487. Wilamowski M. Magnate Territories in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Origin, Development and Social Impact / Macej Wilamowski // On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600 – An der Grenze des lateinischen Europa. Integration und Segregation in Rotreussen, 1350–1600. – Warsaw, 2004. – P. 81–118.
488. Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce / Zygmunt Wdowiszewski. – Krakow: Avalon, 2005. – 336 s.
489. Wdowiszewski Z. Regesty nobilitacji w Polsce (1404–1794) / Zygmunt Wdowiszewski // Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. – Buenos Aires–Sztokholm, 1987. – XV+258 s.
490. Wiesiołowski J. Ambrozy Pampowski – starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przełomie średniowiecza i odrodzenia / Jacek Wiesiołowski. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1976. – 200 s.
491. Wittyg W. Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podolskiego z lat 1563–1565 / Wiktor Wittyg // Herold Polski. Czasopismo

- naukowe illustrowane, poświęcone heraldyce polskie. – Rok 1906 / Red. Dr. F. Piekosiński. – Kraków, 1906. – S. 277–293.
492. Węcowski P. Działalność publiczna możnowładztwa małopolskiego w późnym średniowieczu. Itineraria kasztelanów i wojewodów krakowskich w czasach panowania Władysława Jagiełły (1386–1434) / Piotr Węcowski. – Warszawa: DiG, 1998. – 218 s.
493. Wroniszewski J. Kryteria herbowe w badaniach genealogicznych / Jan Wroniszewski // Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym / Pod. Re. J. Hertla. – Toruń, 1982. – S. 119–130.
494. Wroniszewski J. Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze / Jan Wroniszewski. – Poznań–Wrocław, 2001. – 260 s.
495. Wyczański A. Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548) / Andrzej Wyczański. – Warszawa: PWN, 1990. – 300 s.
496. Wyrostek L. Ród Dragów–Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej / Ludwik Wyrostek // Rocznik Polskiego towarzystwa heraldycznego / Red. W. Semkowicz. – Kraków, 1932. – T. XI. – R. 1931/2. – 192 s.
497. Wyrozumska B. Melsztyński Jan (Jasiek z Tarnowa, Melsztyna, Książą), h. Leliwa (zm. ok. 1380) / Bożena Wyrozumska // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975. – T. XX. – S. 410–411.